Утицај агротуризма на креирање концепта одрживог развоја руралних дестинација

By Aleksa Panić

WORD COUNT 104679
TIME SUBMITTED 03-SEP-2024 10:42AM
PAPER ID 111472316

УНИВЕРЗИТЕТ СИНГИДУНУМ

ДЕПАРТМАН ЗА ПОСЛЕДИПЛОМСКЕ СТУДИЈЕ

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Утицај агротуризма на креирање концепта одрживог развоја руралних дестинација

Ментор:

проф. др Александра Вујко

Кандидат:

Алекса Панић, мастер

2019/455041

Београд, 2024. година

Садржај

1. УВОД 7

1.1 ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА 12
1.2 ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА 16
1.3 ХИПОТЕЗЕ ИСТРАЖИВАЊА 18
1.4 МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА 19
1.5 СТРУКТУРА РАДА 19
1.6 НАУЧНИ ДОПРИНОС РАДА 20

2. ТУРИЗАМ У РУРАЛНИМ СРЕДИНАМА – ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ 23

2.1 РУРАЛНИ ТУРИЗАМ 23
2.2 ПОЈАМ РУРАЛНЕ ДЕСТИНАЦИЈЕ 25
2.3 СЕЛЕКТИВНИ ОБЛИЦИ РУРАЛНОГ ТУРИЗМА 26
2.4 ОДРЖИВИ ТУРИСТИЧКИ РАЗВОЈ 29
2.5. ЦИЉЕВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА У ВЕЗИ СА РУРАЛНИМ СРЕДИНАМА 32
2.6 ЦИЉЕВИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА ПРИМЕЊИВИ НА РУРАЛНА ПОДРУЧЈА У СРБИЈИ 41
2.6.1 Циљ одрживог развоја бр. 1 – свет без сиромаштва 41
2.6.2 Циљ одрживог развоја бр. 2 – свет без глади 42
2.6.3 Циљ одрживог развоја бр. 3 – родна равноправност 43
2.6.4 Циљ одрживог развоја бр 4 – достојанствен рад и економски раст 44
2.6.5 Циљ одрживог развоја бр. 10 – смањење неједнакости 45
2.6.6 Циљ одрживог развоја бр. 12 – одговорна потрошња и производња 45

3. ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ У ВЕЗИ СА АГРОТУРИЗМОМ 47

3.1 Појам агротуризма 47
3.2 Основни аспекти агротуризма 53
3.3 Просторне карактеристике агротуризма 55
3.4 Агротуристичке услуге и производи 59
3.5 Карактеристике смештајних објеката у агротуризму 64
3.6 Пољопривреда и агротуризам – међузависност привредних делатности 68
3.7 Утицај агротуризма на руралне дестинације 72
3.8 Утицај агротуризма на квалитет живота локалне заједнице 74
3.9 Животни век (агро)туристичке дестинације и агротуристичког производа 80

4. ТУРИСТИЧКО-ГЕОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РЕГИЈЕ ЗАПАДНА СРБИЈА 86

4.1 Туристичко-географски положај регије западна Србија 86
4.2 Природно-географске карактеристике регије западна Србија 95
4.2.1 Рељеф 95
4.2.2 Клима 97
4.2.3 Хидрографија 105
4.2.4 Флора и фауна 108
4.2.5 Заштићена природна добра 110
4.3 Друштвено-географске карактеристике регије западна Србија 112

5. АГРОТУРИЗАМ У РЕГИЈИ ЗАПАДНА СРБИЈА 123

5.1 Карактеристике традиционалне сеоске супраструктуре као базе агротуризма у регији западна Србија 125
5.2 Изабране руралне туристичке дестинације регије западна Србија 127
5.2.1 Кремна 128
5.2.2 Кушићи 129
5.2.3 Камена Гора 130
5.2.4 Златар 131
5.2.5 Косјерић 132
5.2.6 Коштуниће 133
5.2.7 Злакуса 134
5.2.8 Увац 135

5.2.9 Горња Трепча ... *136*
5.2.10 Сирогојно ... *137*
5.2.11 Вранеша ... *139*
5.3 Материјална база агротуристичке понуде у регији западна Србија ... 140
5.4 Традиционална гастрономија као део туристичког производа у агротуризму ... 146
5.5 Манифестације и фестивали као комплементарни туристички садржај у руралним дестинацијама регије западна Србија ... 152
5.6 Културно-историјско наслеђе као део туристичке понуде у агротуризму регије западна Србија ... 154
5.7 Маркетинг активности у агротуризму регије западна Србија ... 159
5.8 Начин финансирања и уређења политике агротуризма у Србији ... 165
5.9 Туристички промет у руралним дестинацијама туристичке регије западна Србија ... 169

6. АГРОТУРИЗАМ У ДРЖАВАМА АЛПСКЕ РЕГИЈЕ ... 173

6.1 Алпска конвенција ... 175
6.2 Упоредна анализа физичко-географских карактеристика посматраних регија ... 176
6.3 Заједничка пољопривредна политика (CAP) 2023-27 ... 179
6.4 Агротуризам у Словенији (Горењска регија) ... 185
6.5 Агротуризам у Италији (Ломбардија) ... 190
6.6 Агротуризам у Аустрији (Тирол) ... 194
6.7 Агротуризам у Немачкој (Савезна држава Баварска) ... 198
6.8 Агротуризам у Швајцарској (Кантон Вале) ... 200

7. МЕТОДОЛОГИЈА ... 203

8. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ... 206

9. ДИСКУСИЈА ... 260

ЗАКЉУЧАК ... 275

ЛИТЕРАТУРА ... 282

Радови у референтним научним часописима ... *282*
Књиге и уџбеници ... *314*
Зборници радова са научних конференција, дипломски, мастер и докторски радови ... *316*
Електронски извори ... *319*

СПИСАК ТАБЕЛА, ГРАФИКОНА И ИЛУСТРАЦИЈА ... 323

Списак табела ... *323*
Списак графикона ... *325*
Списак илустрација ... *325*

ПРИЛОЗИ ... 326

Упитник ... *326*

Признања и захвалности

„Много, то је сваког дана по мало“

Душко Радовић

Размишљање о теми ове тезе није било само разматрање научног и друштвеног доприноса, већ и прилика да изразим захвалност породици и пријатељима који су ме, од најранијих дана, учили вредностима живота. Иако сам рођен у граду, највише сам научио током времена проведеног ван њега, код својих бака, дека, рођака и пријатеља у западној Србији. Овај рад посвећујем њима, са жељом да у будућности и друга деца имају такво детињство и узоре од којих ће моћи да уче и да се формирају као личности. У суштини, ово је теза за коју су сви они заслужни; моје је било само да све обликујем и напишем.

Посебну захвалност упућујем својој породици, мајци, оцу и сестри. Мајка Гордана ме је учила да сваку препреку могу превазићи стрпљењем и упорношћу, али и да никада не заборавим ко сам и одакле потичем. Њена топлина и мудрост увек су били ослонац у тешким тренуцима. Мој отац Небојша ми је показао како изгледа истинска посвећеност и пожртвованост у животу, али и како се знање и искуство преносе на млађе генерације. Његова чврстина и смиреност били су пример који сам тежио да следим. Поред њих двоје, сестра је увек била извор подршке и инспирације, својом ведрином и несебичном љубављу. Креативност и енергија коју Милица поседује увек су ме мотивисали да гледам на свет са више оптимизма и радости.

Неизмерно сам захвалан мојој Исидори, која је својим разумевањем и несебичном подршком била уз мене током целог пута израде ове тезе. Стрпљење и охрабрење које ми је давала помогли су ми да превазиђем многе изазове на овом путу. Њена љубав и посвећеност су ме мотивисали да дам свој максимум и постигнем оно што сам замислио.

Посебну захвалност упућујем свом ментору, проф. др Александри Вујко. Њено стручно знање, савети, усмерење и непоколебљива подршка од првог тренутка значајно су утицали на израду ове тезе. За кратко време наше сарадње постигли смо више него што сам могао замислити, и радујем се свему што ћемо заједно остварити у годинама пред нама. Професорка Вујко је пуно утицала на то како посматрам научне изазове и пренела знање и енергију за бављење научним радом. Њена преданост и посвећеност су ме мотивисали да стремим ка највишим циљевима. Професорка, велико хвала!

Такође, искрено сам захвалан декану, проф. др Мирославу Кнежевићу, чија су подршка и вођство били незаобилазни у обликовању и успешном завршетку овог рада. Његова отвореност за нове идеје и подршка младим колегама били су веома важни у мом професионалном развоју. Професор Кнежевић је својим примером показао како теорију и праксу успешно интегрисати у образовни процес, а ја сам захвалан што имам прилику да учим од њега и да на тај начин обликујем своју академску каријеру.

Захвалност дугујем и проф. др Миловану Станишићу, чија визија и лидерство су створили окружење у којем је могуће остварити врхунске резултате. Професор Станишић је својим мудрим саветима и подршком увек био уз мене у важним тренуцима. Његова посвећеност развоју универзитета и подстицање научног истраживања били су инспирација за све нас. Подршка коју безрезервно пружа младим истраживачима омогућила је да развијем своје вештине и остварим значајан професионални напредак и, надам се, допринос у раду на Универзитету Сингидунум.

Велику захвалност дугујем и својим колегама асистентима, Ани, Маји, Мини, Илији, Душану и Михаилу, који су увек били ту да поделе знање и дају сугестије и подршку током израде ове тезе. Током рада и дружења са њима схватио сам колико значи свесрдна помоћ и разумевање колега. Сигуран сам да ћемо и у будућности, без обзира на префикс научног звања, подједнако добро сарађивати и наставити да градимо и негујемо наше пријатељство.

На крају, моја искрена захвалност свима који су прихватили да учествују у истраживању и тиме допринели изради ове тезе. Њихов допринос је био непроцењив и без њихова подршке, овај рад не би био могућ. Хвала вам што сте веровали у значај овог истраживања и што сте са мном поделили своје време и искуства.

Иако је моје име на корицама ове тезе, ово је заправо рад у који су многи уложили своје време, труд и љубав. Неки су свој допринос дали обликујући ме као личност, док су други помогли кроз своју подршку и савете током процеса писања. Свака реч у овој тези носи део њихове снаге, мудрости и искуства, и због тога, овај рад припада свима њима колико и мени.

Још једном, велико хвала свима!

1. Увод

Еволуција глобалног туризма обележена је значајним транзицијама, са појавом масовног туризма који је најавио трансформативну еру у динамици путовања. Пораст глобалног туризма довео је до убрзаног економског раста за многе дестинације. После експанзије масовног туризма након Другог светског рата (Higgins-Desbiolles, 2020; Pratt, 2022; Mestanza-Ramón & Jiménez Caballero, 2022; Arlt, 2024), туристичка привреда је била сведок промене парадигме ка одрживијим и одговорнијим моделима. Мофорт и Мант (Mowforth & Munt, 2015) сугерише да је један од разлога томе пораст свести о одрживом развоју, што је довело до веће заинтересованости међу истраживачима и представницима туристичке привреде. Ова промена је вођена препознавањем негативнихефеката повезаних са масовним туризмом, укључујући деградацију животне средине (Akash, 2018; Teng et al., 2021; Baloch et al., 2022), културну комодификацију (Wearing et al., 2019; Anesa, 2021; Liodakis, 2023) и друштвени поремећај односа у локалној заједници(Afrasibi, 2018; Halim et al., 2022). Као одговор на ове изазове, појавили су се алтернативни облици туризма, са фокусом на одрживост (Zolfani et al., 2015; Giampiccoli et al., 2020), ангажман локалног становништва у туристичкој понуди туристичке дестинације (Moric et al., 2021; Lopes et al., 2022) и очување природних и културних добара (Mohan, 2022; Nasimovna, 2023). Овакве форме туристичких производа дошле су као резултат промена на страни туристичке тражње. Озгит и Зандилдина (Özgit & Zhandildina, 2021) наглашавају да оваква форма туризма подстиче неговање принципа и пракси одрживог развоја у креирању стратегија и активности заинтересованих страна у туризму, повећавајући њихову друштвену свест. Такође, Мохан (Mohan, 2022) указује да је приступ одрживом развоју од виталног значаја за туристички развој, а да је одрживи туризам важан искорак ка успостављању концепта одрживог развоја. У том смислу, овај феномен се може посматрати и као однос процеса који је заснован на узајамном деловању.

Сегментација туристичког тржишта постаје све нијансиранија, са туристима који показују веће захтеве за аутентичним искуствима, садржајем који промовише културу локалне заједнице и одрживим праксама. Процес сегментације туристичког тржишта укључује поделу разноврсне базе купаца на неколико хомогених подтржишта на основу њихових преференција, чиме се купци групишу према њиховим специфичним карактеристикама (Smith, 1995; Kotler et al., 2017; Choi et al., 2020). Модерне путнике карактерише повећана свест, знање и навике које се развијају, тражећи садржајније и

аутентичније туристичко искуство током боравка у туристичкој дестинацији, али и самосталност, мир и изолованост од великих група. С обзиром на ову чињеницу, Великова (Velikova, 2019) истиче да ће туристички предузетници и даље давати приоритет циљању тржишта и сегментацији у својим маркетиншким стратегијама. Ова промена у понашању туриста створила је прилику за руралне дестинације да удовоље захтевима проницљивих и друштвено одговорних путника. Када су се током седамдесетих и осамдесетих година прошлог века појавили као одговор на масовни туризам пре свега у земљама у развоју (Ei & Karamanis, 2017), алтернативни облици туризма у руралним срединама су били коришћени како би подстакли диверсификацију руралних економија, ревитализовали туристичке дестинације (посебно планинска рурална подручја), ојачали локалну производњу и ланце снабдевања и заштитили важна природна подручја (Khartishvili, et al., 2019; Gugushvilia et al., 2020; Khartishvili, 2021). Значај јачања самоодрживости руралних туристичких дестинација и употребе иновативних, колаборативних метода развоја постао је још израженији са почетком пандемије COVID-19.

Поред дубоких импликација које је пандемија COVID-19 имала на глобалну туристичку привреду (Uğur & Akbıyık, 2020, MacSween & Canziani, 2021; Ghaharian et al., 2021; Jafari et al., 2023), вредне лекције и закључци у вези даљег развоја руралног туризма су извучени (Wan & Bi, 2022; Bozhkova, 2022; Sabaliauskė & Raišutienė, 2022). Криза је нагласила рањивост туристичке привреде (Arbulú, 2021) и нагласила потребу за променама које ће утицати на већу дифесификацију туристичке понуде (Fernandes, 2021) и повећање отпорности туристичког сектора. Руралне дестинације, са својим потенцијалом за отворене просторе, активности засноване на природи и аутентична искуства, поново су привукле пажњу јер туристи траже сигурније и осамљеније опције (López-Sanz et al., 2021; Boháč & Drápela, 2023). С тим у вези, пандемија је нагласила важност праксе одрживог туризма и потребу да дестинације дају приоритет здрављу, тј. превенцији различитих здравствених тегоба, као и сигурности и заштити животне средине.

Посматрајући нове околности на савременом туристичком тржишту, посебни облици алтернативног туризма су се профилисали као производи који могу да задовоље новонастале жеље и потребе туристичке тражње. Говорећи конкретно о руралном туризму, поједини подоблици ове врсте туризма су, због свог концепта и основних карактеристика, а имајући у виду горепоменуте преференције тражње, привукли посебну пажњу туриста. Како се рурална подручја репозиционирају након пандемије, досадашња

искуства могу да подстакну њихов развој, који је у складу са савременим туристичким потребама и који доприноси дугорочној одрживости и развоју таквих подручја. Према Весићу и осталима (2021), рурални туризам у Србији посебне потенцијале име у деловима централне и западна Србија.

Акценат на одрживи развој, међутим, није само питање партикуларног интереса одређених локалних заједница. Депопулација и висока емиграција у руралним дестинацијама као резултат лошег економског статуса, мањка перспективе и свеукупног лошег квалитета живота је хронична брига са којом се боре многе дестинације широм света (Perpiña, et al., 2018; Vaishar et al., 2021; Ekonomou et al., 2023). Руралне дестинације се често суочавају са значајним изазовима као што су ограничене могућности запошљавања (Huang, 2022; Vaculovschi, 2023), неадекватна инфраструктура (Tanwar & Bhardwaj, 2022; Pillay, 2023) и недовољан приступ основним услугама. Као резултат тога, бројни аутори попут Николаеа (Nicolae, 2023) указују на чињеницу да су млади људи посебно привучени урбаним центрима у потрази за бољом перспективом, остављајући за собом старије становништво и све мање заједнице у руралним дестинацијама. Ова демографска промена не само да угрожава виталност и одрживост руралних заједница, већ и погоршава социјалне и економске разлике.

Имајући горе наведено у виду, рурални туризам се намеће као решење којим је могуће да се ублажи феномен депопулације и високе емиграције. Користећи јединствена природна и културна добра руралних подручја, туристичке активности имају потенцијал да ревитализују локалне економије, створе могућности за запошљавање и побољшају животни стандард становника. Пројекти са циљем подстицаја развоја руралног туризма често укључују развој смештаја, инфраструктуре и услуга прилагођених потребама посетилаца, чиме се стимулишу економске активности и генеришу приходи за локалне предузетнике.

У том контексту, Србија се појављује као пример претежно руралне дестинације са неискоришћеним потенцијалом за развој различитих облика руралног туризма. Један од таквих подоблика руралног туризма је и агротуризам, дефинисан као туристички производ који укључује могућност да туристи активно учествују у локалним традиционалним активностима (Ferreira & Sánchez-Martín, 2022). Према Ђорђевићу и осталима (2019), агротуризам представља симбиотску везу између туризма и пољопривреде, чинећи кључни аспект еколошки и друштвено одговорног туризма у руралним подручјима. Исти аутори додају да агротуризам обухвата различите

специјализоване форме простора на којима се агротуризам реализује, укључујући сеоска домаћинства, боравак на фарми и боравак у коњичким центрима (Ђорђевић и остали, 2019).Туристичка регија западна Србија, коју чине Златиборски и Моравички округ, показује карактеристике које погодују развоју агротуризма, што је чини погодним географским простором за испитивање утицаја агротуризма на одрживост руралних дестинација. Посебне карактеристике западна Србија, укључујући живописне пределе, традиционалну пољопривреду и јединствен културни идентитет, стварају предуслов за крерианье посебног облика туризма као што је агротуризм. Претежно рурални пејзаж регија нуди могућности за развој агротуристичких активности које су у складу са одрживим праксама и које задовољавају захтеве туристичког тржишта.

У потрази за одрживим развојем руралног туризма, императив је ускладити стратегије са ширим глобалним циљевима. Циљеви одрживог развоја Уједињених нација (СДГ) за 2030. годину дају свеобухватан оквир који наглашава међусобну повезаност економских, друштвених и еколошких димензија развоја (Bulmer & Yáñez-Araque, 2023). За дестинације у којима је заступљен развој руралног туризма, СДГ служе као водећи принцип, посебно циљеви који се односе на смањење сиромаштва и глади, економски раст, родну равноправност, смањење неједнакости, одговорно коришћење ресурса и очување животне средине и добробит заједнице. Агротуризам, са својим фокусом на одрживе праксе и ангажовање заједнице, сам по себи доприноси неколико циљева одрживог развоја. Анализирајући однос између агротуризма и циљева одрживог развоја, Јусуф и Вуландари (Yusuf & Wulandari, 2023) наглашавају улогу агротуризма као кључног извора прихода за локалну заједницу, подстичући одрживу производњу хране, заговарајући здраве стилове живота, пружајући неформално образовање о руралном животу, пољопривреди и одрживости, побољшавајући управљање земљишним и воденим ресурсима, као и кроз допринос ублажавању климатских промена кроз усвајање одрживих пољопривредних пракси које минимизирају емисије гасова стаклене баште и које промовишу коришћење обновљиве енергије. Кроз стварање алтернативних извора прихода, очување културног наслеђа и одговорно коришћење земљишта, агротуризам поседује потенцијал за постизање циљева одрживог развоја у руралним подручјима.

Једна од главних предности агротуризма проналази се у његовом потенцијалу да стимулише локалну економију (Jeločnik et al., 2020; Ćirić et al., 2021) обезбеђивањем разноврсних извора прихода за пољопривреднике и руралне предузетнике. Кроз директну продају пољопривредних производа, услуге смештаја, обиласке са водичем и промоцију локалних културних вредности, агротуризам ствара одрживу економску

основу, суочавајући се са изазовима као што су висока незапосленост и лош економски статус који преовладавају у руралним подручјима. Агротуризам има кључну улогу у очувању и промовисању локалне културе, традиције и начина живота. Очувању културног наслеђа доприносе туристи који се баве аутентичним пољопривредним искуствима, учешћем у традиционалним свечаностима и уживањем у локалној гастрономској понуди. Штавише, осећај ангажовања заједнице својствен агротуризму подстиче позитивне интеракције између посетилаца и локалног становништва, ревитализирајући руралне заједнице и промовишући културну аутентичност. За разлику од ресурсно интензивног карактера масовног туризма, агротуризам карактерише одрживији приступ. Интеграција пољопривредних и туристичких активности промовише еколошку свест и одговорно коришћење земљишта. Пољопривредници који се баве агротуризмом често усвајају еколошке праксе, укључујући органску пољопривреду, смањење отпада и енергетску ефикасност. Туристи се, заузврат, подстичу да цене и доприносе очувању природних пејзажа, промовишући праксе одрживог туризма.

Иако агротуризам представља значајне предности за руралне дестинације, није без изазова. Рурална подручја се обично суочавају са проблемима као што су ниска густина насељености, неразвијена инфраструктура и висока стопа емиграције. Ови изазови су погоршани факторима као што су лош економски статус и ограничене могућности запошљавања. У тези ће, између осталог, бити речи и о овим изазовима, али и о потенцијалним решењима која ће доћи као резултат свеобухватног истраживања, како би се обезбедила успешна имплементација агротуристичких активности у западној Србији и сличним руралним дестинацијама.

Ова дисертација ће искористити примере добре праксе примећене у алпским регијаима Словеније, Аустрије, Немачке, Швајцарске и Италије како би се обогатило истраживање утицаја агротуризма на одрживи рурални развој. Избор Алпског регија као компаративне студије је стратешки, с обзиром на његову близину западној Србији у оквиру европског континента и значајне сличности у географским карактеристикама. Оба регија деле заједничке карактеристике у погледу сликовитих пејзажа, традиционалних пољопривредних пракси и претежно руралног окружења. Ослањајући се на искуства алпских земаља, пружиће се вредан увид у успешну имплементацију агротуризма који се може прилагодити западној Србији, нудећи нијансирано разумевање фактора који доприносе одрживом развоју руралних дестинација у Европи.

1.1 Предмет истраживања

Руралне дестинације регије западна Србија суочавају се са критичним изазовом - сталним опадањем становништва изазваним неповољним економским и социјалним изгледима. Спој ограничених могућности запошљавања, неадекватне инфраструктуре и свеукупног смањења квалитета живота подстакао је сталан егзодус становника из ових области. Овај тренд депопулације представља претњу опстанку традиционалних вредности и одрживости ових заједница. Решавање овог питања захтева систематични приступ који би омогућио боље економске изгледе и који би помогао унапређивању квалитета живота локалне заједнице. У последњих неколико деценија, рурални туризам је израстао у кључну компоненту стимулисања ревитализације и остваривања економског раста у руралним дестинацијама. Карактеристика руралних дестинација да понуде аутентично искуство туристима, подразумевајући директни контакт са локалним становништвом, другачији начин живота и садржајније активности у природном амбијенту, представља кључни атрактивни фактор. Овакво искуство подстакнуто боравком на сеоским домаћинствима, локалној гастрономији и учешћу у локалним обичајима и рутинама, доприноси осећају припадности и дубоког разумевања локалне културе, а тиме и креирању јединственог туристичког искуства, за којим данашњи туристи најпре трагају.

Рурални туризам подстиче одрживо истраживање руралних дестинација, подстичући економске могућности за локалне заједнице, уз очување суштинске атрактивности традиционалног начина живота у руралним дестинацијама. У регији западна Србија овај тренд је посебно приметан. Као што је наведено у Стратегији развоја туризма Републике Србије (2016-2025), туристичка регија западна Србија налази се у оквиру просторног оквира који обухвата планине Златибор и Златар, Национални парк Тара и Парк природе Мокра Гора. Смештена у брдовитим пределима, ова регија се може похвалити традиционално гостољубивим становништвом, културно-историјским богатством, и нетакнутим природним лепотама, што је чини атрактивном дестинацијом за развој руралног туризма. То је, уосталом, и предвиђено Мастер планом одрживог развоја руралног туризма Србије (2011, стр. 87). Поред природних ресурса, као што су термалне бање, шумовите планине, реке или пећине, или културно-историјске баштине попут средњевековних православних манастира или историјски значајних локалитета, у овој регији посебно су наглашени елементи традиције и обичаја, који се туристима приказују кроз различите активности, што доноси и ноту едукативног карактера боравка

у руралном амбијенту. Гастрономска понуда руралног туризма је постала атрактивна и специфична, пре свега јер се у културном животу села вероватно најмање променио традиционални начин исхране (Стојановић и Черовић, 2008). Поред гастрономије, култура живота у овој регији огледа се и у бројним локалним манифестацијама које имају традиционални карактер. Осим тога, примарна делатност руралног становништва које се огледа у пољопривредним активностима, може бити искоришћена у сврху садржајније туристичке понуде и у још аутентичнијем туристичком доживљају. Агротуристички потенцијали у овом делу земље су врло изражени пре свега јер велики број локалног становништва производи прехрамбене производе карактеристичне за то поднебље, али и бави се пословима који су свакодневица у овим руралним крајевима.

Савремени туристи су своје навике, а тиме и захтеве за туристичким искуством битно мењали током претходног периода. Представници нове туристичке тражње, према анализи Либерата и осталих, (Liberato et al., 2022) све више захтевају аутентичну културну интеракцију и различите локалне производе. Од масовног карактера путовања, што је свакако и даље једна од одлика туристичких кретања, данас туристи пре свега трагају за аутентичним искуством које ће им помоћи да више науче и разумеју начин живота и традицију локално становништва у дестинацији коју посећују. Кириакаки и Клеинаки (Kyriakaki & Kleinaki, 2022) додају и да се они прогресивно укључују у тренд који вреднује оваква искуства у односу на масовни туризам.

Након дефинисања територијалног обухвата, одређивања главне терминологије, треба нагласити да је предмет рада агротуризам у туристичкој регији западна Србија. У овом раду ће се анализирати различити аспекти агротуризма, укључујући његове економске, социјалне и еколошке утицаје на локалне заједнице у посматраним подручјима. Прецизнији географски обухват истраживања фокусира се на 11 руралних туристичких дестинација у Златиборској и Моравичкој области. Туристичке дестинације у ова два округа су и обухват промотивних активности Туристичке организације регије западна Србија, стога су и изабрани за истраживање и анализу у овој дисертацији.

Као одговор на промене са стране туристичке тражње, одређени облици руралног туризма, посебно агротуризам, су се показали као посебно погодни да задовоље растуће и специфичне потребе туриста. Агротуризам, према Арабјону (Arabjon, 2023) представља иновативни приступ у руралном развоју, неометано интегришући пољопривредне активности у укупно туристичко искуство. Истиче се као сектор који усклађује пољопривреду са туризмом како би подстакао економски раст и подстакао рурални развој. Ђорђевић и остали (2019) користе термин „симбиотичка веза“ између

пољопривредне и туристичке делатности. Бабксањи и остали (Babcsanyi et al., 2021) истичу аутентичне руралне карактеристике смештајних капацитета и гастрономску понуду у агротуризму. Према Мирзокуловој (Mirzokulova, 2023), агротуризам омогућава „оживљавање“ традиција у комбинацији са свеобухватним руралним развојем, при чему, уз пољопривреду која по тврдњи Ешуна и Менсаха, (Eshun & Mensah, 2021) и даље остаје важна делатност, представља један од најважнијих извора прихода за локално становништво. Омогућавајући развој и приходовање од породичног предузетништва, пре свега у пољопривреди, Гиљермино и остали (Guilhermino et al., 2021) посматрају агротуризам као стратегију за успостављање одрживог развоја у руралним дестинацијама. Уз то, диверсификацијом туристичке понуде, овај вид туризма постао је атрактиван пре свега туристима из урбаних средина, према тврдњи Еспостија, (Esposti, 2006).

Агротуризам нуди прилику туристима да се активно укључе у свакодневни, рурални, начин живота локалне заједнице, омогућавајући другачију перспективу стицања знања и инфорамција у вези са традицијом, вештинама и ритуалима који чине посебност неког становништва на дестинацијина којој бораве. Овај облик туризма омогућава туристима да превазиђу површна проматрања и искуства, подстичући дубље разумевање културног и друштвеног значаја и јединствености руралне дестинације. Уз то, агротуризам има потенцијал да одговори на жељу тржишта за одрживим и одговорним туризмом. Туристи су све више свесни свог утицаја на животну средину и траже искуства која су у складу са етичким и еколошким стандардима и праксама.

Са друге стране, агротуризам има потенцијал да преокрене тренд опадања становништва чинећи живот у руралним дестинацијама привлачнијим. Аутентична искуства која нуди агротуризам, не само да пружају туристима јединствена искуства већ и уливају осећај поноса и сврхе међу локалним становништвом, подстичући кохезију заједнице. Развој агротуризма се, дакле, јавља не само као решење за побољшање економског благостања, већ и као холистичка стратегија одрживог развоја, чувања културног наслеђа и обезбеђивања већег квалитета живота становника руралних дестинација регије западна Србија.

Агротуризам не само да је у складу са новим захтевима савремених туриста, већ доприноси и одрживом развоју руралних дестинација пружањем економских користи, очувањем културног наслеђа и подстицањем обострано корисне интеракције, како између туриста и локалних заједница, тако и између људи унутар локалне заједнице. Мушкарци, обично одговорни за пољопривредне послове, своју улогу у туристичкој понуди

проналазе у демонстрацији пољопривредних активности и другим, најчешће физички захтевним, активностима. Са друге стране, интеграција жена у агротуристичке активности доприноси стварању нових послова и економском оснаживању. Традиционалне родне улоге (Llittle и Blau, 2020) и друштвена динамика у руралним подручјима значајан су фактор у обликовању улога у агротуризму. У контексту агротуризма, овакав однос у хијерархијским и родним улогама (Tsiaousi и Partalidou, 2023) често, управо због специфичне друштвене динамике постаје кључна компонента аутентичних искустава које се нуд туристима. Како агротуризам постаје све популарнији, жене у руралним дестинацијама проналазе прилику да покажу своје вештине у угоститељству и традиционалним занатима. Осим очувања културног наслеђа, ове улоге обезбеђују женама пут за остваривање прихода, подстичући економску независност и оснажују их у њиховим заједницама.

Агротуризам се стога појављује и као средство за неутралисање родних стереотипа, промовисање инклузивности и стварање разноврсних могућности запошљавања које побољшавају друштвено-економско ткиво руралних подручја. Заједнички напори мушкараца и жена у агротуризму не само да обогаћују искуства посетилаца, већ и доприносе одрживом развоју руралних заједница. Стога, један део истраживања ће се управо бавити питањима степена инволвираности оба пола у агротуристичко пословање, као и предности које од тога остварују у посматраним подручјима. Агротуризам служи као трансформативна снага у побољшању квалитета живота у руралним дестинацијама, остављајући вишеструки утицај на економске, социокултурне и еколошке димензије. Са економске перспективе, агротуризам утиче на подстицање локалне економије стварајући различите токове прихода. Ангажовање локалних заједница у пружању туристичких услуга утиче на отварање радних места и бољу економску слику локалне заједнице. Ово не само да повећава приходе домаћинстава, већ и подстиче економску отпорност, смањујући зависност од традиционалне пољопривреде.

Са друштвеног аспекта, агротуризам има снажан утицај на побољшање међусобног разумевања и размене искустава између посетилаца и локалних заједница. Културно богатство и традиционалне праксе приказане у агротуризму доприносе очувању и промовисању јединственог идентитета руралних подручја. Интеракција између туриста и становника олакшава културну размену, подстичући уважавање и поштовање различитих начина живота. Коначно, посматрано са еколошког аспекта, агротуризам, када се њиме управља на одржив начин, може бити модел одговорног

туризма. Наглашавајући праксе органске пољопривреде, очување биодиверзитета и управљање животном средином, агротуризам минимизира свој еколошки отисак. Туристи стичу свест о одрживим пољопривредним методама, доприносећи повећању еколошке свести.

Истраживања у овом раду обухватиће:

- Теоријско дефинисање: појмова руралне дестинације, руралног и агротуризма
- Дефинисање концепта одрживог развоја
- Анализу глобалних циљева одрживог развоја примењивих на руралне дестинације у Србији
- Дефинисање карактеристика агротуристичких услуга и производа
- Дефинисање карактеристика агротуристичке супраструктуре
- Анализу међузависности пољопривредне и агротуристичке делатности
- Анализу утицаја агротуризма на квалитет живота локалне заједнице
- Анализу животног века агротуристичког производа
- Дефинисање туристичко-географских карактеристика регије западна Србија
- Анализу тренутног стања агротуризма у регији западна Србија у 11 одабраних дестинација
- Анализу агротуристичке понуде у 11 одабраних дестинација
- Анализу маркетинг активности у 11 одабраних дестинација
- Упоредну анализу физичко-географских карактеристика западна Србија и 5 одабраних алпских регија
- Анализу агротуризма у државама алпске регије (5 одабраних регија)
- Дефинисање предлога за унапређење одрживог развоја агротуризма на онову резултата истраживања

1.2 Циљеви истраживања

Истраживање има за циљ да се свеобухватно бави критичним питањем одрживог развоја и квалитета живота у руралним дестинацијама западна Србија кроз истраживање потенцијала агротуризма као одрживог и холистичког решења. Свеобухватни циљ је допринос ревитализацији и одрживом развоју ових подручја, фокусирајући се на економске, социокултурне и еколошке утицаје. У уводном делу, истраживање настоји да пружи теоријску основу широј научној јавности дефинисањем кључних појмова као што

су рурална дестинација, рурални и агротуризам и одрживи развој. У раду ће бити анализирани глобални циљеви одрживог развоја применљиви на руралне дестинације регије западна Србија, постављајући темеље за стратешки оквир.

Значајан аспект истраживања укључује дубинску анализу карактеристика агротуристичких услуга и производа, разумевање њихове улоге у подстицању економског раста и укупном квалитету живота локалних заједница. Студија ће истражити међузависност пољопривредних и агротуристичких активности, наглашавајући њихов потенцијал да преокрену тренд депопулације чинећи живот у руралним дестинацијама привлачнијим. Штавише, истраживање има за циљ да процени утицај агротуризма на квалитет живота у локалним заједницама, узимајући у обзир економске користи, очување друштвених односа и културне баштине, као и одрживост животне средине. Кроз анализу животног циклуса производа агротуризма, студија ће пружити увид у дугорочну одрживост и ефикасност таквих облика туризма.

Географски сегмент је значајан, а истраживање ће дефинисати туристичко-географске карактеристике регије западна Србија, са фокусом на туристичке дестинације у Златиборској и Моравичкој области. Циљеви у вези са географским сегментом посматране дестинације, односе се на дефинисање туристичко-географског положаја, природно-географских и друштвено-географских карактеристика, као и предиспозиција за развој руралног туризма и агротуризма. Важан задатак је анализирати и приказати повољност положаја посматране дестинације, у односу на најважнија туристичка емитивна места Србије, а затим издвојити и валоризовати природно-географске и друштвено-географске потенцијале за развој агротуризма. Упоредне анализе са одабраним алпским дестинацијама и испитивање агротуризма у овим областима ће понудити вредне увиде и најбоље праксе.

Практични циљеви биће истражени кроз анализу тренутног стања агротуризма у 11 одабраних дестинација у регији западнај Србија, оцењивање постојеће агротуристичке понуде и маркетиншке активности. На крају, циљ је да се агротуризам представи као вишедимензионални туристички производ, чији далекосежни утицаји могу имати ефекта, пре свега на депопулацију сеоског становништва, али и на све супстанцијалне показатеље индикатора одрживости. Овде се пре свега мисли на економске, социокултурне И еколошке параметре одрживог развоја и њихов утицај на даљи напредак и допринос развоју руралних дестинација регије западна Србија.

1.3 Хипотезе истраживања

Хипотезе ће у резултатима рада бити потврђене или оповргнуте применом дескриптивне статистичке анализе, аналитичке методе (Cross-tabulation analysis) познате и као анализа табеле контингенције и непараметријском статистичком методам – хи-квадрат тест (*Chi-Square Test*). Аналитичка метода се користи за анализу категоричких података, односно када се желе упоредити резултати једне или више варијабли. Да бисмо видели да ли постоји повезаност између варијабли као и вероватноћу повезаности, користи се хи-квадрат тест, а за статистички значајне разлике се узима вредност код којих је p <0,05. Поред ових у раду су коришћене и друге научно-истраживачке методе као што су: метод анализе и синтезе, метод дедукције и индукције, метод дескрипције, логички метод, историјски метод, компаративни метод, метод студије случаја, анкетна истраживања и интервју као и други квантитативно-квалитативни методи истраживања.

Хипотезе су дефинисане на следећи начин:

Х0 Агротуризам у региј западна Србија позитивно утиче на стварање концепта одрживог развоја у руралним дестинацијама

Х1 Локално становништво у посматраним руралним дестинацијама примећује позитивне ефекте које агротуризам има на економске аспекте у њиховој заједници.

Х1а Локално становништво примећује већи број нових радних места као резултат развоја агротруизма

Х1б Локално становништво примећује бољи животни стандард у поређењу са периодом пре развоја агротуризма

Х1ц Локално становништво примећује већи развој женског предузетништва и оснаживање положаја жена као резултат развоја агротуризма

Х2 Локално становништво у посматраним руралним дестинацијама примећује позитивне ефекте које агротуризам има на социокултурне аспекте у њиховој заједници

Х2а Локално становништво примећује раст броја становника у поређењу са периодом пре развоја агротуризма

Х2б Локално становништво примећује смањење расуђивања на основу предсрасуда, као резултат развоја агротуризма

Х2ц Локално становништво примећује повећање свеукупног здравља жена у поређењу са периодом пре развоја агротуризма

Х3 Локално становништво у посматраним руралним дестинацијама примећује негативне ефекте које агротуризам има на еколошке аспекте у њиховој заједници

Х3а Локално становништво примећује повећање загађења у локалној средини као резултат агротуристичких активности

Х3б Локално становништво примећује повећање нивоа буке у локалној средини као резултат агротуристичких активности

Х3ц Локално становништво примећује негативне ефекте на воду и земљиште као резултат агротуристичких активности

1.4 Методологија истраживања

Методе истраживања које су у раду коришћене су следеће:

- **Историјска метода** - при изучавању литературе, уз посебан осврт на сагледавање развоја агротуризма у региjи западна Србија, читавој држави и у одабраним туристичким регијама у иностранству;
- **Теренско истраживање** које обухвата методе посматрања и анкетно истраживање и интервјуисање локалног становништва у 11 сеоских дестинација регије западна Србија;
- **Аналитичко проучавање** свих фактора значајних за развој агротуризма у региjи западна Србија, у местима која поседују предуслов за развој агротуризма, као и могуће утврђивање потенцијалних туристичких агроцелина,
- **Статистичке методе**
- **Компаративна метода** - како би се дошло до закључака о важности утврђивања стања агротуризма регије западна Србија у односу на поједине европске дестинације са сличним туристичко-географским карактеристикама
- **Дескриптивна метода** - приказана је кроз закључке из прикупљених података
- **Картографска метода**
- **Метода критичности**

1.5 Структура рада

Истраживање ће бити реализовано кроз различите фазе:

У почетној фази извршиће се истраживање коришћењем секундарних података, односно преглед постојеће литературе која се односи на дефинисање и улогу агротуризма

у одрживом развоју руралних дестинација. Ово ће, поред појмновног објашњења основног концепта и основних аспеката агротуризма, обухватити евалуацију утицаја агротуризма на квалитет живота локалне заједнице, као и испитивање животног циклуса агротуристичких производа

Следећа фаза ће укључивати анализу постојеће агротуристичке понуде, карактеристика и маркетинг активности у једанаест руралних дестинације регије западна Србија – Кремна, Кушићи, Камена Гора, Златар, Косјерић, Коштунићи, Злакуса, Увац, Горња Трепча, Сирогојно и Вранеша. Такође, биће испитани и анализирани ставови локалног становништва у одабраним дестинацијама у вези са дефинисаним индикаторима одрживости - економског, социокултурног и еколошког аспекта. Примењена метода испитивања је на на основу рангирања ставова петостепеном Ликертовом скалом, од потпуног неслагања до потпуног слагања са констатацијама из упитника (1-Уопште се не слажем; 5-у потпуности се слажем).

Трећа фаза ће укључити одређивање узорка истраживања, идентификацију истраживачких инструмената (који се састоје од стандардизованих и полустандардизованих анкетних упитника, као и интервјуа са циљним групама и појединцима) и тестирање постављених хипотеза. Истраживање се реализовало у периоду од децембра 2022. године до децембра 2023. године, а у истраживању је учествовало 694 локална становника посматраних руралних дестинација регије западна Србија.

Након тога, следећа фаза ће обухватити мерење и анализу добијених резултата.

Пета фаза истраживања обухвата упоредну анализу са дефинисаним туристичким дестинацијама у иностранству и анализу добрих пракси.

Шеста фаза обухвата презентацију импликација истраживања, ограничења и сугестије за будућа истраживања.

На крају, последња фаза подразумева представљање перспектива кроз дискусију и извођење конструктивних закључака.

1.6 Научни допринос рада

Полазна основа ове тезе заснива се на пословној мисији туризма Републике Србије, према Стратегији за развој туризма до 2025. године (Министарство трговине, туризма и телекомуникација Републике Србије, 2016) према којој је она, између осталог, у вези са подстицањем руралног и регијалног развоја и смањење депопулације. Такође, иако у истој Стратегији агротуризам, као специфичан облик руралног туризма није препознат, рурални туризам је идентификован као једно од стратешких туристичких

тржишта за туристичку привреду Републике Србије (Министарство трговине, туризма и телекомуникација Републике Србије, 2016). Постојање природних, културних и друштвених услова у Србији показује да темељи за развој агротуризма постоје. Пре свега, то се односи на претежно руралне географске карактеристике државе, уз локално становништво код којег се све више буди свест о значају органске производње, што се у пракси манифестује све већим бројем примера домаћинстава који се опредељује за такав начин узгоја, како пољопривредних производа тако и сточног фонда. Из тог разлога, препознаје се императив залагања за свеобухватнија научна истраживања и развојне иницијативе у агротуризму у руралним крајевима. Тренутно је наглашен недостатак постојећих истраживања у овој области, заједно са свеприсутним мањком знања међу руралним домаћинствима у вези са ефикасним праксама примењених у развијенијим земљама са сличним географским карактеристикама. Недостатак свеобухватних истраживања захтева интензивнији научни фокус на агротуризам, с обзиром на његов потенцијал да допринесе економском расту, чува природно и културно наслеђе и побољша животни стандард у руралним заједницама.

Научни допринос ове тезе може се сагледати кроз више кључних аспеката, који произилазе из предмета и циљева истраживања, као и дефинисаних хипотеза. Превасходно, истраживање пружа теоријску основу кроз дефинисање кључних појмова попут руралне дестинације, агротуризма и одрживог развоја. Ово је важно за ширу научну заједницу како би се разумела сложеност проблема и потреба руралних подручја. Такође, анализа глобалних циљева одрживог развоја у контексту руралних дестинација западна Србија поставља темеље за даљи стратегијски приступ.

Треће, истраживање процењује утицај агротуризма на квалитет живота у локалним заједницама, узимајући у обзир економске користи, очување друштвених односа и културне баштине, као и одрживост животне средине. Кроз анализу животног циклуса производа агротуризма, истраживање пружа увид у дугорочну одрживост и ефикасност таквих облика туризма.

Четврто, истраживање дефинише туристичко-географске карактеристике регије западна Србија и идентификује природно-географске и друштвено-географске потенцијале за развој агротуризма. Упоређујући их са одабраним алпским дестинацијама, истраживање пружа драгоцене увиде и најбоље праксе.

Пето, кроз анализу тренутног стања агротуризма у једанаест одабраних дестинација у регији западна Србија, истраживање процењује постојећу агротуристичку

понуду и маркетиншке активности. Ово је од суштинског значаја за разумевање тренутног стања и идентификацију потенцијала за даљи развој.

Свеобухватно, научни допринос ове тезе огледа се у систематичном и мултидимензионалном приступу истраживању улоге агротуризма у одрживом развоју руралних подручја у регији западна Србија. Истраживање пружа темељну теоријску основу кроз анализу и дефинисање кључних концепата, чиме се омогућава дубље разумевање специфичности руралног развоја у контексту посматраног географског подручја. Поред тога, емпиријски део истраживања представља значајан допринос, јер обухвата детаљну анализу тренутног стања агротуризма у једанаест одабраних дестинација у западној Србији, укључујући процену постојеће туристичке понуде, као и маркетиншких активности које се у овој регији спроводе. Ова анализа омогућава не само идентификацију постојећих проблема и препрека у развоју агротуризма, већ и препознавање потенцијала за даље унапређење ове специфичне форме туризма.

Надаље, значајан допринос овог истраживања огледа се у употреби напредних статистичких метода као што су *Cross-Tabulation* анализа и *Chi-Square* тестови, који су коришћени за испитивање и проверу хипотеза у вези са односом између агротуризма и индикатора одрживог развоја у руралним заједницама западне Србије. Ове методе омогућавају прецизну и поуздану процену утицаја агротуризма на издвојене индикаторе одрживости. Анализом ових индикатора, истраживање значајно доприноси научном разумевању односа између агротуризма и одрживог развоја у руралним заједницама западне Србије, пружајући емпиријске доказе који приказују његову дугорочну одрживост и ефекте на локални контекст.

На крају, али не и најмање важно, ово истраживање доприноси научној заједници кроз интеграцију међународних искустава и најбољих пракси, које су адаптиране и примењене у специфичном контексту западне Србије. Поређење са алпским дестинацијама и пренос њихових искустава представља вредан допринос, јер омогућава примену успешних модела који могу подстаћи развој агротуризма у Србији. На овај начин, истраживање са једне стране обогаћује постојећа знања, а такође пружа и конкретне смернице за будуће активности усмерене на ревитализацију руралних заједница и побољшање њиховог одрживог развоја, доприносећи укупном економском расту и социјалној кохезији у овим подручјима.

2. Туризам у руралним срединама – преглед литературе

2.1 Рурални туризам

Развој туризма у руралним просторима, узима замах након Другог светског рата. Међутим, према Дуги (Duha, 2021), овај облик туризма почео је да добија на снази 1970-их као одговор на урбанизацију и глобализацију, пружајући алтернативни облик запошљавања и економске активности у руралним областима. Ипак, у појединим пределима туризам у руралним срединама присутан је и неколико векова. У Јужној Африци, на пример, рурални туризам има историјске корене који датирају из касног 19. века, са различитим руралним просторима који су током времена развијали нишне туристичке производе (Rogerson & Rogerson). Овај облик туризма је еволуирао од једноставног разгледања до разних искуствених активности, одражавајући промене у туристичким преференцијама и друштвеним трендовима. На пример, у Португалу се рурални туризам значајно проширио у последњих 25 година, прелазећи са маргиналне делатности на критичну компоненту туристичког сектора. Овај раст је вођен диверзификацијом руралних економија, побољшањима инфраструктуре и циљаним маркетиншким стратегијама које промовишу руралне дестинације као аутентичне и привлачне алтернативе урбаном туризму (Duarte, 2016). Пре 1960-их, туризам у руралним областима није био под утицајем тржишних сила или владиних политика (Rajko, 2013). Након почетне фазе самосталног развоја, у којој су сеоски туризам покретали становници и туристи који су тражили мир и природу, појавила се планска употреба сеоског туризма, посебно у земљама са поларизованим развојем и руралном депопулацијом, при чему је Аустрија истакнут пример коришћења сеоског туризма за ревитализују и трансформацију руралних подручја (Дулчић, 2001). Еволуција руралног туризма значајно варира у различитим регијаима. На пример, Шпанија је видела диверсификацију својих туристичких производа од 1980-их, удаљавајући се од традиционалног модела сунце/песак/море (Canoves et al., 2004). Европске политике и финансирање значајно су утицали на развој руралног туризма, посебно у регијаима попут Тоскане, где је прелазак са традиционалне руралне економије на економију засновану на туризму подржан европским пољопривредним политикама (Randelli et al., 2014). У САД је развој руралног туризма често био непланиран, вођен тржишним силама и фокусиран на локалне каракатеристике и културно наслеђе (Gartner, 2004).

Туризам у руралним подручјима представља кључни проивод туристичке привреде који се све више истиче на међународном туристичком тржишту. Овај облик туризма има посебну важност због свог потенцијала да допринесе економском развоју, очувању културног наслеђа и заштити природе. То потврђује и Катаја (Kataya, 2021) истичући економску и социо-културолошку перспективу коју туризам подстиче. Уз то, компонента животне средине, према Германовичу и осталима (Germanovich et al., 2020) сагледава се у презервацији природних ресурса као и у повећању ефикасности у њиховој употреби. Такође, Крутиков (Krutikov, 2011) додатно истиче и производу компоненту кроз развој пољопривредних и других економских активности. У основи, рурални туризам пружа туристима прилику да доживе аутентичан, спорији, начин живота у руралним заједницама, далеко од урбане свакодневице. Према Евграфовој и осталима (Evgrafova et al., 2020) рурални туризам мора да поседује оне руралне елементе који представљају део свакодневног живота локалног становништва. Просторна перцепција руралних подручја од стране туриста може се значајно разликовати од административних дефиниција, што указује на потребу за ребрендирањем како би се ускладила са стварним туристичким искуствима и понашањем (Paulinho et al., 2021). Исти аутори наводе да иако се руралне дестинације најчешће брендирају на основу административних граница, ефикаснији приступ би био да се размотри просторно понашање туриста, на које утичу географија, капацитети домаћина и кумулативни ефекат атракција.

Рурални туризам, који се у почетку посматрао као допунска активност, према Росалини и осталима (Rosalina et al., 2021) еволуирао је у вишеструки сектор који пружа значајне користи и локалном становништву и друштву у целини. Једна од кључних практичних импликација руралног туризма јесте развој локалне економије. Кроз пружање услуга смештаја, хране, разноврсних активности и сувенира, рурална подручја имају прилику да створе нова радна места и повећају приходе домаћинстава. Ово директно утиче на побољшање квалитета живота становника руралних подручја, смањујући миграцију младих у потрази за послом у градовима.

Поред економских бенефита, рурални туризам има значајан утицај на очување културног идентитета и традиција. Туристи имају прилику да се упознају са локалним обичајима, гастрономијом, занатима и фолклором, чиме се подстиче понос међу локалним становништвом и ревитализује интересовање за традиционалне праксе. Уз то, туризам у руралним подручјима игра кључну улогу у очувању животне средине. Приходи остварени од туризма имају потенцијал да финансирају очување природних пејзажа и повећају њихов економски значај (Kataya, 2021). Кроз промоцију еколошких

активности попут планинарења, бициклизма, посматрања птица или органске пољопривреде, туристичке дестинације подстичу свест о важности заштите природе и одрживог коришћења ресурса. Ово доводи до бољег управљања природним богатствима и очувања биодиверзитета у руралним дестинацијама.

Надаље, туризам у руралним подручјима такође пружа прилику за развој локалних инфраструктура, укључујући путеве, водоводне системе, и комуналне услуге, што додатно побољшава квалитет живота локалног становништва. У суштини, туризам у руралним подручјима доноси бројне користи како локалним заједницама тако и самим туристима. Кроз подршку одрживим праксама, промоцију културног наслеђа и економски развој, ова врста туризма постаје кључна компонента савременог туристичког тржишта. Главни циљ дестинација руралног туризма је промовисање одрживог развоја балансирањем потреба туриста са потребама локалних заједница и животне средине. Ово укључује активности у природи и у вези са пољопривредом, локалном културом и традиционалним начином живота.

2.2 Појам руралне дестинације

Да би се рурална дестинација могла дефинисати, мора се поћи од основног појма руралног подручја. Гаврић (Gavrić, 2021) дефинише рурална подручја као ређе насељене територије које су изван утицаја великих градова, са густином насељености испод 150 становника на км^2. Дефиниција руралних подручја је сложена и вишеструка тема која је еволуирала током времена. Регијална типологија Организације за економску сарадњу и развој - ОЕЦД (*OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development*) класификује области као претежно урбане, средње или претежно руралне, пружајући стандардизован приступ дефинисању руралних простора (Традиционално, рурална подручја су била повезана са специфичним економским активностима као што су пољопривреда и шумарство (Labrianidis, 2006), али модерне дефиниције укључују низ социо-економских, демографских и културних фактора. Дефиниције руралног подручја често укључују друштвено-просторне карактеристике попут ниске густине насељености и удаљености од већих градова (Ocaña-Riola & Sánchez-Cantalejo, 2005; Yuan, 2015). Модерне дефиниције такође сматрају рурална подручја културним пејзажима и друштвено-географским просторима формираним начином живота становника (Tkachenko, 2023). Оперативне дефиниције, као што су индекси руралности, користе се за доделу ресурса и решавање диспаритета. Ови индекси често укључују факторе као што

су густина насељености, економске активности и могућност становања (Long, et al., 2021).

Концепт руралних подручја је прешао са монофункционалних (првенствено пољопривредних) на мултифункционални, укључујући непољопривредне активности, попут туризма, и реструктурирање пољопривреде (Krzysztofik, 2017; Cheung, 2021). На просторну дистрибуцију руралних дестинација утичу фактори као што су културно-историјско наслеђе, транспорт, економски нивои и топографија (Zhang et al., 2021). Лаурин (Laurin, 2020) истиче да је концепт руралне дестинације сложен и хетероген који укључује различите типове простора са различитим економским окружењем и индустријском базом. Руралне дестинације су препознате као чувари традиционалних вредности и културног наслеђа, али су све функционалнији за урбане потребе, служећи као туристичке дестинације (Shafiei & Leardini, 2018). Географска удаљеност и природа индустријске базе су критични фактори у дефинисању руралних дестинација и њиховог економског учинка. Руралне дестинације више нису ограничене на пољопривредне активности, већ укључују мултисекторске активности и мале градове интегрисане у свој рурални амбијент (Labrianidis, 2006).

У руралним дестинацијама изразито важна је сарадња између локалних заједница, предузећа и државних органа. Ова сарадња доприноси развоју стратегија које испуњавају економске, еколошке и друштвене циљеве. Сарадња између локалних самоуправа консолидује ресурсе и потражњу, чиме се унапређују јавне услуге и инфраструктура у руралним регијаима. Такође, колективне активности, као што је формирање група у заједници или произвођачких задруга, побољшавају размену знања и учење међу руралним актерима, вођене друштвеним капиталом и укљученошћу (Tregear, A., & Cooper, 2016). Стога, истиче Мотиар (Mottiar, 2016), предузетници у руралном туризму су више мотивисани да сарађују не само због пословне користи, већ и да позитивно утичу на своје локално подручје.

2.3 Селективни облици руралног туризма

Рурални туризам, као најшири појам туризма у руралним срединама, обухвата различите врсте туризма и захтева разноврстан спектар активности како би се задовољиле различите групе људи. Успешан развој руралног туризма подразумева разумевање потреба туриста, пружање квалитетних искустава и идентификовање погодних услова за развој туризма, што доводи до неколико облика руралног туризма (илустрација 1). Рурални туризам је вишеструки феномен који обухвата низ активности

прилагођених различитим интересовањима туриста. Сваки облик руралног туризма нуди јединствена искуства која задовољавају различите преференције, чиме се повећава укупна привлачност и одрживост руралних дестинација. Ова разноликост је одговор на све већу потражњу за специјализованим и аутентичним искуствима путовања која омогућавају туристима да се повежу са природом, културом и локалним начином живота.

Илустрација 1 - Селективни облици руралног туризма; Извор: Аутор



Агротуризам, који је уједно и тема овог рада, је истакнут облик руралног туризма који интегрише пољопривредне активности са туризмом. Овај облик туризма ће детаљно бити објашњен у другом поглављу. Здравствени туризам се фокусира на велнес и медицинске третмане. Овај облик туризма користи природно окружење, као што су чист ваздух, воде богате минералима и медицински програми, за промовисање здравља и благостања. Здравствени туризам привлачи посетиоце који желе да побољшају своје физичко и ментално здравље, подстичући на тај начин локалну економију и подстичући развој здравствене инфраструктуре. Такође промовише холистички приступ здрављу, комбинујући традиционалне праксе лечења са савременим медицинским третманима. Управо је концепт *rural wellbeing* tourism или туризма који подстиче благостање током боравка у руралном амбијенту један од све популарнијих туристичких производа (Panić & Popesku, 2021). Поред тога, здравствени туризам може помоћи да се ублажи притисак на градске здравствене установе пружањем алтернативних опција лечења у руралним срединама. Раст здравственог туризма такође подстиче очување природних ресурса, јер

је нетакнута средина неопходна за његов успех. Уз то, према Граматниковском и осталима (Gramatnikovski, et al., 2014) овај облик туризма помаже у превазилажењу сезонске природе традиционалног туризма тако што привлачи туристе током целе године, чиме се стабилизује приход за руралне заједнице. Развој стратешких смерница и маркетиншких активности за здравствени туризам, по Јиангу и Јану (Jiang & Yan, 2023), може унапредити конкурентност руралних туристичких дестинација, чинећи их привлачнијима у односу на друге дестинације.

Културни и верски туризам у руралним срединама омогућава туристима да истраже богато културно наслеђе и верске традиције руралних заједница. Овај облик туризма обухвата посете историјским местима, културним фестивалима, радионицама традиционалних заната и верским ходочашћима. Учешћем у овим активностима туристи стичу увид у локалну културу и историју, док сеоске заједнице имају користи од очувања и промоције својих културних добара. Културни туризам може бити важна комплементарна активност која доноси и економске и неекономске користи у руралним подручјима (Šťastná et al., 2020). Ова интеракција негује међусобно поштовање и разумевање између посетилаца и домаћина, доприносећи друштвеној одрживости руралних подручја. Образовни туризам је, са друге стране, осмишљен тако да туристима пружи искуства учења. У руралним срединама, ово може укључивати боравак на фарми, изучавање природе и њених процеса, као и учење о очувању природног богатства (Petroman et al., 2016; Zheng et al., 2022). Образовни туризам, поред школских екскурзија, привлачи туристе различитих животних доби, за које се припремају садржаји сходно њиховом тренутном нивоу знања и заинтересованости да науче. Овај облик туризма такође помаже да се подигне свест о руралним питањима и промовише одрживе праксе.

Екотуризам је облик одрживог туризма који наглашава очување природних ресурса и животне средине. Рурална подручја, са својим богатим и разноврсим природним ресурсима, идеална су за екотуристичке активности као што су планинарење, посматрање птица и посматрање дивљих животиња. Екотуризам подстиче туристе да цене и штите природну средину, истовремено пружајући економску корист локалним заједницама. Управо то потенцирају и Тлеубердинова и остали (Tleuberdinova et al., 2023) наглашавајући економске користи које екотуризам доноси локалној заједници, попут нових радних места и већих прихода. Чаминука и остали (2012), чак наглашавају спремност туриста да више плате за еко-искуство. Сурјани и остали (Suryani et al., 2023) издваја чињеницу да поједине локалне заједнице користе концепт екотуризма како би подстакли одрживи развој своје дестинације. Спортско-рекреативни туризам у руралним

подручјима служи туристима који траже активности на отвореном и авантуру (Lane, 2018). Ово може укључивати планинарење, бициклизам, јахање, риболов и друге спортове који користе предности природног терена и климе. Спортови и активности на води, према Тангеланду и осталима (Tangeland et al., 2013) посебно су интересантна локалном становништву, иако су мање заинтересовани да у активностима учествују (Chen et al., 2017). Спортско-рекреативни туризам подржава локална предузећа која се баве изнајмљивањем опреме, водичким пословима и пружаоцима услуга смештаја и хране, и уз то промовише здрав и активан начин живота међу туристима. Николић и остали (Nikolić et al., 2016) мишљења су да овај вид туризма доприноси мањој миграцији људи из руралних у урбане средине. Гастроенолошки туризам, фокусира се на истраживање локалне кухиње и традиционалних производа, као и на понуду атуохотних сорти вина. Ову врсту туризма у основи чине два различита, али опет сродна облика туризма – гастрономски и вински туризам. У руралним срединама, ово је значајан туристички производ, са традиционалним јелима уклопљеним у ресторанску понуду, породична газдинства и путеве хране и вина, стварајући ритуал за упознавање историје и културног наслеђа локалне заједнице (Šiljković et al., 2017). Рурална подручја су богата кулинарским наслеђем, нудећи аутентична искуства у храни која истичу локалне састојке и традиционалне методе кувања. Туристи могу да учествују у часовима кувања, гастро и винским манифестацијама и искуствима процеса производње хране и вина. Рурални амбијент се истиче као изузетно важан у креирању туристичког искуства, посебно у винском туризму (Carmichael, 2005) Гастрономски туризам не само да задовољава кулинарску радозналост туриста, већ и подржава локалне фармере, произвођаче хране и угоститеље, доприносећи локалној економији и очувању кулинарске традиције. Овај облик туризма, у том смислу, може да подстакне конзистентну пољопривредну производњу, побољша услове рада и живота и подржи очување животне средине (Holovnia & Potapov, 2023).

2.4 Одрживи туристички развој

Одрживост је концепт који обликује савремено разумевање друштвених, економских и еколошких међузависности у променама животне средине (Lockie, 2016). Концепт одрживости, спомиње Басиаћо (Basiago, 1995), први пут се појавио у *The Ecologist's A Blueprint for Survival* 1972. године и од тада је постао универзална методологија за процену да ли људске опције доносе друштвену и еколошку виталност. Ипак, други извори наводе да се овај израз појавио још раније. Према Вардеу (Warde, 2011), концепт

одрживости може се пратити још од 1650-их када је термин „трајност“ први пут употребљен на немачком као *“ nachhaltigkeit“*. Одрживост је термин који се користи у бројним дисциплинама и контекстима, у распону од максималног одрживог приноса у шумарству и рибарству до визије одрживог друштва са стабилном економијом (Brown et al., 1987). Концепт одрживости укључује задовољавање потреба садашњости без угрожавања способности будућих генерација да задовоље своје потребе. Три стуба одрживости — друштвени, економски и еколошки — су витални и од суштинског значаја за постизање одрживог развоја (Purvis et al., 2018). Сваки стуб се бави различитим, али међусобно повезаним аспектима одрживости, захтевајући уравнотежен приступ како би се обезбедило дугорочно благостање.

Еколошка одрживост има за циљ очување природних система и ресурса неопходних за људски живот и економске активности очувањем биодиверзитета, заштитом екосистема и одговорним управљањем ресурсима за будућу употребу. Са друге стране, економска одрживост осигурава да економске активности и раст не исцрпљују ресурсе или штете животној средини. Укључује одрживе пословне праксе, ефикасно коришћење ресурса и развој зелених технологија за дугорочно економско здравље. Коначно, трећи стуб овог концепта, друштвена одрживост фокусира на социјалну једнакост, односе у заједници, благостање и развој заједнице. Овај фактор у фокус ставља сиромаштво, неједнакост и социјалну неправду, осигуравајући да сви чланови друштва имају користи од економског и еколошког напретка.

Основни концепт одрживог развоја туризма укључује креирање туристичких пракси које балансирају еколошке, економске и друштвено-културне утицаје како би се осигурале дугорочне користи за све заинтересоване стране. Према Светској туристичкој организацији (УНВТО), одрживи туризам има за циљ да „у потпуности узме у обзир своје садашње и будуће економске, друштвене и еколошке утицаје, адресирајући потребе посетилаца, индустрије, животне средине и заједница домаћина“. Ово захтева уравнотежен приступ који оптимизује коришћење ресурса животне средине, поштује социо-културну аутентичност заједница домаћина и обезбеђује одрживе дугорочне економске активности. Шарлпи (Sharlpley, 2000) истиче да се одрживи развој туризма разликује од одрживог развоја по томе што се фокусира на карактеристике туристичке производње и потрошње, а не само на принципе развоја. Кључни принципи одрживог туризма укључују одржавање основних еколошких процеса, очување природног наслеђа и биодиверзитета, поштовање локалних култура и осигурање да туризам доприноси добробити локалних заједница кроз праведне друштвено-економске користи. Ефикасан

одрживи развој туризма укључује информисано учешће свих релевантних актера и снажну политичку вољу и подршку како би се подстакло широко учешће и изградња консензуса. Фокусирање на квалитет туристичких услуга пре него на квантитет може помоћи у спречавању прекомерне употребе ресурса и обезбедити одрживост туристичких активности. Овај приступ се такође бави несразмерним регијалним развојем и конкуренцијом у оквиру туристичке привреде (Bunyakova & Arestov, 2022).

Ефикасан одрживи туризам захтева активно учешће и оснаживање заједнице, превазилазећи пасивну укљученост како би се омогућило локалним заједницама да доносе информисане одлуке о развоју туризма (Hardy et al., 2002; Cole, 2006). Према Скоту (Scott, 2021), постоји потреба за побољшаном комуникацијом, мобилизацијом знања и интердисциплинарном сарадњом како би се одговорило на изазове одрживости у туризму. Кол (Cole, 2006) додаје, да је то укључује изградњу поверења и комуникације међу заинтересованим странама у туризму и коришћење различитих метода истраживања, попут фокус групе, како би се олакшало укључивање заједнице. Са друге стране, Фрагидис и остали (Fragidis et al., 2022) истичу да подстицање туриста да усвоје одрживе праксе кроз образовање и осмишљавање одрживих туристичких путовања може значајно допринети одрживом туризму. Дигиталне технологије такве напоре могу да подрже промовисањем и омогућавањем одрживих опција путовања.

Постоје значајни изазови у имплементацији одрживог туризма, укључујући потребу да се уравнотежи одрживост са конкурентношћу и потешкоће у промени понашања потрошача ка одрживијим праксама (Jovičić, 2014; Štreimikienė et al., 2020). Тосун (Tosun, 2001) као изазове издваја чињеницу да имплементација принципа одрживог туризма захтева тешке политичке и економске изборе, посебно у земљама у развоју где друштвено-економски и политички услови компликују ове напоре. Такође, додају Пан и остали (Pan et al., 2018), ефикасно одрживо управљање туризмом захтева политике подршке, прописе и финансијске механизме, који често недостају. Уз то, примећују Вилијамс и Понфорд (Williams & Ponsford, 2009) зависност сектора туризма од ресурса животне средине ствара парадокс у којем се туризам ослања и деградира ове ресурсе.

Понашање потрошача, тј. туриста у одрживом туризму је вишеструка тема на коју утичу различити социо-демографски, психографски и бихејвиорални фактори. Разумевање ових фактора је кључно за промовисање еколошки одговорних туристичких пракси и повећање задовољства туриста. Они често имају специфичне социо-демографске карактеристике, као што су образованији, виши нивои прихода и либералнији и поштују и примењују етичке принципе (Cohen et al., 2014; Tasci, et al.,

2021). Потрошачи са вишим знањем о животној средини и чврстим еколошким уверењима имају већу вероватноћу да се ангажују у понашању одрживог туризма (Han, 2021). Појединци који практикују одрживо понашање у свом свакодневном животу, према Милеру (Miller, 2003), као што је рециклажа и очување енергије, вероватније ће наставити са таквим понашањем док путују.

2.5. Циљеви одрживог развоја у вези са руралним срединама

Циљеви одрживог развоја (СДГ) представљају глобалну иницијативу коју су усвојиле све државе чланице Уједињених нација (УН) у септембру 2015. године као део Агенде 2030 за одрживи развој. Овај амбициозни план има за циљ да реши неке од најхитнијих изазова са којима се човечанство суочава, укључујући сиромаштво, неједнакост, климатске промене, деградацију животне средине, мир и правду (Morton et al., 2017; Ensign, 2022). СДГ су осмишљени да буду међусобно повезани и недељиви, како би се осигурало да успех у једној области доприноси напретку у другој. Идеја о циљевима одрживог развоја има корене у претходним међународним напорима и иницијативама (Willis, 2016). Најзначајнији претходник СДГ-а били су Миленијумски развојни циљеви (МДГ), који су усвојени 2000. године и трајали до 2015. године (Sachs, 2015; Wahyuningsih, 2018; Diouf, 2019). МДГ су били фокусирани на осам конкретних циљева, укључујући смањење сиромаштва, повећање доступности образовања и смањење смртности деце (Deolalikar, 2005). Иако су МДГ постигли значајан напредак, критиковани су због своје ограничености и недостатка интегрисаног приступа одрживом развоју (Dorsey et al., 2010; Lomazzi et al., 2014; Garrido et al., 2015; Larionova, 2020). Усвајање МДГ-а је било значајно јер је поставило преседан за глобалну сарадњу у постизању заједничких циљева. Међутим, крајњи рок за постизање МДГ-а показао је да, иако је постигнут значајан напредак у многим областима, остало је много недовршених послова (Lomazzi et al., 2014). Ово је подстакло разговоре о потреби за свеобухватнијим и амбициознијим циљевима који би покривали шири спектар питања.

Развој СДГ-а је, подсећају Јианг и Ли (Jiang & Li, 2022), био под утицајем Конференције УН о животној средини и развоју, одржане у Рио де Жанеиру 1992. године (позната као Самит Земље). На овом самиту је усвојена Агенда 21 (Cicin-Sain & Knecht, 1993), свеобухватан план деловања који је имао за циљ да подстакне одрживи развој на глобалном нивоу. Агенда 21 замишљена је као глобални оквир за одрживи развој, наглашавајући интеграцију економских, еколошких и друштвених димензија (Fehr et al., 1996; Doyle, 1998; Vázquez & Otón, 2010) Агенда 21 је представљала значајан корак

напред у дефинисању принципа и пракси одрживог развоја, али је, према Картеру и осталима (Carter et al., 2000) недостатак конкретних, мерљивих циљева био једна од њених слабости. Оцене исхода Агенде 21, према анализи Ксавијера и осталих (Xavier et al., 2019) показују неуспех да се обезбеде резултати са дугорочном оријентацијом и да се промовише учешће јавности.

СДГ су такође развијени кроз процес широке консултације, укључујући владе, невладине организације, академску заједницу и приватни сектор (Joon, 2018; Haywood et al., 2019; Nhamo & Odularu, 2020; Cruz, 2023). Овај инклузивни приступ је осигурао да циљеви одражавају потребе и приоритете различитих актера и регија. Усвајање СДГ-а је резултат компромиса и консензуса постигнутог међу свим државама чланицама УН, што им даје легитимитет и подршку на глобалном нивоу. Одрживи развој, према многим ауторима, укључујући Кларка и Вуа (Clarc & Wu, 2016), Фирнсајда (Fearnside, 2019) и Вермеа (Verma, 2019), дефинише се као развој који задовољава потребе садашњих генерација без угрожавања способности будућих генерација да задовоље своје потребе. Овај концепт има три главна стуба (Dernbach & Cheever, 2015; Muscalu et al., 2016; Baumgartner & Rauter, 2017): економски раст, социјалну укљученост и заштиту животне средине. СДГ покушавају да балансирају ова три аспекта кроз 17 конкретних циљева и 169 подциљева, који покривају широк спектар питања од значаја за глобални развој.

Економски раст у контексту одрживог развоја не подразумева само повећање БДП-а, већ и квалитетан и инклузиван раст који обезбеђује достојанствен рад и економске могућности за све. Развијање могућности за запошљавање је, према Агравалу и Модију (Agrawal & Mody, 2023) од суштинског значаја за подизање животног стандарда и постизање одрживог развоја. Осигуравајући људима приступ добрим пословима, може се смањити сиромаштво и подстаћи економски раст. Такође, Гоел и остали (Goel et al., 2021) наглашавају да је достојанствен посао, као и услови рада у којима се тај посао обавља од виталног значаја за инклузивни раст и смањење сиромаштва. Ово не само да побољшава индивидуално благостање, већ и јача локалну заједницу. На крају крајева, такви напори доприносе стабилнијем и просперитетнијем друштву. Овај аспект се фокусира на смањење неједнакости, подстицање иновација и подршку малим и средњим предузећима као моторима економског раста и развоја.

Друштвени стуб одрживости је једна од три основне компоненте одрживог развоја, поред економских и еколошких стубова. Шарп и Барлинг (Sharp & Barling, 2019) указују да када се говори о овој компоненти, недостају јасне дефиниције, што га чини флексибилним, али често двосмисленим концептом. Поједини аутори, укључујући

Сујопајарвија и остале (Suopajärvi et al., 2016), Каувејна (Cauvain, 2018) и Поломаркакиса (Polomarkakis, 2019), примећују да се овај стуб често занемарује у корист економских и еколошких аспеката, како у академском истраживању тако и у креирању политике. Индикатори друштвене одрживости, према Хатчинсу и осталима (Hutchins et al., 2019), укључују добробит запослених, нивое сиромаштва и перципирану вредност доприноса запослених. Ајзенберг и Џабарен (Eizenberg & Jabareen, 2017) додају да оквири друштвене одрживости наглашавају важност правичности, која укључује признање, прерасподелу и паритет учешћа представника локалне заједнице. Истицање ових фактора омогућава развој инклузивних и отпорних заједница. Ова холистичка стратегија не само да побољшава индивидуално благостање, већ и јача везе у заједници. На крају крајева, уграђивање друштвене одрживости је кључно за изградњу уравнотеженог и трајног друштва, осигуравајући да сви појединци напредују у окружењу које подржава и правично. Социјална укљученост значи обезбеђивање да сви људи имају приступ основним услугама као што су здравствена заштита (Mrizoev et al., 2021), образовање (Sánchez & Segovia-Pérez, 2023) и социјална сигурност (Moon, 2018). Мун (Moon, 2018) такође напомиње да је интеграција маргинализованих заједница у друштво, уз помоћ исправних активности социјалне инклузије, је од виталног значаја за ублажавање сиромаштва, посебно у земљама са средњим приходима, у шта се свакако може сврстати и Србија. Социјални стуб одрживости поред смањења сиромаштва, наглашава и важност обезбеђивања равноправности (Opp, 2017) и борбе против дискриминације. Родна равноправност, укључивање маргинализованих група и заштита људских права су кључни елементи социјалне укључености. Такође, социјална укљученост подразумева стварање услова за достојанствен живот за све, што према Гимараешу и осталима (Guimarães et al., 2016) укључује приступ чистој води, санитарним условима и енергетским ресурсима.

Заштита животне средине је трећи стуб одрживог развоја, који се фокусира на очување природних ресурса и екосистема. Ово укључује борбу против климатских промена, очување биодиверзитета, одрживо управљање шумама и океанима, као и промовисање обновљивих извора енергије. Економски развој и социјална укљученост могу бити одрживи само ако су усклађени са заштитом животне средине (Irtyshcheva et al., 2023). Очување природних ресурса не подразумева само очување тренутног стања већ и рехабилитацију деградираних екосистема. Истовремено, важан део је и подршка енергетској транзицији ка обновљивим изворима енергије, што је кључно за смањење негативних утицаја на животну средину. Бушра (2021) истиче управо да економски

развој помаже еколошки раст обезбеђивањем суштинских средстава за еколошки одрживе технологије и праксе. Улагањем у зелене иницијативе, према Фарзи и осталима (Farza et al., 2021), финансијске институције могу покренути иновације и створити нове тржишне могућности. Ово не само да помаже у ублажавању климатских промена, већ и промовише економску отпорност. На крају, финансијски развој игра кључну улогу у преласку на одрживију и еколошки прихватљивију економију.

Многи аутори се слажу да концепт одрживог развоја такође подразумева примену принципа правичности и међугенерацијске солидарности (Mensah, 2016; Malgosia, 2018; Fambasayi & Addaney, 2021; Martinet, 2022). То значи да тренутне генерације имају одговорност да својим акцијама не угрожавају будуће генерације. Овај принцип је кључан за дугорочну одрживост и правичност у глобалном контексту. Потребно је развити и имплементирати методе које ће осигурати да сви имају прилику за достојанствен живот и равноправан приступ ресурсима.

Додатно, одрживи развој захтева интеграцију политика и активности на свим нивоима - локалном, националном и глобалном (Morton et al., 2017; Vargas et al., 2019). Потребно је успоставити механизме за координацију и сарадњу између различитих сектора и актера, како би се осигурало да све активности доприносе постизању заједничких циљева. Ово укључује унапређење законодавног оквира (Stafford-Smith et al., 2016; Vargas et al., 2018), подршку иновацијама (Managi et al., 2021) и технолошким напретком (Kostoska & Kocarev, 2019), као и едукацију (Guarini et al., 2021) и подизање свести јавности о важности одрживог развоја (Vargas et al., 2019; Ferrer-Estévez & Chalmeta, 2021). Локалне самоуправе, према Гуаринију и осталима (Guarini et al., 2021), као и према Костоској и Коцареву (Kostoska & Kocarev, 2019) имају кључну улогу у интеграцији СДГ-а у своје процесе стратешког планирања и управљања, показујући важност акције на локалном нивоу

Један од кључних аспеката концепта одрживог развоја је и промовисање одговорне потрошње и производње (Azapagic et al., 2016; Gunawan et al., 2020; Dwarapureddi et al., 2021; Tepliuk et al., 2023). Ово значи да је потребно развити и примењивати праксе које минимизирају негативан утицај на животну средину (Vázquez-Burguete et al., 2023), као и да се подржи кружна економија (Pineiro-Villaverde & García-Álvarez, 2020; Dogaru, 2021), где се ресурси максимално искоришћавају и рециклирају. Смањење отпада и унапређење ефикасности коришћења ресурса такође су важни делови овог концепта. Коначно, концепт одрживог развоја подразумева и јачање капацитета за отпорност на природне (Seidler et al., 2018; Xu et al., 2021) и антропогене катастрофе

(Kieny et al., 2017). Ово укључује унапређење инфраструктуре, развој раних система упозорења, јачање здравствених капацитета и изградњу заједница које су отпорне на климатске промене и друге ризике.

СДГ су постављени као универзални циљеви, што значи да су релевантни за све земље, без обзира на њихов ниво развоја. (Morton et al., 2017; Asadikia et al., 2020) Ово је значајна промена у односу на МДГ, који су били примарно усмерени на земље у развоју (Diouf, 2019; Eisenmenger et al., 2020). Универзалност СДГ одражава признање да су сви делови света међусобно повезани и да глобални изазови захтевају заједнички напор. Структура СДГ је хијерархијска: сваки од 17 циљева садржи више подциљева који су конкретнији и мерљивији. Ови подциљеви омогућавају државама и другим актерима да прате напредак и процене успех у постизању СДГ. У оквиру сваког циља и подциља дефинисани су индикатори који пружају конкретне податке за праћење и извештавање о напретку. СДГ покривају широк спектар питања, укључујући економски развој, социјалну правду, заштиту животне средине, мир и партнерства. Међу најзначајнијим областима су искорењивање сиромаштва, борба против глади, обезбеђивање здравља и добробити, квалитетно образовање, родна равноправност, доступност чисте воде и санитарних услова, приступ приступачној и чистој енергији, достојанствен рад и економски раст, иновације и инфраструктура, смањење неједнакости, одрживи градови и заједнице, одговорна потрошња и производња, климатска акција, очување живота под водом и на копну, мир, правда и снажне институције, као и партнерства за постизање циљева.

Искорењивање сиромаштва је основни циљ који се односи на побољшање квалитета живота најугроженијих популација (Morton et al., 2017; Filho et al., 2018). Ово укључује приступ основним услугама, финансијској сигурности и социјалној заштити. Борба против глади подразумева обезбеђивање довољно хране за све, промовисање одрживе пољопривреде и смањење губитка хране. Унапређење пољопривредних техника и пружање подршке малим пољопривредницима кључни су елементи у овом контексту. Обезбеђивање здравља и добробити укључује приступ квалитетној здравственој заштити, превенцију болести и промоцију здравих начина живота. Ова област такође обухвата репродуктивно здравље, смањење смртности мајки и деце и борбу против заразних болести као што су ХИВ/АИДС, туберкулоза и маларија. Поред тога, подстиче се улагање у здравствену инфраструктуру и едукацију здравствених радника.

Такође, квалитетно образовање је, према Нисену и осталима (Niessen et al., 2018), кључно за оснаживање појединаца и заједница. СДГ се фокусирају на обезбеђивање

инклузивног и равноправног образовања за све, као и на промоцију доживотног учења и стручног оспособљавања (Friedman et al., 2020, Zahir et al., 2022). Ово укључује приступ основном, средњем и високом образовању, као и професионалним тренинзима. Унапређење квалитета образовања и модернизација наставних програма су од суштинског значаја. Родна равноправност је један од кључних елемената социјалне правде. Циљеви укључују елиминацију дискриминације и насиља над женама и девојчицама, обезбеђивање равноправних могућности и приступа ресурсима и услугама, као и промоцију учешћа жена у доношењу одлука на свим нивоима (Guijarro & Poyatos, 2018; Wahyuningsih, 2018, Niessen et al., 2018). Подстицање жена у лидерству и економском оснаживању такође је критично за постизање овог циља (Abdin, 2017). Доступност чисте воде и санитарних услова је кључна за остваривање елементарних и санитарних потреба локалног становништва. Ово укључује обезбеђивање сигурног и приступачног приступа води за пиће, санитарним условима и хигијенским критеријумима, без обзира на карактеристике резидената. Улагање у комуналну инфраструктуру, као и образовање о хигијени, од суштинског је значаја за постизање ових циљева. Приступ јефтинијој и чистој енергији је неопходан за економски раст и одрживи развој (Fonesca et al., 2020; Lamichane et al., 2020). СДГ се фокусирају на проширење приступа модерним енергетским услугама, побољшање енергетске ефикасности и повећање удела обновљивих извора енергије у глобалном енергетском миксу. Подршка иновацијама у енергетском сектору и улагање у зелену енергију такође су важни аспекти. Достојанствен рад и економски раст подразумевају стварање услова за запошљавање и достојанствен рад за све, укључујући младе и особе са инвалидитетом. СДГ промовишу подршку предузетништву, креативности и иновацијама, као и формализацију и раст микро, малих и средњих предузећа. Подршка одрживом туризму и улагање у инфраструктуру такође су кључни елементи. Иновације и инфраструктура су кључне за одрживи развој. СДГ се фокусирају на развој поуздане, одрживе и отпорне инфраструктуре, промоцију индустријализације која је инклузивна и одржива и подстицање иновација. Улагање у истраживање и развој, као и подршка технолошком напретку, такође су неопходни за постизање ових циљева.

Мултилатерална сарадња је кључни аспект у постизању СДГ (Sachs et al., 2019). УН и њихове специјализоване организације, као што су Светска здравствена организација (WHO) и Програм УН за развој (UNDP), имају централну улогу у координацији напора и подстицању међународне сарадње. Поред тога, приватни сектор, цивилно друштво и академске институције доприносе постизању СДГ кроз иновације,

финансијску подршку и подизање свести (Scheyvens et al., 2016; Lalaguna & Dorodnykh, 2018; Pizzi et al., 2020; Iizuka & Hane, 2021). Оваква сарадња омогућава дељење знања и ресурса између земаља, што је посебно важно за земље у развоју које се суочавају са изазовима у имплементацији СДГ. Размена најбољих пракси и технолошких решења може убрзати напредак и омогућити бољу ефикасност у постизању циљева. Такође, мултилатерална сарадња има кључну улогу у суочавању са глобалним изазовима који не признају националне границе (Smith, 2017), као што су климатске промене, глобалне здравствене кризе и економске неједнакости (Sandler, 2016). Заједнички напори и координација на међународном нивоу неопходни су за ефикасно решавање ових проблема. Партнерства између јавног и приватног сектора такође су важна за мобилизацију финансијских средстава и технолошких иновација. Приватни сектор може допринети инвестицијама у одрживе пројекте и развој нових технологија, док јавни сектор може створити повољан регулаторни оквир и подржати истраживање и развој. Цивилно друштво и невладине организације играју важну улогу у заступању и подизању свести о значају СДГ. Ове организације могу бити важни партнери у имплементацији пројеката на локалном нивоу и у осигурању да су гласови маргинализованих група чути и узети у обзир.

Интегрисани приступ СДГ наглашава потребу за свеобухватним и координисаним напорима. То значи да се проблеми не могу решавати изоловано; напротив, успех у једној области може имати позитиван утицај на друге области (Nerini et al., 2017; Mainali et al., 2018; Fonesca et al., 2020). На пример, обезбеђивање приступа чистој води и санитарним условима доприноси здрављу и добробити, што, заузврат, омогућава деци да редовно похађају школу и постигну боље образовне резултате. СДГ такође имају трансформативну визију, усмерену ка дубоким и дугорочним променама у друштвима широм света. Ово подразумева не само техничке и технолошке иновације, већ и промене у политичким, економским и социјалним структурама. Примена принципа одрживог развоја захтева ангажовање свих сектора друштва и свих нивоа власти, од локалног до глобалног.

Иако су СДГ добродошли као свеобухватан и амбициозан план за глобални развој, постоје и значајни изазови у њиховој имплементацији. Један од главних изазова је финансирање (Doumbia & Lauridsen, 2019; Zhan & Santos-Paulino, 2021). Постизање СДГ захтева значајне финансијске ресурсе, по неким проценама од 5 до 7 милијарди долара (Dirie et al., 2023), како из јавних тако и из приватних извора. Светска банка и Међународни монетарни фонд, према речима Зиола и осталих (Zioło et al., 2020),

наглашавају потребу за снажнијим подстицајем развојног финансирања како би се испунили циљеви одрживог развоја Недостатак адекватних финансијских средстава може ограничити напредак и довести до неравномерног развоја међу различитим регијаима и државама. Критике су такође усмерене на сложеност и обим СДГ. Док су неки хвалили свеобухватност циљева, други су истакли да велики број циљева и подциљева може бити тежак за праћење и управљање (Allen et al., 2018). На пример, државе које се сматрају будућим највећим економијама, тзв. *Next 11 countries*[1], суочавају се са потешкоћама у постизању циљева СДГ због деградације животне средине и потребе за одрживим економским растом, чистом енергијом и квалитетним образовањем (Sinha et al., 2020). Поред тога, неке земље могу имати различите приоритете и капацитете за имплементацију, што може довести до различитих нивоа успеха.

Упркос изазовима, постоје бројни примери добрих пракси и успеха у постизању СДГ. Алпске државе, као што су Словенија, Аустрија, Немачка, Италија и Швајцарска, истичу се својим напредним политикама и интегрисаним приступом одрживом развоју. Ове земље успешно примењују мере које обухватају енергетску ефикасност, социјалну правду и заштиту животне средине.

Словенија је постигла значајан напредак у области одрживог туризма и заштите животне средине. Љубљана, главни град Словеније, проглашена је за Зелени главни град Европе 2016. године због својих напора у промоцији одрживог урбаног развоја, управљања отпадом и очувања биодиверзитета (Istenič, 2016; Mišič & Podnar, 2019; Gatovac & Kerbler, 2019). Словенија је такође активно укључена у иницијативе за обновљиве изворе енергије и енергетску ефикасност. Као позитиван пример примене одрживих пракси могу се истаћи органска туристичка газдинства у Словенији, која су одрживија од оних неорганиских, посебно у погледу еколошких и економских фактора (Cigale & Lampič, 2023).

Аустрија је позната по својим иновацијама у области обновљивих извора енергије и енергетске ефикасности (Gielen et al., 2019). Земља је постигла значајан напредак у коришћењу хидроенергије, соларне енергије и биомасе (Greiml et al., 2022; Clemens & Clemens, 2022). Градови као што су Беч и Грац имају развијене стратегије за одрживу мобилност и смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште. Аустрија такође има снажне програме социјалне инклузије и подршке маргинализованим групама (Gielen et

[1] „Следећих једанаест" (или N-11) је једанаест земаља—Бангладеш, Египат, Индонезија, Иран, Мексико, Нигерија, Пакистан, Филипини, Јужна Кореја, Турска и Вијетнам— које је инвестициона банка Голдман Сакс (eng. Goldman Sachs) идентификовала као оне са високим потенцијалом да постану највеће светске економије у 21. веку заједно са земљама БРИКС-а.

al., 2019, Clemens & Clemens, 2022). Немачка је лидер у области енергетске транзиције, познате као "*Energiewende*". Ова иницијатива је глобално препозната као једна од најамбициознијих националних иницијатива за енергетску транзицију, која привлачи огромну пажњу у политичким и истраживачким круговима (Moss et al., 2015; Quitzow et al., 2016). Циљ је да се земља преоријентише на обновљиве изворе енергије и смањи своју зависност од фосилних горива. Немачка је била прва велика земља која се обавезала на транзицију електроенергетског система засновану на децентрализованим обновљивим изворима и енергетској ефикасности (Antal & Karhunmaa, 2019). Ова држава је такође активно укључена у програме заштите животне средине, промовисање одрживе пољопривреде и смањење отпада. Такође, Немачка има снажну културу иновација и подршке истраживању и развоју у области одрживости. Италија, посебно северне регије као што су Трентино-Алто Адиђе и Ломбардија, истичу се својим напредним приступом одрживом развоју (Martini el al., 2017; D'Adamo & Gastaldi, 2022). Ови регијаи су развили стратегије за одрживи туризам, заштиту природних ресурса и промоцију културне баштине. Регија Трентино-Алто Адиђе је имплементирала иновативне стратегије одрживог туризма, као што је оживљавање историјских водених пејзажа у Тренту и промовисање бициклистичког туризма у удаљеним областима (Gazzola et al., 2018; Fornasari & Rapisarda, 2021). Ови напори унапређују еколошко и културно наслеђе, истовремено подстичући економске користи Италија је такође активна у иницијативама за смањење емисија и унапређење енергетске ефикасности у градовима. Швајцарска је позната по својим напорима у области очувања животне средине и одрживог управљања природним ресурсима, надмашујући (Kuščer et al., 2017) друге алпске регије у иновацијама и заштити животне средине. Држава има развијене политике за заштиту својих планинских екосистема, промовисање одрживе пољопривреде и коришћење обновљивих извора енергије. Такође, Швајцарска је развила систем за подршку одлучивању за одрживо управљање шумама, балансирање биодиверзитета, производње дрвета, рекреације и секвестрације угљеника (Thrippleton et al., 2021). Историјске политике, као што је швајцарски савезни закон о шумама, биле су кључне у заштити планинских шума и ублажавању природних опасности попут поплава (Rüegg et al., 2021). Праксе управљања шумама, према Штритиху и осталима (Stritih et al., 2021), у Швајцарској су дизајниране да побољшају отпорност на природне непогоде, уз балансирање краткорочних и дугорочних користи. Швајцарска је такође лидер у области иновација и истраживања у области одрживости, са бројним институтима и програмима посвећеним овој теми. Ови примери показују да је могуће постићи значајан напредак

кроз иновације, партнерства и интегрисани приступ. Алпске државе служе као инспирација за друге регије и земље које стреме постизању СДГ.

2.6 Циљеви одрживог развоја примењиви на рурална подручја у Србији

2.6.1 Циљ одрживог развоја бр. 1 – свет без сиромаштва

Сиромаштво је глобални проблем који у великој мери погађа рурална подручја у Србији. Иако је Србија у претходним деценијама направила значајан напредак у смањењу сиромаштва, руралне заједнице се и даље суочавају са многим изазовима који угрожавају њихову економску сигурност и квалитет живота. Циљ одрживог развоја бр. 1, који подразумева искорењивање сиромаштва у свим његовим облицима, директно се односи на рурална подручја и захтева координисане напоре на више нивоа.

У руралним подручјима Србије, сиромаштво је често последица недостатка економских могућности, неадекватне инфраструктуре и ограниченог приступа основним услугама као што су здравство и образовање. Многи становници руралних подручја зависе од пољопривреде као примарног извора прихода, али недостатак модерних пољопривредних технологија и приступа тржиштима чини овај сектор мање продуктивним и профитабилним. Такође, сиромаштво често погађа најугроженије групе становништва, укључујући старе, жене и децу. Недостатак адекватне социјалне заштите и подршке додатно погоршава њихову ситуацију. Жене у руралним подручјима често раде у неформалном сектору, без приступа социјалним и здравственим бенефицијама, што повећава ризик од сиромаштва.

Образовање игра кључну улогу у борби против сиромаштва. У руралним подручјима Србије, приступ квалитетном образовању је често ограничен због недостатка школа, удаљености од образовних установа и недовољно квалификованих наставника. Ово доводи до високе стопе напуштања школе и слабе образованости, што даље ограничава економске могућности и доводи до зачараног круга сиромаштва. Здравствена заштита је још један важан аспект који утиче на сиромаштво у руралним подручјима. Недостатак здравствених установа, недостатак здравствених радника и тешкоће у приступу здравственим услугама често доводе до лошег здравственог стања становништва, што додатно ограничава њихову радну способност и економске могућности. Инфраструктура је такође критичан фактор који утиче на сиромаштво у руралним подручјима. Лоши путеви, недостатак јавног превоза и неадекватно снабдевање водом и електричном енергијом отежавају живот у овим заједницама и

ограничавају приступ тржиштима и основним услугама. Ово додатно доприноси сиромаштву и економској неактивности становништва. У руралним подручјима, природни ресурси играју важну улогу у економском преживљавању. Међутим, неодрживо коришћење ових ресурса може довести до њиховог исцрпљивања и додатног погоршања економске ситуације. Климатске промене такође утичу на пољопривредну продуктивност и сигурност хране, што додатно повећава ризик од сиромаштва. Сиромаштво у руралним подручјима Србије такође је повезано са миграцијом становништва. Многи млади одлазе у градове у потрази за бољим економским могућностима, остављајући за собом старе и маргинализоване групе. Ово доводи до демографских промена које додатно оптерећују руралне заједнице и умањују њихову способност да се економски развијају.

2.6.2 Циљ одрживог развоја бр. 2 – свет без глади

Циљ одрживог развоја бр. 2 односи се на искорењивање глади и обезбеђивање доступности довољне количине хране за све људе. Овај циљ је посебно релевантан за рурална подручја у Србији, где је пољопривреда основна делатност и главни извор прихода за већину становништва. Упркос томе, многа рурална домаћинства се суочавају са проблемима у снабдевању храном због ниске продуктивности, недостатка модерних технологија и ограниченог приступа тржиштима. Проблеми са несигурношћу хране у руралним подручјима често су последица лоших агротехничких услова, непредвидивих климатских услова и ограничених финансијских средстава за улагање у пољопривреду. Суше, поплаве и друге природне катастрофе могу уништити усеве и оставити пољопривреднике без средстава за живот.

Пољопривредна продуктивност у руралним подручјима Србије је често ниска због коришћења традиционалних метода обраде земље и недостатка приступа савременим пољопривредним технологијама. Ово доводи до ниских приноса и слабог квалитета производа, што утиче на сигурност хране и економску стабилност домаћинстава. Многи рурални пољопривредници немају приступ адекватним финансијским услугама и кредитима, што им отежава улагање у пољопривреду и повећање продуктивности. Недостатак финансијских средстава такође ограничава могућност куповине квалитетног семена, ђубрива и опреме, што додатно смањује продуктивност и сигурност хране. Ограничен приступ тржиштима је још један значајан проблем који утиче на сигурност хране у руралним подручјима. Многи

пољопривредници немају могућност да продају своје производе на тржишту због лоших путева, недостатка транспорта и недовољно развијених тржишних мрежа. Ово доводи до губитка прихода и повећања несигурности хране.

Међу становницима Србије, исхрана је често неуравнотежена и недовољно разноврсна. То се најчешће види према исхрани старијих који болују од различитих хроничних обољења. Према Обрадовић и осталима (2013), најстарији становници Србије пате од лоше исхране, многи не уносе довољно протеина, витамина, минерала и немају довољан унос воћа и поврћа у исхрани. То доводи до нутритивних дефицита и здравствених проблема, посебно међу децом и старима. Ово утиче на опште здравље и радну способност становништва. Жене у руралним подручјима често имају кључну улогу у производњи хране и управљању домаћинствима. Међутим, њихов рад је често неплаћен и недовољно признат, што додатно повећава економску несигурност и ризик од глади. Родна неравноправност у приступу ресурсима и услугама такође утиче на сигурност хране и добробит руралних заједница. Демографске промене, као што су миграција младих из руралних у урбане средине, додатно угрожавају сигурност хране у руралним подручјима. Одлазак радно способног становништва смањује радну снагу у пољопривреди и повећава оптерећење на старије и маргинализоване групе, што утиче на укупну продуктивност и сигурност хране.

2.6.3 Циљ одрживог развоја бр. 3 – родна равноправност

Родна равноправност је кључни аспект одрживог развоја који има значајан утицај на рурална подручја у Србији. Иако су жене у руралним заједницама често главни носиоци пољопривредних активности и домаћинства, њихова улога је често потцењена и недовољно призната. Циљ одрживог развоја бр. 3 има за циљ елиминисање дискриминације и насиља над женама и девојчицама, обезбеђивање равноправних могућности и приступа ресурсима и услугама, као и промоцију учешћа жена у доношењу одлука на свим нивоима.

У руралним подручјима Србије, жене се често суочавају са бројним препрекама у приступу образовању, запошљавању и здравственим услугама. Недостатак економских могућности и културни стереотипи додатно отежавају њихово оснаживање и учешће у друштвеним и економским активностима. Повећање приступа образовању за девојчице и жене, укључујући стручно оспособљавање и обуке у пољопривредним и предузетничким вештинама, може значајно допринети њиховом оснаживању.

Финансијска подршка за жене у руралним подручјима, као што су микрокредити и програми субвенција, може омогућити женама да започну или прошире своје послове и побољшају своју економску независност. Ова подршка може бити усмерена на развој малих предузећа, производњу занатских производа или развој руралног туризма. Подстицање учешћа жена у доношењу одлука на локалном и националном нивоу је од суштинског значаја за постизање родне равноправности. Ово укључује промоцију жена у лидерским позицијама у локалним заједницама, пољопривредним задругама и другим организацијама. Јачање капацитета жена за лидерство и управљање може допринети њиховом активнијем учешћу у доношењу одлука и креирању политика које утичу на њихове животе.

2.6.4 Циљ одрживог развоја бр 4 – достојанствен рад и економски раст

Циљ одрживог развоја бр. 4 фокусира се на промоцију достојанственог рада и одрживог економског раста у руралним подручјима Србије. Овај циљ подразумева стварање услова за запошљавање и економски раст који је инклузиван и праведан за све, укључујући младе, жене и маргинализоване групе. Диверсификација економских активности у руралним подручјима, подршка малим и средњим предузећима и промоција иновација су кључни аспекти овог циља.

Развој предузетништва у руралним заједницама може створити нове економске могућности и смањити незапосленост. Програми обуке и менторства за младе предузетнике могу подстаћи креативност и иновације, док финансијска подршка у облику микрокредита и субвенција може омогућити покретање нових послова. Поред тога, улагање у инфраструктуру и побољшање приступа интернету и модерним технологијама може омогућити развој дигиталних послова и е-трговине у руралним подручјима. Одговорност према запосленима и обезбеђивање праведних радних услова су од суштинског значаја за достојанствен рад. Ово укључује заштиту права радника, обезбеђивање здравих и безбедних радних услова и подршку синдикатима и другим организацијама које заступају интересе радника. Програми обуке и стручно оспособљавање могу повећати запошљивост и омогућити радницима да стекну нове вештине које су потребне на тржишту рада. Подршка локалним заједницама у развоју руралног туризма и других одрживих економских активности може допринети економском расту и стварању нових радних места. Рурални туризам може укључивати развој агротуризма, еко-туризма и културног туризма, који могу привући посетиоце и генерисати приходе за локалну заједницу.

2.6.5 Циљ одрживог развоја бр. 10 – смањење неједнакости

Циљ одрживог развоја бр. 10 фокусира се на смањење неједнакости унутар и међу државама. У контексту руралних подручја у Србији, овај циљ подразумева смањење економских и социјалних разлика између руралних и урбаних подручја, као и обезбеђивање равноправног приступа ресурсима и услугама за све становнике руралних заједница.

Смањење неједнакости захтева координисане напоре на различитим нивоима, укључујући развој економских политика које подржавају руралне заједнице, улагање у инфраструктуру и побољшање приступа образовању и здравственим услугама. Обезбеђивање равноправног приступа финансијским услугама и подршка предузетништву у руралним подручјима могу значајно допринети смањењу економских неједнакости. Програм смањења неједнакости такође укључује мере за борбу против дискриминације и обезбеђивање социјалне укључености маргинализованих група, укључујући етничке мањине, жене и особе са инвалидитетом. Ово може укључивати развој политика и програма који промовишу инклузивност и равноправност у свим аспектима друштва.

2.6.6 Циљ одрживог развоја бр. 12 – одговорна потрошња и производња

Циљ одрживог развоја бр. 12 односи се на обезбеђивање одговорне потрошње и производње, што је кључно за одрживи развој руралних подручја у Србији. Овај циљ подразумева смањење отпада, унапређење ефикасности коришћења ресурса и промоцију одрживих пољопривредних пракси. У руралним подручјима, одговорна потрошња и производња могу допринети економском развоју и заштити животне средине.

Унапређење одрживих пољопривредних пракси, као што су органска пољопривреда, ротација усева и коришћење природних пестицида, може побољшати продуктивност и квалитет пољопривредних производа. Ове праксе могу такође смањити негативан утицај пољопривреде на животну средину и побољшати здравље и добробит становништва. Смањење отпада и унапређење управљања отпадом су важни аспекти одговорне потрошње и производње. Ово укључује развој система за рециклажу, компостирање и управљање органским отпадом, као и подизање свести о значају смањења отпада и одговорног коришћења ресурса. Локалне иницијативе и програми могу играти важну улогу у едукацији становништва и промоцији одрживих пракси.

Подршка локалним произвођачима и развој кратких ланаца снабдевања могу допринети одрживој производњи и потрошњи. Локални тржни центри, задруге и директна продаја могу омогућити произвођачима да остваре већи приход и смање зависност од посредника. Ово такође може побољшати квалитет производа и смањити емисије угљен-диоксида повезане са транспортом.

3. Преглед литературе у вези са агротуризмом

3.1 Појам агротуризма

Термин „агротуризам" се први пут појавио у међународној научној литератури током седамдесетих година 20. века. Ова реч је створена комбинацијом префикса агро- (грч. agrós, лат. ager), који значи поље или пољопривредни, и термина туризам (грч. tornos, лат. tornare), који подразумева кружно кретање око централне тачке или осе. Према Теобалду (Theobald, 1998), обилазак или тура означава путовање са повратком на почетну тачку, те је особа која обавља такво путовање туриста. Спојем ових речи, настао је термин агротуризам, који описује туристичке активности људи у руралним подручјима где преовлађује пољопривредна делатност. Рурални простор је суштински ресурс за развој агротуризма, јер овај вид туризма има за циљ да подстакне одрживе економске, друштвене и еколошке активности у овим подручјима (Apaza-Panca et al., 2020). Туристичке активности, у најширем смислу, обухватају све који учествују у туризму, па је важно јасно дефинисати овај појам. Агротуризам многи научници истичу као један о примера брзо растућег туристичког производа. Иако би се могло чинити да је лако дефинисати агротуризам као „туризам у пољопривредним подручјима", овај термин у стварности обухвата много више од тога. Агротуризам подразумева широк спектар активности, од посета фармама и учествовања у пољопривредним пословима, до уживања у руралним пејзажима и културним манифестацијама везаним за сеоски живот. Различите земље развијају сопствене облике агротуризма, прилагођавајући га својим културним и економским специфичностима, што чини овај вид туризма изузетно разноликим и сложеним.

Фланиган и остали (Flanigan et al., 2015) су приметили да постоји недостатак консензуса у погледу апстракције, обима и теоретизације агротуризма. Ово одсуство заједничког основа је ограничило стварање ефикасних политика за подршку агротуризму (Addinsall et al., 2017; Barbieri & Mshenga, 2008). Термин агротуризам се често примењује за опис туристичких производа и услуга које су везане за пољопривредна подручја, пољопривредне производе и боравак у руралним областима (Cánoves et al., 2004; Donaldson & Momsen, 2011), али постоје разна тумачења овог концепта. Преглед концептуалних истраживања о типологији агротуризма открива да су различити типови агротуризма дефинисани на основу одређених карактеристика (Phillip et al., 2010). Разни аутори, у зависности од теоријског оквира, дали су различите, али повезане перспективе

агротуризма. Преглед истраживачке литературе указује на то да су научници агротуризам схватили као туристичке активности које се одвијају у руралним подручјима, а које обављају особе чији је главни посао у примарном или секундарном сектору привреде (Iakovidou, 1997). Такође, агротуризам се често види као туристичке активности малих размера, породичног или задружног карактера, које су развијене у сеоским срединама од стране људи ангажованих у пољопривреди (Kizos & Iosifides, 2007). Додатно, агротуризам укључује и пружање туристичких услуга у оквиру агротуристичких домаћинстава, обезбеђујући тиме интеракцију између туриста и пољопривредних произвођача (Marin et al., 2015). Различите интерпретације агротуризма показују да је овај концепт генерално схваћен као спој пољопривредних ресурса, активности и традиција са забавним и образовним компонентама, који се представља као туристички производ и доприноси повећању прихода пољопривредника. Неки истраживачи су га дефинисали као сваку активност на радној фарми која привлачи посетиоце (Barbieri & Mshenga, 2008). Други су сматрали да агротуризам подразумева рурални туризам где је смештај део пољопривредног добра којим управља власник, омогућавајући гостима да учествују у пољопривредним или додатним активностима (Marques, 2006). Поред тога, агротуризам је описан као рурално предузеће које комбинује радно пољопривредно окружење са комерцијалним туристичким аспектом (Krishna et al., 2020). Неки истраживачи, попут Шарплија и Шарплија (Sharpley & Sharpley, 1997) су агротуристичке производе сматрали туристичким понудама директно повезаним са пољопривредним окружењем, производима или боравком на фарми. Нилсон (Nilsson, 2002) дефинише агротуризам као основни сегмент руралног туризма, разликујући га од руралног туризма који обухвата шире рурално окружење.

Савременија теоријска тумачења представљају агротуризма као специфичан облик туризма који обухвата посете руралним подручјима и учешће у пољопривредним активностима (Marin et al., 2015; Macfarland et al., 2019; Szabó et al., 2020). Овај облик туризма се развио као одговор на потребу људи за отклоном од урбаног живота и жељом за ближим контактом са природом и традиционалним начинима живота. Агротуризам се ослања на потребу туриста који долазе из градских средина за боравак у мирном окружењу и рекреацијом на отвореном простору (Zawadka, 2019; Wojciechowska-Solis, 2023). Такође, пружа туристима могућност да учествују у разноврсним пољопривредним активностима, укључујући бербу воћа, узгој стоке, прераду млека и других пољопривредних производа, као и традиционалне кулинарске активности (Liang et al., 2020; Tovmasyan et al., 2020) Концепт агротуризма је дубоко укорењен у историји и

култури руралних заједница, где су пољопривреда и узгој животиња основни извори егзистенције. С развојем урбанизације и индустријализације, рурална подручја су доживела демографске промене, укључујући миграцију становништва у градове и смањење интересовања за традиционалне пољопривредне активности (Ma et al., 2018; Thurlow et al., 2019; Slack & Jensen, 2020; Chelshi, 2023). Према Хримаку и сарадницима (Hrymak et al., 2019) агротуризам је постао средство за ревитализацију руралних заједница и очување њихових културних и економских ресурса. Са тим ставом слажу се Микаилова и остали (Mikhailova et al., 2023), наглашавајући да ова врста туризма промовише очување културног наслеђа и традиционалног руралног начина живота, унапређујући културни идентитет руралних подручја

У теоријском смислу, агротуризам се може посматрати као интердисциплинарно поље које обухвата аспекте туризма, економије, социологије и екологије (Chiodo et al., 2019; Ammirato et al., 2020). Он подстиче одрживи развој руралних подручја кроз интеграцију туристичких активности и пољопривредне производње. Помаже у смањењу миграције из села у град стварањем одрживих економских могућности у руралним подручјима (Hrymak et al., 2019; Apaza-Panca et al., 2020). Агротуризам може значајно повећати приходе пољопривредника и локалних заједница диверзификацијом њихових привредних активности и пружањем нових могућности запошљавања (Akpinar et al., 2005; Hasanah et al., 2023). Агротуризам не само да доприноси економском просперитету руралних заједница, већ такође промовише очување природних ресурса и биодиверзитета. На то указују Леко и остали (Leco et al., 2013), који указују да овај облик туризма подстиче очување животне средине промовисањем одрживих пољопривредних пракси и смањењем штете по животну средину. Конкретније објашњење нуде Сиолак и остали (Ciolac et al., 2019) који тврде да агротуризам подстиче очување природних ресурса, смањује загађење и промовише органску пољопривреду и екотуризам, који имају мање значајне негативне утицаје у поређењу са традиционалним туризмом. Исти аутори примећују и позитивне утицаје на ниво загађења, узимајући у обзир органске методе експлоатације земљишта. Ипак, поједини аутори, попут Кипкорира и осталих (Kipkorir et al., 2022) примећују и потенцијалне негативне ефекте развоја ове врсте туризма на локалну заједницу. Они истичу да развој агротуристичке инфраструктуре може довести до сукоба између људи и дивљих животиња и других еколошких поремећаја (Kipkorir et al., 2022). Сличног су става и Тами и Шомедран (Utami & Shomedran, 2023), који указују на ризик од превелике зависности од туризма, који

потенцијално може довести до деградације животне средине ван главне туристичке сезоне.

Иако постоје суштинске разлике, у научној литератури често се појављује тенденција да се агротуризам користи као синоним за сеоски туризам, што доводи до значајне конфузије и погрешног тумачења. Ова терминолошка неусклађеност има озбиљне импликације на истраживање и развој ових врста туризма, јер се појмови агротуризма и сеоског туризма суштински разликују по својим карактеристикама и обухвату активности. Сеоски туризам представља шири концепт који обухвата све туристичке активности које се одвијају у сеоским насељима (Streifeneder, 2016). Ово укључује не само активности везане за пољопривреду, већ и друге аспекте руралног живота као што су културне манифестације, етно-туризам, еко-туризам и активности везане за уживање у природним лепотама (Тадић и Вељовић, 2020). С друге стране, агротуризам је специфичнији и фокусиран је на туристичке активности које су директно повезане са пољопривредним делатностима (Sadowski & Wojcieszak, 2019). Агротуризам је подскуп сеоског туризма који укључује туристе који посећују фарме и друга сеоска газдинства како би искусили пољопривредне активности и сеоски живот. Ова врста туризма има за циљ не само да промовише пољопривредне производе и праксе, већ и да едукује посетиоце о пољопривредним процесима и локалној култури.

Додатну забуну уноси и употреба термина рурални туризам, који се може дефинисати као скуп свих туристичких активности које се одвијају у руралним просторима (Мариноски и остали, 2014). Овај појам је најшири и обухвата како агротуризам тако и сеоски туризам, али и друге облике туризма као што су ловни туризам, планински туризам, и еко-туризам (Marin, 2015; Walas & Némethy, 2017, Karampela et al., 2021). Рурални туризам подразумева искуства која нису ограничена на пољопривреду или живот у сеоским насељима, већ обухвата и активности повезане са истраживањем природних пејзажа, рекреативним активностима на отвореном и очувањем животне средине. Због ових разлика, веома је важно да се у научним истраживањима и пракси јасно разликују појмови агротуризма, сеоског туризма и руралног туризма. Недостатак терминолошке прецизности може довести до погрешних закључака и неефикасних стратегија развоја.

Бројне студије истичу просторне аспекте агротуризма и његову повезаност са руралним туризмом. Према Петровићу (2014) у САД, агротуризам и рурални туризам су готово идентични појам због великих руралних подручја са фармама и ранчевима. У Европској унији, ова два концепта су различита јер руралне области имају разноврсне

непољопривредне функције. У прилог томе говори чињеница да је у многим деловима ЕУ, пољопривредна производња опала, али су се појавиле алтернативне активности за генерисање прихода. У државама бившег СССР-а, где је дерурализација била изражена, рурални и агротуризам се тек развијају као нови начини привређивања.

Илустрација 2 - Однос између руралног туризма, сеоског туризма и агротуризма; Извор: Аутор, 2024.



Различити типови смештаја, укључујући аутентичне, тј. традиционалне објекте за смештај и пасивније облике смештаја као што су преноћишта у пољопривредном окружењу, играју кључну улогу у агротуризму. Агротуристички објекти обично укључују фарме, ранчеве, винограде и друге облике пољопривредних газдинстава која су прилагођена за прихват туриста (Back et al., 2020; Hollas et al., 2021; Wu et al., 2022). Туристи имају на располагању разноврсние активности као што су учешће у традиционалним пољопривредним радовима, дегустација домаћих производа, као и едукативне радионице о одрживој пољопривреди и екологији. Учешће у животу и активностима на фарми је кључни елемент агротуризма (Ghidouche et al., 2020). Овакво туристичко искуство у којем туристи могу да учествују у свакодневним сеоским пословима, пробају локалне производе и из непосредног искуства науче нешто о наслеђу живота у руралном амбијенту, омогућавају туристима да стекну бољи увид у свакодневни живот на селу и вредности које руралне заједнице негују, а то према Баку и сарадницима (Back et al., 2020) повећава њихово задовољство и лојалност. Ипак,

аутентични агротуризам захтева да се сеоско газдинство у својој основи примарно бави пољопривредном делатношћу и да оно има превагу над туристичким активностима. Ово укључује одржавање непромењеног локалног окружења и пружање искустава уско повезаних са пољопривредом (Streifeneder, 2016; Ferreira & Sánchez-Martín, 2022a).

Према Мастер плану за одрживи развој руралног туризма у Србији (UNWTO, Tourism & Leisure Advisory Services, 2011, стр. 16), агротуризам (или пољопривредни туризам), описан је као облик туризма где је примарни мотив учешће у пољопривредним активностима и животу на фарми. Овај тип туризма укључује све активности које пољопривредник и његова породица организују да би забавили или образовали посетиоце о свакодневном животу на пољопривредном имању. Агротуризам обухвата пољопривредне активности и производе који се производе у домаћинству, и блиско је повезан са руралним туризмом. Боравак у руралном смештају је кључни аспект агротуризма, јер омогућава туристима да доживе аутентично рурално окружење и начин живота.

Узимајући у обзир демографске и економске промене у руралним подручјима, агротуризам нуди иновативна решења за одрживи развој и економски опоравак. Поред директних економских користи, агротуризам доприноси и друштвеном капиталу руралних заједница кроз јачање сарадње међу пољопривредницима и локалним предузетницима. Овај облик туризма пружа нове могућности за младе људе у руралним подручјима, нудећи им алтернативу миграцији кроз побољшање квалитета живота у руралним подручјима (Ciolac et al., 2020). Апаца-Панка и остали (Apaza-Panca et al., 2020) у агротуризму види и већу шансу за женску популацију у руралним срединама да дођу до запослења. Такође, агротуризам подстиче очување културног наслеђа и традиционалних заната, што је од велике важности за идентитет и аутентичност руралних подручја. Пољопривредници укључени у агротуризам често су, према Ла Пану и Барбиерију (LaPan & Barbieri, 2014) вођени унутурашњим мотивима да очувају материјално наслеђе на својим пољопривредним земљиштима, иако се не занемарује економски моменат у тим напорима.

Развој агротуризма у многим земљама је резултат различитих економских и друштвених фактора. На пример, у Европи, агротуризам је део шире стратегије руралног развоја која има за циљ да подстакне диверсификацију економских активности у руралним подручјима. Различити европски регијаи су имплементирали агротуризам као део својих стратегија руралног развоја како би промовисали економску одрживост, смањили миграцију са села у град и подржали друштвени и културни живот руралних

заједница (Adamov et al., 2020; Apaza-Panca et al., 2020; Arru et al., 2020). Европска унија је кроз различите програме подршке руралном развоју уложила значајне ресурсе у промоцију и развој агротуризма, што је резултирало унапређењем инфраструктуре и побољшањем квалитета туристичких услуга у руралним подручјима. На пример, пројекти који финансирају реновирање сеоских кућа и изградњу нових смештајних капацитета значајно су допринели расту туристичке понуде. Поред тога, агротуризам је омогућио руралним заједницама да очувају своје културне и традиционалне вредности кроз туристичке активности. Успешне агротуристичке иницијативе у регијаима као што су Алпи пружиле су вредне лекције за друге области, демонстрирајући потенцијал агротуризма да подржи рурални развој и одржава локалне системе управљања земљиштем (Dax et al., 2019; Streifeneder & Dax, 2020). Управо о примерима из ове регије биће више речи у другом делу рада. Слично томе, у Сједињеним Америчким Државама, агротуризам је постао популаран као начин да се очувају породичне фарме и повећају приходи пољопривредника (Chase, 2019). Многе америчке државе имају специфичне програме и иницијативе за подршку агротуристичким активностима, што укључује финансијску помоћ, обуку и маркетинг (Jin et al., 2021). На пример, државни грантови често се користе за побољшање инфраструктуре на фармама које желе да примају туристе.

3.2 Основни аспекти агротуризма

Према подацима Светске туристичке организације (World Tourism Organization, 2024b), Европа је 2023. године остварила око 660 милијарди долара прихода од туризма, што је реално премашило нивое пре пандемије за 7%. Овај значајан опоравак указује да се сектор туризма у регији скоро вратио на перформансе пре пандемије COVID-19, подржан снажном унутаррегијалном потражњом и путовањима из Сједињених Америчких Држава (World Tourism Organization, 2024b). Истовремено, током прошле године, тржиште агротуризма у Европи доживело је значајан раст, услед експанзије тражње за боравком у руралном амбијенту. Повећана потражња за руралним туризмом је у великој мери последица значајне промене у преференцијама путника коју је донела пандемија, где је жеља за дестинацијама и смештајем у изолованијем и природном окружењу постала примарни мотив за путовањем. Величина тржишта за агротуризам у Европи процењена је на око 65,6 милијарди долара (IMARC Group, 2023), што је близ 10% укупног учешћа у приходима генерисаним од туризма у Европи. Овај раст је

подржан снажним унутарконтинеталним путовањима и све већим интересовањем за активности на фарми, рекреацију на отвореном и образовни туризам (Allied Market Research, 2023). Овај раст наглашава важност сектора у доприносу руралном развоју и обезбеђивању додатних токова прихода за пољопривреднике. Очекује се да ће тржиште наставити да расте по сложеној годишњој стопи раста (*Compound Annual Growth Rate - CAGR*) од 12,5% до 2030. године, што указује на снажну будућност агротуризма на европском континенту (Straits Research, 2023).

Овај раст наглашава улогу сектора у јачању руралних економија и промовисању праксе одрживог туризма. Ипак, неопходно је истаћи чињеницу да су за успешне резултате у агротуризму неопходна знања из различитих привредних дисциплина (Петровић, 2014). Ово обухвата разумевање тржишне динамике, организације, финансијског управљања, стратешког планирања и понашања туриста.

Стратешко планирање подразумева постављање дугорочних циљева, осмишљавање стратегија за њихово постизање и континуирано праћење и анализирање резултата пословања (Boyd, 2015; Raghunath, 2020). Представници агротуристичке понуде развијају стратешке планове који су у складу са њиховом пословном визијом и тржишним условима. Ови планови обично укључују стратегије диверзификације, као што је увођење нових активности или проширење смештајних капацитета, како би се привукла шира база клијената и ублажили ризици повезани са ослањањем на један извор прихода. Управо то је разлог због чега је финансијско управљање још један од важних аспеката агротуризма. Агротуристичка газдинства користе знања и вештине за управљање приходима из различитих извора, укључујући директну продају, услуге смештаја и комплементарне туристичке активности (Streifeneder, 2016; Hollas et al., 2021). Такође, морају се узети у обзир и трошкова везане за рад домаћинства, маркетинг активности и одржавање инфраструктуре (Choo & Park, 2020). Ефикасно управљање финансијама омогућава представницима агротуристичке понуде да остану профитабилни и да могу да одрже пословање чак и током ван туристичке сезоне.

Организација пословања и координација са заинтересованим странама у туристичком систему је такође јако важан аспект у агротуризму (Mcgehee, 2007). Поред сарадње са ДМО (дестинацијске менаџмент организације) и представницима комплементарне туристичке понуде, Петровић (2014) наглшава да организација обухвата и правне основе, безбедносне прописе и стварање законског оквира за ову делатност. Исти аутор додаје да организација агротуризма обухвата интерну структуру смештајних јединица и њихове унутрашње везе, посебно однос између производње и понуде

производа туристима. Ово омогућава склад и интеграцију туристичке понуде на микронивоу.

Како се тржиште шири, ефикасне маркетиншке стратегије постале су изузетно значајне за агротуристичка домаћинства у погледу привлачења и задржавања посетилаца. Током последњих година, у европском агротуризму ове стратегије су се највише односиле на коришћење дигиталних алата (Novytska et al., 2021; Fanelli et al., 2022). Такође, примена концепта 7П представља основу за дефинисање стратегије за оптимизацију пословних перформанси, задовољење потреба и жеља потрошача и успешно реализовање маркетинг циљева. Анализа тржишта је неопходна у агротуризму због разумевања потреба и ефикасног сегментирања тржишта (Dolnicar et al., 2020). Овај процес укључује свеобухватно истраживање демографских трендова, понашања потрошача (туриста) на тржишту и активности конкурената. Кроз ефикасну сегментацију тржишта, агротуристичка домаћинства могу развити прилагођене маркетиншке поруке сходно карактеристикама циљног тржишта.

Агротуристичка домаћинства пажљиво креирају своју понуду, у складу са захтевима тржишта, водећи рачуна да искуство туриста одражава аутентично пољопривредно окружење. Уз то, пажљиво планирање ценовне политике је важно (Kohli & Suri, 2011) како би се уравнотежила приступачност за туристе (Tetiana, 2023) са економском одрживошћу газдинства (Chang et al., 2016). Поред тога, суштински је важна географска локација агротуристичких домаћинстава (Lupi et al., 2017), јер приступачност и естетска привлачност, не само домаћинства већ и окружења, значајно утичу на прилив и задовољство туриста. Самим тим, атрактивна локација олакшава избор представницима тражње да се одлуче за долазак.

3.3 Просторне карактеристике агротуризма

Просторне карактеристике агротуризма обухватају физичке и географске особине руралних подручја која су погодна за развој агротуристичких активности (Lupi et al., 2017). Ова подручја су обично обележена специфичним пејзажима, климом и природним ресурсима који доприносе атрактивности агротуризма. Према Шнајдеру и сарадницима (Sznajder et al., 2009), агротуристички простор се посматра из ужег и ширег контекста. У ужем смислу, обухвата сеоско домаћинство и околне површине за сточарство и земљорадњу. У ширем смислу, укључује цело подручје села. Фереира и Санчез-Мартин (Ferreira & Sánchez-Martín, 2022b) тврде да туристе привлаче простори који нису

доживели велику трансформацију простора. Јединствена и разнолика природна богатства, као што су планине, језера и кањони, уз њихову приступачност туристима, главни су разлози за избор дестинација (Попеску, 2016). Просторне карактеристике укључују природне лепоте, као што су планине, реке, језера и шуме, као и културне и историјске знаменитости које су важне за туристе.

Лејн (Lane, 1992) разликује шест фактора који одређују вредност агротуристичког простора. То су:

- Вредност лепоте пејзажа, која укључује планине, морске обале, језера, острва, сликовите речне долине и подручја посебне вредности и лепоте, као што су мочваре или шуме.
- Подручја дивље природе и дивљине.
- Културне вредности, које обухватају историјске грађевине, мале градове, села и етничко наслеђе.
- Посебно повољни услови за лов, риболов, скијање, планинарење.
- Добра приступачност широком тржишту потрошача.
- Ефективна и професионална промотивна и комерцијална активност и адекватно управљање.

Док се последњи фактор односи на људски елемент, првих пет фактора се могу сматрати објективним вредностима специфичним за одређено подручје. Маркетинг и управљање туристичким услугама могу брзо развити инфраструктуру и услуге, а временом их и унапредити уз већа финансијска улагања. Ово укључује изградњу нових смештајних капацитета, побољшање постојећих услуга и проширење понуде активности за туристе. Природне и културне вредности не могу се поново створити, али се могу побољшати. На пример, обновом историјских објеката и заштитом природних станишта могу се повећати њихова атрактивност. Ове вредности су трајни фактори квалитета агротуристичког простора, док су остали фактори променљиви. Успешна интеграција ових елемената доприноси одрживом развоју агротуризма, што дугорочно користи локалним заједницама.

Једна од главних просторних карактеристика агротуризма је пејзаж. Рурална подручја која се налазе у близини природних резервата, планинских венаца или обала мора често привлаче туристе (Fernandes et al., 2020) због своје природне лепоте и могућности за рекреацију на отвореном. На пример, планинска подручја нуде активности као што су планинарење, бициклизам и скијање, док обална подручја пружају могућности за пливање, риболов или једрење. Природни пејзажи не само да пружају

визуелни ужитак, већ такође имају значајан утицај на здравље и благостање туриста. Клима је још један важан аспект просторних карактеристика агротуризма. Климатски услови утичу на врсту пољопривредних и туристичких активности које се могу реализовати, као и на сезону туристичке посећености. Подручја са благом и пријатном климом током целе године имају предност у привлачењу туриста (Bigano et al., 2005; Mushawemhuka et al., 2020) који желе да избегну екстремне временске услове. Квалитет земљишта и доступност воде директно утичу на тип и обим пољопривредних активности које се могу спроводити. Подручја са плодним земљиштем и великим водоизворишитима погодна су за интензивну пољопривреду и узгој разноврсних култура. Биодиверзитет, са своје стране, доприноси атрактивности руралних подручја и омогућава развој еколошки оријентисаних туристичких активности.

Агротуристичке активности се често развијају у заштићеним подручјима, која такав статус имају због својих еколошких, културних или других вредности. Та подручја имају двоструку улогу: станиште су биљног и животињског света, а такође служе и као туристичке дестинације (Sznajder et al., 2009). Исти аутори даље истичу да управљање конфликтима између заштите и туризма може бити изазовно, јер приходи од туризма често финансирају пројекте заштите. Установљене категорије заштићених подручја омогућавају различите нивое заштите, као што су строги резервати који су затворени за јавност, односно где је приступ омогућен углавном само у сврху научних истраживања и национални паркови са ограниченим рекреативним активностима.

Поред природних карактеристика, просторне карактеристике агротуризма укључују и културне и историјске елементе. Близина историјских места или заштићених културних подручја, према Торкатију и сарадницима (Torquati et al., 2017) знатно утиче на одлуку туриста да одабере чак и нешто скупљу понуду за боравак на агротуристичком домаћинству. Рурална подручја са богатим културним наслеђем, као што су објекти изграђени у традиционалном стилу, историјски споменици и локални фестивали, пружају додатну вредност туристима. Агротуризам може да искористи локално културно наслеђе како би створио јединствена и занимљива искуства за туристе, што заузврат може помоћи у одржавању и промовисању агротуристичких активности (Sawe et al., 2018; Zulgani et al., 2023). Ова подручја често нуде аутентична искуства која омогућавају туристима да се упознају са локалним обичајима, занатима и гастрономијом. На пример, посете историјским местима, учешће у традиционалним сеоским фестивалима и дегустација локалних специјалитета су активности које привлаче туристе и доприносе очувању културног наслеђа. Ла Пан и Барбиери (LaPan & Barbieri, 2014) са друге стране

говоре о томе да ољопривредници који се баве агротуризмом мотивисани су да очувају материјално наслеђе на својим пољопривредним земљиштима, вођени суштинским вредностима.

Квалитет, доступности и распрострањеност локалне инфраструктуре је још једна важна просторна карактеристика агротуризма. Инфраструктура, према Проагу (Proag, 2020), укључује техничке системе (нпр. транспорт, комуналне услуге) и нетехничке системе (нпр. друштвени, политички, правни, здравствени, образовни), док Мамадов (Mammadov, 2018) прави разлику између инфраструктуре која се користи за производњу (нпр. индустријски објекти) и ону која је непроизводна (нпр. социјалне услуге, еколошки системи и сл.). У руралним срединама, инфраструктура представља темељ за економски развој и унапређивање квалитета живота становника. Адекватна инфраструктура такође осигурава да рурална подручја могу да одрже раст и пруже основне услуге својим заједницама. За рурални туризам, то значи да добро развијена инфраструктура не само да чини ове дестинације доступнијим туристима, већ и побољшава њихово укупно искуство, што доводи до већег задовољства туриста и поновних долазака. Развој инфраструктуре (електроснадбевање, водоснабдевање, канализациони системи, постројења за пречишћавање отпадних вода, путеви, рекреативни и туристички објекти, и сл.) не само да прави разлику између успешних и неуспешних туристичких агротуристичких пракси (Pedreira & Fidalgo, 2017), већ то утиче на стандард и квалитет живота локалног становништва (Guevara-Rosero, 2023). Лако приступачна подручја, која су добро повезана са урбаним центрима путем путне и железничке мреже, имају предност у привлачењу већег броја туриста. Поред тога, добра повезаност омогућава бржи и лакши транспорт пољопривредних производа до тржишта, што је важно за економску одрживост агротуризма. Инфраструктура такође укључује доступност модерних технологија, као што су интернет и мобилне мреже, које су све важније за туристе у дигиталном добу. Улагање у инфраструктуру побољшава квалитет живота у руралним подручјима стварањем економских могућности за локалну заједницу и побољшањем друштвених услова. Унапређење овог аспекта подржава раст агротуризма побољшавањем приступачности и укупног искуства посетилаца (Ћирић и остали, 2021), при томе балансирајући туристичке потребе са потребама руралних заједница (Ammirato et al., 2020).

3.4 Агротуристичке услуге и производи

Агротуристичке услуге и производи су кључни елементи који дефинишу понуду агротуризма и доприносе његовој атрактивности и успеху. Ове услуге и производи обухватају широк спектар активности и искустава који омогућавају туристима да уживају у руралном амбијенту, учествују у пољопривредним радовима и упознају се са локалном културом и традицијом. Агротуризам укључује широк спектар активности и услуга, које не само да доприносе економском развоју руралних подручја, већ и промовишу одрживи развој и очување локалних култура и традиција. У вези са сезонским карактером њихове доступности, Шнајдер и остали (Sznajder et al., 2009) помињу да се агротуристички производи, услуге и нематеријалне вредности могу поделити у две групе: оне које су доступне током целе године и оне које су доступне сезонски. Ипак, истичу исти аутори, највећи број агротуристичких производа и услуга има сезонски карактер. Подједнако је и са нематеријалним вредностима. У највећем броју они такође имају сезонски карактер, попут прављење зимнице, жетве пшенице и других житарица или припреме традиционалних верских обреда, као што су крсне славе.

Врста представника агротуристичке понуде, тј. пољопрвиредника може доста да утиче не само на врсту агротуристичке понуде, већ и на њен квалитет и посвећеност пољопривредника да се агротуризмом баве на професионалан начин. Предузетници у агротуризму су различитих карактеристика, вођени другачијим мотивацијама и очекивањима, при чему га неки виде као свој главни посао, други као допунски подухват, а неки као средство диверсификације. Ди Доменико и Милер (Di Domenico & Miller, 2012) развили су „Модел искуствене аутентичности и туристичке атракције засноване на фармама“, који категорише пољопривреднике укључене у агротуризам у два типа на основу степена интеграције између традиционалне пољопривреде и агротуризма. Први тип, означен као „модификатори“, укључује пољопривреднике који се диверзификују у агротуризам, али се првенствено идентификују као фармери и имају за циљ да се на крају врате ексклузивној пољопривреди. Други тип, „Свичери“ (*енг. Switchers)*, чине пољопривредници који, због економских притисака, себе виде као предузетнике у туризму са дугорочним циљем да се у потпуности удаље од пољопривреде. Овај модел наглашава различите мотивације и тежње фармера у сектору агротуризма, у распону од оних који желе да одрже свој пољопривредни идентитет до оних који у потпуности прихватају туристичко предузетништво.

Са друге стране, Дојон ис остали (Doyon et al., 2006) су представнике агротуристичке понуде, тј. пољопривреднике, поделили у четири категорије, на основу њиховог односа према агротуризму.

- **Прагматичар:**
  - Ови оператери имају низак ниво укључености у агротуризам. Њихов улазак у агротуристички подухват вођен је првенствено техничким или финансијским обавезама, а не страшћу или интересом. Прагматичари посматрају агротуризам као потребу, а не као избор, користећи га као средство за испуњавање финансијских захтева или усклађеност са техничким потребама.
- **Предузетник**:
  - Ови фармери усвајају практичан приступ агротуризму, видећи га као пословни подухват који се добро уклапа у њихово окружење и начин живота. Предузетници су мотивисани компатибилношћу агротуризма са њиховим тренутним пословањем и његовим потенцијалом да генерише профит, фокусирајући се на његове практичне користи.
- **Едукатор:**
  - Ови фармери користе агротуризам као платформу за едукацију туриста о руралном и пољопривредном начину живота. Они имају за циљ да унапреде имиџ пољопрвиредника као произвођача хране. Едукатори деле своја знања и искуства са туристима, посматрајући агротуризам као средство за образовање и заговарање за пољопривредну заједницу.
- **Свестран:**
  - Ови фармери показују уравнотежену мешавину карактеристика које се налазе код прагматичара, предузетника и едукатора. Они су више емоционално укључени у агротуризам од прагматичара, али мање од едукатора. Свестрани проналазе средину, укључујући елементе финансијског прагматизма, предузетничког духа и образовне мотивације у свом приступу агротуризму

Ценовну политику у пласирању агротуристичких производа и услуга диктирају ралізчити фактори. Док Шнајдер и остали (Sznajder et al., 2009) истичу да су сезонске туристичке услуге и производи скупљи од оних који се нуде током целе године, Његован и остали (2018) истичу да салаши у Војводини користе сезонски карактер таквих производа и услуга како би унапредили своје пословне могућности применом

ефективних стратегија одређивања цена попут стратегије „граничних трошкова“. Са друге стране, Ару и остали (Arru et al., 2021) примећују да се агротуристичка газдинства у мање атрактивним дестинацијама суочавају са потешкоћама да продају своје производе и услуге на нивоу тржишних цена и буду профитабилна. Такође, имајући агротуризам још није у потпуности развијен у неким регијаима, пољопривредници покушавају да привуку купце и изграде тржиште за своје производе и услуге. Будући да су у почетној фази, суочавају се са изазовима као што су недостатак свести потенцијалних туриста и конкуренција већ позиционираних облика туризма. Да би привукли клијенте, фармери често прибегавају нижим ценама. У неким случајевима, ове цене могу бити чак и испод њихових реалних трошкова производње услуга и производа, што је пракса позната као дампинг (*eng*. *dumping*), која има за циљ да привуче базу купаца и повећа потражњу. Ипак, током периода ван шпица сезоне, када је тражња нижа, представници агротуристичке понуде имају тенденцију да додатно снизе цене како би привукли туристе.

Петровић (2014) је, објашњавајући агротуристичке призводе у Војводини, а према понуђеним дефиницијама Шнајдера и осталих (Sznajder et al., 2009), у свом раду приказао најважније врсте агротуристичких производа и услуга (Табела 1).

Табела 1 – Врсте агротуристичких производа и услуга

Примарна основа агротуризма	Индивидуално посматрање живота домаћина
	Индивидуално учествовање у животу домаћина
	Образовна посета агротуристичкој смештајној јединици
Смештајна јединица (агротуристички субјекат)	Сеоско туристичко домаћинство
	Објекат домаће радиности (кућа, апартман и соба за издавање) у руралном простору
Понуда исхране, пића и напитака	Домаћи оброк у оквиру агротуристичке смештајне јединице
	Ресторан
	Домаћи оброк у оквиру агротуристичке смештајне јединице
Директна продаја	Продаја домаћих производа „на лицу места”
	Продаја типа „изабери сам”
	Продавнице са понудом домаћих производа из локалне средине

Агрорекреација	Рекреација током годишњег одмора
	Рекреација током краће посете (један дан, викенд или више дана)
Агроспорт	Рекреативно пешачење
	Јахање коња
	Лов и риболов
	Просторне игре „нове генерације”
	Спортови који захтевају веће површине
Агроразонода	Агротуристичке екскурзије и излети
	Изложбе домаћих животиња (паса, стоке, живине и сл.)
	Учење старих заната
Агротерапија	Терапија у присуству домаћих животиња
	Терапија помоћу лековитог и ароматичног биља
	Посебан режим исхране
	Позитивни ефекти чистог ваздуха и воде
	Естетске лепоте окружења
Културни аспекти	Објекти културног и историјског наслеђа
	Збирке покретне културне заоставштине
	Нематеријално културно наслеђе локалне заједнице

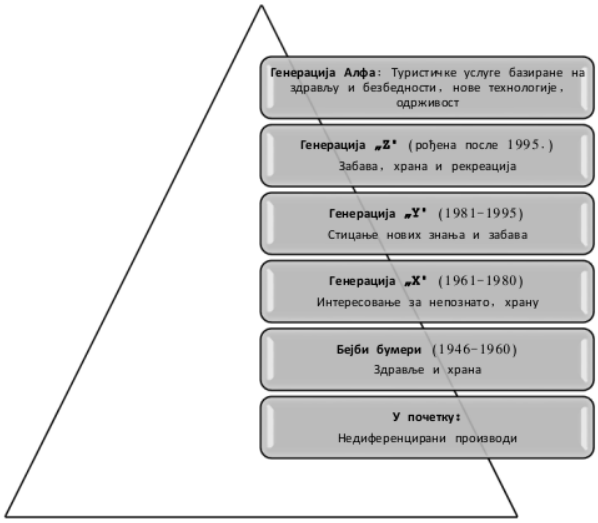
Извор: Петровић, М., (2014)

Агротуристички производи у различитим земљама обухватају и различите туристичке услуге, активности, манифестације, спортске, забавне и привредне активности развијене на сеоским газдинствима, а квалитет је одређен квалитетом природних ресурса, техничко-материјалном основом и културном богатством (Silvia, 2008). У почетку је тржиште пружало недиференциране производе, али се временом развило у сегментиранији приступ који се бави специфичним потребама и преференцијама тржишта. То такође уочавају Спасић и Павловић (Spasić & Pavlović, 2018) који овај аспект истичу важним за дефинисање тржишта туристичких агенција и организатора путовања. Управо се на тај начин и профилишу специјализоване туристичке агенције које се фокусирају само на одређења тржишта, између осталог и на агротуристичка путовања. Овај сегментирани приступ доноси бројне предности свим учесницима на тржишту, иако је, према тврдњама Вујко и осталих (Vujko et al., 2017) потребна већа сарадња између туристичких агенција и агротуристичких домаћинстава. Пре свега, омогућава боље разумевање специфичних потреба различитих група

клијената. Као резултат, произвођачи и пружаоци услуга могу понудити производе и услуге који су боље прилагођени и самим тим привлачнији за потрошаче. Тржишта се, према бројним ауторима, могу сегментовати по различитим критеријумима као што су демографски, географски, психографски, бихевиористички и понашање купаца (Beane & Ennis, 1987; Sandy et al., 2013; Mor, 2014). Бери и Вајнштајн (Berry & Weinstein, 2009) додају да је неопходно дефинисати и микро-сегменте, попут оних психографских, који ће представницима понуде дати још детаљнији увид у жеље и потребе тржишта.

Моралес-Заморано и остали (2020) сугеришу да се одређивање туристичких производа у агротуризму може дефинисати према сегментацији тржишта на основу старосних група (илустрација 3). Према тој анализи, за генерацију Z (рођену после 1995.), примарни фокус је на туристичким услугама које наглашавају здравље и безбедност, одражавајући њихово одрастање у високо повезаном свету где су бриге о здрављу и безбедности најважнији. Генерација Y (1981-1995), такође позната као миленијалци, тражи комбинацију забаве, аутентичне хране и рекреативних активности, вреднујући искуства која су и за памћење и за дељење. Генерација X (1961-1980) комбинује жељу за стицањем нових знања са забавом, показујући склоност ка едукативним и пријатним искуствима путовања. Бејби бумери (1946-1960) показују интересовање за непознато, поред снажног фокуса на храну и здравље, што указује на њихову фазу у животу у којој је здравље приоритет, а ипак остају авантуристички и кулинарски ентузијасти.

Илустрација 3 - Сегментација тржишних потенцијала на основу генерацијских карактеристика; Извор: аутор, прилагођено према Деже и остали (Deže et al., 2022)



3.5 Карактеристике смештајних објеката у агротуризму

У агротуризму, смештај превазилази пуко преноћиште; служи као мост који повезује туристе са аутентичним сеоским начином живота. Агротуризам почива на интеграцији смештаја са пољопривредним активностима, значајно побољшавајући туристичко искуство и подстичући руралну економију. Рецептивну основу, према Петровићу (2014), у агротуризму чине смештајне јединице [2]са непосредним окружењем (попут дворишта или имања). Смештајни објекти у агротуризму представљају кључни елемент туристичке понуде и имају важну улогу у стварању аутентичног и пријатног искуства за туристе. Једна од главних карактеристика смештајних објеката у агротуризму је њихова аутентичност. Ови објекти често задржавају традиционални архитектонски стил и украсне елементе који одражавају културну баштину регија. На пример, старе камене куће, дрвене колибе или винске подруме претворене у смештајне јединице пружају туристима јединствено искуство боравка у амбијенту који је очувао свој изворни изглед и атмосферу. Постоји много примера у свету где је очување аутентичних објеката регулисано законима, најчешће о урбанизму или просторном планирању, о заштити споменика културе или посебним декретима (Sánchez et al., 2017). Ова аутентичност доприноси дубљем разумевању и поштовању локалне културе и историје.

Најчешће се угоститељски објекти смештени у руралном амбијенту зову и објекти домаће радиности[3] или сеоско туристичко домаћинство[4]. Кључна разлика је у томе, објашњава Петровић (2014), што у сеоским туристичким домаћинствима власници живе на лицу места и баве се пољопривредном производњом, док у домаћим објектима власници обично живе на другом месту, а објекат издају туристима. Управо аспект присуства или одсуства домаћина, појашњава Петровић, као и формираних активности и садржаја у домаћинству прави кључну разлику између ових врста смештајних објеката. Графикон 3 омогућава јаснији приказ различитих угоститељских објеката за смештај у руралним дестинацијама. Карактеристике ових објеката су разноврсне и одражавају специфичности руралног амбијента и локалне традиције. Они укључују различите

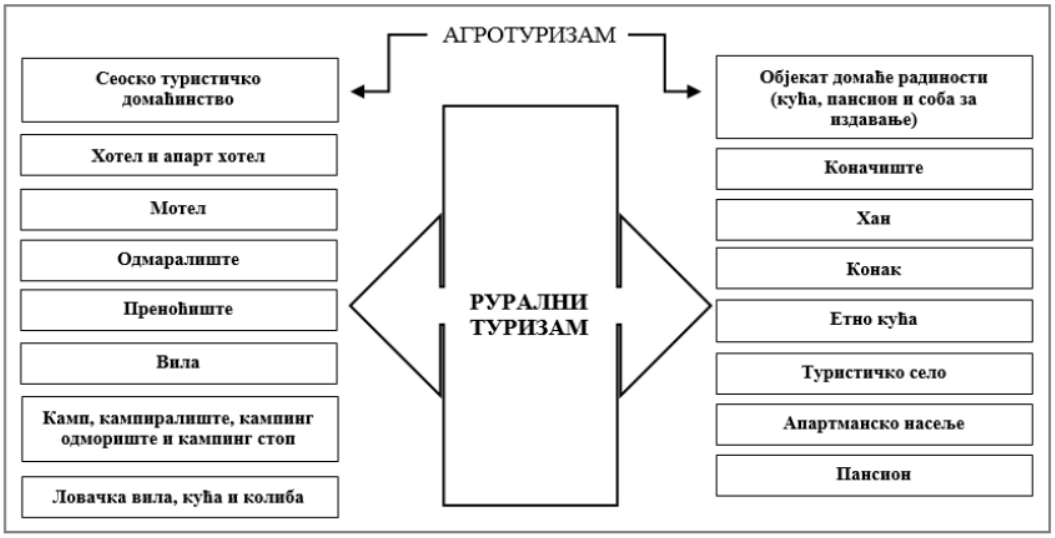
[2] Закону о угоститељству у члану 2 дефинише смештајну јединицу као „опремљен простор, односно скуп опремљених просторија у саставу угоститељског објекта за смештај или као засебан угоститељски објекат, која се ставља на располагање кориснику“ (Закон о угоститељству, 2019; Службени гласник РС, 17/2019).

[3] Закон о угоститељству, члан 2, дефинише угоститељски објекат домаће радиности као објекат у којем се пружају услуге смештаја, припремања и услуживања хране, пића и напитака или само услуге смештаја у објектима врсте: кућа, апартман и соба; (Службени гласник РС, 17/2019).

[4] Закон о угоститељству, члан 2, дефинише сеоско туристичко домаћинство као објекат или групу објеката у којем се пружају услуге смештаја, припремања и услуживања хране, пића и напитака или само услуге смештаја, који се налази у руралном (сеоском) окружењу са елементима локалног обележја и наслеђа (Службени гласник РС, 17/2019).

типове смештаја, од традиционалних сеоских кућа и колиба, до реновираних пољопривредних објеката и модерних породичних хотела. Бројни аутори (Stoten et al., 2019; Sidali et al., 2019; Sánchez-Martín et al., 2019; Ciolac et al., 2019; Ferreira & Sánchez-Martín, 2022c) тврде да је управо та различитост карактеристика смештајних објеката кључна за одрживост и економску исплативост агротуризма.

Илустрација 4 – Угоститељски објекти за смештај у руралним дестинацијама; Извор: Петровић, 2014



Раније регулисан Законом о туризму, који се сада више фокусира на услове и методе планирања и развоја туризм, на туристичка предузећа и питања битна за унапређење туризма, нови Закон о угоститељству, који је уведен 2019. године, даје детаљније прописе о угоститељским услугама.

Према члану 2. став 12. Закона о угоститељству ("Службени гласник РС", бр. 17/2019), сеоско туристичко домаћинство је „објекат или група објеката који пружају услуге смештаја, припреме и услуживања хране и пића, или само услуге смештаја“. Ови објекти се налазе у руралном (сеоском) окружењу и садрже елементе локалног карактера и наслеђа. Угоститељски објекти, укључујући и сеоска туристичка домаћинства, категорисани су од једне до четири звездице на основу прописаних стандарда. Угоститељ може понудити услуге смештаја, хране и пића у оквиру ових објеката. Пре отпочињања угоститељске делатности, угоститељ мора да прибави решење о категоризацији како би обезбедио да објекат испуњава тражене стандарде. Овај процес осигурава да сеоска туристичка домаћинства задрже одређени квалитет, пружајући туристима поуздано и пријатно искуство.

Члан 7. Закона о угоститељству прописује обавезе угоститеља да обезбеди транспарентност, усклађеност и квалитет услуге у угоститељским објектима. Од угоститеља се тражи да на видљив начин прикаже битне пословне информације. Поред тога, угоститељ мора да истакне назив и тип угоститељског објекта на улазу, што помаже гостима да разумеју преовлађујуће услуге које нуди. Прописано радно време такође мора бити истакнуто и поштовано, како би се обезбедило да угоститељски објекат ради у законским и очекиваним временским оквирима. Угоститељ је такође дужан да на улазу у категорисане угоститељске објекте истакне ознаку категорије или посебан стандард. Цене смештаја, хране, пића и пића морају бити јасно истакнуте, лако видљиве и доступне купцима, обезбеђујући транспарентност у финансијским пословима. Такође, угоститељ мора да се придржава објављених цена и за сваку пружену услугу издаје прописани рачун, одржавајући финансијски интегритет и одговорност. Они су такође одговорни за утврђивање и обезбеђивање норми за храну и пиће, обезбеђивање приступа овим нормама на захтев и сервирање одговарајућих количина према овим нормама. Ово укључује осигурање норме хране која се припрема на другом месту и служи у објекту. Дневни и редован унос података о корисницима услуга смештаја на прописан начин је још једна законска обавеза, која обезбеђује правилно вођење евиденције и поштовање законских услова.

Истим законом је прописано да угоститељ мора да поднесе захтев надлежном органу локалне самоуправе за утврђивање категорије сваког угоститељског објекта посебно. Чланом 30. утврђују се права на пружање угоститељских услуга у домаћим угоститељским објектима и сеоским туристичким домаћинствима. Омогућава угоститељима да понуде смештај, храну и пиће у оквиру ових објеката. Додатно, у оквиру сеоског туристичког домаћинства, угоститељ може да пружа услуге смештаја на отвореном коришћењем привремено постављене опреме за камповање. Физичко лице може понудити услуге смештаја до 30 појединачних лежајева за највише 30 корисника услуге. Такође, физичко лице у сеоском туристичком домаћинству може пружати услуге исхране и пића само онима који такође користе услуге смештаја. Ове услуге су засноване на производима који првенствено производе сами пружаоци услуга. У одређеним случајевима, угоститељске услуге се могу проширити на организовану туристичку групу до 50 путника који не користе услуге смештаја. За смештај на отвореном у камп опреми може се обезбедити до 20 камп парцела за максимално 30 корисника услуга.

Угоститељ у домаћем занатском угоститељском објекту или сеоском туристичком домаћинству мора пре почетка обављања делатности прибавити решење о

категоризацији објекта. Физичко лице које пружа услуге смештаја на отвореном у оквиру сеоског туристичког домаћинства мора бити власник или сувласник земљишта. Ако је понуђач сувласник, мора да добије писмену сагласност другог сувласника пре почетка делатности. Физичко лице може непосредно пружати угоститељске услуге и издавати смештајне капацитете у домаћем угоститељском објекту и сеоском туристичком домаћинству. Такође, ове капацитете могу издавати и преко посредника, а свакако сви укључени у ову делатности морају испуњавати здравствене услове и редовно се подвргавати здравственим прегледима у складу са прописима о здравственој заштити. Закон се такође бави плаћањем боравишне таксе. Изузетно од члана 70. којим је прописано да боравишну таксу плаћа корисник услуге смештаја, боравишну таксу за услуге смештаја у домаћој радиности и сеоским туристичким домаћинствима годишње плаћа угоститељ који је физичко лице које пружа ове услуге. Ова одредба поједностављује пореске обавезе за мале пружаоце смештаја на селу, подстичући развој сеоског туризма.

Разумевање разлика између управљања сеоским пољопривредним домаћинствима и сеоским туристичким домаћинствима је битно јер нам омогућава да увидимо како различити приступи у коришћењу земљишта, организацији посла и изворима прихода могу утицати на одрживост и развој руралних подручја. Ове разлике су важне за пољопривреднике и туристичке раднике који настоје да интегришу пољопривреду и туризам на начин који је економски одржив и привлачан за посетиоце. Шнајдер и остали (Sznajder et al., 2009) објашњавају и анализирају ове кључне разлике, пружајући детаљан увид у различите аспекте управљања овим типовима домаћинстава. Према овим ауторима, управљање сеоским пољопривредним домаћинством и сеоским туристичким домаћинством разликује се по неколико кључних принципа. У пољопривредним домаћинствима, земљиште се максимално користи за потребе пољопривредне производње, док се у туристичким домаћинствима земља користи и за агротуризам, укључујући изградњу додатних објеката и других садржаја. Производња у пољопривредним домаћинствима је искључиво пољопривредна, док у туристичким домаћинствима постоје и туристичке активности, а често и занатске, трговинске и друге услужне делатности. Даље објашњавају да организација посла у пољопривредним домаћинствима подразумева употребу механизације и аутоматизације са циљем максималне радне ефикасности. Насупрот томе, у туристичким домаћинствима организација пољопривредних активности је прилагођена туристима и њиховим потребама. Ниво инвестиција у пољопривредним домаћинствима је висок, уз употребу

хемијских и других средстава ради повећања производње, док се у туристичким домаћинствима тежи екстензивној производњи која чува животну средину и аутентичност амбијента. Пољопривредни производи се у пољопривредним домаћинствима углавном продају индиректно, док у туристичким домаћинствима постоји могућност директне продаје на лицу места, где туристи могу конзумирати и куповати производе. Извор прихода у пољопривредним домаћинствима долази искључиво од продаје пољопривредних производа, док туристичка домаћинства остварују приход и од туристичких активности. Окружење у пољопривредним домаћинствима је често подложно интензивној производњи која може бити немарна и деструктивна према околини, док се у туристичким домаћинствима очувају традиционални елементи и етно мотиви уз акценат на одрживи развој животне средине. Коначно, у сеоским пољопривредним домаћинствима, сав приход долази од продаје пољопривредних производа, често кроз индиректне канале продаје. Насупрот томе, сеоска туристичка домаћинства остварују приход и од туристичких активности, што укључује директну продају производа на лицу места туристима који могу да конзумирају и купују вишак производа. Овај приступ омогућава домаћинима да диверзификују своје приходе и повећају економску стабилност. Тиме се пружају додатне могућности за зараду, не само кроз пољопривреду, већ и кроз понуду туристичких услуга и производа, што може бити веома привлачно за посетиоце који траже аутентично рурално искуство

Из ове анализе закључујемо да сеоска пољопривредна домаћинства и сеоска туристичка домаћинства имају различите приступе у управљању и функционисању. Док сеоска пољопривредна домаћинства теже максималној продуктивности и интензивној употреби ресурса, туристичка домаћинства комбинују пољопривредне активности са туристичким услугама, фокусирајући се на очување традиције и одрживи развој. Ова разлика у приступу не само да утиче на економске исходе, већ и на начин на који се ове заједнице односе према животној организацији активности и дефинисању приоритета у оквиру својих домаћинстава.

3.6 Пољопривреда и агротуризам – међузависност привредних делатности

Пољопривреда и агротуризам представљају две међузависне привредне делатности (Tsetskhladze & Sulaberidze, 2023) које се међусобно допуњују и подстичу развој руралних подручја (Pavić et al., 2018). Ова међузависност омогућава одрживи економски раст и развој руралних заједница, истовремено пружајући туристима

аутентична и образовна искуства. Разумевање ове међузависности је кључно за развој ефикасних стратегија које интегришу пољопривреду и туризам на одржив начин.

Први аспект међузависности пољопривреде и агротуризма је економски допринос који обе делатности пружају руралним заједницама. Пољопривреда је традиционално основна економска активност у руралним подручјима, али сама по себи често није довољна за обезбеђивање економског просперитета. Увођење агротуризма као додатне активности, напомињу Роман и остали (Roman et al., 2017) омогућава пољопривредницима да диверсификују своје изворе прихода, повећају економску стабилност и смање зависност од сезонских пољопривредних производа. Туристи који посећују агротуристичке дестинације троше новац на смештај, храну, активности и локалне производе, што директно подржава локалну економију. Ипак, тај допринос није једнако распоређен на све представнике агротуристичке понуде у дестинацији. Ако пођемо од тога да агротуризам може укључивати понуду комбинације смештаја, хране и активности у слободно време, било заједно или одвојено, свака са специфичним карактеристикама, долази се и до различитих приступа локалних носиоца агротуристичке понуде. На локалном нивоу, примећују Попеску и остали (Popescu et al., 2023) агротуризам је инхерентно сложен због међузависности његових компоненти. Само понуда смештаја, без других активности у постојећем газдинству, према истим ауторима, представља неорганизован облик агротуризма, вођен искључивом намером власника да оствари додатни приход, без уложеног труда за креирање садржајније понуде. Насупрот томе, када се смештај комбинује са храном и активностима у слободно време, појављује се структурираније облик агротуризма. У том смислу, већи економски ефекат имају они представници агротуристичке понуде који свобухватније крерају садржај, тј. услугу, за своје госте.

Други аспект је очување и одрживи развој пољопривредних пракси. Агротуризам промовише еколошки одговорне пољопривредне методе као што су органска производња, ротација усева, и коришћење природних ресурса на одржив начин, што, према Ракимбердиновој и осталима (Rakhimberdinova et al., 2022) доводи до просперитета руралне индустрије, ревитализације руралних подручја и квалитетног агроеколошког развоја. Ове праксе не само да доприносе очувању животне средине, већ такође побољшавају квалитет производа и повећавају њихову атрактивност за туристе. Едукативне активности у оквиру агротуризма, као што су радионице и демонстрације, омогућавају туристима да се упознају са одрживим пољопривредним праксама и подстичу их да подржавају одрживу пољопривреду кроз своје потрошачке навике. У том

контексту, агротуризам, према Фланигану и осталима (Flanigan et al., 2015) има потенцијал да генерише јавну корист као што је повећана свест јавности о храни и пољопривреди, промоција локално произведене хране на фармама и подршка агро-еколошким мерама и мерама очувања.

Социјални аспект међузависности је такође значајан. Агротуризам омогућава пољопривредницима и локалним заједницама да поделе своја знања, вештине и културне традиције са туристима. Барбиери и остали (Barbieri et al., 2019) приметили су да становници препознају фарме и шуме као кључне генераторе социо-културних, користи за друштво. Њихово истраживање је нагласило да интеракције са пријатељима и искуства у овим природним окружењима током детињства играју значајну улогу у обликовању ових позитивних перцепција, повећавајући уважавање услуга које ова окружења нуде. Према Сиолаку и осталима (2019) агротуризам функционише као ефикасна маркетиншка стратегија, привлачење нових купаца и пружање едукативних искустава о пољопривреди јавности. Ова двострука улога не само да помаже у повећању ангажовања потрошача са пољопривредним производима, већ и значајно побољшава квалитет живота породица на фармама ширењем њиховог тржишног домета и неговањем дубље везе са њиховом заједницом. Овај процес размене и интеракције јача друштвене везе и подстиче поштовање и разумевање између различитих културних група. Туристи имају прилику да се упознају са начином живота на селу, учествују у пољопривредним активностима и уче о локалним обичајима и традицијама. Овај облик културне размене доприноси очувању културног наслеђа и промовише друштвену кохезију.

Технолошки напредак и иновације имају важну улогу у интеграцији пољопривреде и агротуризма. Савремене технологије омогућавају пољопривредницима да унапреде своје производне процесе и побољшају ефикасност. Агротуризам, подржан технологијом, повећава конкурентност локалних пољопривредних производа на регијалним и националним тржиштима, чиме се ближе повезују локалне привреде са националним и међународним тржиштима (Theodoropoulou et al., 2009). У сличном контексту Барбиери и Штрајнфенедер (Barbieri & Streifeneder, 2019) примећују да технологије доприносе да агротуризам донесе економске и неекономске користи пољопривредницима. Истовремено, дигиталне платформе и алати за управљање туризмом омогућавају боље управљање људским, природним и технолошким ресурсима (Theodoropoulou et al., 2009). На пример, коришћење дронова за надзор усева, аутоматизовани системи за наводњавање и мобилне апликације за резервацију смештаја и активности су примери како технологија може побољшати ефикасност и атрактивност

агротуристичких дестинација. Дигитализација у агротуризму може повезати традиционалну пољопривреду са савременим туристичким трендовима, стварајући ексклузивне производе који привлаче међународне потрошаче и додатна финансијска средства, промовишући економску стабилност и раст малих и средњих предузећа (Tanina et al., 2020; Mamulaidze & Bagaturia, 2022). Интегрисање дигиталних платформи у агротуристичке активности, према Лиангу (Liang, 2017), може побољшати искуства туриста спајањем пољопривредног образовања са руралном културом и интерактивним учешћем. Ова интеграција подстиче веће задовољство туриста, поновне посете и куповину пољопривредних производа. Јианг (Yiang, 2016) се овом темом бави из угла валоризације дигиталних платформи у сврху промоције пољопривредних производа. Он примећује да употреба дигиталних алата доприноси стварању већег поверења потрошача у пољопривредне производе, са посебним фокусом на квалитет производа, његову перципирану вредност, квалитет логистичких услуга и квалитет веб странице на којој се производи оглашавају. Поред тога, Че и остали (Che et al., 2005), говоре о томе на начин да коришћење нових технологија може ојачати мреже произвођача, олакшати дељење информација, утицати на стварање препорука, успоставити ефикасније канале продаје и тиме довести до већег броја долазака у дестинацију. Технолошки напредак у агротуризму побољшава и пољопривредну производњу и туристичка искуства. Интеграцијом дигиталних алата, агротуризам може да привуче више туриста, да створи производе који су скројени по жељама и потребама новог тржишта и да повећа поверење потрошача у пољопривредне производе. Ова синергија промовише економску стабилност и раст за мала и средња предузећа, чинећи агротуристичке дестинације привлачнијим и конкурентнијим на туристичком тржишту.

Међузависност пољопривреде и агротуризма такође доприноси очувању биодиверзитета и природних ресурса. Пољопривреда и биодиверзитет су дубоко међусобно повезани, снабдевајући основне ресурсе као што су храна, чиста вода, енергија, сировине за индустрију, па чак и подржавају туризам, научна истраживања и медицину (Trajkova et al., 2021). Очување биодиверзитета унутар екосистема је, према појединим ауторима (Dainese et al., 2019), кључно за одржавање неких од најважнијих пољопривредних користи као што су опрашивање, контрола штеточина и продуктивност усева. Агротуризам, у том контексту, може значајно допринети повећањем јавне свести и промовисањем локално произведене хране у оквиру сеоских газдинстава уз подржавање агро-еколошких напора. Интеграцијом агротуризма у пољопривредне праксе, заједнице могу подстаћи веће поштовање биодиверзитета и његове критичне

улоге у одржавању пољопривреде и ширег еколошког здравља. Ова синергија не само да побољшава туристичко искуство, већ и омогућава заштиту природних ресурса тако да остану на располагању и будућим генерацијама.

Коначно, међузависност пољопривреде и агротуризма пружа нове могућности за запошљавање и економски развој у руралним подручјима (Panić & Popesku, 2021). Синергија пољопривредних и туристичких активности кроз агротуризам пружа алтернативне токове прихода за пољопривреднике, подстиче економски раст и и омогућава стварање нових радних места у оквиру газдинства и локалне заједнице (Sandt & McFadden, 2016). Уз то приходи добијени од туризма и продаје пољопривредних производа користе се за реинвестирање у проширивање капацитета газдинства и крерање нових и квалитетнијих производа, чиме се осигурава дугорочно запослење за чланове породице и локалне раднике Такође, млади људи у руралним заједницама могу пронаћи запослење у агротуристичком сектору, што доприноси смањењу миграције према урбаним подручјима и очувању демографске структуре руралних заједница. Да би локално становништво имало мотивацију да остане, потребно је да се осигура стабилан приход и да се ускладе њихови интереси с туристичким развојем и потребама туриста. Ове нове економске могућности подстичу одрживи развој и побољшавају квалитет живота у руралним подручјима.

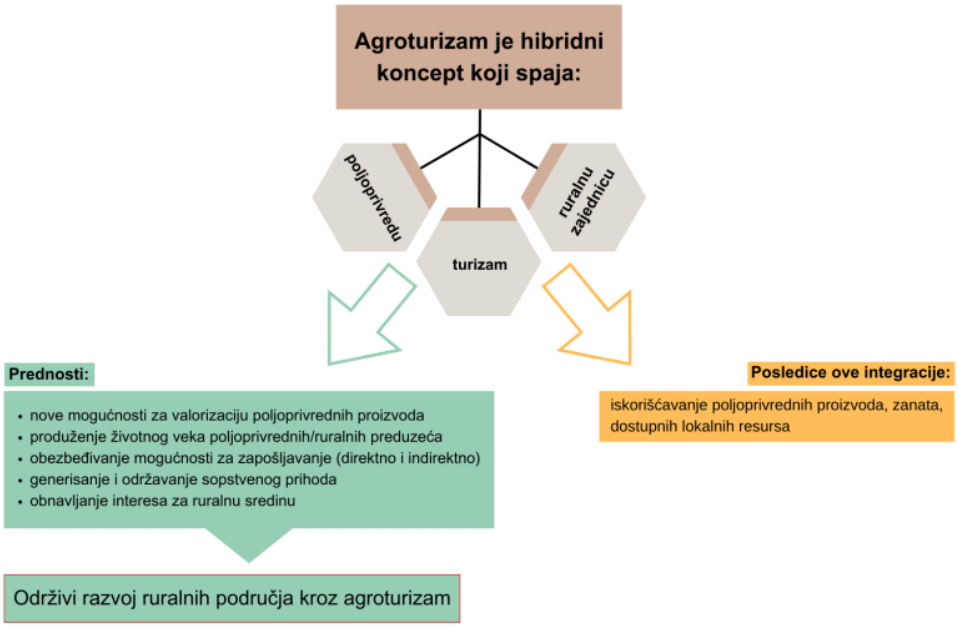
3.7 Утицај агротуризма на руралне дестинације

Полазивши од најосновнијег назива концепта селективног облика туризма у руралној средини – руралног туризма, примећујемо неопходност синергије два кључна елемента – туристичке активности и руралног простора. Оба појма су од суштинског значаја и за развој једног од подоблика руралног туризма - агротуризма, јер заједно омогућавају ефикасно коришћење и унапређење руралних подручја. Агротуризам је постао значајан инструмент у развоју руралних подручја, доносећи са собом низ економских, социјалних, културних и еколошких користи. Према Пону (Poon, 2003), агротуризам је пре свега хибридни концепт, који доводи у блиску везу две потпуно различите привредне делатности, као што су туризам и пољопривреда. Овај облик туризма помаже у диверсификацији извора прихода за руралне заједнице, повећава задовољство туриста и подстиче поновне посете. Коришћењем локалних ресурса и традиције, агротуризам значајно доприноси одрживом развоју и атрактивности руралних

дестинација, повезујући их ближе са ширим тржиштима и подстичући њихову укупну одрживост.

Разумевање холистичког приступа агротуризму је кључно за разумевање његовог вишеструког утицаја на руралне дестинације. Овај приступ интегрише пољопривреду, туризам и ангажовање заједнице, стварајући синергијски однос који користи локалне ресурсе и традиције за одрживи развој. Промовишући валоризацију пољопривредних производа и продужавајући животни век руралних предузећа, агротуризам значајно доприноси економској стабилности и расту. Пример оваквог приступа понудили су Попеску и остали (Popescu et al., 2023) (Илустрација 5)

Илустрација 5 – Холистички приступ агротуризму. Извор: Прилагођено према Popescu et al., 2023



Холистички концепт агротуризма интегрише пољопривреду, туризам и руралну заједницу како би се створио синергијски однос који капитализује локалне ресурсе, материјалне и нематеријалне, као што су пољопривредни производи и занати. Ова интеграција доводи до вишеструких користи, укључујући нове могућности за валоризацију пољопривредних производа, продужени животни век локалних предузећа и повећање запослености. Као што је већ раније речено, овакви ефекти помажу у одлуци људи да остану у руралним срединама, јер то има директне импликације на квалитет живота. У неким примерима, може довести и до мотивације људи из урбаних средина да

се трајно настане и укључе се у креирање производа који се могу пласирати уз помоћ туристичког тржишта. Агротуризам заправо са једне стране унапређује локалну економију генерисањем и одржавањем прихода, а са друге стране ревитализује интересовање за руралну средину. Из перспективе свог утицаја на руралне дестинације, агротуризам промовише одрживи развој повезујући локалне привреде са ширим тржиштима, подстичући економску стабилност и утицајући на стварање већег напора са циљем очувања културног и природног наслеђа. Овај свеобухватни приступ не само да побољшава квалитет живота руралних становника, већ и обогаћује туристичко искуство, чинећи руралне дестинације атрактивнијим и економски исплативијим.

Домаћинства са ограниченом диверзификацијом прихода доживљавају већу нестабилност прихода (Babatunde & Qaim, 2009), што доводи до значајних флуктуација у потрошњи и повећаног ризика од упадања у замке сиромаштва. Ова домаћинства се, према Кумару (Kumar, 2019) често баве нискоризичним активностима са ниским повратом, што продужава њихово стање сиромаштва. Диверзификацијом извора прихода, агротуризам смањује економске ризике са којима се суочавају сеоска домаћинства, чинећи их отпорнијима на тржишне флуктуације и мање зависним од једног извора прихода. На способност диверсификације прихода такође утичу географски положај и друштвени фактори. Домаћинства у неприступачнијим подручјима или она која припадају маргинализованим друштвеним групама често се суочавају са већим изазовима у диверсификацији извора прихода (Mai, 2020). Побољшана инфраструктура не само да користи туризму, већ и олакшава приступ тржиштима, образовању и здравственој заштити, подржавајући тако шири економски развој. Агротуризам пружа могућности за продају пољопривредних производа директно туристима и понуду смештаа, а такође подстиче очување и промоцију локалне традиције и заната, који могу постати значајне туристичке атракције. Ова културна валоризација пружа маргинализованим групама платформу да прикажу и монетизују своје јединствено наслеђе, додатно диверзификујући своје изворе прихода.

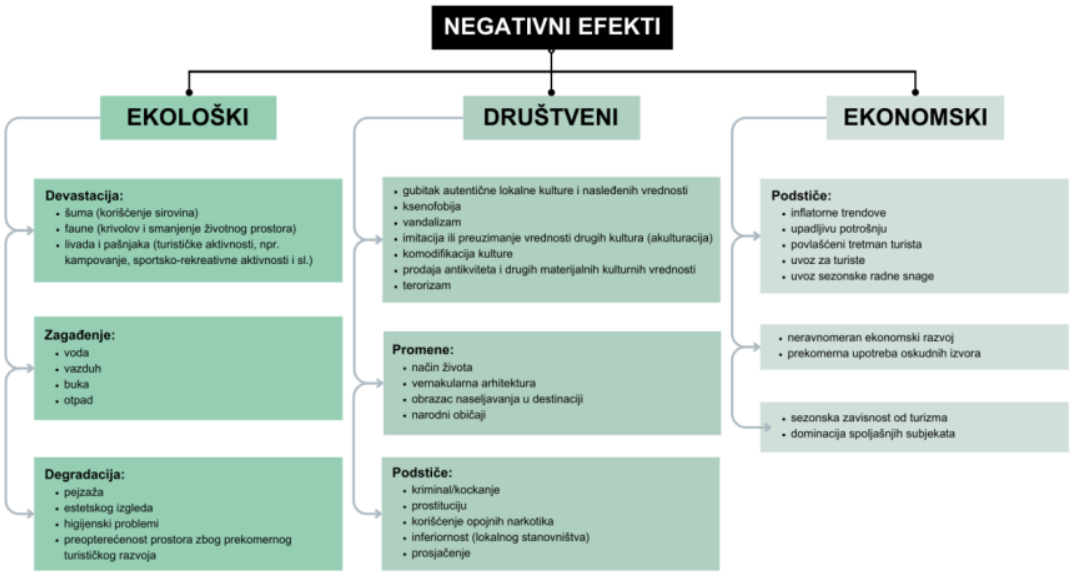
3.8 Утицај агротуризма на квалитет живота локалне заједнице

Основни аспекти агротуризма укључују економске, еколошке и социјалне димензије које заједно доприносе његовој одрживости и атрактивности (Chiodo et al., 2019; Ammirato et al., 2020; Paniccia & Baiocco, 2020). Овај облик туризма пружа локалној заједници могућност да развије нове изворе прихода, очува своју културну баштину и

побољша животну средину. Пре свега, економски аспект агротуризма је од суштинског значаја за опстанак и развој руралних заједница. Укључивањем туриста у пољопривредне активности, агротуристичке дестинације остварују додатне приходе који могу бити уложени у унапређење инфраструктуре, образовање и здравствену заштиту на селу. Овај додатни извор прихода помаже у стабилизацији руралних економија и смањењу сиромаштва. На то се гледа као на стратегију за ублажавање миграције са села у град и развој економске одрживости у руралним подручјима (Apaza-Panca et al., 2020).

Ипак, пре тога, треба имати у виду да туризам не доприноси само позитивно локалној средини, већ постоје и озбиљни негативни аспекти, који су изазов за сваки дестинацијски менаџмент укључујући и онај у руралним срединама. Локална заједница углавном најпре примети позитивне економске аспекте туризма, међутим врло брзо постане свесна негативних друштвених и еклошких ефеката. Свакако, ефекти туризма се не могу посматрати једнообразно. Узимајући у обзир све наведене аспекте, уочавају се и позитивни и негативни ефекти. Најважнији негативни ефекти приказани су на илустрацији 6.

Илустрација 6 – Негативни ефекти туризма на туристичку дестинацију. Извор: Аутор



Економски, туризам може створити значајне дисторзије у локалној економији. То може да подстакне инфлаторне трендове и упадљиву потрошњу, што доведе до

претераног ослањања на приходе од туризма и привилегованог третмана туриста. Ова зависност често резултира увозом робе прилагођене туристичким преференцијама, маргинализујући локална предузећа. Неуједначен економски развој подстакнут туризмом може погоршати друштвене неједнакости, са ресурсима који се несразмерно додељују туристичким подручјима. Сезонска природа туризма доприноси економској нестабилности, јер локалне привреде могу имати проблема током периода ван шпица. Поред тога, доминација спољних инвеститора може нарушити локалну економску аутономију, пошто се профит често враћа у матичну земљу, а не реинвестира локално.

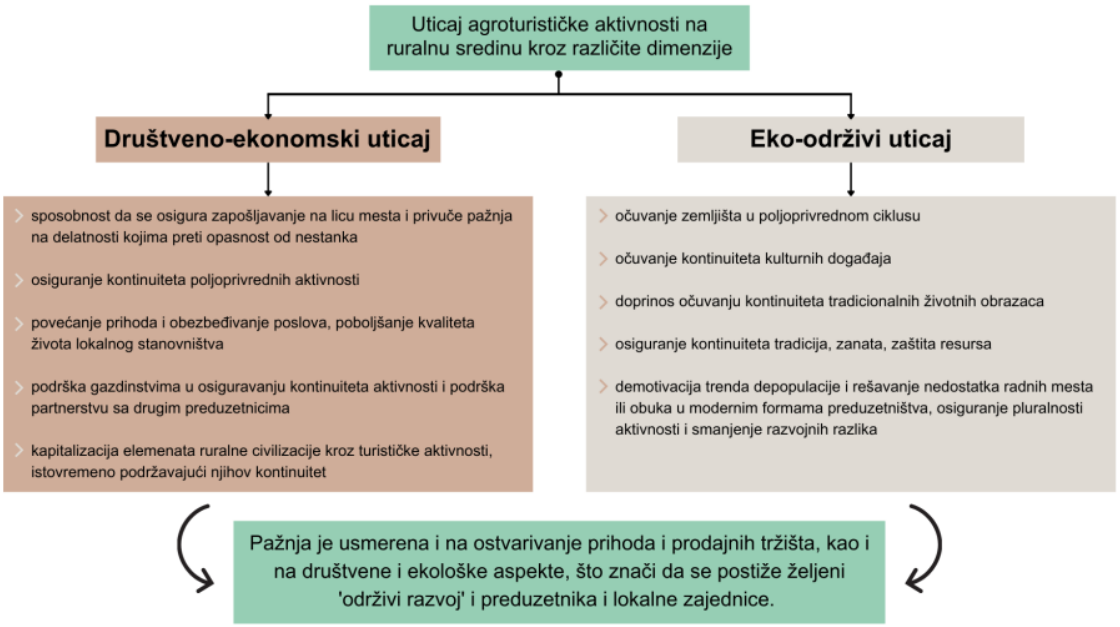
Туризам, такође, може пореметити локалне заједнице нарушавајући културно наслеђе и традицију. Прилив туриста може довести до културног губитка, ксенофобије, вандализма и имитације других култура, што умањује аутентичност локалне традиције. Промене у начину живота, локалној архитектури, организацији простора и локалној пракси често су неизбежне јер се заједнице прилагођавају да задовоље туристичке захтеве. Френт (Frent, 2016), истиче проблем стварања загушења у туристичкој дестинацији, услед повећаног обима туриста. То искуство имају бројне туристичке дестинације, посебно у медитеранским државама. Поред тога, туризам може промовисати негативна друштвена понашања, као што су криминал, коцкање, проституција и зависност од дроге, и подстаћи осећај инфериорности међу локалним становништвом. Безбедност на дестинацији такође може бити угрожена (Čerović i ostali, 2022), јер повећано присуство туриста понекад доводи до веће могућности терористичких напада и других безбедносних претњи. Ово повећање забринутости за безбедност може оптеретити локалне ресурсе за спровођење закона и утицати на укупну стабилност и безбедност дестинације. Треба такође разумети да се перспективе локалног становништва разликују кроз различите фазе развоја туризма у њиховом окружењу. Позивајући се на научника Доксија (eng. Doxey) Попеску (Popesku, 2016), управо у контексту негативних ефеката представља IRIDEX модел који одлично објашњава фазе развоја туристичке дестинације кроз промене у нивоу иритације које локално становништво осећа као резултат развоја туризма и већег броја туриста. У почетку, резиденти се осећају узбуђено због потенцијалних користи од туризма, али временом, како негативни утицаји као што су пренасељеност и оптерећење ресурса постају очигледни, њихови ставови се мењају од неутралних ка све негативнијим, што кулминира отвореним непријатељством према туристима.

Илустрација 7 – IRIDEX модел; Извор: Прилагођено према Попеску, 2016



Са еколошког аспекта, туризам може довести до погоршања природног окружења, укључујући шуме и пашњаке, што је често погоршано активностима попут криволова и камповања. Загађење, које обухвата воду, ваздух, буку и отпад, значајан је нуспродукт повећане туристичке активности, даље деградирајући пејзаже и изазивајући хигијенске проблеме. Пренасељеност у туристичким дестинацијама може гурнути екосистеме изван њиховог капацитета, што резултира дуготрајном штетом по животну средину и губитком биодиверзитета. Такође, интензитет буке која настаје од туристичких активности, тј. понашања туриста, често ствара нелагоду локалној заједници.

Илустрација 8 – Утицај агротуризма на руралне дестинације; Извор: Прилагођено према Popescu et al., 2023



Са друге стране, позитивни ефекти туризма подстичу локалну заједницу да развија ову привредну делатност и да валоризује ресурсе са циљем крирања квалитетних и конкурентних туристичких производа. Као и у случају негативних, фактори који позитивно утичу на локалну заједницу, а долазе као резултат развоја туризма, сагледавају се из економске, друштвено-културне и еколошке димензије. С обзиром на тему рада, главни фокус биће на идентификацији и анализи позитивних ефеката агротуризма на живот локалне заједнице у руралним дестинацијама.

Економска димензија агротуризма се огледа и у могућностима за диверсификацију прихода пољопривредних газдинстава (Ćirić и остали, 2021). Традиционална пољопривреда често није довољна за опстанак породичних фарми, посебно у условима глобалних економских флуктуација и изазова. Економска одрживост пољопривреде је глобални проблем, при чему цене пољопривредних производа у великој мери одређују глобална тржишта, што отежава породичним фармама да се економски одрже (Giller et al., 2021). Агротуризам пружа пољопривредницима алтернативни извор прихода, што им омогућава да одрже своје пословање и повећају економску стабилност. Јо и остали (Joo et al., 2013) примећују и да мала газдинства која се баве агротуризмом остварују веће приходе домаћинстава и принос на имовину у поређењу са онима који се не баве. Улагање у агротуристичке капацитете, као што су смештајни објекти, ресторани

и додатни туристички садржаји, поседује потенцијал да значајно повећа приходе пољопривредних газдинстава и створи нове могућности за запошљавање, како директно у туристичком сектору, тако и индиректно кроз комплементарне делатности. Обезбеђивањем нових радних места и повећањем локалних прихода значајно се побољшава квалитет живота локалних становника. Ово не само да одржава пољопривредне активности, већ и подржава партнерства са другим предузетницима, подстичући економско окружење за сарадњу. Агротуризам капитализује елементе руралне цивилизације кроз туризам, чиме се одржавају и промовишу ови културни аспекти Такође, поједини аутори, попут Тју и Барбиери (Tew & Barbieri, 2012) примећују да агротуризам такође служи и као маркетиншки алат за привлачење нових купаца на фармама и едукацију јавности о пољопривреди, повећавајући присуство пољопривредних газдинстава на тржишту. Промовише продају локално произведене хране са газдинства и подржава примену одрживих пољопривредних пракси и стратегија очувања животне средине. (Flanigan et al., 2015).

Друштвени аспект агротуризма подразумева јачање друштвених веза и очување културног наслеђа руралних заједница. Агротуризам не само да подржава локалну економију, већ и негује дубоку повезаност са поднебљем и традицијом. Помаже у очувању природног и културног наслеђа, при чему су многа агротуристичка газдинства у породичном власништву више генерација и спремна да их пренесу будућим генерацијама (Barbieri, 2013). Туристи који посећују агротуристичке дестинације имају прилику да се упознају са локалним обичајима, традицијама и начином живота. Ово међусобно упознавање и размена културних вредности доприноси бољем разумевању и поштовању између различитих културних група. Поред тога, агротуризам игра значајну улогу у очувању нематеријалног културног наслеђа, као што су традиционална занатства, народна музика и плесови, кроз активну промоцију и учешће у тим активностима.

Еколошки утицај агротуризма је једнако дубок. Овај аспект агротуризма се огледа у промоцији одрживих пракси и очувању природних ресурса. За разлику од масовног туризма, који често доводи до значајне деградације животне средине прекомерном употребом природних ресурса, загађењем и уништавањем станишта, агротуризам функционише на више локализованим и еколошки свеснијим основама. Агротуризам подржава одрживост руралних насеља комбиновањем локалних ресурса и традиционалних производа са туристичким активностима, чиме се ревитализује рурална економија. Ове активности често укључују едукацију туриста, посебно оних најмлађих (Wartecka-Ważyńska, 2018), о еколошки прихватљивим праксама и методама

пољопривреде, као што су органска производња, компостирање и очување водених ресурса. Ова едукативна компонента агротуризма доприноси подизању свести о важности заштите животне средине и промовише еколошки одговорно понашање међу туристима и локалним становништвом. Кроз активну улогу у очувању биодиверзитета и природних пејзажа, агротуризам такође доприноси одрживом коришћењу природних ресурса.

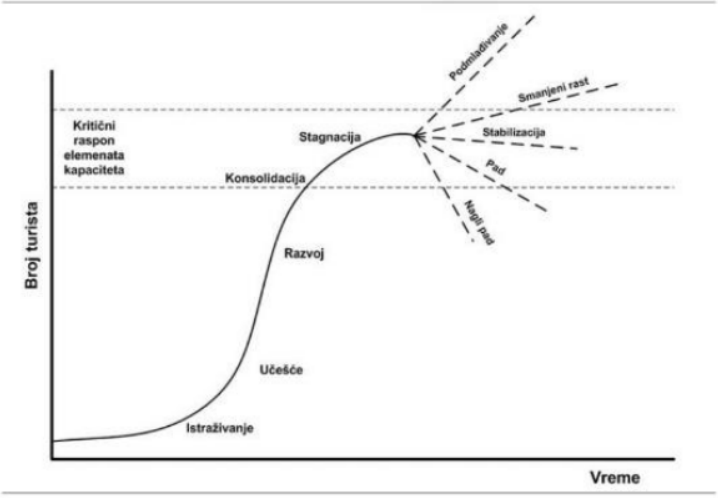
Међутим, потребно је нагласити и еколошко-одрживу димензију утицаја агротуризма. Док се са једне стране еколошки утицај фокусира на заштиту животне средине, а друштвени утицај на добробит заједнице, еко-одрживи утицај интегрише ова два фактора како би се постигао свеобухватан и одржив развој у руралним дестинацијама. На томе посебно инсистирају Попеску и остали (Popescu et al., 2023), издвајајући ову димензију као кључну у очувању пољопривредног земљишта, осигуравању континуитета културних догађаја и одржавању традиционалних животних образаца, заната и пракси. Овај интегрисани приступ управљању земљиштем и ресурсима бави се питањима као што су депопулација и недостатак радних места у руралним областима. Подстицањем савремених облика предузетништва и обезбеђивањем плуралитета делатности, агротуризам смањује развојне диспаритете и промовише одрживи развој.

3.9 Животни век (агро)туристичке дестинације и агротуристичког производа

Животни циклус туристичке дестинације је кључни концепт у разумевању динамике и крерања стратегија за развој. Посматрање животног циклуса дестинације омогућава туристичким менаџерима, планерима и доносиоцима одлука да идентификују тренутну фазу развоја дестинације и предвиде будуће изазове и могућности. Разумевање овог циклуса је важно јер помаже у правовременом доношењу одлука које могу да продуже атрактивност дестинације, повећају економске користи и смање негативне утицаје на локалну заједницу и животну средину. Посматрање животног циклуса дестинације омогућава прилагођавање стратегија развоја, улагање у одрживу инфраструктуру и континуирано побољшање туристичких понуда. На тај начин, дестинације могу одржати своју привлачност, економски просперитет и социјалну кохезију, истовремено минимизирајући негативне утицаје на животну средину и локалну заједницу.

Животни циклус туристичке дестинације (илустрација 9) започиње фазом „истраживања“, када се дестинација открива и почињу иницијална истраживања њеног туристичког потенцијала. Следећа фаза, „учешће“, карактерише се почетним порастом броја туриста и инвестицијама у основну инфраструктуру. Фаза „развоја“ представља период брзог пораста посетилаца и значајних улагања у туристичку инфраструктуру и услуге, што дестинацију чини атрактивном за шире тржиште. Када дестинација достигне фазу „консолидације“, раст броја туриста се стабилизује јер се дестинација етаблира као популарно туристичко место. У фази „стагнације“, дестинација достиже свој критични капацитет, а број туриста престаје да расте. Ова фаза је кључна јер означава тачку на којој дестинација може кренути различитим путањама: „подмлађивање“, „смањени раст“, „стабилизација“, „пад“ или „нагли пад“. „Подмлађивање“ означава опоравак и поновни раст броја туриста кроз нове инвестиције и иновације у туристичкој понуди. „Смањени раст“ подразумева спорији, али константан пораст броја посетилаца након периода стагнације. „Стабилизација“ значи одржавање константног броја туриста без значајних промена. „Пад“ указује на постепено смањење броја туриста услед губитка атрактивности или других негативних фактора, док „нагли пад“ представља драматичан и брз губитак посетилаца. Важно је нагласити да животни циклус агротуризма прилично дели судбину туристичке дестинације, односно да се може посматрати кроз фазе животног циклуса туристичке дестинације у којој се налази (Petrović et al., 2016).

Илустрација 9 – Животни циклус туристичке дестинације; Извор: Попеску, 2016



Животни век агротуристичког производа представља важан аспект у планирању и управљању агротуристичким дестинацијама. Разумевање фаза кроз које пролази агротуристички производ омогућава успешну адаптацију и одржавање атрактивности током времена. Животни век агротуристичког производа може се посматрати на исти начин као животни циклус било ког другог нетуристичког производа, уз присутна осцилације и разлике сходно карактеристикама туризма као делатности. Агротуризам се сматра свеобухватним туристичким производом који подразумева различите активности, од којих се свака може посматрати као посебан производ који туристи желе да доживе. Ове активности могу укључивати обиласке фарме, учешће у пољопривредним праксама, смештај у руралним срединама и продају локално произведене робе. С обзиром на разноликост ових активности, неопходно је препознати да сваки агротуристички производ прати свој животни циклус. То значи да се фазе увођења, раста, зрелости и опадања (Chen, 2019) могу одвијати независно за различите активности у оквиру шире агротуристичке понуде. Разумевање животног циклуса сваког агротуристичког производа омогућава оператерима да прилагоде своје маркетиншке стратегије, инвестиције и праксе управљања како би осигурали одржив успех и привлачност своје понуде. Признајући јединствени животни циклус сваке агротуристичке активности, заинтересоване стране могу боље да се прилагоде тржишним трендовима, преференцијама потрошача и притисцима конкуренције, подстичући тако отпорнији и динамичнији сектор агротуризма.

Фаза увођења

Фаза увођења је почетна фаза животног века агротуристичког производа и обухвата процес лансирања нове туристичке понуде на тржиште (Levin, 2019). Током ове фазе, главни циљ је привући пажњу потенцијалних туриста и створити интересовање за нови производ. Ово се постиже путем маркетиншких кампања, промотивних активности и јавних наступа. Важно је осигурати висок ниво квалитета услуга како би се створила позитивна слика о производу. У овој фази, улога маркетинга је врло значајна. Потребни су значајни маркетиншки напори да би се купци, у овом случају туристи, упознали са производом. Ово укључује промотивне активности усмерене на оне који први пут долазе у прилику да искусе производ (Gaubinger et al., 2015). Коришћење различитих канала комуникације, као што су друштвени медији, веб сајтови, блогови и традиционални медији, помаже у ширењу свести о новом агротуристичком производу. Промотивне кампање могу укључивати понуде за рану резервацију, попусте и специјалне пакете како би се привукли први туристи и створила база лојалних клијената. Ова фаза је уједно и врло финансијски захтевна, имајући у виду да је потребно да се уложе значајна финансијска средства у покретање новог производа (Nahler, 2009).

Инвестирање у инфраструктуру и обуку особља један је од примера инвестиције у овој фази. Нови агротуристички производ треба да пружи јединствено и аутентично искуство које ће привући туристе и подстаћи их да посете дестинацију. Сарадња са локалним заједницама и пољопривредницима је од изузетне важности, јер они пружају основу за развој производа и његову аутентичност. Ипак, примећује Морисон (1995), фаза увођења често је под утицајем фактора као што су недовољни буџети за оглашавање, необучено продајно особље и мала заостала потражња, што може успорити продор на тржиште.

Фаза раста

Фаза раста наступа када агротуристички производ почне да привлачи већи број туриста и генерише значајан приход. Током ове фазе, главни циљ је проширење тржишта и повећање свести о производу. Ово се постиже путем интензивних маркетиншких кампања, учешћем на туристичким сајмовима и развојем партнерстава са туристичким агенцијама и другим релевантним актерима. Побољшање и диверсификација понуде су кључни током фазе раста. Ово укључује увођење нових активности и услуга, као што су едукативне радионице, дегустације локалних производа, туре по пољопривредним газдинствима и учешће у традиционалним пољопривредним активностима. Повећање

квалитета услуга доприноси задовољству туриста и подстичу их да се врате и препоруче производ другима.

У овој фази је важно одржати позитиван имиџ производа кроз континуирано улагање у квалитет и иновације. Туристи који су задовољни својим искуством често постају амбасадори бренда, препоручујући дестинацију својим пријатељима и породици, што додатно повећава број туриста. Сарадња са медијима и инфлуенсерима такође може помоћи у ширењу позитивних прича и искустава о агротуристичком производу. Фаза раста се, према Голдеру и Телису (Golder & Tellis, 2004), често завршава када производ достигне око 34% удела на тржишту. Ово успоравање се, према истим ауторима, дешава много пре него што производ стигне до већине потенцијалних купаца (преко 50% продора на тржиште). У суштини, рани корисници који желе да испробају нове производе већ су стекли искуство, те постаје изазовније убедити преостале потенцијалне купце, који су можда опрезнији или отпорнији на промене, да усвоје нови производ. Овај феномен је кључан за представнике понуде да схвате, јер утиче на начин на који планирају и спроводе своје напоре да подстакну континуирани раст и усвајање изван почетних ентузијастичних тржишних сегмената.

Фаза зрелости

Фаза зрелости наступа када агротуристички производ достигне свој врхунац и постане добро познат и препознатљив на тржишту. Током ове фазе, број туриста је стабилан, али је конкуренција већа, јер се појављују нове дестинације и производи. Главни циљ у овој фази је одржавање позиције на тржишту и спречавање опадања интересовања туриста. Из тог разлога, према Ринку и Доџу (Rink & Dodge, 1989), се помера на ефикасност, администрацију и конзервативне праксе управљања како би се одржала профитабилност и тржишна позиција. У овој фази је важно осигурати константан квалитет услуга и одржати високе стандарде. Иновације и увођење нових елемената у понуду су кључни за задржавање интересовања туриста. Пример овога може бити увођење нових тематских тура или развој специјалних програма за различите циљне групе (породице, парове, групе пријатеља).

Такође, у овој фази је важно уложити напоре у одржавање и обнову инфраструктуре како би се осигурало да сви објекти и услуге остану у добром стању. Сарадња са локалним заједницама и пољопривредницима треба да се настави и јача, како би се осигурала дугорочна одрживост производа. Уз то, Бој (Boy, 2005) истиче важност придавања пажње корисничком искуству, односно анализе нивоа задовољства корисника како би се на бази тога правиле модификације које би резултирале томе да производ

остане релевантан на тржишту. Током фазе зрелости, важно је такође размотрити стратегије за диверсификацију понуде и привлачење нових тржишта. Ово може укључивати развој специјализованих програма за различите сегменте тржишта, као што су еколошки свесни туристи, љубитељи гастрономије или породице са децом. Улагање у нове технологије и дигитални маркетинг може помоћи у привлачењу млађих генерација туриста и повећању видљивости на глобалном нивоу.

Фаза опадања

Фаза опадања наступа када агротуристички производ почне да губи на атрактивности и број туриста почне да опада (Kozak & Martin, 2012). Ово може бити резултат промена на тржишту, појаве нових конкурената или застарелости понуде. Такође, засићеност тржишта и немогућност прилагођавања променљивим туристичким захтевима могу убрзати пад, примећују Ноелс и Куртис (Knowles & Curtis, 1999). Када производ уђе у фазу опадања, неизвесности у понуди и потражњи се често повећавају, што захтева промену стратегија ланца снабдевања (Haartman, et al., 2020), што има посебан значај у агротуризму који интегрише локално становништво у овај ланац, а тиме креира радна места. Главни циљ у овој фази је спречити или ублажити опадање и, ако је могуће, обновити интересовање за производ.

Посебна пажња треба да се посвети анализирању разлога за опадање, како би се могле предузети мере за њихово решавање. Репозиционирање и циљање лојалних сегмената туриста, према Козаку и Мартину (Kozak & Martin, 2012 може помоћи у одржавању производа, као и фокусирањем на оне туристе који су мање осетљиви на промену ценовне политике. Понекад је потребно уложити у значајне измене или чак реорганизовати целокупну понуду како би се одговорило на нове трендове и потребе туриста.

Понекад је у овој фази потребно размотрити могућност партнерства или спајања са другим туристичким објектима како би се осигурала дугорочна одрживост. Ово може укључивати заједничке маркетиншке кампање, развој интегрисаних туристичких производа и заједничке инвестиције у инфраструктуру и услуге. Такође, примена иновативних маркетиншких стратегија, као што је употреба дигиталних алата, и инвестирање у подизање квалитета људских ресурса из локалне заједнице могу, према речима Саида и осталих (Said et al., 2021), помоћи да се избегне фаза опадања. Фаза опадања такође може бити време за разматрање алтернативних коришћења ресурса и преоријентације пословног модела.

4. Туристичко-географске карактеристике регије западна Србија

Западна Србија представља један од најатрактивнијих делова Србије за развој туризма, захваљујући својим разноврсним природним лепотама, богатом културном наслеђу и повољном географском положају. Ова регија обухвата неколико значајних туристичких дестинација као што су Златибор, Тара, Златар, Бајина Башта, Чачак и многе друге. Туристичко-географске карактеристике ове регије чине је погодном за развој различитих облика туризма, укључујући планински, бањски, културни, еко и агротуризам.

Западна Србија је позната по својим планинским пределима, рекреативним центрима, бањама, историјским споменицима и традиционалним селима. Природни ресурси ове регије, укључујући националне паркове, реке и језера, пружају бројне могућности за авантуристички туризам, планинарење, бициклизам, риболов и друге активности на отвореном. Културно наслеђе, које се огледа у бројним манастирима, црквама, музејима и етно селима, чини ову регију атрактивном дестинацијом за љубитеље културе и историје. Туристи такође могу уживати у традиционалној кухињи и гостопримству локалног становништва, што доприноси аутентичном туристичком искуству. Поред тога, регија је познат по својим фестивалима и културним манифестацијама које привлаче велики број туриста током целе године.

4.1 Туристичко-географски положај регије западна Србија

Туристичка регија Западна Србија по својим физичко-географским карактеристикама је претежно рурална (Panić & Koščak, 2022). Туристичко-географски положај регије западна Србија има кључну улогу у њеном туристичком развоју. Ову регију карактерише рурално окружење богато природним и антропогеним туристичким ресурсима Географски положај, као и приступачност и повезаност са осталим деловима земље и регија, утичу на привлачност ове регије за туристе.

Туристичку регију западна Србија чини пет области – Златиборска, Моравичка, Рашка, Колубарска и Мачванска. Ипак, као што је речено у уводним излагањима, географско подручје истраживања сведено је на Златиборску (фотографија 1) и Моравичку област (фотографија 2), односно оне области које обухвата у својој промоцији и Туристичка организација регије западна Србија (графикон 10). Златиборски округ се простире на 6142 km^2, и тиме представља највећи округ у Србији. Обухвата град

Ужице и општине Бајина Башта, Сјеница, Нова Варош, Косјерић, Чајетина, Ариље, Прибој, Пожега и Пријепоље (Sekulović et al., 2013) (Grafikon 9). У овом округу према последњем попису из 2022. године живи 264.251 становник (Републички завод за статистику, 2022). Овај округ налази се у југозападном делу државе и директно је повезан са суседним државама – Босном и Херцеговином и Црном Гором.



Фотографија 1 - Златиборска област; Извор: Аутор

Моравички округ заузима централни и југозападни део Србији. Обухвата град Чачак и општине Горњи Милановац, Лучани и Ивањица. Простире се на површини од 3016 км^2 (Mrvić et al., 2014), на којој живи 190.396 људи (Републички завод за статистику, 2022). Овај округ је познат по својој разноликој привреди која укључује пољопривреду, индустрију и услужни сектор. Анализа привредних делатности у посматраним областима и њихов допринос локалној економији биће анализирана у каснијим поглављима.



Фотографија 2 – Моравичка област; Извор: Аутор

Простор туристичке регије западна Србија се граничи на истоку са регијом централне Србије, на северу са већ споменутим областима – Мачванским и Колубарским, на југоистоку са Рашком области, док на југу и истоку туристичка регија западна Србија има међународни излаз – према Црној Гори, односно Босни и Херцеговини. Туристи у ову регију могу да дођу преко неколико међународних граничних прелаза. Из Црне Горе преко граничних прелаза Гостун и Јабука, док из Босне и Херцеговине преко граничних прелаза Котроман, Бајина Башта и Увац.



Фотографија 3 – Туристичка регија западна Србија; Извор: Туристича организација регија западна Србија, 2021

Овај положај омогућава лаку доступност различитих туристичких атракција и услуга, што је од великог значаја за развој и промоцију туризма. Евидентан је значајан напредак у саобраћајној инфраструктури, посебно у побољшању веза са два највећа града у Србији, Београдом и Новим Садом. Добра повезаност са главним путним и железничким мрежама олакшава долазак туриста и подстиче посете током целе године. Унапређење саобраћајне инфраструктуре додатно доприноси расту туризма у овом региjи. Улагања у инфраструктуру друмског и ваздушног саобраћаја проширују потенцијал регија, чинећи га конкурентнијим на туристичком тржишту.

Ова регија је богата разноврсним пејзажима, укључујући планинске масиве, реке, језера и плодне долине. Најзначајније планине у овој регији су Златибор, Тара, Златар, Овчар и Каблар, које пружају идеалне услове за зимске спортове, планинарење и друге рекреативне активности. Захваљујући својој географској разноврсности, ова регија је такође погодна за еко-туризам и истраживање природе. Планинске стазе и путеви кроз ове пределе пружају туристима прилику да уживају у спектакуларним погледима и чистом ваздуху.

Реке као што су Дрина, Морава, Увац и Лим представљају важне природне ресурсе ове регије и пружају бројне могућности за водене спортове, риболов и рекреацију. Језера Перућац, Златарско језеро и Сјеничко језеро су популарне дестинације

за купање, рафтинг и друге активности на води. Овај разноврсни природни амбијент пружа туристима бројне могућности за активан одмор и уживање у природи. Национални парк Тара и паркови природе, попут Златибора, пружају заштиту овим природним ресурсима и промовишу одрживи туризам (Telbisz et al., 2020). Ове природне атракције омогућавају активности туристима које су у синергији са напорима за очување природног наслеђа.

Умерено-континентална клима која је преовлађујућа на територији читаве државе, са мање или више израженим спефичностима микроклиме (Kljajić, 2014), доминантна је и у регији западна Србија, са хладним зимама и топлим летима (Draginčić et al., 2017). Ова клима омогућава развој различитих облика туризма током целе године, укључујући зимски туризам, летњи рекреативни туризам и бањски туризам. Захваљујући својој географској разноврсности и клими, западна Србија је идеална дестинација за љубитеље природе и авантуристе. Током зиме, скијалишта на Златибору и Тари привлаче велики број туриста, док лети планинске стазе и реке нуде разноврсне активности на отвореном. Ова комбинација климатских услова и природних лепота чини западну Србију привлачном током целе године.

Поред тога, географски положај западне Србије је од великог значаја за њен туристички потенцијал јер омогућава лаку доступност из различитих делова Србије и суседних земаља. Главни путни правци који повезују ову регију са остатком земље пролазе кроз веће градове и туристичке центре, што олакшава долазак туриста. Железничка мрежа такође има значајну улогу у повезивању западне Србије са другим деловима земље, омогућавајући туристима комфорну и ефикасну везу са различитим дестинацијама. Поред тога, планиране су и нове инфраструктурне инвестиције које ће још више побољшати приступачност ове регије. Ове инвестиције укључују изградњу нових путева и побољшање постојеће железничке мреже.

Поред природних ресурса, западна Србија има и значајне културне и историјске ресурсе који доприносе њеном туристичком потенцијалу. Ова регија је дом бројним манастирима, црквама, музејима и етно селима који сведоче о богатом културном наслеђу и историји овог подручја. Манастири као што су Милешева или манастири у Овчарско-Кабларској клисури, привлаче велики број туриста због своје архитектонске вредности и историјског значаја. Етно села као што су Сирогојно и Дрвенград пружају туристима јединствено искуство упознавања са традиционалним начином живота и културом овог подручја (Tasić, 2018). Ови културни ресурси обогаћују туристичку понуду и пружају могућности за едукативне туре и активности. Посета овим местима

омогућава туристима да се упознају са историјом и традицијама Србије на аутентичан начин.

Туристички положај регије западна Србија је веома повољан због њене приступачности и добрих саобраћајних веза са другим деловима Србије и суседним земљама. Транспортну мрежу Србије чине путеви, аеродроми, железничке пруге, речне луке и унутрашњи пловни путеви (Stefanović et al., 2020). Главне путне и железничке мреже повезују ову регију са највећим емитивним дестинацијама и економским центрима у Србији, као што су Београд, Нови Сад и Ниш. Туристичке дестинације у посматраној регији приступачне су из поменутих градова захваљујући међународним коридорима, као што су коридор X и коридор XI, као и брзим саобраћајницама и магистралним путевима. Инвестиције државе у развој саобраћајне инфраструктуре у овој регији су са једне стране олакшале доношење одлуке домаћих туриста да путују, а са друге стране учиниле транспорт безбеднијим и бржим. На пример, пре изградње аутопута „Милош Велики“ (коридор XI) који повезује Београд и Чачак, путовање између ова два града трајало је око три сата, а Ибарска магистрала којом су туристи путовали и данас се сматра врло небезбедном. Захваљујући изградњи аутопута, путовање траје нешто мање од сат и по времена, а након што се комплетан коридор заврши, до дестинација у западној Србији као што су Златибор, Тара или Златар биће још брже, комфорније и безбедније доћи. Овај податак само подупире тезу бројних аутора (Pantić & Milojević, 2019; Lakićević et al., 2019; Aćimović et al., 2021), да је инвестирање у саобраћајну инфраструктуре јако важно за развој туризма. Имајући у виду да је Србија међународно повезана трансевропским коридорима и њиховим крацима (Stefanović et al., 2020), може се констатовати да, поред већ споменутих домаћих туриста, постоје основни предуслови за привлачење и иностраних туриста у туристичку регију западна Србија. Близина међународних аеродрома у Београду и Нишу, а од недавно и у Краљеву, представља основни ресурс за стварање услова за долазак страним туристима. Ова доступност омогућава туристима са најважнијих емитивних тржишта да лакше дођу до туристичких дестинација у регији западна Србија. Уз то, Торњански (Tornjanski, 2018) истиче потенцијал и значај оспособљавања аеродрома „Поникве“ у близини Ужица за даљи развој туризма ове регије. Додатно, редовне аутобуске линије и такси услуге доприносе још већој мобилности туриста унутар регије. Регија западна Србија је такође добро повезана са суседним земљама, што омогућава лаку доступност туристима из Босне и Херцеговине, Црне Горе и других земаља у регији. Ова повезаност доприноси развоју прекограничног туризма и омогућава туристима из далеких да истраже не само

Србију, већ и суседне државе. То је, рецимо, од посебне важности за азијско тржиште које је познато по високој потрошњи туриста током боравка у туристичкој дестинацији. Туристи са овог континента посебно цене могућност да у току једног путовања посете више држава (Smith, 2005; Chang & Lai, 2011; Bui & Trupp, 2014). Саобраћајна инфраструктура, укључујући модерне путеве, железнице и аутобуске линије, има важну улогу у омогућавању приступа туристичким атракцијама и услужним објектима у овој регији. Овакав ниво повезаности и приступачности је кључан за развој и раст туризма у овом регији. Планиране даље инвестиције у саобраћајну инфраструктуру, попут повезивања источног дела Србије са западним, изградњом Моравског коридора (Bobera et al., 2024), додатно ће побољшати ове везе и подстаћи још већи прилив туриста.

Поред добре повезаности, туристички положај западна Србија је такође одређен разноврсношћу и атрактивношћу туристичке понуде. Планински центри као што су Златибор, Златар и Тара привлаче туристе током целе године захваљујући својим природним лепотама, туристичким садржајима и квалитетним смештајним капацитетима, иако још увек постоји изражена разлика у туристичком промету током године у корист зимске сезоне (Milićević et al., 2021). Бање као што су Овчар бања и Атомска бања Горња Трепча нуде здравствене и велнес услуге, привлачећи туристе који траже одмор и опоравак, али и оне који долазе због руралног доживљаја или из пословних разлога (Beljac & Ćurčić, 2007). Ове бање су познате по својим лековитим својствима и пружају могућност медицинским туристима за бројне терапеутске третмане. Културне и историјске атракције, етно села и музеји, пружају туристима увид у богату историју и традицију ове регије. Туристи могу уживати у посети овим културним знаменитостима и манифестацијама које истичу културно-историјску црту ове регије. На овај начин, туристи добијају дубље разумевање и поштовање локалне културе и историје. Поред тога, бројне изложбе и културни догађаји организују се током целе године, што обогаћује туристичку понуду. Такође, Вуковић и Антић (Vuković & Antić, 2019) истичу, да пећине у Златиборској области имају велики туристички потенцијал, пре свега за развој спелеотуризма и геотуризма. Регија такође туристима пружа могућности за различите облике спортско-рекреативног туризма. Планинарење, бициклизам, јахање, параглајдинг и рафтинг су неке од активности које су доступне туристима. Такође овај облик туризма укључује могућности за организацију спортских кампова, такмичења и припрема спортиста. Ипак, постоји велики простор, а то потврђују и Милићевић и остали (Milićević et al., 2021), да се побољша туристичка понуда у овој

регији током летње сезоне, укључујући развој и спортско-рекреативног садржаја за туристе.

Унапређење туристичке инфраструктуре и развој нових туристичких производа такође доприносе повећању атрактивности западне Србије као туристичке дестинације. Улагања у смештајне капацитете, ресторане, спортске објекте и културне садржаје омогућавају туристима да уживају у високом нивоу услуга и комфора током свог боравка. Развој нових туристичких производа, као што су еко-туризам, вински туризам и агротуризам, доприноси диверсификацији понуде и привлачењу различитих сегмената туриста. Диверзификација туристичких производа од суштинског је значаја за постизање конкурентности и одрживог развоја дестинација. Она помаже у стварању тематске и просторне синергије између производа, који могу привући различите сегменте туриста (Benur & Bramwell, 2015; Azmi et al, 2023). Уз то, поједини тематски производи доприносе очувању природних и културних ресурса и промовишу одрживи развој. Иновација у туристичким производима је кључна за одржавање и унапређење конкурентске предности туристичких дестинација. Помаже у одговору на променљиве туристичке потребе и тржишне трендове, чиме се повећава атрактивност и конкурентност туристичког сектора (Santos et al., 2020; Kudinova, et al., 2020; Kalinichenko et al, 2021). Атрактивност туристичког производа огледа се и у нематеријалним вредностима, попут начина исказивања гостопримства локалног становништва. Један од најпрепознатљивијих начина је кроз аутентичну гастрономску понуду. У туристичкој понуди, истичу Обрадовић и остали (Obradović et al., 2023), све се више пажње посвећује промоцији и употреби локалних прехрамбених производа. Храна се често везује за одређени крај из којег потиче и где се производи, чиме постаје симбол одређеног локалитета као аутентичности дестинације. Локални традиционални производи истичу аутентичност дестинације и уско су везани за културу и историју њених дугогодишњих становника. Методе припреме, материјали, алати и стилови послуживања пружају туристима увид у то подручје и побољшавају њихово укупно искуство.

Културни догађаји и фестивали имају важну улогу у туристичкој понуди западна Србија. Током целе године, у овој регији се организују бројни фестивали који привлаче туристе из целе земље и иностранства. Фестивали народне музике, плеса, књижевности и уметности пружају туристима јединствену прилику да се упознају са културом и традицијама овог подручја. Један од најпознатијих музичких фестивала из ове регије је „Драгачевски сабор трубача“ у Гучи. Овај фестивал, који се одржава сваке године у селу

Гуча у Моравичком округу, прерастао је из мале културне манифестације у велики светски музички фестивал. Глигоријевић (Gligorijević, 2014) истиче да овај фестивал има озбиљну улогу у националним културним политикама и да је постао истакнута атракција у глобалној музичкој индустрији и тржишту културног туризма. Уз то, Ивановић и Бесермењи (Ivanović & Besermenji, 2013) истичу југозападну Србију као предео у којем се одржава велики број догађаја различитих мотива и карактеристика. Такође, бројни сајмови који се одржавају у руралним подручјима омогућавају туристима да купе локалне производе и рукотворине. Ови догађаји обогаћују туристичку понуду и доприносе очувању културног наслеђа.

Ефикасна промоција туристичке понуде западна Србија су такође кључни фактори за привлачење туриста. Локалне и националне туристичке организације уложиле су значајне напоре у развој стратегија и кампања које истичу природне лепоте, културно наслеђе и гастрономске специјалитете ове регије. Ове кампање су прилагођене различитим профилима туристичке тражње на основу мотивације као што су одмор, природа и култура (Paunović, 2013). Коришћење дигиталних платформи, друштвених медија и сарадња са туристичким агенцијама и медијима помаже у повећању видљивости и привлачењу ширег круга туриста. Друштвене мреже кључне су за локалне туристичке организације (ЛТО) у Србији за промоцију дестинација. Користећи сајтове и налоге на друштвеним мрежама да промовишу своју понуду, ЛТО чине традиционалне вредности доступним на модеран начин (Garabinović, 2019). Ове платформе помажу у привлачењу потенцијалних туриста путем објава, фотографија и видео записа, који могу довести до веће мотивације код туриста да посете туристичке дестинације (Ćamilović, 2020; Ivanović et al., 2020). Ове активности доприносе расту туризма и јачању конкурентности ове регије на туристичком тржишту. Такође, учествовање на међународним сајмовима помаже у привлачењу страних туриста, али и унапређивању организационих капацитета у дестинацији (Oktay & Zencir, 2018). Поред тога, локалне заједнице имају важну улогу у одрживом развоју туризма у западној Србији. Ефикасне стратегије одрживог туризма захтевају активно учешће локалног становништва у процесима доношења одлука. Ово учешће осигурава да развој туризма буде у складу са потребама и очекивањима заједнице (Obradović et al., 2021; Obradović & Stojanović, 2021). Укључивање локалног становништва у туристичке активности, пружање подршке малим предузетницима и промовисање одрживих пракси су кључни за дугорочни успех ове регије као туристичке дестинације. Локалне власти и туристички оператери сарађују на развоју и имплементацији пројеката који доприносе очувању природних и културних ресурса, као

и побољшању квалитета живота локалног становништва. Креатори туристичке политике у Србији се подстичу да интегришу ставове локалног становништва у стратегије планирања и управљања туризмом. Ова интеграција је од суштинског значаја за постизање циљева одрживости, усклађивања са захтевима европских интеграција (Orlović-Lovren et al., 2013; Obradović et al., 2021) и дугорочну економску стабилност ове регије.

Западна Србија представља изузетно атрактивну туристичку регију захваљујући својим природним лепотама, културном наслеђу и повољном туристичко-географском положају. Разноврсна туристичка понуда, добра приступачност и континуирано унапређење инфраструктуре и услуга чине ову регију идеалним местом за развој различитих облика туризма. Инвестирање у квалитет и иновације, као и промовисање одрживих пракси, омогућавају западној Србији да задржи и привуче туристе, пружајући им аутентична искуства и доприносећи економском и социјалном просперитету локалних заједница.

4.2 Природно-географске карактеристике регије западна Србија

Западна Србија је позната по својим изузетним природним лепотама и богатству природних ресурса, што је чини једном од најпривлачнијих регија за туризам у Србији. Природно-географске карактеристике ове регије укључују разноврсне елементе као што су рељеф, клима, хидрографија, флора и фауна, и заштићена природна добра. Ове карактеристике не само да доприносе лепоти пејзажа, већ такође пружају бројне могућности за развој различитих облика туризма, укључујући авантуристички, еко и здравствени туризам. Поред тога, природно богатство ове регије има значајан утицај на локалну економију и животну средину, што је од великог значаја за дугорочни одрживи развој.

4.2.1 Рељеф

Рељеф западна Србија је веома разнолик и обухвата планинске масиве, висоравни, долине и котлине, што ову регију чини веома атрактивном за туристе и љубитеље природе. Разноликост терена у западној Србији, укључујући брда и планине, доприноси развоју различитих облика туризма (Gligorijević & Novović, 2018). Најзначајније планине у овој регији су Златибор, Тара, Мртеница и Златар, које пружају идеалне услове за зимске спортове, планинарење и друге рекреативне активности. Ове планине се одликују аутентичним пејзажом, чистим ваздухом и богатом флором и фауном, што их чини

популарним туристичким дестинацијама. Златибор, као једна од најпознатијих и најпосећенијих планинских дестинација у Србији, нуди бројне туристичке садржаје, укључујући спортски, рекреативни, здравствени и конгресни туризам (Vuković, 2020). Планина Тара је истакнута дестинација позната по природним лепотама и разноврсној туристичкој понуди. Подручје је посебно познато по истоименом националном парку, који привлачи туристе разним рекреативним и еколошки прихватљивим садржајима. Национални парк Тара нуди низ спортских и рекреативних активности, укључујући спортска такмичења, излете и разне рекреативне догађаје (Čolić et al., 2022). Међутим, исти аутори наводе да, тренутна инфраструктура и понуде нису у потпуности развијени да подрже екстензивни спортски и рекреативни туризам. Са друге стране, Јовановић и Брауновић (Jovanović & Braunović, 2022) истичу да Национални парк има значајан потенцијал за развијање екотуризма због свог погодног географског положаја, разноврсних екосистема, ретких дивљих животиња, очуваних природних пејзажа, чисте воде и јединствених геолошких карактеристика. Поред тога, ово подручје је богато историјским и археолошким налазиштима, што додатно повећава његову привлачност за развој екотуризма. Муртеница и Златар су такође значајне планине које пружају бројне могућности за рекреацију и одмор, са својим прелепим пејзажима и свежим планинским ваздухом. Због својих климатских и географских карактеристика, Златар поседује потенцијал за развој здравственог и екотуризма (Dragović et al., 2009). Задовољство туриста које су испитивали Милићевић и остали (Milićević et al., 2021) је према њиховим резултатима истраживања високо, што представља солидну основу за даљи одрживи развој туризма на овом простору. Исти аутори сугеришу да повезивање планине Златар са оближњим планинама попут Златибора и Таре у јединствену и интегрисану туристичку дестинацију могло би да постигне синергијске ефекте. То би, по њиховом мишљењу. резултирало међународним признањем и учинило регија конкурентнијим на европском тржишту.

Географске карактеристике овог подручја доприносе његовој атрактивности и потенцијалу за развој различитих облика туризма. Долине и котлине западна Србија, као што су долине река Дрине, Мораве и Увца, такође имају важну улогу у туристичкој понуди ове регије. Ове долине су испресецане рекама које пружају бројне могућности за водене спортове, риболов и рекреацију. Кањон Увца има велики научни значај и геотуристички потенцијал (Božić & Tomić, 2015), и због тога је, као заштићено подручје, предмет посебних просторних планова са циљем да са циљем решавања суочених интереса између природе и туризма, дефинисања јаснијих туристичких производа и

приоритета краткорочних и дугорочних активности (Šećerov et al., 2018). Котлине, са својим плодним земљиштем и благом климом, погодне су за пољопривреду, што доприноси развоју агротуризма у овој регији. Ове области су познате по својој производњи воћа, поврћа и млечних производа, што привлачи туристе заинтересоване за гастрономске туре и дегустације. Природна лепота и богатство ових долина чине их атрактивним за све који траже аутентична искуства. Такође и висоравни у западној Србији, попут Пештера, представљају јединствене природне пределе са великим бројем пашњака и ливада. Пештерска висораван, на надморској висини од 900-1.200 метара и окружена планинама попут Јадовника и Голије, одликује се разноликом флором, крашким рељефом, изворима и свежим ваздухом. Познато по пространим пашњацима, ово подручје специфично је по катунском сточарству и производима попут сјеничког сира, млека и пршута (Pavlović & Golić, 2011). Овај простор истиче се богатим фондом риба попут поточне пастрмке и клена, као и разноврсним водоземцима и гмизавцима. Поред тога, ту су заступљене различите врсте птица, укључујући бројне птице грабљивице и птице селице, од којих неке овде имају новооснована гнезда (Carex, 2006). Клисуре у овој регији, попут Овчарско-кабларске недалеко од Чачка, такође имају потенцијал за туристички развој (Obrenić et al., 2015), иако ти потенцијали нису још увек максимално искроишћени (Božić & Tomić, 2015).

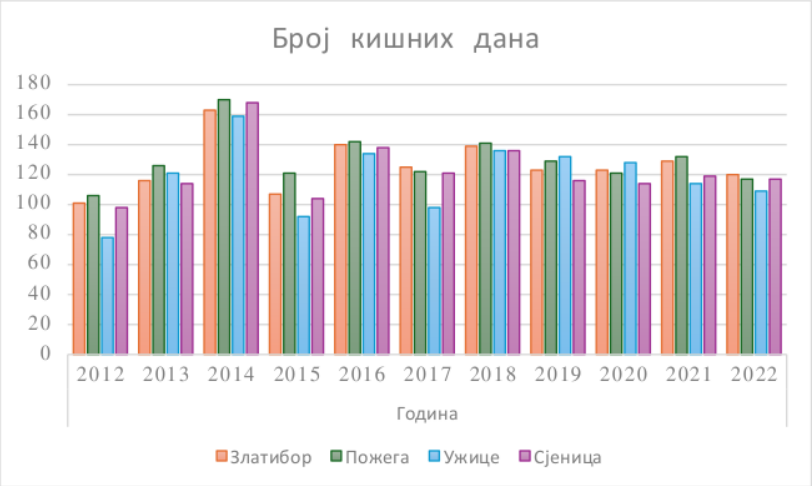
4.2.2 Клима

Клима у западној Србији је углавном умерено континентална, са јасно израженим сезонским променама које пружају разноврсне могућности за развој туризма током целе године. Зиме су хладне и снежне, што омогућава развој зимских спортова и рекреације у планинским дестинацијама. Током зимских месеци, ове планине привлаче велики број туриста који долазе ради скијања, бордања и других зимских активности. Ипак, као што је то случај и са другим државама, и Србија се суочава са проблемом које изазива глобално загревање. Људске активности, као што су сагоревање фосилних горива и крчење шума, довеле су до значајног повећања атмосферских гасова, стварајући ефекат стаклене баште (Ahima, 2020; Nadeau et al., 2021). Овај пораст задржава више топлоте у Земљиној атмосфери, узрокујући пораст глобалних температура. Ефекти глобалног загревања су дубоки и широко распрострањени, утичући на различите аспекте климатског система. Један од најуочљивијих ефеката је промена образаца падавина, што доводи до екстремнијих временских појава као што су интензивне олује, суше и топлотни таласи (Houghton, 2005; Papalexiou & Montanari, 2019). Глобално загревање доприноси топљењу поларних ледених капа и глечера (Ding et al., 2019), што заузврат узрокује

пораст нивоа мора, што представља претњу за приобалне заједнице широм света. Утицај глобалног загревања на планинске регије, какав је западна Србија, посебно је очигледан у смањењу снежних падавина и смањењу снежних покривача. Топлије температуре доводе до већег удела падавина које падају у облику кише уместо снега, а снег који пада топи се раније у сезони. Ова промена не утиче само на индустрију зимских спортова и локалне економије које од њега зависе, већ има и озбиљне еколошке последице. Смањен снежни покривач може да промени доступност воде у низводним областима, утичући на пољопривреду, водоснабдевање и производњу хидроенергије. Штавише, губитак снежног покривача може пореметити станишта врста прилагођених хладном окружењу, што доводи до промена у биодиверзитету.

Графикон 1 и графикон 2 илуструју број кишних дана и дана са снежним покривачем у западној Србији од 2012. до 2022. Четири дестинације (Златибор, Пожега, Ужице и Сјеница) које су приказане су одабране јер се у њима налазе мерне станице Републичког хидрометеоролошког завода и оне улазе у годишње приказе у званичној статистици које објављује Завод. Због различитих географских карактеристика и процента урбанизованости (Ужице је град, Сјеница и Пожега су општине, а Златибор је планински центар) и климатски услови су различити. Ови подаци важни су за доносиоце одлука у туристичкој привреди, али и остале стејкхолдере, јер пружају увид у промене временских образаца и њихов потенцијални утицај на туристичке активности. Смањење броја дана покривених снегом може довести до краће зимске туристичке сезоне, смањујући атрактивност регија за туристе који траже зимске спортове. Исто тако, варијације у кишним данима могу утицати на заказивање и поузданост туристичких активности што се одражава на понашање туристичке тражње.

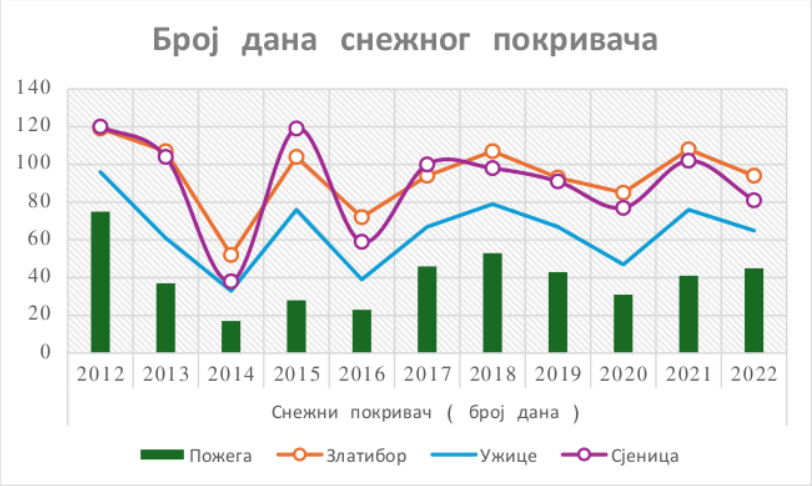
Графикон 1 – Број кишних дана у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.)



На основу података може се приметити да су све четири дестинације имале значајан број кишних дана у 2014. години, што кореспондира са великим поплавама које су захватиле Србију те године. Након 2014. године, број кишних дана је варирао, али остаје релативно висок у поређењу са почетним годинама. Златибор је, поред 2014. године, имао приметан раст броја кишних дана у 2016. години када је број кишних дана порастао са 107 у 2015. на 140 дана Туризам на Златибору, познатом по планинским спортовима и рекреацији на отвореном, може бити погођен честим кишним данима, посебно током летње сезоне. У Пожеги је такође дошло до значајног повећања броја кишних дана у 2014. години (170 дана). Тренд након 2014. године показује благо опадање и стабилизацију броја кишних дана, иако је забележен значајан раст броја кишних дана и у 2013. години у односу на годину раније. Пожега као транзитна тачка и место са пољопривредним активностима може осетити директне последице повећања кишних дана на локалну економију и туризам. Након пораста броја кишних дана у 2014. години, у Ужицу је број кишних дана варирао, али је углавном био висок. Сјеница је такође имала значајан пораст броја кишних дана у 2014. години (168 дана). Тренд након 2014. године показује флуктуације у броју кишних дана, али са тенденцијом стабилизације. Временски услови у Сјеници могу утицати на пољопривреду и туризам, посебно имајући у виду да је ово подручје познато по сточарству и зимским спортовима. Велике поплаве у Србији 2014. године значајно су утицале на број кишних дана у посматраним дестинацијама. Овај пораст падавина могао је имати дугорочне последице на локалну економију,

инфраструктуру и туризам у овим областима. Свеукупни тренд показује да су временски услови постали непредвидивији, што може захтевати адаптацију туристичких и пољопривредних стратегија у овим регијаима. Подаци указују на то да су периоди значајног повећања броја кишних дана чести и да се не могу приписати само једној специфичној години, иако је 2014. година најизразитија због падавина које су проузроковале изливање речних корита и поплављање ширег простора државе. Ови периоди значајних повећања броја кишних дана могу бити повезани са ширим климатским променама које утичу на повећану учесталост и интензитет падавина.

Графикон 2 - Број дана са снежним покривачем у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.)

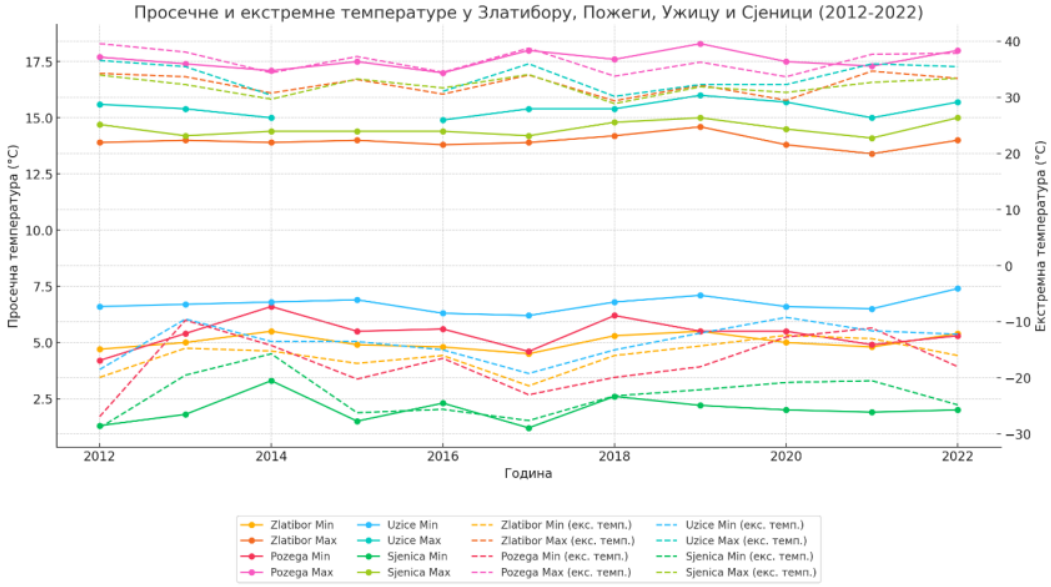


Са друге стране, графикон 2 приказује број дана са снежним покривачем у ове четири дестинације. На основу података, може се приметити да су све четири дестинације имале варијације у броју дана са снежним покривачем током посматраног периода. Златибор, као планинска дестинација позната по највећој активности током зимске туристичке сезоне, имала је значајан пад броја дана са снежним покривачем у 2014. години (52 дана) у поређењу са претходним годинама. Овај пад је вероватно резултат топлије зиме која је погодила регија те године, али и већег броја кишних дана. Након 2014. године, број дана са снежним покривачем на Златибору је варирао, са значајним порастом у 2021. години (108 дана). Ова варијација директно утиче на туристичку понуду Златибора током зимске сезоне, посебно на активности као што су скијање и планинарење, што је важно за економију ове, али и околних планинских дестинација. Пожега је имала значајан пад броја дана са снежним покривачем у 2014. години (17 дана)

у односу на претходне године, са лаганим опоравком у наредним годинама. Број дана са снежним покривачем остаје релативно низак у овој дестинацији. Географске карактеристике Пожеге, која се налази у котлини, односно која је више равничарска, а мање планинска дестинација у односу на остале анализиране дестинације, утичу на мањи број снежних дана. Овај тренд може имати мањи утицај на туризам у Пожеги, која није примарна дестинација за зимске спортове, али може утицати на пољопривредне активности и локални начин живота. Као и остале дестинације, и Ужице је имало драматичан пад броја дана са снежним покривачем у 2014. години (33 дана), али се овај број поправио у наредним годинама, достигавши 79 дана у 2018. години. Географски положај Ужица, које је окружено брдима и планинама, чини га подложним значајним варијацијама у броју снежних дана. Нестабилност у броју дана са снежним покривачем може утицати на дугорочне планове за развој туризма и инфраструктуре у ужичком крају. У Сјеници је број дана са снежним покривачем био релативно стабилан и висок у годинама након 2014., достигавши 119 дана у 2015. и 102 дана у 2021. години. Сјеница, која је позната по екстремним зимским условима и великом броју снежних дана, географски је смештена на висоравни са хладнијом климом у односу на остале анализиране дестинације. Висок број дана са снежним покривачем у Сјеници је повољан за зимски туризам и пољопривредне активности које зависе од снежног покривача, као што је сточарство. Стабилност у броју снежних дана у Сјеници указује на потенцијал за развој туризма током зимске сезоне, посебно спортско-рекреативног туризма и агротуризма.

Подаци указују на то да су број дана са снежним покривачем и број кишних дана у великој мери повезани са климатским променама и могу имати значајан утицај на локалну економију и туризам у посматраним дестинацијама. Временске варијације и непредвидивост климатских услова захтевају адаптацију туристичких и пољопривредних стратегија како би се максимално искористиле предности које доносе различити климатски услови. Ове дестинације, са својим специфичним географским и климатским карактеристикама, могу да развију стратегије које ће омогућити прилагођавање и одрживи развој у условима промењиве климе.

Графикон 3 – Просечне и екстремне температуре у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.)



Графикон 3 приказује просечне и екстремне температуре забележене на истим дестинацијама од 2012. до 2022. године, пружајући увид у климатске услове и њихове импликације на туризам. Златибор је имао умерене просечне температуре. Минималне средње температуре кретале су се од 4,5°C до 5,5°C, док су се максималне средње температуре кретале између 13,4°C и 14,6°C. Ове температуре указују на релативно благу климу, погодну за туризам током целе године, посебно за активности као што су пешачење и одмор у природи. Међутим, екстремне температуре на овој планини показују значајну варијабилност, са максималним вредностима које достижу чак 34,7°C 2021. године, а минималне вредности падају на -21,4°C у 2017. Ови екстреми указују на потенцијалне изазове за туризам током шпица зимских и летњих месеци, где услови могу постати мање комфорни туристима за активности на отвореном. Комбинација благих просечних температура и екстремних варијација сугерише да, иако је Златибор генерално погодан за туризам, постоји потреба за адекватном инфраструктуром која би се носила са екстремним временским условима. Са друге стране, Пожега је имала нешто више просечне температуре од Златибора. Минималне просечне температуре кретале су се од 4,2°C до 6,6°C, док су максималне просечне температуре варирале од 17°C до 18,3°C. Ове вредности одражавају топлију климу у пожешком крају, која би могла бити привлачнија за туристе који траже блаже време. Међутим, екстремне температуре у Пожеги показују значајна одступања, при чему су највише вредности достигле максимум од 39,6°C у 2012.

години, а минималне вредности су пале на -26,9°C исте године. Такве варијације сугеришу да, иако је општа клима погодна за туризам, екстремни услови током одређених периода могу захтевати додатну припрему за туристе, посебно у погледу обезбеђивања удобности и безбедности. Више просечне температуре, заједно са екстремним варијацијама, указују на то да туристичка понуда у Пожеги и околини може привући туристе током целе године, али мора бити спремна на повремено лоше време.

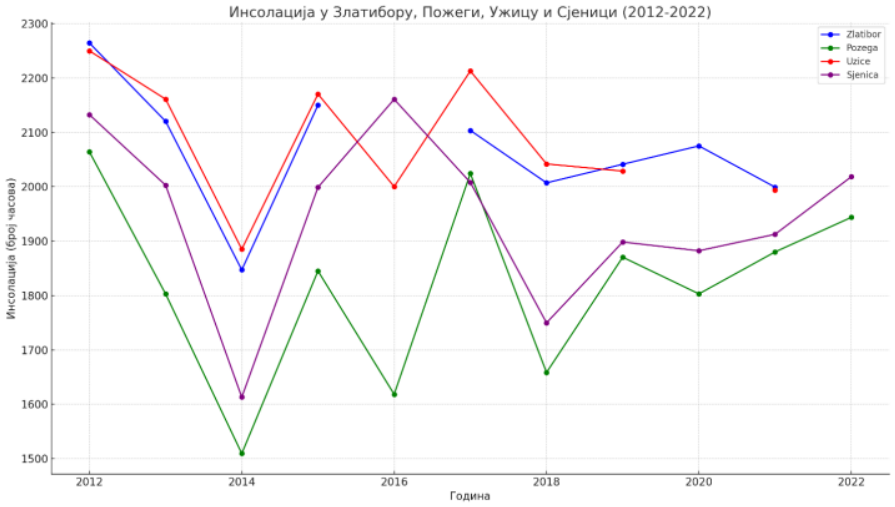
Ужице представља занимљив пример са константним просечним температурама, али недостају подаци за максималне температуре за 2015. годину. Доступне просечне температуре за Ужице показују минималне вредности између 6,2°C и 7,4°C и максималне вредности од 14,9°C до 16°C. Ове константне температуре сугеришу стабилну климу, погодну за туризам током целе године. Екстремне температуре, међутим, указују на варијабилност са минималним вредностима које достижу -19,2°C у 2017. и максималним вредностима до 36,6°Ц у 2012. Одсуство података о максималној температури за 2015. отежава пружање комплетне анализе за ту годину, али укупни трендови указују на простор који је генерално повољан за реализацију туристичких активности са повременим екстремним временским појавама које то могу отежати. Стабилне просечне температуре и приметни екстреми указују на то да је Ужице са околином поуздана дестинација за туристе, са могућим поремећајима у екстремним условима. Нешто јужније, Сјеницу карактеришу најниже просечне температуре међу четири посматране дестинације, са минималним вредностима у распону од 1,2°C до 3,3°C и максималним вредностима између 14,1°C и 15°C. Оваква клима сугерише да је Сјеница погодна дестинација за туристе који траже хладније окружење, пре свега за зимске спортове. Екстремне температуре то и потврђују, при чему су минималне вредности пале на -28,9°C у 2012. години, а максималне вредности достижу до 34,1°C у 2017. Такви екстреми указују на то да иако је Сјеница погодна за зимски туризам, јака хладноћа може одвратити неке туристе током врхунца сезоне осим ако није доступна одговарајућа инфраструктура. Комбинација ниских просечних температура и значајних екстрема чини Сјеницу атрактивном за зимске активности, али захтева свеобухватну припрему за екстремне хладне услове.

На основу узорака из ове четири дестинације, евидентно је да температура у овој регији варира, од благе и стабилне климе на подручјима попут Златибора и Ужица до променљивијих и екстремнијих услова у Пожеги и Сјеници. Ова разноликост омогућава регији западна Србија да привуче различите тржишне сегменте, од оних који траже благо време за активности на отвореном до оних који су заинтересовани за зимске спортове.

Просечни температурни распони широм регије сугеришу генерално повољне услове за туризам, при чему свако подручје нуди јединствене временске карактеристике који се могу искористити за привлачење одређених тржишних сегмената. Међутим, присуство значајних екстремних температурних варијација на свим посматраним дестинацијама наглашава потребу да туристи буду свесни потенцијалних озбиљних временских појава, посебно током шпица зимске и лење туристичке сезоне.

Подаци о инсолацији (графикон 4), у комбинацији са температурним трендовима, указују на то да западна Србија нуди генерално повољну климу за туризам. Променљивост сунчаних сати у дестинацијама сугерише да су одређене године биле повољније од других за активности на отвореном. Регија западна Србија има изражене различите климатске карактеристике у дестинацијама које се налазе на том просотру, обележених разликама у просечним и екстремним температурама, кишним и снежним данима, као и нивоима инсолације. Златиборски крај, са умереном климом и значајном осунчаношћу, нуди повољне услове за развој туризма током целе године, подржавајући активности на отвореном и природи. У пожешком крају, нешто више просечне температуре и променљива инсолација такође подстичу туризам, мада се морају узети у обзир значајни температурни екстреми на том простору. Подручје Ужица и његове околине карактерише стабилна клима са сталном инсолацијом, што омогућава поузданије предикције туристима којима су климатске прилике битан фактор, упркос повременим екстремним временским појавама. Сјенички крај, који карактерише хладнија клима и мање предвидива инсолација, посебно је погодан за зимски спортски туризам, али туристе треба припремити на екстремне хладне услове. Разумевање ових климатских образаца је од суштинског значаја за оптимизацију туристичких стратегија и обезбеђивање да инфраструктура и активности буду усклађене са преовлађујућим временским условима како би се максимално повећало задовољство и безбедност посетилаца. Ови подаци омогућавају квалитетније предвиђање сезонских варијација и помажу у прилагођавању туристичке понуде климатским условима, чиме се повећава привлачност и отпорност туристичког сектора у овим областима.

Графикон 4 – Инсолација у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.)

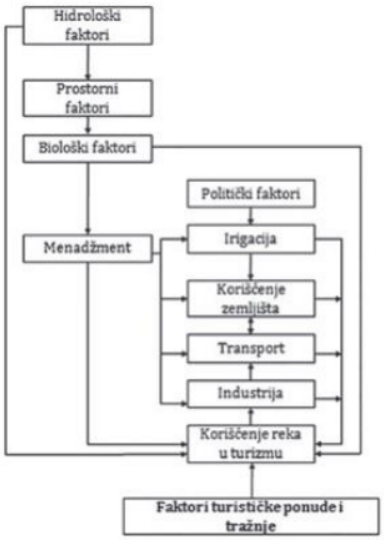


4.2.3 Хидрографија

Хидрографија западна Србија је веома разноврсна и обухвата бројне реке, језера, изворе и подземне воде које имају важну улогу у туристичкој понуди ове регије. Водни ресурси су од великог значаја за одржавање туристичке инфраструктуре, подршку локалним заједницама и осигуравање укупне атрактивности дестинације. На водне ресурсе Србије утичу умерено континентална клима, сложена геолошка структура и разноврстан рељеф. Земља има значајну речну мрежу, потенцијал подземних вода и различите секторе коришћења воде, укључујући водоснабдевање, хидроенергију и пољопривреду (Blagojević et al., 2019). Реке као што су Дрина, Западна Морава, Увац и Лим представљају важне природне ресурсе који пружају бројне могућности за различите туристичке производе као што су речна крстарења, једрење и рафтинг, који задовољавају специфичне туристичке интересе и захтеве (Zou, 2023). Разумевање хидрологије туристичке регије помаже у развоју инфраструктуре која подржава туризам. Ово укључује изградњу инфраструктуре као што су бране, резервоари и системи за наводњавање, који могу побољшати доступност и стабилност воде. Таква побољшања инфраструктуре могу подржати туристичке активности и осигурати поуздано снабдевање водом и за туристе и за локално становништво. Када се говори о валоризацији река у туризму Јовановић (Jovanović, 2020), објашњава да облик, величина и ток реке зависе од неколико фактора у хидрографском систему (илустрација 10): климе која одређује количину воде, геологије која утиче на ток и облик реке, те топографије која одређује правац и брзину тока. Ови фактори, према истом аутору, заједно са

вегетацијом у сливу, утичу на снагу речног слива, животну средину, хидролошки циклус, величину протока воде и количину седимента. Човек може мењати карактеристике и функције река кроз активности као што су пољопривреда, иригациони системи, транспорт, изградња брана, индустрија, рекреација и туризам на води.

Илустрација 10 - Дијаграм тока илуструје факторе који утичу на могућност туристичке индустрије да искористи реке за развој туризма; Извор: Јовановић, (2020)

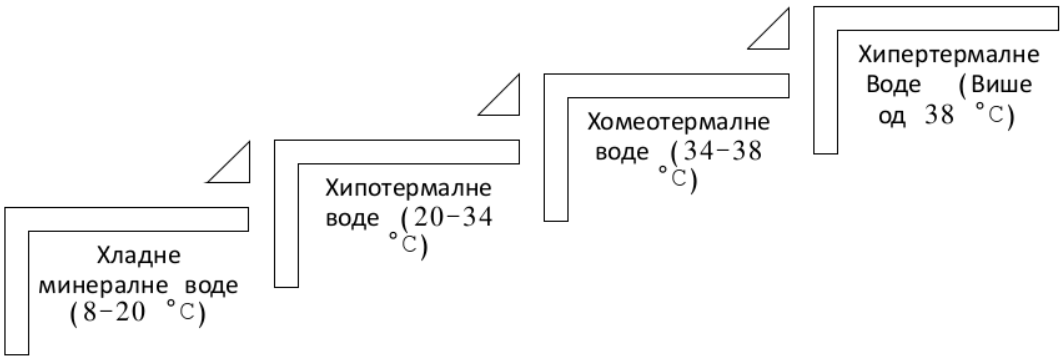


Питања водоснабдевања у туристичким дестинацијама су све већа забринутост, посебно у регијама где су водни ресурси већ ограничени, а услед климатских промена очекује се погоршање несташица воде (Torres-Bagur et al., 2020). Ово је посебно тачно на Медитерану, главном туристичком чворишту, где прилив туриста погоршава постојеће проблеме несташице воде (Pérez et al., 2020). Изградња туристичких објеката, додаје Мендоза (Mendoza et al., 2022), довела је до повећања потреба за водом, при чему су хотели највећи потрошачи. Према Рико-Аморосу и осталима (Rico-Amorós et al., 2009) обрасци потрошње воде значајно варирају у зависности од врсте туристичког смештаја и густине туристичких центара.

Језера у западној Србији, као што су Перућац, Златарско језеро и Заовинско језеро, такође су веома популарне дестинације за туристе (Nešković, 2014; Papić et al., 2015, Michalík & Čukan, 2015). Ова језера пружају идеалне услове за купање, једрење, риболов и друге водене активности. Специфични природни амбијент ових језера, са

њиховим чистим водама и живописним околним пејзажима, чини их веома привлачним за туристе који траже мир и опуштање. Златарско језеро, вештачко по свом начину постанка, према Јовановић (Jovanović, 2020), може да се користи и као самосталан и као комплементаран ресурс, имајући у виду карактеристике језера али и околину специјалног резервата природе у којем се налази. Бање су још један хидрографски ресурс који је у регији западна Србија валоризован као туристстички производ. Према дефиницији Међународне Спа асоцијације (International Spa Associaction, 1991) бање се дефинишу као „места посвећена унапређењу квалитета живота кроз разне професионалне услуге које потпомажу обнављање ума, тела и духа“. Термалне воде су још увек недовољно истражене и валоризоване, упркос могућностима вишенаменског коришћења и чињеници да су обновљив хидрографски ресурс (Jovanović, 2020). Температура термоминералних вода је кључна компонента која утиче на њихову употребу у медицинском и велнес туризму (илустрација 11).

Илустрација 11 – Класификација минералних вода; Извор: Прилагодио аутор према Јовановић, 2020.



Извори и термални извори у западној Србији су познати по својим лековитим својствима и имају важну улогу у развоју бањског туризма. Бање као што су Овчар бања, Атомска бања Горња Трепча и Прибојска Бања користе природне минералне воде и термалне изворе за лечење разних здравствених проблема. Ове бање нуде бројне терапеутске третмане и велнес програме који привлаче туристе током целе године. Туристи долазе у ове бање ради опоравка, релаксације и побољшања здравственог стања.

Подземне воде у регији западна Србија су такође важан природни ресурс који се користи за снабдевање питком водом и наводњавање пољопривредних површина. Квалитет подземних вода у овој регији је веома висок, што доприноси здрављу локалног

становништва и туриста. Поред тога, подземне воде имају важну улогу у развоју одрживог туризма и очувању природних ресурса ове регије. Планински масив Чемерница у западној Србији, на пример, идентификован је као значајан потенцијални ресурс подземних вода. Спроведено је детаљно хидрогеолошко мапирање и мониторинг ради процене квантитативних и квалитативних параметара подземних вода у овом регији (Milenić et al., 2009). Ефективно управљање подземним водама је изразито важно, јер иако оне спадају у обновљив природни ресурс, могу прећи у необновљиве ако се не користе на одговарајући начин.

4.2.4 Флора и фауна

Познавање и очување флоре и вегетације, као и њиховог диверзитета, су кључни за заштиту животне средине, рационално коришћење природних ресурса и обезбеђивање њихових корисних функција (Вукин и остали, 2017). Флора и фауна западна Србија су веома разноврсне и обухватају бројне врсте биљака и животиња које чине овај регија јединственим и атрактивним за туристе. Флора западна Србија је веома разнолика и обухвата широк спектар врста од степских до планинских предела. Регија је дом бројних ендемских и ретких врста, што наглашава његов еколошки значај и потребу да се уложе напори како би се оне очувале. Степске биљке у западној Србији обухватају 233 врсте, од којих су најзаступљеније породице попут породице зељастих биљака (*lat*. *Asteraceae*), махунарки (*lat*. *Fabaceae)*, трава (*lat*. *Poaceae)* и каранфила (*lat*. *Caryophyllaceae)* (Jakovljević et al., 2020). Национални парк Тара и други заштићени простори пружају заштиту овим природним богатствима и промовишу очување биодиверзитета. Планина Златар, на пример, има око 856 биљних врста у 92 породице и 370 родова, са 38 значајних и ретких врста и 12 реликта и ендема (Obratov-Petković et al., 2007).

Најчешће врсте дрвећа у шумама западна Србија укључују букву, храст, јелу и борове, док су ливаде и пашњаци дом разноврсним врстама траве и цвећа. Само у Националном парку Тара живи преко 1.000 биљних врста, што чини 36% укупног биљног диверзитета Србије (PeakVisor, n.d.). Парк је посебно познат по својим добро очуваним шумама, које укључују листопадне, четинарске и мешовите врсте шума. Значајне врсте укључују ендемску Панчићеву оморику (*lat*. *Picea omorika)*, као и стабла планинског јавора (*lat*. *Acer Heldreichii)* букве, јеле и смрче. Уз то, неке од најважнијих ендемских и реликтних врста укључују *Edraianthus graminifolius, Gypsophila spergulifolia, and Halacsya sendtneri*, између осталих (Radović et al., 2005). Такође, заштићено природно добро Специјални резерват природе „Парк шума Ивље“, део планинског масива Златара, издваја се због шума белог бора и смрче на кречњаку (Jovanović, 2020). Поред високог

растиња, ова регија има различите врсте ниског растиња, од којих су неке и лековите, попут оних у златиборском крају где је документовано 69 лековитих биљака из 36 породица, међу којима су преовлађују биљке из породица ружа (*lat*. *Rosaceae*), уснатица (*lat. Lamiaceae*) и главочика (*lat. Asteraceae*) (Šavikin et al., 2013). Поред тога, златарски крај, укључујући и Пештерску висораван, карактеришу разноврсна станишта у распону од висинских шума до речних долина и кречњачких клисура. Овај регија има богат биодиверзитет, укључујући старе црне борове и разне ендемске биљне врсте (ExploreSerbia, n.d.). Такође, глора ове регије укључује врсте које се користе као храна, зачини, конзерванси за храну, лековито биље, природне боје или адитиви, што одражава културно наслеђе и значај очувања биодиверзитета (Gavrilović et al., 2022)

Ове шуме и ливаде пружају уточиште бројним врстама дивљих животиња, укључујући срне, дивље свиње, вукове и медведе. Фауна западна Србија је такође веома богата и обухвата бројне врсте птица, сисара, гмизаваца и водених животиња. Национални парк Тара, на пример, је дом ретким врстама као што су мрки медвед (*lat*. *Ursus arctos*), рис (*lat*. *Lynx*), дивља мачка (*lat. Felis silvestris*), видра (*lat*. *Lutra lutra*) и дивокоза (*lat*. *Rupicapra rupicapra)* (Radović et al., 2005; Karamanlidis et al., 2014; Medar-Tanjga et al., 2022). Туристи могу уживати у посматрању птица и других дивљих животиња током својих шетњи и планинарења кроз природне резервате и паркове. Поред тога, у Националном парку присутни су и ендемореликтни српски скакавац (*lat*. *Pyrgomorphella serbica*), као и различите врсте лептира, попут аполона (*lat*. *Papilio apolon*) и ластиног репка (*lat*. *Papilio Machaon*) (Medar-Tanjga et al., 2022). У околним екосистемима има око 130 врста птица, укључујући једну од најпознатијих и заштићених врста птица из овод дела Србије - белоглавог супа (*lat*. *Gyps fulvus*), потом и црну жуну из породице детлића (*lat*. *Dryocopus martius*), планинског детлића (*lat*. *Dendrocopos leucotos*), љештарку (*lat*. *Bonasa bonasia*), дугорепу сову (*lat*. *Strix uralensis*), жутарицу (*lat*. *Serinus serinus*) из породице зеба, сурог орла (*lat*. *Aquila chrysaetos*) и сивог сокола (*lat*. *Falco peregrinus*) (Radović et al., 2005; Hribšek et al., 2021; Medar-Tanjga et al., 2022.

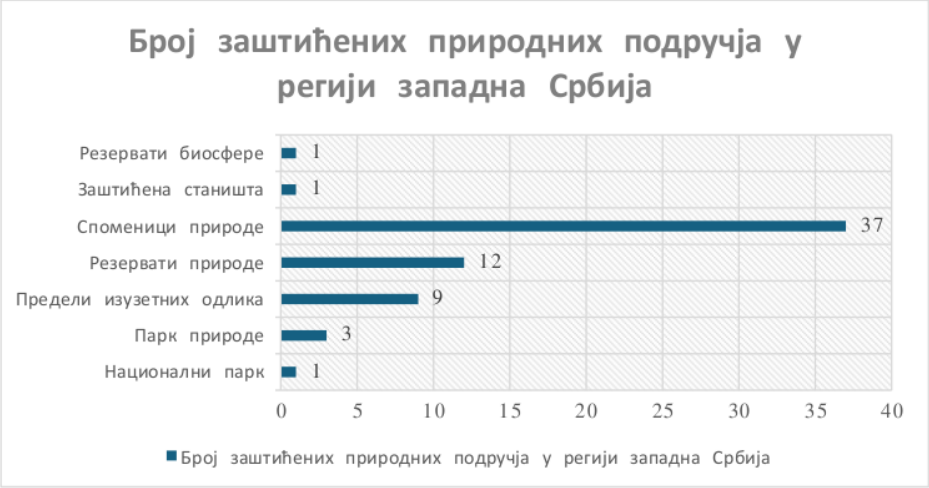
Језера и реке западна Србија такође пружају станиште бројним врстама риба и других водених животиња. Риболов је веома популаран међу туристима, а реке као што су Дрина и Увац су познате по богатим риболовним потенцијалима. У Дрини и Западној Морави, као и њиховим притокама живе различите врсте речне рибе, као што су сом (*lat*. *Silurus glanis)*, шаран (*lat*. *Cyprinus carpio*), пастрмка (*lat*. *Onchorynchus mykiss*), младица (*lat*. *Hucho hucho*) и липљен (*lat*. *Thymallus thymallus*) (Стојимировић, 2006; Jovanović et al., 2017; Medar-Tanjga et al., 2022). Овако богата ихтиофауна ове регије пружа могућност

за развој спортско-рекреативног туризма, што доприноси атрактивности ове регије за љубитеље риболова. Поред риболова, туристи могу уживати у другим активностима на води као што су кајак и речно крстарење. Ове активности пружају туристима прилику да истраже водене екосистеме и уживају у природним лепотама.

4.2.5 Заштићена природна добра

Заштићена природна добра у западној Србији представљају важан део природног наслеђа ове регије и имају кључну улогу у очувању биодиверзитета и промоцији одрживог туризма. Национални паркови, природни резервати и заштићена подручја пружају заштиту бројним врстама биљака и животиња и обезбеђују одрживо управљање природним ресурсима. Заштита природних подручја је примењена на 434 локалитета у Србији, покривајући 670.598,81 хектара, што је преко 7,5% површине земље (Nonić, 2010). Ова подручја су веома популарна међу туристима који траже аутентична искуства у природи и желе да уживају у нетакнутим природним лепотама. Графикон 5 пружа увид у број заштићених природних добара на територији туристичке регије западна Србије (тј. у посматраним окрузима – Златиборском и Моравичком).

Графикон 5 - Број заштићених природних подручја у регији западна Србија; Извор: Прилагодио аутор према Заводу за заштиту природе Србије, 2024



Нонић (Nonić, 2010) подсећа да многа заштићена подручја у Србији имају међународни значај, укључујући резервате биосфере (*UNESCO MAB*), важна биљна подручја (*IPA*), важна подручја птица (*IBA*), примарна подручја за лептире (*PBA*), и Рамсар локације. Ова подручја имају важну улогу у очувању разноврсности биодиверзитета. Међународне иницијативе за заштиту природних добара, каква је

уосталом и иницијатива *UNESCO* „Човек и биосфера“, значајне су јер подижу квалитет управљања захваљујући усклађивању са глобалним стандардима очувања и промовисању одрживог развоја, што је кључно за дугорочну еколошку равнотежу и одрживи развој дестинација. Присуство резервата биосфере и националног парка наглашава међународни и национални значај ових заштићених подручја.

Национални парк Тара је као једини национални парк у овој регији уједно и један од најпознатијих заштићених подручја у западној Србији. Овај парк је познат по својим густим шумама, чистој води, видиковцима и богатом биодиверзитету. Имајући у виду поменуте карактеристике, овај национални парк има велики потенцијал за развој екотуризма, што према речима Јовановића и Брауновића (Telbisz et al., 2021; Jovanović & Braunović, 2022), може значајно допринети руралном развоју и локалној економији. Туристи могу уживати у бројним активностима као што су планинарење, посматрање птица, фотографисање и оријентиринг. Поред тога, у националном парку су направљене пешачке стазе које омогућавају туристима да истраже различите делове ове планине. Да су туристи задовољни са условима за реализацију туристичких активности, потврђују и истичући да туристи посебно цене природне лепоте и могућности за рекреацију (Čolić et al., 2022). Постоји велико интересовање за активности које укључују минималан утицај на животну средину (Brankov et al., 2022). Такве активности наишле су на позитиван одговор и став локалног становништва које, по речима Обрадовић и Тешин (Obradović & Tešin, 2023), генерално подржава развој туризма, верујући да он може помоћи у очувању природних и културних ресурса.

Златибор је такође значајно заштићено подручје у овој регији, и као парк природе али и ваздушна бања поседује велике потенцијале за развој различитих облика туризма. Са преко милион ноћења и преко три стотине хиљада долазака у 2023 години (Републички завод за статистику, 2024), Златибор је једна од најпосећенијих дестинација у Србији. Овај парк природе је познат по својим густим боровим шумама, планинским пејзажима и разноврсном флором и фауном. Природни услови и специфичности Златибора омогућавају одрживу туристичку експлоатацију, укључујући екотуризам и здравствени туризам (Dragović et al., 2009). Златибор је популарна дестинација са израженим природним и антропогеним ресурсима (Basarin et al., 2018), погодна за зимске спортове, али и за летње активности као што су пешачење, бициклизам и камповање. Пећине у околини имају велики потенцијал за развој спелеотуризма и геотуризма, доприносећи туристичком развоју планине Златибор (Vuković & Antić, 2019). Туристи који посећују ову планину могу уживати у чистом ваздуху, природним лепотама и

бројним рекреативним могућностима. Управо су специфична ваздушна својства утицала на то да Балнеолошки институт препозна Златибор као ваздушну бању (Živković, 2015). Поред Златибора, статус ваздушне бање у туристичкој регији западна Србија имају још и Ивањица и Златар (Milićević, 2017). То само потврђује да ова регија има одличне потенцијале за развој здравственог туризма.

Парк природе „Шарган-Мокра Гора“ је природно заштићено добро од изузетног значаја I категорије (Telbisz et al., 2020). Овај парк је познат по својим предивним пејзажима, богатој историји и културним знаменитостима. Он обухвата делове територија града Ужица, општине Чајетина и општине Бајина Башта, укључујући катастарске општине Мокра Гора, Кремна, Семегњево и Зауглине (Вукин и остали, 2017). Парк обухвата и чувену Шарганску осмицу, историјску железничку пругу која привлачи бројне туристе. Туристи могу уживати у вожњи овом пругом, која нуди могућност разгледања природе. Поред тога, Мокра Гора је позната по Мећавнику, односно етно селу Дрвенград, које је изградио познати редитељ Емир Кустурица. Дрвенград, у којем се иначе већ традиционално одржава филмски фестивал „Кустендорф“, оживљава историју комбиновањем традиционалног дизајна са новим приступом, чинећи његову архитектуру креативном, аутентичном и одрживом (Mihajlović & Lazović, 2017).

Поред паркова природе, туристичка регија западна Србија има и бројне природне резервате који пружају заштиту ретким и угроженим врстама. Природни резерват Увац је познат по својим меандрима кроз које протиче истоимена река. Простирући се на површини од 7.543 ha на територијама општина Сјеница и Нова Варош (Pavlović & Golić, 2011), овај резерват је дом ретким врстама птица, као што је белоглави суп, који је под заштитом државе. Уз реку Лим, Увац се сматра најпогоднијом реком за рафтинг у држави (Pavlović & Golić, 2011). То омогућава развој спортско-рекреативног турзма, као и коришћење овог простора као комплементарне активности у агротуризму.

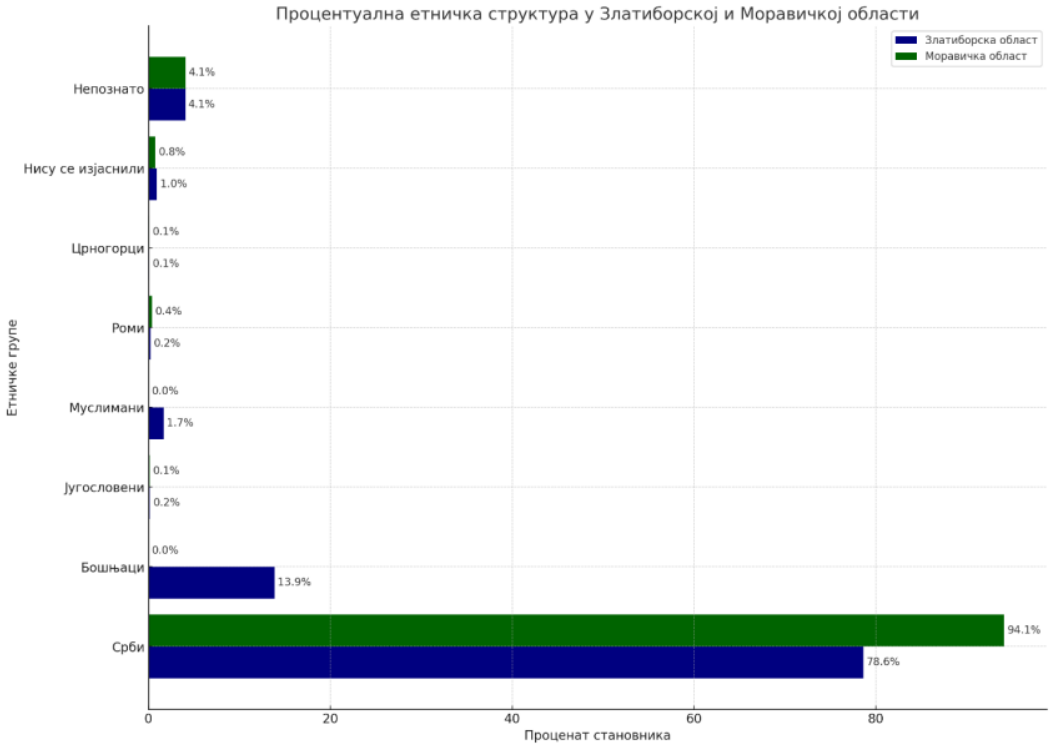
4.3 Друштвено-географске карактеристике регије западна Србија

Западна Србија је један од најзначајнијих регија у Србији, како због својих природних лепота, тако и због богатог друштвено-географског наслеђа. Овај регија обухвата различите демографске карактеристике, културно наслеђе, економске активности и инфраструктурни развој. Сваки од ових елемената има улогу у формирању идентитета западна Србија и доприноси њеној атрактивности као туристичке дестинације. Поред тога, друштвено-географске карактеристике омогућавају боље разумевање развојних потенцијала и изазова са којима се овај регија суочава. Западна

Србија је кроз историју развијала специфичан друштвени и културни идентитет који се огледа у свакодневном животу, традицијама и обичајима њених становника.

Демографске карактеристике западна Србија показују значајне варијације у густини насељености, старосној структури и миграционим трендовима. Регија обухвата бројне градове и села, са различитим демографским профилима. Градови као што су Ужице, Чачак и Бајина Башта имају релативно високу густину насељености и младо становништво, што доприноси динамичном друштвеном и економском животу. С друге стране, рурална подручја су често суочена са депопулацијом и старењем становништва, што представља значајан изазов за одрживи развој. Демографске промене утичу на различите аспекте живота у регији, укључујући доступност радне снаге, образовање и здравствене услуге. Овај демографски тренд се огледа у потреби за бољим инфраструктурним решењима и побољшањем услова живота у руралним подручјима.

Графикон 6 – Етничка структура становништва у два посматрана округа у регији западна Србија према последњем попису; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024



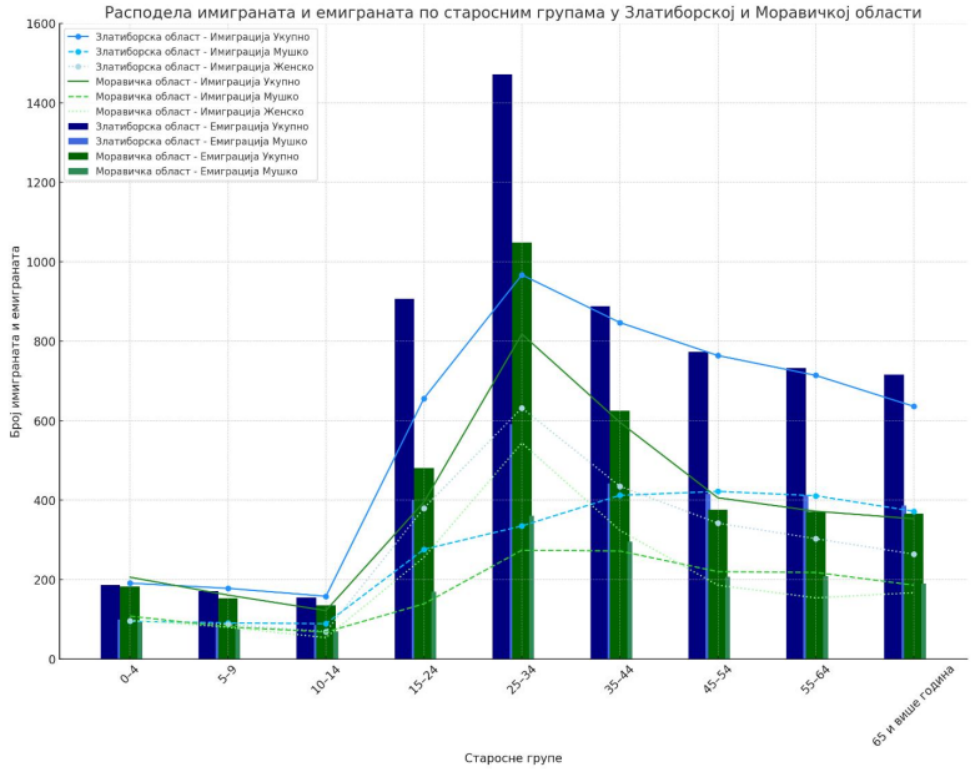
Према последњем попису из 2022. године, у посматраним подручјима живи укупно 443,940 становника (Републички завод за статистику, 2024). У обе регије доминира српско становништво, које чини 78,6% у Златиборском округу и 94,1% у

Моравичком округу (графикон 17). Ова огромна већина одражава шири демографски тренд у Србији, где Срби чине доминантну етничку групу. Поред оних чија је етничка припадност непозната или који се нису изјаснили[5] становништво у посматраном подручју је прилично хетерогоно, са тек неколико мањинских етничких група. Приметно је присуство Бошњака и Муслимана, који чине 15,6% становништва Златиборског округа. Историјски гледано, ова регија је и у прошлости била дом значајне муслиманске заједнице, укључујући и Бошњаке, због своје близине Босни и Херцеговини и претходног утицаја Османског царства на овом делу територије.

Миграциони трендови такође имају важну улогу у демографском профилу западна Србија. Многи млади људи мигрирају у веће градове или иностранство у потрази за бољим животним условима и запослењем. Овај феномен доприноси депопулацији руралних подручја и ствара изазове за локалне заједнице у смислу очувања културног наслеђа и економског развоја. Истовремено, постоје и трендови реверзне миграције, где се појединци враћају у своја родна места након пензионисања или због жеље за мирнијим животом. Ови трендови доприносе демографској разноликости и динамици у регији. Демографски изазови могу се превазићи кроз стратегије које подстичу одрживи развој и побољшање квалитета живота у свим деловима регија. У посматраној регији, прметан је негативан миграциони салдо, односно већи број оних људи који су се одселили од оних који су се настанили на том простору (графикон 7).

[5] Према члану 47 Устава Репбулике Србије, „Изражавање националне припадности је слободно. Нико није дужан да се изјашњава о својој националној припадности.“, Извор: Народна скупштина Републике Србије. (2006). Устав Републике Србије. Службени гласник РС, бр. 98/2006. преузето 28.07.2024. са https://www.paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html

Графикон 7 – Миграције становништва у два посматрана округа у регији западна Србија у 2023. години; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024

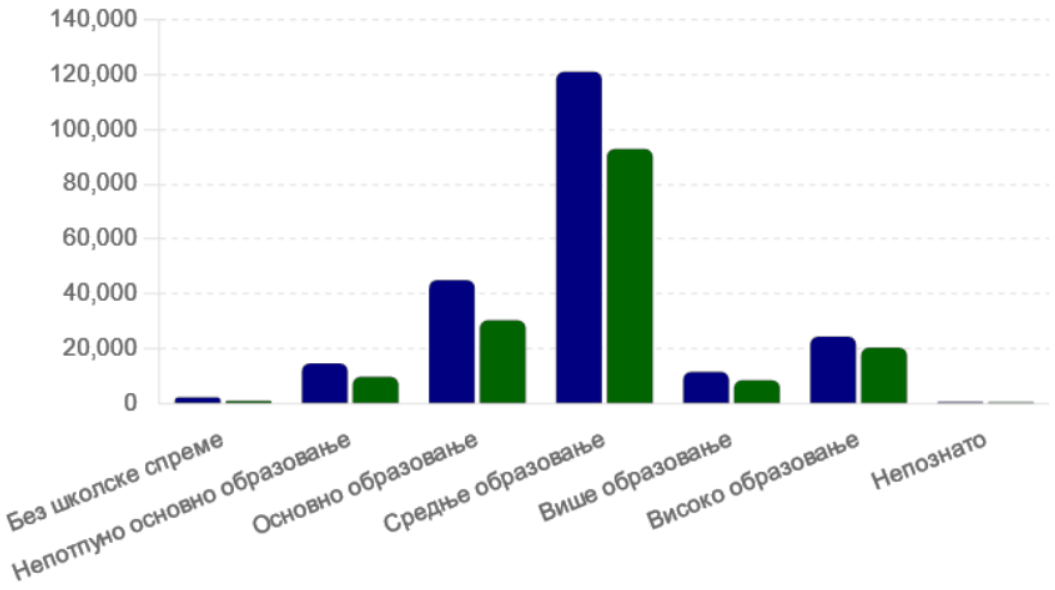


Графикон илуструје обрасце досељавања и емиграције у различитим старосним групама у Златиборском и Моравичком округу. Висок број емиграције и имиграције у старосној групи од 25-34 године у оба округа сугерише да су људи у тој животној доби најмобилнији када је у питању промена пребивалишта. Ова старосна група је типично у животној фази у којој појединци траже могућности за високо образовање, улазе на тржиште рада или оснивају своје породице. Златиборски округ, који показује веће укупне бројке и за имиграцију и за емиграцију, може указивати на динамично тржиште рада које привлачи младе људе. Насупрот томе, висока емиграција може сугерисати да, иако постоје могућности, могу постојати бољи изгледи на другим местима, што би довело до тога да млади људи оду. Већа имиграција жена у овој старосној групи, посебно у Златиборском округу, може одражавати веће могућности запошљавања или образовања за жене, али и пресељење због оснивања породице на другом месту.

Приметна је значајна емиграција у старосној групи од 15 до 24 године, претпоставка је због одласка у већа места због стицања већег образовања, као што је похађање универзитета у урбанизованијим срединама или у иностранству. Паралелни

тренд имиграције унутар ове старосне групе сугерише да млади људи враћају након школовања или због могућности за почетак каријере које су доступне локално. Мања мобилност у старијим старосним групама, посебно онима од 55 и више година, у складу је са очекиваним животним фазама у којима су појединци обично дуже насељени, вероватно поседују куће, ближе се пензији или имају успостављене друштвене и породичне мреже које смањују вероватноћу пресељења. Смањена мобилност међу овим старосним групама такође може бити последица ограничених могућности запошљавања или мањег броја подстицаја за кретање у поређењу са млађим, економски активнијим становништвом.

Графикон 8 – Школска спрема становништва у два посматрана округа у региjи западна Србија у 2023. години; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024



Образовна структура становништва у западној Србији је такође важан аспект демографских карактеристика. У већим градовима постоји већи број образовних институција, укључујући факултете, гимназије, школе за основно и стручно образовање, што доприноси високом нивоу образованости становништва. Насупрот томе, у руралним подручјима постоји мањи приступ образовним ресурсима, што може утицати на квалитет образовања и професионалне могућности младих људи. Овај дисбаланс у приступу образовању представља изазов који захтева пажљиво планирање и интервенције како би се обезбедила равноправна шанса за све становнике регија.

Подаци показују (графикон 8) да не постоји много људи у посматраним областима без икакве школске спреме, односно да већина становништва у посматраним областима има завршену средњу школу. Наиме, у Златиборској области је 121.069 лица, а у Моравичкој области 92.878 лица стекло овај степен образовања. Завршетак основног образовања је следећа најзначајнија категорија, са 45.010 лица у Златиборској области и 30.348 лица у Моравичкој области, иако подаци показују и мањи али значајан број особа са непотпуним основним образовањем. Ови бројеви сугеришу да значајан део становништва има барем завршено основно образовање, што доприноси општој образовној основи. Што се тиче високог образовања, кумулативно посматрано, нешто испод 45.000 становника посматраних области има завршен факултет. Ови бројеви одражавају капацитет регија да произведу радну снагу са напредним вештинама и квалификацијама.

Културно наслеђе западна Србија је веома богато и разнолико, са бројним споменицима, музејима, традиционалним манифестацијама и обичајима који сведоче о дугој и сложеној историји овог регија. Манастири као што су Студеница, Милешева и Сопоћани представљају значајне културне и историјске споменике који привлаче велики број туриста. Ови манастири су познати по својој архитектонској лепоти, фрескама и историјском значају, и имају важну улогу у очувању културног идентитета регија. Културно наслеђе у руралним областима може покретати друштвено-економски развој стварањем веза између туризма и локалне привреде (Ma et al., 2020). Према подацима регистра Републичког завода за заштиту споменика културе у посматраним областима регије западна Србија постоји укупно 178 регистрованих културних добара, од чега 19 са статусом „непокретно културно добро од изузетног значаја“ (Републички завод за заштиту споменика културе, 2024). Туристи који посећују ове споменике имају прилику да се упознају са богатом историјом и духовним наслеђем Србије. Ови културни споменици такође представљају места духовног значаја и културне размене. На овом поднебљу налазе се и културна добра која су под заштитом UNESCO. На чак три локалитета регистровани су археолошка налазишта на којима се налазе стећци, тј. средњевековна гробља са аутентичним и пажљиво исклесаним споменицима. Присуство локалитета која су део UNESCO културне баштине може повећати атрактивност руралних подручја за туризам (Pop & Coroș, 2016). Културно наслеђе у руралним областима негује снажан осећај места и културног идентитета, што је кључно за стварање места и може унапредити развој туризма, често јачајући друштвену кохезију (Csurgó & Smith, 2022). Етно села као што су Сирогојно и Дрвенград пружају јединствено искуство

туристима, омогућавајући им да доживе традиционални начин живота и обичаје овог подручја. Сирогојно је познато по свом музеју на отвореном који приказује традиционалну архитектуру, текстиле и занате. Осим туристичког, музеј има потенцијал и да штити, развија и промовише текстилно наслеђе Сирогојна (Kovač, 2011).

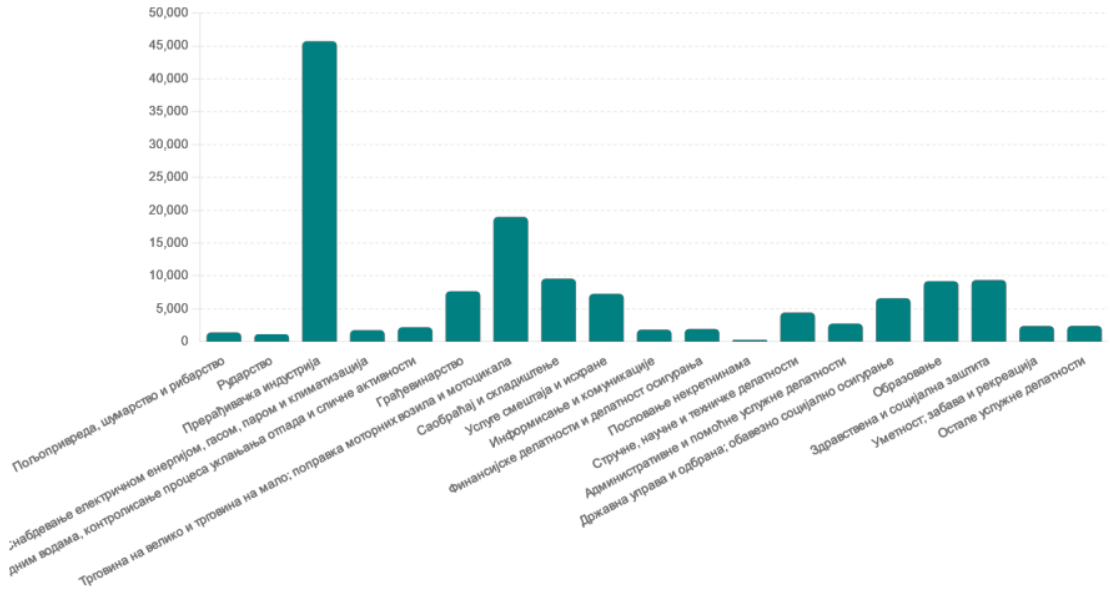
Културни догађаји и фестивали такође имају важну улогу у очувању и промоцији културног наслеђа регија. Такви догађаји могу значајно да подстакну локалну економију привлачећи туристе који троше више од локалних посетилаца (Tighe, 1985; Blešić et al., 2014). Одржавање културних догађаја представља ефикасно оруђе за промоцију туризма и може генерисати значајне туристичке токове, доприносећи како локалним тако и међународним туристичким тржиштима (Chang, 2006; Dychkovskyy & Ivanov, 2020). Фестивали народне музике, плеса, књижевности и уметности привлаче велики број туриста и доприносе богатству културног живота у регији. Међу најпознатијим фестивалима су Сабор трубача у Гучи и Кустендорф филмски фестивал у Дрвенграду. Ови догађаји не само да привлаче туристе, већ и подстичу локалну заједницу да активно учествује у очувању и неговању својих традиција. Ови догађаји такође имају важну улогу у повезивању локалне заједнице, побољшавању културног имица дестинације (Blešić et al., 2014; Yozukmaz et al., 2020) и подстицању економске активности кроз туризам. Традиционални занати такође чине важан део културног наслеђа западна Србија. Они помажу у очувању културног и нематеријалног наслеђа, доприносећи очувању локалне традиције и обичаја (Yi, 2015). Занати као што су ткање, грнчарство, израда рукотворина и дрворезбарство не само да представљају важан део културне традиције, већ и доприносе економији регија кроз производњу сувенира и рукотворина. Ови занати чувају традиционалне технике и вештине које се преносе с генерације на генерацију, и имају важну улогу у очувању културног идентитета. Осим тога, пружају и економску корист тако што стварају могућности за запошљавање уз ниска капитална улагања (Abdou, 2018). Туристи могу учествовати у радионицама и демонстрацијама ових заната, што доприноси њиховом бољем разумевању и поштовању локалне историје и културе, а истовремено позитивно утиче на квалитет туристичког искуства.

Економске активности у западној Србији су разноврсне и укључују пољопривреду, прехрамбену, дрвну и текстилну индустрију, трговину и туризам. Пољопривреда је традиционално једна од најважнијих привредних грана у регији, са производњом воћа, поврћа, житарица и млечних производа као главним секторима. Регија је позната по квалитетним пољопривредним производима који се извозе широм земље и у иностранство. Пољопривреда не само да обезбеђује средства за живот многим

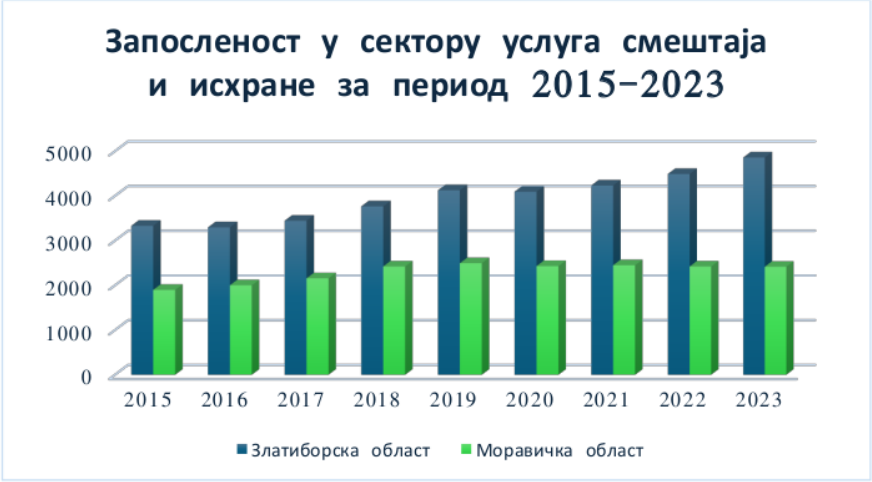
породицама, већ и подржава развој агротуризма. Према подацима Републичког завода за статистику (2024) приказаних у графикону 9, услужни сектор смештаја и исхране запошљава 7.274 лица, што указује на значај туризма и угоститељства у посматраним подручјима. Међутим, упркос великом броју запослених, овај сектор није међу примарним секторима у поређењу са осталим привредним делатностима. Без обзира на то, у последњих девет година овај сектор, пре свега у Златиборској области, бележи стабилан раст у броју запослених (графикон 10)[6]. Највећу запосленост има прерађивачка индустрија са 45.697 запослених, што указује на њену доминантну улогу у привредној структури ове регије.

[6] Према класификацији делатности Републичког завода за статистику, делатности путничких агенција, тур-оператора, услуге резервације и пратеће активности су класификоване под сектор N - Административне и помоћне услужне делатности (извор: Републичи завод за статистику. (2024). Класификација делатности, . преузето 28.07.2024. са https://www.stat.gov.rs/media/2622/klasifikacija-delatnosti-2010.pdf. ; тако да нису узете у обзир у овој анализи.

Графикон 9 – Запосленост становништва у два посматрана округа у региjи западна Србија у 2023. години према секторима привреде; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024



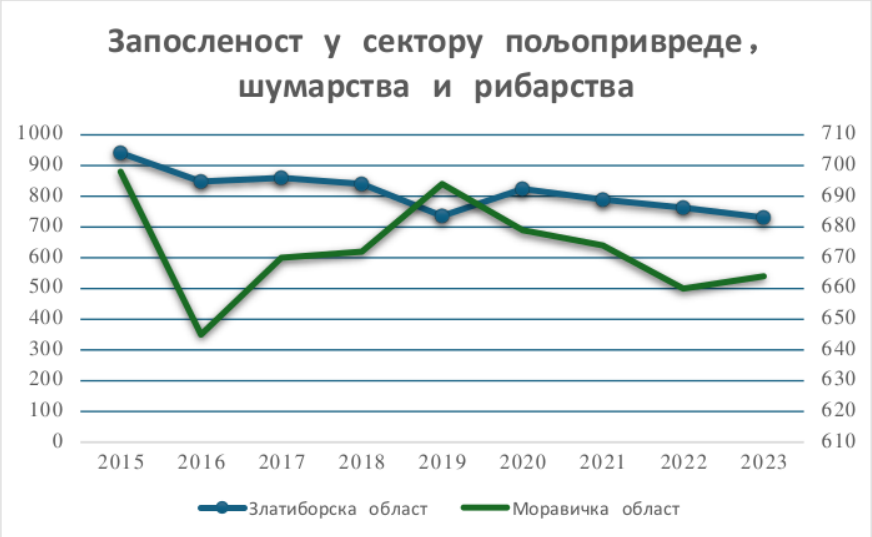
Графикон 10 - Запосленост становништва у два посматрана округа у региjи западна Србија у 2023. години у сектору Услуга смештаја и исхране за период 2015-2023; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024



Трговина на велико и мало следи као други највећи сектор са 18.966 запослених, са бројним малопродајним објектима, пијацама и тржним центрима који пружају услуге локалном становништву и туристима. Локалне пијаце су посебно значајне јер пружају прилику за продају домаћих производа и рукотворина, што подстиче локалну економију

и очување традиционалних заната. Трговина *има важну улогу* у свакодневном животу становника и доприноси економској стабилности регија. Туристи често посећују ове пијаце у потрази за аутентичним производима и сувенирима. Оно што може да брине су врло скромни бројеви у сектору пољопривреде, шумарства и рибарства (графикон 11), посебно узимајући у обрзир да агротуризам почива на синергији пољопривредне и туристичке делатности. Ипак, пад или ниска запосленост у сектору пољопривреде не мора нужно да штети агротуризму. Уместо тога, истиче Харти (Kharti, 2023), агротуризам може послужити као витални додатни извор прихода, промовишући економску стабилност и рурални развој.

Графикон 11 - Запосленост становништва у два посматрана округа у регији западна Србија у 2023. години у сектору пољопривреде, шумарства и рибарства за период 2015-2023; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024



Инфраструктурни развој је од кључне важности за економски и друштвени развој западна Србија. Мрежа аутопутева у Србији се последњих година повећава и тренутно се протеже на 977 километара, са очекивањима да ће се и убудуће расти (Glavić, 2023). Унапређење саобраћајне инфораструктуре посебно са аспекта комфора и брзине путовања изразито је важна за бржи туристички развој (Tornjanski, 2023). Путна и железничка мрежа, која према Роју и осталима (Roy et al., 2023) утиче на економски развој државе, континуирано су унапређиване како би се побољшала повезаност регије са остатком државе и суседним земљама. Посебно се издвајају инвеститиције у Златиборској области, како државе Србије, тако и Турске због заинтересованости да помогне у развоју подручја насељених муслиманским становништвом, објашњава

Митровић (Mitrović, 2023). Изградњном аутопута А-2 („Милош Велики“) олакшан је долазак из главних емитивних дестинација у држави Београда и Новог Сада до туристичких дестинација у регији западна Србија. Од отварања прве деонице аутопута „Милош Велики” 2017. године, просечан годишњи промет сваке године је у сталном порасту. Од 2019. до 2022. године, стопа раста је у просеку износила преко 15% годишње (Glavić, 2023). Добра саобраћајна инфраструктура је кључна за привлачење туриста и инвеститора, као и за побољшање квалитета живота локалног становништва. Поред саобраћајне инфраструктуре, значајна улагања су уложена и у развој комуналне инфраструктуре, укључујући водоводне и канализационе системе, енергетску мрежу и телекомуникације. Ова улагања су од суштинске важности за подршку економском расту и одрживом развоју регија.

Здравствена и образовна инфраструктура су такође кључни елементи друштвеног развоја западна Србија. Здравствени систем у Србији недавно доживео промене у организацији, управљању и инфраструктури. Уложени су напори да се централизује управљање здравственим системом и побољша приступ превентивним здравственим услугама, посебно за угрожене групе, иако и даље постоје изазови за које је потребно уложити додатни напор како би се превазишли (Bjegović – Mikanović et al., 2019). Регија има здравствене установе, укључујући болнице, клинике и домове здравља, који пружају квалитетне здравствене услуге становништву, али и туристима. Образовне установе, укључујући школе, гимназије и универзитете, имају важну улогу у развоју људских ресурса и обезбеђивању квалитетног образовања за младе генерације. Ове установе су кључне за стварање образоване и здраве популације која може активно доприносити друштвеном и економском развоју регија.

Укратко, друштвено-географске карактеристике западна Србија су разноврсне и комплексне, укључујући демографске трендове, културно наслеђе, економске активности и инфраструктурни развој. Сваки од ових аспеката *има важну улогу* у формирању идентитета регија и његовом развоју као значајне туристичке дестинације. Разумевање ових карактеристика је кључно за планирање и имплементацију стратегија које ће подстаћи туристички развој и побољшање квалитета живота за све становнике западна Србија. Овај регија има велики потенцијал за будући развој и просперитет, захваљујући својим природним ресурсима, културном наслеђу и економским могућностима.

5. Агротуризам у регији западна Србија

Агротуризам у западној Србији представља важан и растући сегмент туристичке понуде који омогућава туристима да доживе аутентични рурални начин живота и уживају у природним лепотама ове регије. Ова врста туризма пружа туристима прилику да учествују у свакодневним пољопривредним активностима, упознају се са традиционалним начинима производње хране и пића, и уживају у природним лепотама и културном наслеђу руралних подручја. Агротуризам такође доприноси очувању културног и природног наслеђа, подршци локалној економији и побољшању квалитета живота у руралним заједницама. У западној Србији, агротуризам има велики потенцијал за развој захваљујући разноврсности и богатству пољопривредних ресурса, као и традиционалним начинима живота који су још увек присутни у многим селима. Овај потенцијал препознат је од стране локалних власти и туристичких организација које активно раде на промоцији и унапређењу агротуристичке понуде.

Западна Србија је позната по својим плодним земљиштима, повољним климатским условима и разноврсним пољопривредним производима. Ова регија производи висококвалитетне воће, поврће, житарице и млечне производе који су тражени на домаћем и међународном тржишту. Пољопривреда је један од најважнијих привредних сектора у овој регији, и агротуризам представља природно проширење овог сектора које омогућава туристима да се укључе у пољопривредне активности и уживају у плодовима рада на селу. Туристи могу учествовати у берби воћа, прављењу сира, производњи вина и других традиционалних активности, што им омогућава да стекну дубље разумевање и поштовање за локалну културу и начин живота. Поред тога, агротуризам омогућава туристима да уживају у свежој, органској храни директно са фарме.

Агротуризам у западној Србији пружа бројне предности како туристима, тако и локалним заједницама. За туристе, агротуризам представља прилику да побегну од урбане свакодневице, уживају у мирном и природном окружењу и доживе нешто ново и аутентично. За локалне заједнице, агротуризам представља додатни извор прихода, подстиче развој инфраструктуре и услуга, и доприноси очувању културног и природног наслеђа. Поред тога, агротуризам омогућава локалним пољопривредницима да диверзификују своје активности и смање зависност од традиционалних пољопривредних прихода. Развој агротуризма такође подстиче младе људе да остану на селу и укључе се у пољопривредне и туристичке активности, што доприноси демографској стабилности

руралних подручја. Млади пољопривредници такође имају прилику да уче нове вештине и технологије које могу применити у својој производњи.

Туристи који посећују западну Србију у оквиру агротуристичких аранжмана имају прилику да уживају у разноврсним активностима. Ове активности укључују обиласке фарми, дегустације локалних производа, радионице израде традиционалних заната, као и учешће у пољопривредним радовима као што су жетва, берба и сточарство. Поред тога, туристи могу уживати у шетњама кроз прелепе руралне пејзаже, вожњама бициклом, или чак јахању. Ове активности омогућавају туристима да се ближе упознају са природом и начином живота на селу, пружајући им незаборавна искуства и сећања. Многи туристи сматрају да су ове активности опуштајуће и терапеутске, пружајући им прилику да се одвоје од свакодневних стресова и обавеза.

У оквиру агротуристичких аранжмана, туристи такође имају прилику да упознају локално становништво и науче о њиховој култури и традицијама. Гостопримство и топлина локалних домаћина често остављају дубок утисак на посетиоце, који се враћају својим домовима са позитивним искуствима и причама које радо деле са другима. Овај лични контакт и интеракција са локалним становништвом омогућавају туристима да стекну боље разумевање и поштовање за културне разлике и сличности, чиме се подстиче културна размена и међусобно разумевање. Туристи често учествују у традиционалним прославама и обичајима, што им пружа дубље искуство и повезаност са локалном заједницом.

Успешан развој агротуризма у западној Србији захтева добро планирање и координацију између различитих актера, укључујући пољопривреднике, туристичке делатнике, локалне власти и туристичке организације. Ова сарадња је кључна за стварање квалитетне и конкурентне туристичке понуде која ће привући туристе и обезбедити одрживи развој. Поред тога, неопходно је континуирано улагање у инфраструктуру, обуку и едукацију како би се осигурало да локалне заједнице имају капацитете да задовоље потребе савремених туриста. Развој агротуризма такође подразумева промоцију и маркетинг који истичу јединствене карактеристике и предности ове врсте туризма. Локалне заједнице и пољопривредници морају бити активно укључени у све фазе развоја како би се осигурао њихов успех и одрживост.

5.1 Карактеристике традиционалне сеоске супраструктуре као базе агротуризма у регији западна Србија

Традиционална сеоска супраструктура у западној Србији игра кључну улогу у развоју и промоцији агротуризма. Ова супраструктура обухвата разноврсне елементе као што су традиционалне куће и грађевине, пољопривредне објекте, инфраструктуру за прераду хране, као и културне и природне ресурсе који чине основу за туристичке активности. Традиционалне куће и грађевине, често изграђене од природних материјала као што су дрво и камен, представљају аутентичне примере народне архитектуре и пружају туристима јединствено искуство боравка у руралном окружењу. Ове куће су често опремљене модерним комфорима, али задржавају свој традиционални изглед и атмосферу, што доприноси аутентичности и привлачности агротуризма. Традиционална архитектура ових кућа и грађевина представља вредно културно наслеђе које је важно сачувати и промовисати.

Пољопривредни објекти, као што су амбари, штале и млинови, имају важну улогу у агротуристичкој понуди. Ови објекти пружају простор за разне активности и демонстрације традиционалних пољопривредних техника и заната. Туристи могу посматрати и учествовати у процесима као што су млевење жита, прављење сира, или производња вина и ракије. Ове активности не само да обогаћују туристичко искуство, већ и доприносе очувању традиционалних вештина и заната који су важан део културног наслеђа западна Србија. Пољопривредни објекти такође служе као место за продају локалних производа, што омогућава туристима да купе свеже и аутентичне производе директно од произвођача. Ови објекти често представљају центар активности на селу и пружају туристима прилику да доживе свакодневни живот на фарми.

Инфраструктура за прераду хране је још један важан елемент традиционалне сеоске супраструктуре у западној Србији. Мали погони за прераду воћа и поврћа, млекаре и пекаре пружају туристима увид у традиционалне методе производње хране и омогућавају им да дегустирају и купе локалне производе. Ови мали погони често користе органске и еколошки прихватљиве методе производње, што додатно повећава њихову привлачност за туристе који траже здраву и аутентичну храну. Туристи могу учествовати у радионицама и дегустацијама, што обогаћује њихово искуство и пружа им прилику да науче више о локалној гастрономији и култури. Производња хране на традиционалан начин пружа туристима аутентично искуство и прилику да пробају свеже и природне производе.

Културни и природни ресурси такође чине важан део традиционалне сеоске супраструктуре у западној Србији. Манастири, цркве, етно села и природни резервати пружају бројне могућности за културни и еколошки туризам. Туристи могу посећивати ове локације и учествовати у разним активностима као што су пешачење, планинарење, посматрање птица и учење о локалној историји и традицијама. Ови ресурси не само да обогаћују туристичку понуду, већ и доприносе очувању културног и природног наслеђа регија. Туристи који посећују ове локације имају прилику да доживе аутентична искуства и науче више о богатству и разноликости западна Србија. Посета овим местима пружа туристима дубљи увид у културне и природне вредности регија.

Интеграција традиционалне сеоске супраструктуре у агротуристичку понуду захтева пажљиво планирање и управљање како би се осигурало одрживо коришћење ресурса и очување културног наслеђа. Локалне заједнице, пољопривредници и туристички оператери морају сарађивати на развоју и промоцији агротуризма како би створили атрактивну и конкурентну туристичку понуду. Ова сарадња може укључивати обуке и едукацију за локално становништво, развој инфраструктуре и услуга, као и маркетинг и промоцију агротуристичких дестинација. Успешан развој агротуризма у западној Србији зависи од способности локалних заједница да очувају и промовишу своје културне и природне ресурсе на одржив и одговоран начин. Туристички оператери и пољопривредници морају блиско сарађивати како би створили јединствену и привлачну понуду.

Едукација и обука имају кључну улогу у развоју агротуризма. Локални пољопривредници и пружаоци туристичких услуга треба да буду обучени у областима као што су гостопримство, маркетинг, одрживи развој и управљање ресурсима. Ово ће им омогућити да побољшају своје услуге и привуку већи број туриста. Такође, неопходно је промовисати значај очувања културног и природног наслеђа међу локалним становништвом, како би се осигурало да агротуризам остане одржив и да не доведе до деградације ових вредности. Образовни програми и радионице могу допринети подизању свести о значају очувања и одрживог коришћења природних и културних ресурса.

Инвестирање у инфраструктуру је такође кључно за развој агротуризма у западној Србији. Путна мрежа, смештајни капацитети, објекти за прераду хране и друге неопходне услуге морају бити адекватно развијени и одржавани како би се задовољиле потребе туриста. Ово укључује изградњу и реновирање традиционалних објеката, као и улагање у модерне погодности које ће осигурати комфор и безбедност туриста. Добра

инфраструктура је основа за стварање квалитетне туристичке понуде која ће привући и задржати туристе. Инвестирање у одрживу и квалитетну инфраструктуру је неопходно за дугорочни успех агротуризма у регији.

Промоција и маркетинг су од суштинског значаја за привлачење туриста у агротуристичке дестинације западна Србија. Ово укључује развој стратегија маркетинга које истичу јединствене карактеристике и предности агротуризма у овом регији. Социјални медији, веб странице, брошуре и други маркетиншки материјали могу се користити за промоцију агротуристичких понуда и привлачење различитих група туриста. Такође, сарадња са туристичким агенцијама и организацијама може помоћи у ширењу информација и повећању видљивости ових дестинација на међународном нивоу. Ефикасан маркетинг је кључ за привлачење туриста и осигурање успешног развоја агротуризма.

Агротуризам у западној Србији има велики потенцијал за развој захваљујући богатству природних и културних ресурса, традиционалним начинима живота и ангажовању локалних заједница. Развој агротуризма може допринети економском просперитету, очувању културног и природног наслеђа и побољшању квалитета живота у руралним подручјима. Међутим, за успешан развој агротуризма неопходно је континуирано улагање у инфраструктуру, едукацију и обуку, као и промоцију и маркетинг. Само кроз интегрисани и одрживи приступ могуће је остварити пун потенцијал агротуризма и осигурати његов дугорочни успех у западној Србији.

5.2 Изабране руралне туристичке дестинације регије западна Србија

Западна Србија је богата природним лепотама и културним наслеђем, што је чини идеалном регијом за развој руралног туризма. Овај део Србије нуди бројне дестинације које привлаче туристе својим аутентичним руралним амбијентом, гостопримством и разноврсним активностима. Изабране руралне туристичке дестинације у овој регији представљају добру комбинацију природних лепота и традиционалног начина живота. Ове дестинације нуде различите активности и атракције које могу задовољити различите интересе и преференције туриста. Предмет анализе су руралне туристичке дестинације у којима је спроведено истраживање. У питању је 11 дестинација у Златиборском и Моравичком округу које поседују дугу традицију и резултате у руралном туризму.

5.2.1 Кремна

Село Кремна, смештено између планина Тара и Златибор у западној Србији, представља јединствену руралну туристичку дестинацију. Ово село је познато по својој мистичној историји и легендама, посебно по пророцима из породице Тарабић. Милош и Митар Тарабић, познати као "кремански пророци", предвидели су многе догађаје у српској историји, укључујући технолошке иновације као што су телефон и телевизија (Mandić, 2008). Туристи који посете Кремну могу да уживају у природним лепотама, као и да посете Спомен дом пророка и упознају се са историјом и пророчанствима породице Тарабић.

Кремна је идеална дестинација за оне који траже мир и опуштање у природи. Захваљујући свом географском положају и богатству шума, ваздух у овом крају је изузетно чист и здрав (Misailović, 2015), што привлачи туристе који желе да побегну од градске гужве и уживају у свежем планинском ваздуху. У селу постоји и неколико сеоских домаћинстава која нуде смештај у традиционалним кућама, као и домаћу храну припремљену од локалних састојака. Туристи могу да се укључе у разне активности као што су пешачење, бициклизам и брање лековитог биља. Поред природних лепота, Кремна је позната и по својој културној понуди. Село организује различите манифестације током године, укључујући традиционалне фолклорне фестивале и занатске радионице. Посетиоци могу да учествују у изради сувенира, као што су плетене корпе и ручно рађени предмети од дрвета. Ове активности омогућавају туристима да доживе аутентичан начин живота у српском селу и да се повежу са локалном заједницом.

Кремна је такође одлична полазна тачка за истраживање околних туристичких атракција. На само неколико километара од села налази се чувена Шарганска осмица, музејски железнички воз који пролази кроз живописне пејзаже и пружа незабораван доживљај. Близина Националног парка Тара омогућава туристима да уживају у планинарењу, обиласку језера и посматрању дивљих животиња. Ова комбинација културних и природних атракција чини Кремну атрактивном дестинацијом за све типове туриста. У селу постоје и бројне могућности за развој агротуризма туризма. Будућност туризма у Кремни лежи у одрживом развоју и очувању природних и културних ресурса. Улагањем у инфраструктуру и промоцијом еко-туризма, село може да привуче још већи број посетилаца и допринесе економском развоју читавог регија.

5.2.2 Кушићи

Село Кушићи, које се налази 12 км од Јавора према Ивањици, привлачи туристе идеалном надморском висином од око 1000 метара, боровом шумом, високом концентрацијом јона и јединственом „ружом ветрова“(Ostojić, 2010). Туризам у овом крају препознат је као најперспективнија делатност (Nikolić, 2013). Ово село се налази на обронцима планине Јавор, а недалеко од планина Голије и Мучња, и представља идеално место за љубитеље природе и планинарења. Туристи имају прилике да упознају природне туристичке атракције, али и културно наслеђе овог краја. Кушићи су такође познати по својим традиционалним пољопривредним активностима, као што су сточарство и производња млечних производа. Током боравка у сеоским газдинствима, туристи могу активно да се укључе у активности и сазнају више о традиционалном начину живота локалног становништва. Село нуди бројне могућности за рекреацију и одмор, чинећи га идеалним местом за бег од градске вреве.

Кушићи су смештени у срцу природног богатства западна Србија, што их чини идеалним полазиштем за истраживање околних планина и шума. Планина Јавор, која доминира пејзажем, нуди бројне стазе за пешачење и планинарење које воде кроз нетакнуту природу и пружају спектакуларне погледе на околину. Осим тога, ово село представља једно од главних туристичких потенцијала Голије и главних носиоца развоја туризма у овом крају (Nikolić, 2013). Посебна специфичност овог краја је лековито својство ваздуха. Ивањица, која се налази у близини Кушића је препозната као прва ваздушна бања у Србији и уврштена је на листу бањско-климатских лечилишта. Кључни објекат здравственог туризма у окружењу је Специјална болница, позната и као "Анемија", званично Институт за специјализовану рехабилитацију у Ивањици (Pešić, 2010). Овакве климатске карактеристике и изграђена медицинска инфраструктура имају важну улогу у развоју здравственог туризма овог простора.

Традиционална пољопривреда је још један важан аспект живота у Кушићима. Село је познато по својим пољопривредним активностима, нарочито сточарству и производњи млечних производа, али и чувеном ивањичком кромпиру (Ostojić, 2010). Током боравка у Кушићима, туристи могу уживати у домаћој храни припремљеној по традиционалним рецептима. Локални специјалитети као што су кајмак, сир, пршут и домаћи хлеб само су неки од укуса који чекају посетиоце. Многе породице у Кушићима баве се пољопривредом и производњом хране, што значи да туристи могу уживати у свежим и органским производима директно са фарме. Ова аутентична кулинарска

искуства пружају додатну вредност и чине боравак у Кушићима још пријатнијим и незаборавнијим. Разноврсни излети, домаћа храна и други садржаји доприносе његовој привлачности. Локално становништво такође пружа услуге, укључујући смештај и производе као што су сир, кајмак и кромпир (Ostojić, 2010).

Културне атракције у Кушићима укључују бројне историјске и религијске споменике који сведоче о богатој историји и култури овог подручја. Цркве и манастири у околини нуде туристима могућност да истраже историју и архитектуру регија, као и да се упознају са духовним наслеђем. Туристи могу посећивати ове светиње и уживати у мирној и духовној атмосфери коју пружају. Ови историјски споменици представљају важан део културног наслеђа Кушића и пружају додатну вредност туристичкој понуди села. Осим тога, овај крај је познат и по традиционалној обради и производњи текстила, првенствено од вуне, али и прераде конопље за производњу кудељне нити (Ivanović-Barišić, 2002). У Кушићима се током године одржавају различите културне манифестације, али свакако најзначајнија је она удаљена неколико километара у драгачевском селу Гуча када се сваке године одржава сабор трубача. Током дана трајања фестивала, постоји повећана тражња за смештајним капацитетима у околним местима, па тако и у Кушићима.

Село је забележило значајан раст сеоског туризма, нудећи смештај у хотелима, приватним кућама и фармама (Ostojić, 2010). Ове куће су често опремљене модерним комфорима, али задржавају свој оригинални изглед и атмосферу. Туристи могу уживати у аутентичном руралном амбијенту, са погледом на прелепе пејзаже и звуком природе. Овај смештај нуди јединствено искуство које се не може наћи у модерним хотелима и пружа туристима прилику да се осете као део локалне заједнице. Поред тога, локални домаћини су увек спремни да поделе своје приче и искуства са гостима, што додатно обогаћује боравак.

5.2.3 Камена Гора

Село Камена Гора налази се у општини Пријепоље, на југозападу Србије, и сматра се једним од најлепших села у овом крају. У близини границе са Црном Гором, простор на којем се налази село је део Старовлашко-рашког планинског подручја, који се налази у оквиру Средњег Полимља између река Лим и Увац (Pavićević et al., 2012). Ово село, окружено густим боровим шумама и чистим планинским изворима, привлачи туристе својим природним лепотама. Са надморском висином између 800 и 1500 метара, ово село нуди поглед на околне планине као што су Дурмитор, Јадовник, Златар и Златибор.

Простор Камене Горе, због својих јединствених природних ресурса, има статус предела изузетних одлика од 2009. године (Miličić et al., 2018).

Камена Гора је идеално место за љубитеље природе и авантуристе, али пре свега је према мишљењу Мекића и Ћосића (Mekić & Ćosić, 2020) идеално за развој руралног туризма. Село има шест добро обележених пешачких стаза укупне дужине од 80 км, које пролазе кроз ливаде, бројне планинске изворе и густе шуме (Plavša & Ratković, 2007). У знамените туристичке атракције у Каменој Гори убрајају се старе цркве и манастири који су сведоци дуге и богате историје овог краја. Црква Светог Илије, која датира из 19. века, један је од најзначајнијих културних споменика у селу, а у близини се налази и манастир Милешева чију унутрашњост краси чувена фреска Белог Анђела. Манастир чији је задужбинар Краљ Стефан Владислав, изграђен је у XIII веку, од када датирају и прве фреске (Popović et al., 2022). Овакви ресурси представљају вредне туристичке атракције и темеље за креирање културног и верског туристичког производа.

У селу постоје бројна сеоска домаћинства која нуде смештај и традиционалну домаћу храну (Matović, 2020). Локални становници су познати по својој гостољубивости и спремности да поделе своје животне приче и искуства са посетиоцима. Овај облик руралног туризма омогућава туристима да доживе аутентичан начин живота у српском селу и да се повежу са природом и локалном културом. Туристичка инфраструктура у Каменој Гори је добро развијена, а село је лако доступно путем асфалтираног пута од Пријепоља.

5.2.4 Златар

Планина Златар, смештена у југозападном делу Србије, позната је по својим прелепим пејзажима, чистом ваздуху и богатим природним ресурсима. Јединствена комбинација медитеранске и планинске климе даје планини дуго годишње сунчево зрачење и свеж планински ваздух. Попут Ивањице и Златибора, и Златар због својих лековитих ваздушних својстава и специфичној микроклими има статус ваздушне бање (Lešević et al., 2021). Ове природне карактеристике, заједно са аутентичним видиковцима поред река Лим, Увац и Бистрица, чине Златар незаобилазном дестинацијом како за оне који желе да проведу одмор у природи, тако и за оне који траже спортске и рекреативне одморе (Plavišić, 2022). На Златару се налази више вештачких језера, укључујући Златарско, Сјеничко, Радоињско и Потпећко језеро. Ова језера, иако направљена људском руком, поседују природну лепоту која је у рангу са најбољим природним чудима. У непосредној близини Златара налази се кањон реке Увац, станиште јединствене врсте птице белоглавог супа, што је привлачност за љубитеље природе,

авантуристе и фотографе. Између планина Златар и Јадовник налазе се бројна насељена села попут Доњег и Горњег Гоња, Машовића, Аљиновића, Доњих и Горњих Лопижа, Дрмановића и других. Сва места, иако са изразито старијим становништвом, поседују природне и културне вредности које се могу валоризовати у туристичке сврхе (Matović, 2020).

Планина нуди разне активности за туристе, укључујући пешачење, бициклизам, параглајдинг и скијање. Зими, Златар привлачи посетиоце уређеним стазама за алпско скијање које су опремљене модерним жичарама и системима за вештачко оснежавање (Plavišić, 2022). Главна ски-стаза дуга је преко једног километра и опремљена је за ноћно скијање. Посебну атракцију представља Адреналински парк на Златару, који је отворен 2014. године и нуди платформе на дрвећу, препреке и зип-лајн систем дуг 190 метара. Овај парк је намењен свима који воле авантуру и адреналинске активности. За љубитеље културе и историје, у Новој Вароши и околини постоје бројни споменици и музеји који чувају богатство културног наслеђа овог регија Рурална домаћинства у околини нуде аутентично искуство живота на планини, са традиционалним смештајем и домаћом кухињом. Захваљујући неговању аутентичног начина производње прехрамбених производа, поједини производи су постали заштитни знак ове планине, попут златарског сира и суџука (Obradović et al., 2023).

5.2.5 Косјерић

Општина Косјерић налази се између Ваљева и Ужица. Ово подручје богато је природним и антропогеним туристичким ресурсима (Ilić, 2007). Када се говори о природним вредностима, на северу најближе су планине Повлен и Маљен, као и реке Скрапеж и Кладороба, док на југу најближе су планине Јелова гора и Црнокоса. Добра позиционираност Косјерића огледа се и у чињеници да су туристима недалеко доступни и планински центри Дивчибаре и Златибор. Косјерић је познат и по својим природним атракцијама као што су Таорска врела, која се налазе у селу Маковиште. Овај јединствени извор са планинском водом формира водопаде висине од два до десет метара, што га чини популарним местом за посетиоце који желе да уживају у природним лепотама. Косјерић као и околна места су по географској структури брдско-планинског типа (Radosvaljević, 2017), што свакако диктира врсту туристичких производа који су овде доступни.

Косјерић организује разне манифестације током године, укључујући фолклорне фестивале и сајмове заната, које привлаче велики број посетилаца. Најзначајнија манифестација је „Чобански дани“, која се одржава почетком јула и представља фестивал

традиционалне народне уметности и стваралаштва (Bijeljac et al., 2021). Ове манифестације пружају туристима прилику да се упознају са локалном културом и обичајима, као и да уживају у музици, плесу и традиционалним специјалитетима. Туристичка инфраструктура у Косјерићу је добро развијена, са бројним смештајним капацитетима и ресторанима који нуде аутентичну домаћу кухињу. Рурални, а тиме и агротуризам у Косјерићу има велики потенцијал за даљи развој, захваљујући природним лепотама, богатој култури и гостољубивости локалног становништва. Улагање у инфраструктуру и промоцију туристичких потенцијала може допринети повећању броја посетилаца и економском развоју овог краја. Једна од популарних атракција у Косјерићу је и етно-село Гостољубље, које нуди традиционални смештај и разне активности у природи, укључујући базене и пешачке стазе.

У селу Сеча Река налази се стара црква брвнара из 15. века, која представља значајан културно-историјски споменик. Ова црква чува велики број икона, „Златне двери“ донете из Херцеговине, пехар из 1812. године и реликвије донете са Свете Горе у Грчкој. Поред тога, од културно-историјских атракција издвајају се илирски гробови и римска гробља у селима као што су Годљево, Маковиште и Сеча Река. Значајни су и остаци цркве Мркша у Душком Пољу, која чува историјску тајну штампања „Цветног триода“ и „Четворојеванђеља“ (Ilić, 2007).

5.2.6 Коштунићи

Коштунићи је мало село смештено на јужним падинама планине Сувобор у Моравичком округу, у близини Горњег Милановца. Ово село се налази на раскршћу путева који воде ка Чачку, Ваљеву и Пожеги, што га чини лако доступним из различитих праваца (Milošević, 2006). Коштунићи су познати по својој богатој природној и културној баштини, као и по својој изузетној еколошкој очуваности. Према последњем попису, у овом селу живи 382 становника (Републички завод за статисткику, 2023). Развој сеоског туризма у Горњем Милановцу започео је 1997. године пројектом „Интегрални рурални развој Сувоборског краја“. Овим планом село Коштунићи је одређено као центар савременог пољопривредног, туристичког и еколошког развоја (Ševarlić & Petrović, 2011).

Село Коштунићи има дугу и занимљиву историју. Према предању, име села потиче од шуме коштуњавих ораха која је некада била распрострањена на том подручју. Данас, Коштунићи су познати по својим етно-културним садржајима, као што су Црква Свете Петке, Продановића магаза и Спомен дом Живојина Мишића. Етно кућа "Анђелија Мишић" и етно музеј у Продановића магазу нуде увид у традиционалну српску

архитектуру и начин живота у 18. и 19. веку. Једна од главних атракција села је Еко Село Коштунићи, које се простире на неколико хектара и нуди разноврсне садржаје за одмор и рекреацију. Еко село нуди смештај у традиционалним српским вајатима, који су савремено опремљени, али задржавају аутентични изглед из претходних векова. Село нуди разне активности на отвореном, као што су планинарење, бициклизам, лов, риболов и пешачење. Ту је и велнес центар, мини зоо врт и продавнице грнчарија и рукотворина, које додатно обогаћују понуду (Eko selo Koštunići, 2024). Еко село Коштунићи је посебно познато по својим етно ресторанима који нуде домаће специјалитете припремљене на традиционалан начин. Посетиоци могу уживати у аутентичној српској кухињи и локалним ракијама у амбијенту који одражава дух прошлих времена. Један од ресторана налази се на самој обали језера створеног изградњом бране на реци Чемерници, што пружа посебан доживљај уживања у храни уз поглед на воду. За резултате развоју сеоског туризма у Коштунићима, Туристичка организација Србије је 2003. године наградила етно-село Коштунићи доделивши им престижно признање „Туристички цвет“ (Ševrlić & Petrović, 2011).

Коштунићи су окружени предивним пејзажима планине Сувобор. На висоравни Сувобора налази се Равна Гора, позната по историјским догађајима из Другог светског рата. Посетиоци могу уживати у прелепим погледима са видиковца Бабина Глава и истраживати пећине Сува и Мокра пећина. Чиста река Чемерница, која протиче кроз село, додатно доприноси атрактивности ове дестинације.

5.2.7 Злакуса

Злакуса је село у западној Србији, смештено на десној обали реке Ђетиње, између Пожеге и Ужица. Познато је по својој богатој традицији грнчарства, која се преноси са генерације на генерацију већ три века. Злакушка грнчарија се издваја по специфичном начину израде, где се користи комбинација глине и калцита, што даје посуђу посебну издржљивост и јединствен изглед. Глина се довози из села Врањани, а калцит из оближњег села Рупељево, што додатно доприноси уникатности производа. Аутентичност израде грнчарије препозната је и у светским оквирима. Тако је, крајем 2020. године УНЕСКО уврстио технику израде злакуске грнчарије на листу нематеријалног културног наслеђа (Vukčević, 2021). Злакуса је постала центар за уметничку керамику захваљујући Међународној колонији уметничке керамике која се овде одржава већ две деценије. Ова манифестација окупља уметнике из различитих делова света, који током летњих месеци долазе у Злакусу да размене искуства и стварају уметничка дела. Поред тога, сваке године се одржава и "Лончаријада", део

манифестације "Јесен у Злакуси", где се представљају различити производи локалних грнчара и одржавају радионице за посетиоце (Ivanović & Besermenji, 2013).

Злакуса није позната само по грнчарији, већ и по етно парку "Терзића авлија" (Spalević, 2009). Овај етно парк представља типично српско сеоско домаћинство са аутентичним кућама, шупама и бунаром. Терзића авлија је отворена за посете током целе године и нуди увид у традиционални начин живота у Србији. Ово сеоско домаћинство се састоји од две старе куће, једне преко 100 година, од непечене цигле са четвороводним кровом покривеним старим црепом. Једна кућа је сада музеј, а друга трособан апартман у етно стилу (Ратковић, 2012). Природне лепоте Злакусе су такође импресивне. Село је окружено брдима и нуди спектакуларне видиковце, као што је врх Градина на 931 метар надморске висине, са којег се пружа панорамски поглед на околне планине и долине. Пешачке стазе које су маркиране кроз село омогућавају посетиоцима да истраже ову предивну природу, док рибњаци са пастрмкама и богате шуме пружају додатне могућности за рекреацију и опуштање.

Злакуса је и дом за око 18 активних грнчарских домаћинстава, која су организована у два удружења. Прво, Удружење лончара Злакуса, је старије и заслужно за заштиту злакушке грнчарије као културног добра, док је друго, Удружење злакушка грнчарија, новијег датума и ради на промоцији и унапређењу овог заната. Културно наслеђе Злакусе се не ограничава само на грнчарију. Село је домаћин многих манифестација које славе српску традицију и обичаје (Ćertić, 2007). Током лета се одржавају фестивали, као што је "Злакуса у песми и игри", који привлаче учеснике из различитих крајева Србије и дијаспоре. "Распевана авлија" је још један популаран догађај где се млади вокални солисти такмиче у извођењу традиционалне музике.

Злакуса је постала синоним за сеоски туризам у Србији, нудећи посетиоцима јединствено искуство спајања традиционалног заната и савремених туристичких садржаја (Ćertić, 2007). Село је пример како очување културног наслеђа може постати кључ за одрживи развој и привлачење туриста из целог света. Ова комбинација културног, природног и туристичког потенцијала чини Злакусу не само посебним местом за посету, већ и значајним центром за очување и промоцију српског културног идентитета.

5.2.8 Увац

Насеље Увац, смештено у југозападној Србији, у близини Сјенице, познато је по својој изузетној природној лепоти и богатом биодиверзитету. Ово подручје је део Специјалног резервата природе Увац, који је заштићен због својих јединствених

природних карактеристика, укључујући спектакуларне меандре реке Увац и станишта ретких врста птица. Резерват Увац је дом за једну од највећих популација белоглавог супа у Европи (Plavša et al., 2009). Ова врста орла-лешинара била је на ивици изумирања, али захваљујући напорима за очување, њихова популација се опоравила и сада броји стотине птица. Посматрање ових величанствених птица како лете изнад кањона је јединствено искуство које привлачи туристе из целог света.

Меандри реке Увац, који се налазе између планина Златар и Јавор, су једно од најпознатијих обележја овог резервата. Ове природне кривине реке креиране су током милиона година ерозијом кречњачких стена и пружају невероватне панорамске погледе са видиковаца као што су Молитва и Лопиже. Меандри су нарочито атрактивни током вожње чамцима, где посетиоци могу да уживају у јединственом пејзажу и дивљини (Plavša et al., 2009). Једна од главних атракција Увца су пећине, међу којима су најпознатије Ледена пећина, Ушачка пећина и Тубића пећина. Пећински систем реке Увац има значајан потенцијал за две дестинације: долину реке Увац и Златар и Пештерску висораван, јер се налази између оба подручја (Plavša et al., 2009). Ледена пећина је богата сталактитима и сталагмитима, а због своје хладноће и специфичних украса називана је по леденим формацијама. Ове пећине су делимично потопљене и доступне су само путем чамаца, што додатно доприноси њиховој атрактивности за авантуристе и љубитеље природе. За посетиоце који желе да остану дуже, доступни су различити смештајни капацитети у околини Увца, укључујући виле, апартмане и викендице. Такође, ту су и етно домаћинства која нуде аутентично искуство боравка у традиционалним српским кућама.

5.2.9 Горња Трепча

Горња Трепча је село смештено у близини Чачка, у Моравичком округу, на око 140 км од Београда. Налази се на обронцима планина Вујан и Буковик, у југозападном делу Шумадије, и најпознатије је по истоименој Атомској Бањи, која је званично добила статус бање 2011. године (Đević, 2018). Атомска Бања Горња Трепча је специфична по својим минералним изворима који садрже ретке елементе као што су цезијум, стронцијум, литијум, кобалт, уран, радон и титан. Ове минералне воде су познате по својим лековитим својствима, посебно у терапији мултипле склерозе, реуматских обољења, гастроинтестиналних проблема и болести периферних крвних судова. Вода је благо радиоактивна, са температуром од око 30°Ц, што је чини јединственом у Европи за лечење одређених медицинских стања. Истиче се као једна од бања коју туристи најчешће посећују из медицинских разлога (Panić & Popesku, 2021). Ово потврђују и

Блешић и остали (2009) који примећују да високе просечне дужине боравка током целе године указују да су лечење и рехабилитација примарни разлози због којих многи посетиоци долазе у Атомску Бању.

Данас, Атомска Бања Горња Трепча нуди модерну медицинску опрему и разне терапије, укључујући физикалну терапију, бисерне купке, подводне масаже и ручне масаже. У понуди су и разни пакети терапија прилагођени потребама пацијената. Смештај је могуће пронаћи у стационару "Природно лечилиште Горња Трепча", хотелу "Вујан", као и у неколико пансиона и приватних домаћинстава (Обрадовић-Бурсаћ и Станковић-Васовић, 2004). Поред медицинског туризма, Горња Трепча нуди богато културно-историјско наслеђе и природне лепоте. У близини се налазе манастир Вујан, Овчарско-Кабларска клисура, као и археолошки локалитети у Чачку и околини. Манастир Вујан, који се налази на обронцима истоимене планине и у близини села Прислоница, важан је верски објекат који употпуњују туристичку понуду Горње Трепче. Дрвена врата на западној страни које краси дуборез одликују се својим уметничким значајем (Jovanović-Tončev & Podovac, 2014). Уз то, иако нису у функцији, старе воденице употпуњују културну атрактивност овог места (Pavlović, 2008).

Туристи могу уживати и у прелепој природи која окружује село, као и у разним спортским и рекреативним активностима. Планинске падине су прекривене густим шумама бреста, букве, храста, белог јасена, граба, липе и обухватају 5 хектара четинарске шуме (Обрадовић-Бурсаћ и Станковић-Васовић, 2004). Блага клима и чист ваздух додатно доприносе атрактивности овог места као дестинације за одмор и рехабилитацију. Горња Трепча представља спој лековитих својстава, природних лепота и културног наслеђа, чинећи је идеалним местом за посетиоце који траже опуштање и здравствени опоравак, али и манифестација. Током лета одржавају се манифестације као што су Дани здравља, Дани шљиве, Фестивал фрулаша у Прислоници (Jovanović-Tončev & Podovac, 2014).

5.2.10 Сирогојно

Село Сирогојно, смештено на источном ободу златиборске висоравни, је једно од најпознатијих села у Србији због свог јединственог музеја на отвореном "Старо село" и традиционалног плетеног сирогојанског џемпера. Први пут се спомиње у турском попису из 1476. године, а данашњи облик имена "Сирогојно" потиче из турских дефтера из 1559/1560. године (Музеј на отвореном „Старо село“, 2024а). Село је познато по својој изузетној етнографској вредности и представља важан културни центар Србије. Једна од најзначајнијих институција у селу је Задруга Сирогојно, основана 1924. Године (Fridrok,

1987). Задруга је одиграла кључну улогу у развоју села, нарочито током 1960-их година када је промовисала пољопривреду, изградњу путева, електрификацију и развој индустрије. Значајну улогу у развоју културе и економије Сирогојна имала је и организација плетиља, позната по изради ручно плетених одевних предмета који су постали светски познати у модним круговима (Шкорић и остали, 2020).

Село се налази на око 26 километара од туристичког центра Златибора и познато је као чувар традиције и обичаја златиборског краја. ирогојно је познато и по својим занатима и традиционалним вештинама. Људи из златиборског краја су знали око 40 различитих заната, укључујући производњу катрана и бакљи, столарство, ковачки занат, млинарство, израду сеоске обуће (опанци), плетење и вез. Ови занати су се развијали и мењали у зависности од друштвених и економских околности Музеј на отвореном "Старо село" у Сирогојну обухвата скоро пет хектара и садржи аутентичне грађевине донете из различитих делова Златибора (Kovač, 2011). Ове куће и објекти верно представљају традиционалну сеоску архитектуру 19. века и приказују начин живота у том периоду. Музеј је подељен у два дела: један који чува оригинални изглед и функцију кућа и други који је прилагођен туристичким потребама, са продавницама сувенира, кафанама и апартманима. У селу се налази и Музеј плетиља, отворен 2008. године, који чува успомене на почетке организације жена плетиља из Сирогојна. Музеј садржи аутентичне снимке модних ревија, фотографије из 1970-их и 1980-их година, као и новинске чланке и писма која сведоче о историји и значају ове организације (Музеј на отвореном „Старо село“, 2024a).

Сирогојно је познато и по својој Цркви Светих Петра и Павла, саграђеној 1821. године, која је заштићена као културно добро. У њој се чувају бројне вредне иконе и резбарена врата, што додатно привлачи љубитеље историје и културе (Музеј на отвореном „Старо село“, 2024b). Поред музеја, Сирогојно је познато по својој богатој текстилној традицији, нарочито по плетеним џемперима који су постали светски познати. Ови џемпери су ручно плетени од природне вуне и представљају јединствени спој традиције и модерног дизајна. Посетиоци могу да купе ове џемпере у локалним радњама и тако понесу са собом део сирогојанског наслеђа. Туристи који посете Сирогојно могу уживати у бројним активностима и програмима које организује музеј. Међу њима су радионице старих заната, изложбе и културни догађаји који омогућавају посетиоцима да се упознају са традицијом и обичајима овог краја. Такође, у селу се налази неколико конака и ресторана који нуде традиционалну српску кухињу, што доприноси комплетном доживљају. Поред тога, Сирогојно је препознато и као интересантна конгресна

дестинација (Bučić et al., 2015). Учесницима је време између пословних обавеза употпуњено разгледањем традиционалног сеоског амбијента и стицањем знања о локалној историји и култури, што представља додатну вредност када се говори о овој врсти туризма.

5.2.11 Вранеша

Село Вранеша, смештено у прелепом окружењу планине Златар, недалеко од Пријепоља и у близини језера Увац, представља праву оазу мира и природе. Ово село, које се налази на надморској висини од око 900 метара, нуди јединствено искуство за посетиоце који траже бекство од градске вреве и желе да уживају у природним лепотама и традиционалним вредностима Србије (Svojić, 2015). Становници Вранеше углавном се баве пољопривредом, сточарством и туризмом, што доприноси економском развоју овог подручја. У селу се налази неколико основних инфраструктурних објеката који служе за свакодневни живот становника. Ту су основна школа, неколико продавница и здравствена амбуланта која пружа основне медицинске услуге. Локална заједница је активна у очувању традиције и организовању културних манифестација које промовишу културно наслеђе овог краја. Село Вранеша је смештено у близини важних природних резервата као што су Увац и Златарско језеро. Ови резервати су значајни за очување биодиверзитета и привлаче бројне туристе. Река Увац је позната по својим меандрима и станишту ретких врста птица, што је чини популарном дестинацијом за љубитеље природе и истраживаче.

Поред природних лепота, Вранеша нуди и богат културни садржај. Посетиоци могу посетити оближње манастире као што су Милешева и Дубница, који су значајни за српску средњовековну уметност и архитектуру. Такође, специјални природни резерват Увац нуди јединствене феномене меандара реке Увац и станиште белоглавог супа, ретке и заштићене врсте орла.

Комплекс етно села Вранеша обухвата централни објекат на четири нивоа са површином од 1000 квадратних метара. На првом спрату се налази рустични ресторан, рецепција и етно продавница. На другом спрату је сала за прославе, док трећи и четврти спрат садрже ексклузивне апартмане и дуплекс апартман са погледом на језеро. Око централног објекта смештено је пет бунгалова, сваки са две двокреветне собе и камином, што доприноси аутентичном етно амбијенту (Svojić, 2015). Етно еко село Вранеша је окружено густом четинарском шумом, што ствара идеално окружење за опуштање и рекреацију. Посетиоци могу уживати у пешачким стазама које воде до видиковаца са предивним погледом на Родоинско језеро. Ту је и велнес центар са затвореним и

отвореним базеном, сауном, ледном пећином, собама за масажу и витал баром. Центар је дизајниран тако да задовољи све потребе за релаксацијом и здрављем

5.3 Материјална база агротуристичке понуде у регији западна Србија

Западна Србија је значајна дестинација за агротуризам, нудећи разнолика искуства која комбинују традиционални начин живота, природне лепоте и културно наслеђе. У овој регији је регистрован највећи број агротуристичких домаћинстава, судећи по истраживању из 2013. године (Petrović et al., 2015). Агротуристичка понуда у овој регији обухвата широк спектар активности и услуга које привлаче туристе из земље и иностранства, пружајући им прилику да се повежу са природом и доживе аутентичан рурални амбијент. Тренутна понуда укључује смештај у традиционалним домаћинствима, учешће у пољопривредним активностима, дегустацију локалних производа, као и различите културне и рекреативне активности. У анализи овог рада у посебан фокус стављен је на анализу 11 руралних туристичких дестинација и то: Кремана, Кушића, Камене Горе, Златара, Косјерића, Коштунића, Злакусе, Увца, Горње Трепче, Сирогојна и Вранеше. Ове дестинације привлаче туристе својим специфичним природним и антропогеним ресурсима и различитим туристичким производима. Свака од ових дестинација доприноси разноврсности агротуристичке понуде и нуди јединствена искуства која су дубоко укорењена у традицији и култури овог дела Србије. Агротуристичка понуда није ограничена само на природу и културу већ обухвата и значајну социо-економску компоненту која подржава локалне заједнице (Kipkorir et al., 2022; Hassan et al., 2023). Развој агротуризма у западној Србији представља важан аспект руралног развоја, доприносећи економској стабилности и одрживости локалних заједница. Туристи који посете ову регију имају прилику да искусе традиционалне обичаје, пробају локалну храну и упознају се са животом на селу (Obradović et al., 2023).

Смештај у западној Србији укључује етно куће и рурална домаћинства (Dimitrijević et al., 2022). Ове куће су често изграђене од природних материјала и опремљене аутентичним намештајем који одражава локалну културу (Stanimirović et al., 2023). Туристи могу уживати у миру и тишини руралног окружења, уз гостопримство локалних домаћина. На пример, смештај у Кремнима нуди панорамске погледе на планину Тару, док у Каменој Гори туристи могу уживати у природном амбијенту густих шума и прелепих пејзажа. Ове куће су опремљене и модерним детаљима, али задржавају традиционални изглед, што их чини идеалним за туристе који траже аутентично

искуство. Поред тога, туристи имају прилику да бораве у објектима који су еколошки одрживи, што додатно доприноси њиховој привлачности. У неким дестинацијама, попут Златара и Косјерића, смештајне јединице се налазе у непосредној близини главних туристичких атракција, што омогућава лак приступ активностима на отвореном. Ова врста смештаја омогућава туристима да се удаље од градске вреве и доживе аутентичан рурални начин живота, чиме се подстиче њихов повратак природи и традицији. Локални домаћини често организују и додатне активности за своје госте (Ivanović & Besermenji, 2013), као што су обиласци околних места, дегустације локалних производа и учешће у сеоским обичајима. Туристи који посећују ову регију често желе да упознају локалну културу, традицију, фолклор и кухињу. Анимација и тематски догађаји имају важну улогу у обогаћивању туристичког искуства кроз пружање образовних и културних активности (Bjeljac, 2006).

У табели 2 је дат преглед једанаест посматраних туристичких дестинација, њихов број смештајних капацитета, као и просечне цене смештаја. Дестинације првенствено нуде традиционалне куће, где туристи могу изнајмити цео смештајни објекат или апартман (односно собу у оквиру домаћинства). Услуге се разликују, од основних производа до објеката са укљученим оброцима и другим додатним садржајима.

Табела 2 – Смештајни капацитети у руралним дестинацијама регије Западна Србија; Извор: Прилагођено према selo.rs, 2024; booking.com, 2024

Назив туристичке дестинације	Број смештајних објеката	Просечна цена смештаја
Кремна	25	41,36 €
Кушићи	5	55,00 €
Камена Гора	5	61,40 €
Златар	62	31,94 €
Косјерић	25	51,70 €
Коштунићи	4	46,25 €
Злакуса	2	44,50 €
Увац	18	59,55 €
Горња Трепча	7	24,88 €
Сирогојно	4	45,50 €
Вранеша	8	33,50 €
Укупно	**165**	**45,05 €**

Златар има највећи број смештајних јединица, са 62 објекта. Ово указује да је Златар главна туристичка дестинација у регији, вероватно због своје добро развијене

инфраструктуре и разноврсности услуга које опслужују широк спектар туриста. Са друге стране, дестинације као што су Злакуса и Коштуниħи имају најмање смештајних јединица, са само 2, односно 4 објекта. Ова ограничена доступност могла би бити последица мање развијене туристичке инфраструктуре или мање потражње у овим областима. Просечне цене смештаја значајно варирају када се упореде одабране руралне дестинације. Највишу просечну цену има Камена Гора са 61,40 евра, затим Увац са 59,55 евра, Кушиħи са 55,00 евра и Косјерић, са 25 објеката и просечном ценом од 51,70 €. Ове више цене могу да одражавају бољу опремљеност смештаја и квалитетније садржаје који се нуде на овим дестинацијама или у оквиру смештајног објекта, можда служеħи тржишним нишама које траже аутентичније и квалитетније искуство. Насупрот томе, Горња Трепча нуди најнижу просечну цену од 24,88 евра, што указује на то да би могла бити повољнија дестинација.

Занимљиво је да не постоји јасна корелација између броја смештајних капацитета и просечне цене. На пример, Златар, са највећим бројем објеката, има релативно ниску просечну цену од 31,94 евра. Ово сугерише да би Златар могао да опслужује већи број туриста са различитим буџетским опцијама. Насупрот томе, дестинације попут Камене Горе и Увца, које имају мање објеката, имају више просечне цене, вероватно због популарности туристичких атракција у месту и у околини, као и вишег квалитета смештаја. Вранеша са 8 објеката и просечном ценом од 33,50 €, представља дестинацију на којој је цена смештаја релативно нижег ранга, као и на Златару. Ове дестинације нуде равнотежу између цене и доступности, привлачне туристима који не. Укупан број смештајних јединица на свим посматраним дестинацијама је 165, са просечном ценом од 45,05 €. Ови збирни подаци пружају корисну основу за разумевање укупног капацитета смештаја у приватним кућама и апартманима у овој регији. Из ове анализе је очигледно да, док неке дестинације имају широке могућности смештаја, друге би могле имати користи од проширења својих капацитета како би задовољиле потенцијалну тражњу. За туристе је битно да схвате да избор смештајних јединица и њихове цене могу значајно утицати на њихово искуство путовања. Дестинације са више јединица, попут Златара, нуде низ опција које могу задовољити различите буџете и преференције. Са друге стране, дестунације са скупљим ценама смештаја и са мање смештајних јединица, попут Камене Горе и Увца, могле би да понуде садржајније искуство, али доводе се у опасност да услед мањка смештајних капацитета у понуди пропусте прилику за зараду, како директну тако и индиректну. Ово питање се свакако може додатно разложити и може се тражити узрок за овакву расподелу доступних смештајних капацитета у овом делу земље. Један од

разлога може бити и демографске природе, односно да се нови смештајни објекти не отварају услед недостатка радне снага, како у туристичком сектору, тако и у комплементарним привредним делатностима. Такође, може се разматрати и питање имовинско-правних односа земљишта на којима би се правила нови смештајни објекти. Врло чест случај је у руралним дестинацијама да услед не решених имовинско-правних односа, земљиште остане ван употребе и по неколико деценија (Willy, 2014; Jangarasheva et al., 2023). То свакако не доприноси развоју туризма и благостању локалне заједнице.

Власници пољопривредних газдинстава у Србији показују интересовање за развој агротуризма, јер побољшава њихове економске услове и едукује посетиоце о пољопривреди (Ćirić et al., 2021). Пољопривредне активности су суштински део агротуристичког искуства у западној Србији. Туристи имају прилику да се укључе у разне пољопривредне активности (Bjeljac et al., 2014), као што су берба воћа, производња сира, жетва и прављење вина. Ове активности пружају забавно и едукативно искуство, омогућавајући туристима да сазнају више о традиционалним методама производње и важности пољопривреде за локалну заједницу. У Кушићима, туристи могу учествовати производњи млечних производа, док у Злакуси могу научити тајне традиционалног грнчарства. У Сирогојну, туристи имају прилику да се науче о плетењу и производњи традиционалних рукотворина, што представља јединствено искуство. Ове активности омогућавају туристима да се упознају са свакодневним животом на селу и да стекну нове вештине које могу применити и након повратка у резиденцијално место. Поједини аутори посебно наглашавају да туризам пружа значајне могућности за едукацију деце. Активности у сеоском амбијенту и природи, као и дружење са другим туристима помажу деци да развију различите вештине и знања о томе како изгледа и шта све чини живот на селу (Qeidari et al., 2021). У доба прогресивне урбанизације, контакт деце са сеоским амбијентом је смањен, те су оваква искуства веома значајна. Поред тога, учешће у пољопривредним активностима пружа туристима осећај задовољства и испуњености, јер могу видети резултате свог рада. Осим тога, искуства туриста у руралним областима позитивно утичу на њихову одлуку о куповини локалних производа и износ који троше на те производе (Kastenholz et al., 2016). Ове активности такође пружају важан извор прихода за локалне заједнице, јер омогућавају туристима да купују производе директно од произвођача.

Дегустација локалних производа је значајан аспект агротуристичке понуде у западној Србији. Локална храна се доживљава као аутентичан производ који симболизује место и културу дестинације, појачавајући жељу посетилаца за аутентичним доживљајем

одмора (Sims, 2009; Bessière & Tibère, 2013). Туристичка регија западна Србија је позната по својим квалитетним пољопривредним производима као што су сир, кајмак, хељда, пршут и ракија (Obradović, et al., 2023). Туристи могу уживати у дегустацији ових производа директно на фармама и у домаћинствима. Многи од ових производа се производе по традиционалним рецептима и методама које су се користиле вековима. Ове дегустације често укључују и обиласке фарми и производних погона, што омогућава туристима да виде цео процес производње. Такво искуство пружа туристима прилику да науче више о локалној гастрономији и да подрже локалне произвођаче. Искуства локалне гастрономије значајно доприносе креирању квалитетнијег туристичког искуства, што заузврат повећава задовољство туриста и њихову намеру да поново посете дестинацију (Piramanayagam et al., 2020).

Фактори као што су аутентичност, ангажованост, културна размена, кулинарске атракције и квалитет услуге значајно доприносе незаборавним културним туристичким искуствима (Seyfi et al., 2020). Културне активности и догађаји су важан део агротуристичке понуде западна Србија. Током године, у овој регији се одржавају бројне манифестације које укључују фестивале народне музике, занатске радионице и прославе локалних обичаја. Ови догађаји привлаче велики број туриста и пружају им прилику да се упознају са културом и традицијом овог подручја. Туристи могу уживати у наступима локалних фолклорних ансамбала, учествовати у занатским радионицама и уживати у атмосфери традиционалних пијаца (Bjeljac & Ćurčić, 2010). У зависности од карактеристика туриста разликују се и њихова интересовања за активностима током туристичког боравка. Углавном, старији туристи преферирају културне знаменитости и музеје, док млађи туристи преферирају фестивале (Smith et al., 2021). Туристи могу такође учествовати у традиционалним прославама и обичајима, као што су славе и свадбе, што им омогућава да доживе аутентичне аспекте локалне културе. Они траже аутентична искуства која им омогућавају да се дубоко ангажују са локалном културом и традицијом, што повећава њихов осећај привржености месту и лојалности дестинацији (Wang et al., 2022). Ове активности не само да обогаћују туристичко искуство, већ и доприносе очувању и промоцији културног наслеђа регија. Многи од ових догађаја су организовани у сарадњи са локалним заједницама, што доприноси њиховом одрживом развоју и економској стабилности.

Рекреативне активности на отвореном су важан аспект агротуристичке понуде. Туристи желе да побегну из урбаних средина и доживе мир руралног окружења, што позитивно утиче на њихово ментално и физичко благостање (Sharpley & Roberts, 2004).

Западна Србија нуди бројне могућности за активан одмор у природи, укључујући пешачење, планинарење, бициклизам и посматрање дивљих животиња (Lane, 2018). Планине, реке и шуме ове регије пружају идеалне услове за такве активности. Пешачке и планинарске стазе воде кроз неке од најлепших предела западна Србија. У Увцу, туристи могу уживати у пловидби кроз меандре реке Увац и посматрању белоглавих супова, док Златар нуди бројне стазе за планинарење и активан одмор у природи. Туристи такође могу уживати у јахању кроз живописне пределе, што је популарна активност у многим руралним дестинацијама (Ollenburg, 2005). Бициклизам је такође веома популаран, са бројним стазама које су прилагођене различитим нивоима искуства. Поред тога, реке и језера у регији пружају одличне услове за риболов и друге водене активности. Ове активности не само да пружају туристима прилику за физичку активност и опуштање, већ и доприносе њиховом повезивању са природом. Рекреативне активности су важан аспект агротуристичке понуде јер доприносе свеобухватном искуству и привлаче различите групе туриста (Lee et al., 2016).

Саобраћајна приступачност значајно утиче на избор производа сеоског туризма и на укупно задовољство туриста (Zolotarev et al., 2023). Инфраструктура у западној Србији је генерално солидно развијена, са путевима, смештајним капацитетима и туристичким центрима који омогућавају туристима да удобно и сигурно путују и бораве у овој регији. Као што је већ претходно речено у раду, последњих година држава је уложила средства у изградњу нове и реконструкцију постојеће инфраструктуре. Квалитет смештајне и транспортне инфраструктуре је од великог значаја за конкурентност и развој дестинација руралног туризма (Lo et al., 2019). Туристички центри и информативни пунктови су такође доступни у многим местима, пружајући туристима све неопходне информације и помоћ током њиховог боравка. Такође, промоција и маркетинг имају важну улогу у видљивости и привлачењу туриста у агротуристичке дестинације западна Србија. Дигитални маркетиншки алати као што су веб странице, платформе за резервацију и мобилни уређаји позитивно утичу на имиџ руралних дестинација и поверење туриста и ставове према тим дестинацијама (Jorge et al., 2020; Rodrigues et al., 2023). Ови напори су допринели повећању броја туриста и развоју туризма као значајног сектора како на локалном, тако и на националном нивоу. Туристичке организације активно раде на промоцији регија кроз различите кампање и догађаје који истичу јединствене карактеристике и предности агротуризма у западној Србији. Поред тога, представници локалне туристичке понуде често учествују на међународним сајмовима и изложбама где представљају своје производе и услуге. Ово помаже у привлачењу страних туриста и

повећању видљивости регија на међународном нивоу (Rana, 2012). Друштвени медији имају значајну улогу у промоцији агротуризма (Bowman et al., 2020), омогућавајући брзо и ефикасно ширење информација и интеракцију са потенцијалним туристима. Многи представници понуде користе платформе као што су *Facebook*, *Instagram* и *X,* а од недавно и *Tik Tok,* за промоцију својих понуда и привлачење нових клијената. Овај приступ помаже у изградњи позитивног имиџа регије и повећању броја туриста.

Сарадња између стејкхолдера, укључујући и локалне власти је кључна за одрживи развој агротуризма у западној Србији. Овај синергетски однос доприноси стварању квалитетне и конкурентне туристичке понуде која привлачи туристе и осигурава дугорочни развој регија. У свету, иницијатива и политика државе важна је у подршци агротуристичкој делатности, пре свега због обезбеђивања додатних прихода, тржишта и ублажавања утицаја економског реструктурирања (Srisomyong & Meyer, 2015). У Србији држава је препознала потенцијал руралног туризма и својим одлукама настоји да створи боље услове за развој овог туристичког производа. Последњи такав пример је из текуће године када је Влада Републике Србије је почетком године расписала а након тога и доделила бесповратна подстицајна средства намењена за развој руралног туризма (Ministarstvo turizma i omladine Republike Srbije, 2024). Локалне заједнице су активно укључене у развој и промоцију агротуризма, што доприноси очувању традиционалних вредности и побољшању квалитета живота становништва. Ова сарадња омогућава бољу координацију и ефикаснију реализацију пројеката који подржавају развој агротуризма. Овакав приступ омогућава туристима да доживе разноврсна искуства и упознају различите аспекте руралног живота. Сарадња са академским институцијама такође има важну улогу у развоју агротуризма, кроз неформалне облике едукације туристичких делатника и спровођење различитих истраживања.

5.4 Традиционална гастрономија као део туристичког производа у агротуризму

Традиционална гастрономија представља кључни елемент туристичке понуде у агротуризму западна Србија. Овај регија је познат по својој богатој и разноликој кухињи која привлачи велики број туриста. Гастрономија у западној Србији не само да пружа задовољство укуса, већ и омогућава туристима да доживе културу и традицију овог подручја. Локални специјалитети, као што су сир, кајмак, пршут, мед и ракија, представљају аутентичне производе који су дубоко укорењени у историји и начину живота овог регија. Поред уживања у храни, туристи имају прилику да сазнају више о

процесима производње и значају ових производа за локалну заједницу. У овом поглављу разматрамо како традиционална гастрономија интегрише туристички производ у агротуризму, доприносећи јединствености и атрактивности овог облика туризма. Гастрономски туризам пружа додатну вредност туристичком искуству, повезујући посетиоце са локалном културом кроз укусе и ароме. Овај аспект туризма омогућава туристима да се у потпуности упознају са начином живота на селу, што укључује и традиционалне начине припреме хране. У западној Србији, сваки регија има своје специфичне рецепте и методе кувања, што чини гастрономску понуду још разноликијом. Туристи који посете овај регија често истичу традиционалну храну као један од главних разлога за свој долазак. Овај облик туризма такође подстиче очување локалних традиција и рецепата, који би иначе могли бити изгубљени. Домаћини у западној Србији радо деле своје кулинарске тајне са гостима, омогућавајући им да науче нешто ново и интересантно о гастрономији овог краја.

У агротуристичким дестинацијама западна Србија, гастрономија игра виталну улогу у привлачењу и задржавању туриста. Традиционална јела и пића која се служе у локалним ресторанима и домаћинствима омогућавају туристима да уживају у аутентичним укусима и текстурама. На пример, сир из Златара, кајмак из Косјерића и пршут из Увца су само неки од производа који су постали симболи ове регије. Локални ресторани и етно куће често припремају јела користећи свеже и органске састојке из сопствене производње, што додаје вредност и квалитет кулинарском искуству. Поред тога, многи туристи цене могућност да сами учествују у припреми хране, што им омогућава да науче традиционалне рецепте и технике кувања. Ово искуство чини њихов боравак још занимљивијим и едукативнијим. Туристи могу присуствовати радионицама кувања где уче како да припреме локалне специјалитете, а након тога уживају у заједничком оброку са домаћинима. Ове активности пружају могућност за интеракцију са локалним становништвом и боље разумевање њиховог начина живота. Многи домаћини су веома поносни на своју кулинарску традицију и уживају у прилици да је поделе са *туристи*ма. Ово не само да обогаћује туристичко искуство, већ и доприноси очувању локалних кулинарских традиција. Традиционални ресторани и етно куће у западној Србији често комбинују гастрономске доживљаје са културним програмима, као што су фолклорни наступи и изложбе традиционалних заната, што доприноси свеобухватном доживљају.

Гастрономски туризам у западној Србији обухвата и различите фестивале и манифестације које славе локалну кухињу. Током године, у многим местима се

одржавају догађаји који привлаче туристе из целе земље и иностранства. Ови догађаји укључују фестивале хране и пића, такмичења у припреми традиционалних јела, као и дегустације и презентације локалних производа. На пример, фестивал пршута у Увцу и фестивал сира у Златибору су постали значајни догађаји који промовишу гастрономске традиције регија. Туристи који посете ове фестивале имају прилику да пробају различите специјалитете, упознају произвођаче и сазнају више о култури и историји локалне гастрономије. Ови догађаји такође пружају могућност за куповину аутентичних локалних производа директно од произвођача. Поред гастрономских задовољстава, фестивали често укључују музичке и културне програме који додатно обогаћују искуство *туриста*. Организатори ових догађаја раде на томе да истакну јединствене карактеристике локалне кухиње и подстакну интересовање за гастрономију западна Србија. *Туристи* често учествују у радионицама и демонстрацијама где могу сазнати више о традиционалним методама припреме хране. Ови фестивали такође пружају платформу за промоцију нових производа и иновација у гастрономији, што је важно за развој и модернизацију ове индустрије. Поред тога, ови догађаји подстичу сарадњу између произвођача, кувара и туристичких оператера, што доприноси свеукупном развоју гастрономског туризма у регији.

Дегустације су значајан аспект гастрономског туризма у западној Србији. Туристи често посећују локалне фарме и домаћинства где могу пробати разне производе директно од произвођача. Ове дегустације укључују сир, кајмак, мед, пршут, ракију и друга традиционална јела и пића. *Туристи* имају прилику да сазнају више о процесу производње, као и о историји и значају ових производа за локалну заједницу. У многим случајевима, дегустације су праћене причама и анегдотама које додају вредност и аутентичност искуству. Поред тога, туристи могу купити производе које су пробали, што омогућава локалним произвођачима да повећају свој приход и промовишу своје производе широј публици. Ова активност је посебно атрактивна за туристе који желе да понесу кући део локалне културе. Дегустације често укључују и обиласке производних погона, што пружа дубљи увид у технолошке и традиционалне методе производње. Туристи који посете ове фарме могу видети како се производи праве од почетка до краја, што додаје додатну вредност њиховом искуству. Ове активности такође доприносе едукацији туриста о важности локалне производње и одрживости. Многи произвођачи организују и радионице где туристи могу сами учествовати у производном процесу, што представља јединствену прилику за активно учење и забаву. Ове активности су често

прилагођене различитим узрастима и интересовањима, што их чини приступачним широком спектру туриста.

Традиционална гастрономија у западној Србији није само о храни и пићу, већ и о искуству и причама које се преносе генерацијама. Туристи имају прилику да се упознају са начинима производње хране који се користе вековима и да сазнају више о култури и историји овог подручја. Овај аспект гастрономског туризма омогућава *туристи*ма да се осете повезаним са локалном заједницом и да разумеју важност очувања традиционалних вештина и знања. Многе породице које се баве агротуризмом радо деле своје приче и искуства са туристима, што доприноси стварању блиских односа и дуготрајних сећања. Туристи могу сазнати више о историјским и културним аспектима производње хране, као и о изазовима са којима се суочавају локални произвођачи. Ово знање пружа дубљи увид у живот локалне заједнице и омогућава туристима да боље разумеју контекст у којем се производи храна. Породице често организују обиласке својих имања, где туристи могу видети традиционалне методе производње и учествовати у свакодневним активностима. Ове активности не само да обогаћују туристичко искуство, већ и подстичу одрживи развој и очување локалних традиција. Туристи који посете ове дестинације често истичу да су управо ове личне приче и искуства оно што чини њихов боравак незаборавним. Овај облик туризма такође подстиче млађе генерације да остану у руралним подручјима и наставе традиционалне методе производње. Домаћини често користе прилику да промовишу важност одрживости и очувања природних ресурса, што је кључно за будућност агротуризма у овом региј и.

Поред тога, традиционална гастрономија у западној Србији *има важну улогу* у промоцији одрживог развоја. Локални произвођачи и домаћинства користе методе које су прилагођене очувању природе и одрживој употреби ресурса. Ово укључује органску пољопривреду, коришћење локалних састојака и минимизирање отпада. Туристи који посећују ове дестинације имају прилику да сазнају више о одрживим праксама и да подрже локалне произвођаче који се труде да очувају своје окружење. Овај аспект је посебно значајан за туристе који су свесни еколошких проблема и желе да својим путовањима допринесу одрживом развоју. Одрживе праксе у производњи хране такође доприносе квалитету производа, што је важан фактор за све већи број туриста који траже органске и еколошки прихватљиве производе. Туристи често добијају прилику да учествују у едукативним програмима који објашњавају принципе одрживе пољопривреде и њене предности. Ови програми укључују радионице и обиласке који пружају детаљан увид у одрживе методе производње. Локални произвођачи често

сарађују са еколошким организацијама како би промовисали и унапређивали одрживе праксе. Ово укључује и пројекте за рециркулацију отпада и очување воде, што је од великог значаја за дугорочну одрживост регија. Туристи који учествују у овим програмима често постају амбасадори одрживог туризма, ширећи знање и подржавајући еколошке иницијативе у својим заједницама. Овај приступ доприноси стварању одрживих туристичких дестинација које могу дугорочно подржати локалну заједницу и њене ресурсе.

Интеграција традиционалне гастрономије у агротуристички производ западна Србија доприноси повећању атрактивности и конкурентности овог регија као туристичке дестинације. Туристи који посете ове дестинације не само да уживају у природним лепотама и културним атракцијама, већ и у јединственим гастрономским искуствима која чине њихов боравак незаборавним. Поред тога, ова интеграција доприноси очувању културног наслеђа и подршци локалним заједницама. Традиционална гастрономија је значајан елемент који обогаћује туристичку понуду и пружа туристима дубљи увид у културу и начин живота овог регија. Локалне власти и туристичке организације активно подржавају интеграцију гастрономије у туристичке програме, што доприноси њеној видљивости и привлачности. Овакав приступ омогућава туристима да доживе комплетно искуство које укључује културу, природу и гастрономију. Поред тога, ова интеграција подстиче сарадњу између различитих сектора, што је од великог значаја за одрживи развој туризма. Туристи који доживе ове активности често се враћају са позитивним утисцима и препорукама, што доприноси расту туристичког сектора. Интеграција гастрономије у агротуризам такође омогућава боље коришћење локалних ресурса и подршку малим произвођачима. Овај модел туризма је веома ефикасан у привлачењу различитих профила туриста, укључујући породице, индивидуалне путнике и групе. Локални становници такође имају користи од ове интеграције, јер се повећава свест о значају очувања традиционалних метода производње и културног наслеђа.

Традиционална гастрономија у западној Србији такође има важну улогу у економском развоју регије. Локални произвођачи и домаћинства остварују значајне приходе од продаје својих производа туристима. Ово доприноси економској стабилности и одрживости локалних заједница. Туристи који посећују ову регију често купују локалне производе као сувенире, што додатно повећава приходе локалних произвођача. Поред тога, гастрономски туризам ствара нове могућности за запошљавање у руралним подручјима, што доприноси смањењу миграције младих људи у градове. Локалне власти и туристичке организације такође подржавају развој гастрономског туризма кроз разне

програме и иницијативе које стимулишу производњу и промоцију локалних производа. Ове активности укључују обуку и едукацију локалног становништва о најбољим праксама у производњи и маркетингу. Туристички оператори такође сарађују са локалним произвођачима како би креирали јединствене туристичке пакете који укључују гастрономске туре и дегустације. Ови програми доприносе повећању видљивости и атрактивности регија као гастрономске дестинације. Економски ефекти гастрономског туризма видљиви су и у побољшању инфраструктуре и услуга у руралним подручјима. Повећана потражња за локалним производима подстиче развој нових бизниса и иновација у гастрономији. Туристи који учествују у овим активностима често остају дуже и троше више новца, што директно утиче на економију регија. Овај облик туризма такође подстиче одрживи економски развој који је усклађен са очувањем културног и природног наслеђа.

Укључивање традиционалне гастрономије у агротуристички производ западна Србија представља значајан корак ка очувању културног и гастрономског наслеђа овог регија. Туристи који посећују ове дестинације имају прилику да доживе аутентичне укусе и текстуре који су карактеристични за овај део Србије. Ово искуство омогућава им да се повежу са локалном заједницом и да разумеју важност очувања традиционалних метода производње хране. Поред тога, гастрономски туризам доприноси развоју одрживог туризма који подржава локалне заједнице и промовише одрживе праксе. Интеграција гастрономије у агротуризам омогућава туристима да доживе јединствена и незаборавна искуства која чине њихов боравак у западној Србији посебним. Локални произвођачи и домаћинства имају користи од повећане потражње за њиховим производима, што доприноси економском развоју регија. Туристи који учествују у гастрономским активностима често постају амбасадори овог регија, ширећи позитивне утиске и препоруке. Овај модел туризма такође омогућава бољу повезаност између различитих сектора, као што су пољопривреда, угоститељство и туризам. Интеграција гастрономије у агротуристичку понуду такође доприноси очувању биодиверзитета и одрживој употреби природних ресурса. Туристи који посећују ове дестинације имају прилику да науче о важности очувања културног и природног наслеђа и да подрже локалне иницијативе за одрживи развој. Овај облик туризма такође подстиче иновације и креативност у гастрономији, што доприноси развоју нових производа и услуга. Поред тога, гастрономски туризам пружа туристима јединствену прилику да се повежу са локалном заједницом и да разумеју значај традиционалних вредности и начина живота у западној Србији.

5.5 Манифестације и фестивали као комплементарни туристички садржај у руралним дестинацијама регије западна Србија

Манифестације и фестивали представљају важан комплементарни туристички садржај у руралним дестинацијама регије западна Србија. Ови догађаји не само да привлаче велики број туриста, већ и обогаћују туристичку понуду, пружајући јединствена искуства која комбинују културу, традицију и забаву. У западној Србији се током године одржавају бројни фестивали и манифестације који славе локалну културу, гастрономију, музику и обичаје. Ови догађаји имају виталну улогу у промоцији регија као атрактивне туристичке дестинације и доприносе економском и социјалном развоју локалних заједница. Неки од најпопуланијих фестивала су гастрономског карактера. На пример, „Сајам сувомеснатих приизвода - Пршутијада“ у селу Мачкат у близини Ужица, привлачи велики број туриста који долазе да уживају у дегустацији различитих врста пршута, учествују у радионицама и обиласцима производних погона. Током овог догађаја, туристи могу сазнати више о традиционалним методама производње пршута и учествовати у културним програмима који укључују музичке наступе и фолклорне представе. Ова манифестација такође пружа могућност локалним произвођачима да представе своје производе широј публици и успоставе нове пословне контакте. Туристи који посете овај сајам често остају дуже у регији, што доприноси локалној економији и развоју туризма. Уз то, једна од гастро манифестација која је временом изградила имиџ је и „Купусијада“ у селу Мрчајевци, у близини Чачка, а посвећена је такмичењу и дегустацији традиционално припремљеног „свадбарског купуса“. Програм Купусијаде обухвата такмичења у припреми купуса, изложбе локалне хране и пића, као и презентације производа и заната из регије. Поред гастрономског сегмента, манифестација нуди и културно-забавни програм са наступима фолклорних ансамбала, музичким концертима и другим културним садржајима.

Поред гастрономских, велики број туриста привлаче и спортско-рекреативне манифестације. Дринска регата у Бајиној Башти, која се традиционално одржава сваког трећег викенда у јулу, представља значајан догађај за туризам у западној Србији. Одржава се на реци Дрини и привлачи велики број посетилаца из земље и иностранства. Поред великог спуста Дрином , укључујући рафтинг и вожњу чамцима, као и богат културно-забавни програм. Кроз ове активности, Дринска регата доприноси промоцији природних и културних ресурса региона, чиме подстиче локални економски развој. Повећани прилив туриста резултира растом прихода у сектору угоститељства и туризма,

док истовремено доприноси промоцији туристичке регије и атракција које су доступне. У Ивањици сваке године одржава се „Нушићијада“, манифестација посвећена животу и делу Бранислава Нушића, једног од најзначајнијих српских писаца. Фестивал обухвата разноврстан програм који укључује позоришне представе, књижевне вечери, изложбе, концерте и уличне перформансе, те привлачи значајан број посетилаца и уметника из Србије и региона. Током трајања манифестације, Ивањица постаје центар културних дешавања, где посетиоци могу да учествују у различитим културним активностима које славе наслеђе и хумор Нушића. У оквиру програма, посебна пажња је посвећена представљању Нушићевих дела кроз савремене интерпретације и адаптације, што омогућава новим генерацијама да се упознају са његовим радом и доприносом српској књижевности. Ова манифестација има велики значај за промоцију српске културе и историје, истовремено доприносећи развоју туризма у Ивањици. Манифестација привлачи туристе, што резултира повећаним приходима за локалну привреду и угоститељске услуге. Поред тога, фестивал подстиче културни дијалог и сарадњу међу уметницима и институцијама, што додатно обогаћује културни живот у региону.

У западној Србији се одржава и велики број културних и музичких догађаја који доприносе атрактивности регије. „Сабор трубача“ у Гучи је један од најпознатијих музичких фестивала у Србији, који привлачи велики број домаћих и страних туриста. Овај фестивал слави традиционалну српску музику и културу, и пружа јединствену прилику за уживање у наступима врхунских трубачких оркестара. Током фестивала, *туристи* могу учествовати у бројним културним активностима, пробати локалне специјалитете и уживати у веселој и живописној атмосфери. „Сабор трубача“ у Гучи је постао значајан део туристичке понуде западна Србија и доприноси промоцији локалне културе и традиције. Туристи који посете овај фестивал често остају дуже у регији, што доприноси локалној економији. Туристи који учествују у овим активностима често одлазе са позитивним утисцима и препорукама, што додатно повећава видљивост и атрактивност регија. Етно фестивали такође имају важну улогу у туристичкој понуди западна Србија. Један од таквих је и међународни фестивал фолклора „Етно фест“ у Чачку окупља фолклорне ансамбле, али и туристе из различитих земаља. Фестивал који је подржан и од стране *UNESCO* постао је један од најважнијих фестивала града и а важан допринос имао је у добијању статуса Чачка као националне престонице културе. Поред овог фестивала, овај град је организатор „Дисовог пролећа“, манифестације која се одржава у част српског песника Владислава Петковића Диса, које рођен у Чачку. Фестивал традиционално окупља песнике, књижевнике, критичаре и љубитеље поезије

из Србије и окружења, пружајући им платформу за размену идеја и стваралачко изражавање. Ова манифестација укључује и доделу награде за најбољу песничку збирку, која носи име овог великог песника.

Манифестације и фестивали у западној Србији имају важну улогу у промоцији регија као атрактивне туристичке дестинације. Ови догађаји пружају јединствена искуства која комбинују културу, традицију и забаву, и доприносе економском и социјалном развоју локалних заједница. Туристи који посете ове манифестације имају прилику да се упознају са аутентичном културом и традицијом овог регија, уживају у гастрономским задовољствима и учествују у бројним културним и рекреативним активностима. Поред тога, ови догађаји подстичу сарадњу између локалних произвођача, туристичких оператера и заједница, што је важно за дугорочни развој агротуризма у регији. Туристи који учествују у овим активностима често одлазе са позитивним утисцима и препорукама, што додатно повећава видљивост и атрактивност регија. Манифестације и фестивали представљају значајан елемент туристичке понуде западна Србија и доприносе стварању комплетног и свеобухватног туристичког производа који привлачи различите профиле туриста. Ови догађаји такође доприносе очувању и промоцији културног и гастрономског наслеђа регија. Кроз ове манифестације, туристи имају прилику да се упознају са богатом културом и традицијом западна Србија, што их подстиче да се враћају и препоручују регија као атрактивну туристичку дестинацију.

5.6 Културно-историјско наслеђе као део туристичке понуде у агротуризму регије западна Србија

Културно-историјско наслеђе игра значајну улогу у туристичкој понуди агротуризма у регији западна Србија. Овај регија обилује културним и историјским споменицима који сведоче о богатом и разноликом наслеђу кроз векове. Туристи који посећују западну Србију имају прилику да се упознају са бројним историјским локалитетима, манастирима, црквама, музејима и другим културним знаменитостима. Ове атракције не само да обогаћују туристичко искуство, већ и пружају дубљи увид у културу и историју овог подручја. На пример, манастири као што је манастир Милешева, привлаче велики број туриста својом архитектуром, фрескама и историјским значајем. Туристи који посећују ове манастире имају прилику да сазнају више о историји српске православне цркве и средњовековној уметности. Ови локалитети пружају јединствену прилику за едукацију и духовно уздизање, што их чини важним делом туристичке

понуде. Манастири у западној Србији такође нуде смештај и могућности за духовне ретрите, што додатно привлачи туристе који траже мир и духовно обогаћење. Локални водичи често организују туре које укључују обиласке више манастира, пружајући свеобухватан увид у религијску историју регија. Поред тога, манастири су често окружени прелепом природом, што додаје још један слој атрактивности за туристе. Учење о духовним и културним аспектима живота у манастирима пружа дубљи увид у српско културно наслеђе. Туристи имају прилику да виде и науче о традиционалним занатима који се и даље практикују у манастирима, као што су иконописање и израда рукописних књига. Посета манастирима често укључује и дегустацију локалних производа, као што су сир и мед, које монаси сами производе.

Манастири и цркве у западној Србији представљају важан део културно-историјског наслеђа регија. Ове светиње не само да су места духовности и вере, већ и сведоче о богатом историјском и културном наслеђу. На пример, Манастир Милешева, основан у 13. веку, који се налази се у близини Пријепоља у западној Србији. Основао га је краљ Владислав I из династије Немањића (Манастир Милешева, 2018). Манастир је познат по својим фрескама, међу којима је најзначајнија фреска Белог анђела, једна од најпознатијих уметничких дела српског средњовековног сликарства. Милешева је била значајан културни и духовни центар, а данас представља важну дестинацију за туристе и ходочаснике. Манастир је више пута обнављан и реконструисан, али је задржао свој аутентични изглед и духовни значај. Манастир Јовање, смештен у Овчарско-кабларској клисури на левој обали Западне Мораве, има дугу историју која датира од 16. века. Према предању, основали су га монаси са Свете Горе Атонске. Манастир је био више пута рушен и обнављан, а значајну обнову доживео је 1936. године захваљујући Светом владики Николају Српском. Након изградње хидроцентрале 1954. године, манастир је премештен на нову локацију и поново освештан 1959. године. Манастир је познат по чудотворној икони Мајке Божије Јованьске (Епархија жичка, 2022).

Ови манастири пружају дубљи увид у историју и културу Србије, а њихова духовна атмосфера чини их посебно атрактивним за туристе. Поред тога, многи манастири нуде смештај и организују радионице и семинаре, што додатно обогаћује туристичко искуство. Туристи могу присуствовати литургијама и другим верским церемонијама, што пружа јединствено духовно искуство. Ова места често служе као културни центри где се чувају и истражују стари рукописи и књиге. Посета манастирима може укључивати и пешачке туре кроз околна села и природу, што комбинује културно и природно наслеђе у један незабораван доживљај. Монаси често организују и

едукативне програме за младе који желе да сазнају више о историји и духовности. Током великих верских празника, манастири постају центри окупљања и прослава, пружајући туристима прилику да учествују у локалним обичајима.

Музеји у западној Србији такође имају важну улогу у презентацији културно-историјског наслеђа. Народни музеј у Ужицу, на пример, нуди богат програм изложби које омогућавају туристима да се упознају са историјом и културом овог краја. Музеј поседује богате збирке које обухватају археолошке, етнолошке, историјске и етнографске експонате (Народни музеј Ужице, 2023а). Зграда музеја је сама по себи културно добро, смештена у центру града. У саставу Народног музеја су и Меморијални комплекс Кадињача, Јокановића кућа, Хидроелектрана Под Градом и одељење у Новој Вароши (Народни музеј Ужице, 2023б). Музејски сувенирнице нуде јединствене производе који су инспирисани локалном културом и историјом. Ови музеји служе и као истраживачки центри где историчари и археолози раде на откривању и очувању културне баштине.

Културне манифестације и фестивали који се одржавају у западној Србији такође доприносе презентацији културно-историјског наслеђа. На пример, „Сабор трубача“ у Гучи је један од најпознатијих фестивала, основан 1961. године, који слави традиционалну српску музику и културу трубаштва (Гуча Фест, н.д.). Током фестивала, туристи имају прилику да уживају у наступима трубачких оркестара, учествују у културним програмима и сазнају више о музичкој традицији овог краја. Овај фестивал привлачи велики број домаћих и страних туриста, што доприноси промоцији регија као атрактивне туристичке дестинације. Поред музичких фестивала, у регији се одржавају и бројне друге манифестације, као што су етно фестивали и изложбе традиционалних заната. Ови догађаји пружају јединствену прилику за упознавање са културом и обичајима локалног становништва. Туристи који посећују ове манифестације могу видети како се праве традиционални производи, учествовати у радионицама и купити аутентичне сувенире. Ове активности не само да обогаћују туристичко искуство, већ и подстичу очување и промоцију културног наслеђа регија..

Археолошки локалитети у западној Србији пружају важан увид у историју овог регија. На пример, археолошка налазишта у Бајиној Башти и Пријепоља део су *UNESCO* листе светске баштине. Мраморје је једно од најзначајнијих налазишта стећака у Србији, лоцирано у Перућцу, код Бајине Баште. Ова некропола садржи 200 споменика различитих облика и величина, укључујући плоче, сандуке и слемењаке. Стећци су украшени различитим мотивима као што су крстови, геометријски облици и сцене из

живота, што их чини важним сведочанством о средњовековном животу и култури овог региона (Туристичка организација "Тара-Дрина", 2024). Још једно важно археолошко налазиште налази се на крајњем западу државе. Коловрат је археолошко налазиште близу Пријепоља, познато по римској некрополи и стећцима. Ова некропола, датирана у период од II до IV века, садржи преко 200 гробова са бројним надгробним плочама и аре са натписима. Откривени су предмети од керамике, стакла, бронзе, сребра и злата, као и палеохришћанске гробнице из V века, што указује на дугу историју насељавања и значај овог локалитета у различитим епохама (Град Пријепоље, 2024).

Етнографски музеји и изложбе у западној Србији представљају важан део културно-историјског наслеђа. Ови музеји пружају увид у традиционални начин живота, обичаје и занате локалног становништва. На пример, етнографски музеј у Сирогојну је посвећен очувању и промоцији традиционалне културе овог краја. Туристи који посећују овај музеј могу видети изложбе које обухватају традиционалне куће, алате и предмете који су коришћени у свакодневном животу. Овај музеј такође организује радионице и демонстрације традиционалних заната, што пружа јединствену прилику за упознавање са културом и обичајима локалног становништва (Музеј на отвореном „Старо село“ Сирогојно, 2024). Етнографски музеји имају важну улогу у очувању културног наслеђа и едукацији туриста о традиционалном начину живота. Туристи могу сазнати више о традиционалним техникама производње, као што су ткање, керамика и дрворезбарство. Ове активности обогаћују туристичко искуство и пружају дубљи увид у културу и историју регија. Поред тога, етнографски музеји често организују културне манифестације и изложбе које привлаче велики број туриста. Ове активности доприносе промоцији и очувању културног наслеђа и подстичу интересовање за традиционалне вештине и занате. Музеји често сарађују са локалним занатлијама како би обезбедили аутентичне експонате и демонстрације. Туристи могу купити ручно израђене сувенире који представљају део локалне културе. Етнографски музеји често укључују и вртове и фарме где туристи могу видети традиционалне пољопривредне технике. Ово пружа свеобухватан увид у традиционални начин живота и рад локалног становништва. Посета овим музејима је едукативна и инспиративна за све узрасте. Туристи могу такође учествовати у сезонским активностима као што су жетва или берба воћа.

Културно-историјско наслеђе западна Србија обухвата и бројне споменике и меморијалне комплексе који сведоче о важним догађајима из историје овог регија. Ови споменици представљају важне туристичке атракције и пружају дубљи увид у историју и културу овог подручја. На пример, Меморијални комплекс на Кадињачи, посвећен

сећању на херојске борбе у Другом светском рату, привлачи велики број туриста и истраживача. Овај комплекс обухвата споменике, музеје и изложбе које пружају детаљан преглед историјских догађаја и значаја овог места. Туристи који посећују Меморијални комплекс на Кадињачи имају прилику да се упознају са историјом и херојством локалног становништва (Народни музеј Ужице, 2023в). Поред Кадињаче, значајни меморијални комплекси се налазе и у другим деловима западна Србија, као што је Чачак. Меморијални комплекс на брду Љубић, у истоменом селу изнад Чачка, посвећен је борцима Другог српског устанка који су се борили против Османлијског царства. Централни споменик комплекса је подигнут у част Танаска Рајића, народног хероја и војсковође устанка. Комплекс обухвата и друге спомен-обележја, као што су спомен-плоче и бисте значајних личности из периода устанка, али и народно-ослободилачких борби из XX века (Споменици културе Србије, н.д.). Меморијални комплекси често укључују и простор за одмор и рекреацију, што омогућава туристима да проведу више времена у природи. Туристи могу учествовати у вођеним турама које пружају детаљне информације о историјским фактима. У меморијалним центрима се углавном организују годишње комеморације и такви догађаји привлаче велики број туриста и локалног становништва. Туристи често истичу да је посета овим комплексима емоционално и едукативно искуство које обогаћује њихово разумевање историје.

Културно-историјско наслеђе *има важну улогу* у туристичкој понуди агротуризма у регији западна Србија. Овај регија обилује културним и историјским споменицима који сведоче о богатом и разноликом наслеђу кроз векове. Туристи који посећују западну Србију имају прилику да се упознају са бројним историјским локалитетима, културним манифестацијама, манастирима и црквама, али и другим верским објектима других религија, музејима и другим културним знаменитостима. Ове атракције не само да обогаћују туристичко искуство, већ и пружају дубљи увид у културу и историју овог подручја. Културно-историјско наслеђе у западној Србији представља значајан аспект туристичке понуде који доприноси привлачењу различитих профила туриста и обогаћивању њиховог искуства. Ова културно-историјска понуда доприноси и економском развоју регије кроз повећање броја туриста и њиховог доприноса локалној економији. Ова синергија између културног наслеђа и туризма представља важан аспект одрживог развоја западна Србија.

5.7 Маркетинг активности у агротуризму регије западна Србија

Маркетинг активности имају кључну улогу у развоју и промоцији агротуризма у регији западна Србија. Ове активности обухватају широк спектар стратегија и тактика које имају за циљ привлачење туриста, повећање видљивости дестинација и подстицање економског раста кроз одрживи туризам. У западној Србији се користе и традиционалне и дигиталне маркетинг методе како би се што боље промовисале туристичке понуде и искуства. Традиционалне маркетинг активности укључују оглашавање у штампаним медијима, радио и телевизијске рекламе, као и учешће на сајмовима туризма и другим релевантним догађајима. На пример, штампане брошуре и флајери који представљају туристичке атракције, смештајне капацитете и активности доступне у регији дистрибуирају се на различитим местима, укључујући туристичке центре, хотеле и ресторане. Ове материјале често прати визуелно атрактиван дизајн који истиче природне лепоте и културно наслеђе регија. Радио и телевизијске рекламе пружају брз и ефикасан начин за допирање до широке публике, посебно унутар Србије и регија. Учествовање на сајмовима туризма, како домаћим тако и међународним, омогућава директну комуникацију са потенцијалним туристима и пословним партнерима, пружајући прилику за представљање јединствених аспеката агротуризма у западној Србији. На овим сајмовима, локални произвођачи и туроператори могу представити своје производе и услуге, организовати дегустације локалних специјалитета и демонстрације традиционалних заната. Учествовање на међународним сајмовима омогућава успостављање нових пословних контаката и потенцијалну сарадњу са туроператорима из других земаља. Поред тога, локалне туристичке организације често користе медијске платформе за промоцију ових сајмова, привлачећи пажњу како домаће, тако и међународне публике. Туристичка организација Србије (ТОС) и Туристичка организација регије западна Србија активно подржавају овакве иницијативе, обезбеђујући ресурсе и логистичку подршку. Ове организације такође имају важну улогу у координацији активности и обезбеђивању конзистентности порука које се шаљу туристима. Локалне туристичке организације у градовима као што су Ужице и Чачак, доприносе промоцији специфичних атракција и догађаја који су карактеристични за њихове заједнице. Сарадња између ових организација и локалних бизниса омогућава развој интегрисаних маркетинг кампања које ефикасно привлаче туристе и подстичу економски развој регија.

Дигиталне маркетинг активности све више добијају на значају у промоцији агротуризма. Специјализовани сајт selo.rs представља важан алат у овој стратегији. Овај сајт пружа свеобухватне информације о различитим агротуристичким дестинацијама, активностима и смештајним капацитетима у западној Србији. Туристи сајта могу лако пронаћи детаљне описе дестинација, фотографије, рецензије других туриста и контакт информације за резервације. Поред тога, сајт укључује и блогове и чланке који истичу специфичне аспекте агротуризма, као што су локална гастрономија, културни догађаји и активности на отвореном. Ове информације пружају додатну вредност *туристи*ма и подстичу их да истраже регија и планирају свој одмор. Друштвене мреже као што су *Facebook, Instagram* и *Tik Tok* имају кључну улогу у дигиталној маркетинг стратегији. Ови канали омогућавају брзу и ефикасну комуникацију са широком публиком, дељење визуелно атрактивног садржаја и интеракцију са потенцијалним туристима. Редовно објављивање фотографија, видео снимака и прича о дестинацијама, активностима и локалним обичајима привлачи пажњу и подстиче ангажовање корисника. Туристичка организација Србије и регијалне туристичке организације активно користе ове канале за промоцију догађаја и атракција, укључујући кампање које истичу посебне понуде и промоције. Дигитални маркетинг омогућава и коришћење аналитичких алата за праћење перформанси кампања, омогућавајући прилагођавање стратегија и оптимизацију резултата. Кроз коришћење алата за управљање друштвеним мрежама, туристичке организације могу планирати и аутоматизовати објаве, осигуравајући континуитет у комуникацији са публиком. Осим тога, видео маркетинг на платформама као што су *YouTube и Vimeo* омогућава представљање регија кроз динамичне и привлачне садржаје. Видео туре, интервјуи са локалним произвођачима и туристима, као и презентације културних догађаја и природних лепота, помажу у креирању емоционалне везе са потенцијалним туристима. Користећи интегрисане маркетинг кампање које комбинују различите дигиталне канале, туристичке организације могу ефикасно досегнути различите сегменте тржишта и повећати видљивост агротуристичке понуде западна Србија.

Сарадња са туристичким агенцијама и платформама за резервације као што су *Booking.com* и *Airbnb* је још један важан аспект маркетинг активности у агротуризму западна Србија. Ове платформе пружају глобалну видљивост и омогућавају туристима из целог света да лако пронађу и резервишу смештај у руралним дестинацијама. Сарадња са овим платформама укључује постављање детаљних профила са информацијама о смештају, ценама, доступности и рецензијама гостију. Ово повећава поверење туриста и

олакшава процес резервације. Поред тога, туристичке агенције често укључују агротуристичке дестинације у своје пакете, пружајући комплетну услугу која обухвата превоз, смештај и организоване активности. Овакав приступ омогућава туристима да уживају у безбрижном одмору, знајући да је све унапред организовано и планирано. Туристичке агенције такође активно промовишу агротуризам кроз своје маркетинг канале, укључујући каталоге, веб странице и друштвене мреже. Туристичка организација Србије и локалне туристичке организације активно сарађују са овим агенцијама, обезбеђујући материјале за промоцију и подршку у организацији тура. Ове организације често организују и едукативне туре за представнике туристичких агенција, омогућавајући им да се ближе упознају са понудом и пружају боље услуге својим клијентима. Поред тога, сарадња са платформама за резервације омогућава прикупљање повратних информација од гостију, што је драгоцено за континуирано унапређење услуга и задовољство туриста. Ове платформе такође нуде могућности за промоцију специјалних понуда и пакета, што додатно привлачи туристе. Регијалне туристичке организације користе ове повратне информације за развој и прилагођавање својих маркетинг стратегија, обезбеђујући да су оне усклађене са трендовима и очекивањима туриста. Осим тога, туристичке агенције често организују тематске туре које обухватају посете локалним фармама, винаријама и другим атракцијама, пружајући јединствено искуство туристима. Овакав приступ омогућава дубље упознавање са културом и начином живота у западној Србији.

Инфлуенсер маркетинг и сарадња са блогерима су све популарније маркетинг стратегије у агротуризму. Инфлуенсери и блогери који се баве путовањима и туризмом имају велику и лојалну публику која верује њиховим препорукама. Сарадња са овим појединцима укључује организовање посета агротуристичким дестинацијама, где они могу доживети и документују своје искуство. Ови садржаји, који укључују фотографије, видео снимке и блог постове, се затим деле на њиховим платформама, пружајући аутентичан и персонализован увид у понуду агротуризма. Ова врста маркетинга је веома ефикасна јер ствара органски садржај који је релевантан и ангажујући за циљну публику. Инфлуенсери често користе хештегове и гео-обележивање (*en*. *geotag*) како би повећали видљивост објава и допрли до што ширег круга људи. Поред тога, многи инфлуенсери укључују линкове ка веб страницама или платформама за резервације, што омогућава директну конверзију интересовања у резервације. Овај вид маркетинга омогућава туристичким организацијама да дођу до нове публике и створе веће поверење међу потенцијалним туристима. Инфлуенсери често организују такмичења и наградне игре

које подстичу ангажовање њихових пратилаца и додатно повећавају видљивост дестинација. Туристичке организације користе ову стратегију да промовишу специфичне догађаје, фестивале и сезоне посете, што помаже у равномернијем распоређивању туристичког промета током године. Поред тога, инфлуенсери често посећују мање познате дестинације, што помаже у диверсификацији туристичке понуде и подстицању посета мање прометним подручјима. Сарадња са инфлуенсерима укључује и креирање заједничких маркетинг кампања које комбинују традиционалне и дигиталне методе. Туристичка организација Србије и локалне туристичке организације пружају подршку у организовању ових посета, обезбеђујући да инфлуенсери добију најбоље могуће искуство. Овај приступ омогућава и развој дугорочних партнерстава која могу резултирати континуираном промоцијом региja.

Организација промотивних догађаја и сајмова је још један значајан аспект маркетинг активности у агротуризму. Учествовање на међународним и домаћим сајмовима туризма пружа прилику за директну презентацију агротуристичке понуде потенцијалним туристима, туристичким агентима и новинарима. Ови догађаји омогућавају лични контакт и пружају прилику за демонстрацију уникатних аспеката туристичке понуде. Представници агротуристичких дестинација често организују дегустације локалних производа, презентације и радионице које истичу специфичности региja. Овакав приступ омогућава потенцијалним туристима да доживе аутентично искуство и добију јасну представу о томе шта могу очекивати. Сајмови туризма такође пружају прилику за умрежавање и успостављање нових пословних контаката, што доприноси дугорочном развоју и одрживости агротуризма у западној Србији. Локалне власти и туристичке организације често пружају подршку учесницима, обезбеђујући материјале за промоцију и логистичку помоћ. Туристичка организација Србије и регијалне туристичке организације активно учествују у организацији и промоцији ових догађаја, осигуравајући да су они добро представљени на националном и међународном нивоу. Поред тога, локалне туристичке организације организују и мање промотивне догађаје у својим заједницама, укључујући фестивале, тржнице и културне манифестације које привлаче туристе и подстичу интересовање за региja. Ови догађаји често укључују сарадњу са локалним произвођачима и занатлијама, што доприноси очувању и промоцији традиционалних вештина и производа. Туристичке организације такође користе ове прилике за прикупљање повратних информација од туриста, што је важно за унапређење будућих маркетинг стратегија и активности. Осим тога, учешће на сајмовима омогућава представницима агротуристичких дестинација да прате трендове у

туризму и уче од најбољих пракси из других регија и земаља. Ово знање и искуство се затим примењује у развоју и унапређењу локалне туристичке понуде, чинећи је конкурентнијом и атрактивнијом за туристе. Промотивни догађаји и сајмови такође пружају прилику за развој медијских партнерстава, што доприноси већој видљивости и промоцији агротуризма у регији.

E-mail маркетинг је још један ефективан начин промоције агротуризма у западној Србији. Туристичке организације и оператери користе *e-mail* кампање за слање редовних новости, специјалних понуда и промотивних материјала својим претплатницима. Ове кампање могу бити веома циљане, омогућавајући слање персонализованих порука које су прилагођене интересовањима прималаца. *E-mail* маркетинг омогућава директну комуникацију са потенцијалним туристима, пружајући им информације о новим атракцијама, предстојећим догађајима и посебним понудама. Туристичке организације често користе емаил кампање за прикупљање повратних информација од туриста, што им помаже да побољшају своју понуду и услуге. Поред тога, емаил маркетинг омогућава праћење ефикасности кампања кроз аналитику, што пружа драгоцене увиде у понашање и преференције корисника. Туристичка организација Србије и регијалне туристичке организације користе ове податке за оптимизацију својих маркетинг стратегија и прилагођавање порука циљној публици. Осим тога, емаил кампање могу укључивати линкове ка блоговима, видео записима и друштвеним мрежама, омогућавајући корисницима да лако приступе додатним информацијама и садржајима. Туристичке организације често укључују и сезонске понуде и пакете у своје емаил кампање, што подстиче резервације и посете током целе године. Овај приступ омогућава и персонализоване препоруке засноване на претходним резервацијама и интересовањима корисника. *E-mail* маркетинг је такође ефикасан алат за изградњу лојалности и поверења међу туристима, пружајући им редовне и релевантне информације које их подстичу да поново посете регија. Туристичке организације често користе ове кампање за промоцију специјалних догађаја и фестивала, што помаже у повећању посета и учешћа. Осим тога, *e-mail* маркетинг омогућава праћење стопе отварања и кликова, што пружа увиде у ефективност порука и омогућава прилагођавање садржаја за боље резултате. *E-mail* кампање могу укључивати и анкете које омогућавају туристима да изразе своје мишљење и предложе побољшања. Овај облик директне комуникације омогућава боље разумевање потреба и преференција туриста, што је кључно за дугорочни успех маркетинг стратегија у агротуризму.

Коришћење видео маркетинга је такође значајан аспект у промоцији агротуризма у западној Србији. Видео садржај је веома популаран и привлачи велику пажњу на платформама као што су *YouTube*, *Vimeo* и тренутно вероватно и најпопуларнија платформа за кратке видео садржаје – *Tik Tok*. Туристичке организације и оператери креирају професионалне видео записе који представљају природне лепоте, културне знаменитости и активности доступне у агротуристичким дестинацијама. Ови видео записи често укључују интервјуе са локалним становништвом, туристима и експертима који пружају аутентичне и инспиративне приче. Видео садржај може бити коришћен и на друштвеним мрежама и веб страницама, пружајући визуелно атрактиван и ангажујући начин за промоцију туристичке понуде. Редовно ажурирање видео садржаја и креирање серија које истичу различите аспекте агротуризма доприноси дугорочном интересовању и ангажовању публике. Видео маркетинг омогућава туристичким организацијама да представе своју понуду на динамичан и привлачан начин, што подстиче туристе да планирају свој боравак у западној Србији. Видео записи могу укључивати туре кроз руралне пределе, представљање локалних фестивала и манифестација, као и приказе авантуристичких активности као што су планинарење и јахање. Овај вид маркетинга омогућава туристима да доживе атмосферу и шарм дестинација пре него што их лично посете. Туристичке организације користе видео садржај и за едукативне сврхе, пружајући информације о историји, култури и традицијама регија. Видео записи често укључују и позиве на акцију који подстичу гледаоце да посете веб странице за више информација или да резервишу свој боравак. Платформе као што су *YouTube* омогућавају туристичким организацијама да досегну глобалну публику, што је важно за привлачење међународних туриста. Видео маркетинг такође омогућава праћење метрика као што су број прегледа, стопа задржавања и ангажовање корисника, што пружа важне увиде за оптимизацију будућих кампања. Осим тога, видео садржај може бити укључен у *email* кампање и друштвене мреже, омогућавајући мултиплатформски приступ који повећава досег и видљивост. Туристичке организације често сарађују са професионалним видеографима и продуцентима како би осигурале висок квалитет садржаја који привлачи и задржава пажњу гледалаца. Овај приступ омогућава креирање емоционалних и инспиративних прича које подстичу туристе да истраже и посете западну Србију.

Ревизија и анализа маркетинг стратегија је кључна за њихову ефикасност. Туристичке организације редовно прати резултате својих маркетинг активности како би процениле њихову ефикасност и идентификовале области за унапређење. Коришћење алата за аналитичко праћење омогућава детаљну анализу перформанси различитих

маркетинг канала и активности. На основу ових података, организације могу прилагодити своје стратегије и фокусирати се на активности које пружају најбоље резултате. Овај процес континуиране оптимизације омогућава боље коришћење ресурса и повећање видљивости агротуристичке понуде. Поред тога, анализа повратних информација од туриста пружа важне увиде у њихова искуства и очекивања, што омогућава боље прилагођавање туристичке понуде њиховим потребама. Туристичке организације такође користе ове податке за креирање нових маркетинг кампања и развој иновативних приступа у промоцији агротуризма. Редовно ажурирање маркетинг стратегија и њихова адаптација према трендовима и променама на тржишту је кључно за дугорочни успех и одрживост агротуризма у западној Србији. Туристичка организација Србије и регијалне туристичке организације користе напредне алате за праћење и анализу података како би осигурале ефикасност својих кампања. Ови алати омогућавају праћење метрика као што су стопа конверзије, поврат на инвестицију *(ROI)* и ангажовање корисника, што пружа свеобухватан увид у перформансе маркетинг активности. Осим тога, редовно спровођење анкета и фокус група омогућава прикупљање директних повратних информација од туриста, што је важно за унапређење услуга и задовољство корисника. Туристичке организације такође користе конкурентну анализу како би процениле своју позицију на тржишту и идентификовале могућности за диференцијацију и побољшање. Овај процес укључује анализу активности конкуренције, праћење трендова у индустрији и проучавање најбољих пракси. На основу ових увида, организације могу развијати и прилагођавати своје стратегије како би осигурале конкурентску предност и привукле више туриста. Редовно ревидирање маркетинг планова и буџета омогућава ефикасно управљање ресурсима и максимизирање ефеката кампања. Туристичке организације такође користе ове податке за развој и имплементацију дугорочних стратегија које подржавају одрживи развој агротуризма. Континуирана едукација и обука запослених у маркетингу осигурава да они буду у току са најновијим трендовима и технологијама у индустрији. Овај приступ омогућава креирање иновативних и ефикасних маркетинг кампања које доприносе расту и развоју агротуризма у западној Србији.

5.8 Начин финансирања и уређења политике агротуризма у Србији

Агротуристичка домаћинства у Србији, иако важан део руралног развоја, углавном се третирају кроз законодавни оквир за пољопривредна газдинства, без специфичне

дефиниције и регулативе за сам агротуризам. Према Закону о пољопривреди и руралном развоју ("Службени гласник РС", бр. 41/2009, 10/2013 и 101/2016), пољопривредно газдинство је организациона јединица која се бави пољопривредном производњом и може укључивати различите активности, док породично пољопривредно газдинство подразумева газдинство у власништву и под управом породице. Овај закон обезбеђује правни и финансијски оквир који омогућава пољопривредницима да диверзификују своје активности и остваре додатне приходе кроз туризам, односно активности које се према овом закону дефинишу као непољопривредне. Регистрација пољопривредног газдинства у Србији се врши кроз Регистар пољопривредних газдинстава, који је успостављен у складу са Законом о пољопривреди и руралном развоју. Процедуре за упис, промену података и обнову регистрације регулисане су Правилником о упису у регистар пољопривредних газдинстава, промени података и обнови регистрације, електронском поступању, као и о условима за пасиван статус пољопривредног газдинства ("Службени гласник РС", бр. 17/2013, 102/2015 и 6/2016). Правилник дефинише услове за упис у регистар, потребну документацију, процедуре за измену података и обнову регистрације, као и критеријуме за стицање пасивног статуса. Упис у регистар је важан предуслов за добијање различитих врста подршке и субвенција, укључујући оне које се односе на агротуризам. Регистрација пољопривредног газдинства омогућава приступ различитим фондовима и програмима подршке, што је од кључног значаја за развој агротуристичких активности.

Закон о туризму ("Службени гласник РС", бр. 17/2019) не прописује специфичне услове за регистрацију и рад агротуристичких објеката нити подстиче за развој овог сектора. Уместо тога, овај закон уопштено уређује услове и начине за развој и промоцију туризма, без експлицитног помена агротуризма. Слично томе, Стратегија развоја туризма Републике Србије за период 2016-2025 године не дефинише агротуризам као посебан облик туризма. Уместо тога, стратегија идентификује рурални туризам као један од туристичких производа од посебног значаја за развој туризма. Под руралним туризмом могу се подразумевати активности које су повезане са пољопривредом и животом у руралним подручјима, али агротуризам као такав није специфично наведен. Са друге стране, питања регистрованих смештајних објеката су уређена Законом о туризму и другим релевантним прописима. Регистрација смештајних објеката је важна за осигурање квалитета услуга и безбедности туриста. Регистровани смештајни објекти морају испуњавати одређене стандарде и услове, што доприноси унапређењу туристичке понуде и задовољству гостију. Ово је посебно важно за агротуризам, где квалитет смештаја и

услуга има директан утицај на искуство посетилаца и њихову жељу да поново посете дестинацију. Стандарди за регистрацију смештајних објеката укључују захтеве за безбедност, хигијену, комфор и адекватну инфраструктуру. Регистровани објекти су такође подложни инспекцијама и контролама како би се осигурао континуитет квалитета услуга.

Финансијска подршка је од суштинског значаја за реализацију пројеката који доприносе развоју и унапређењу агротуристичке понуде, што повећава конкурентност и привлачност руралних дестинација. Финансирање агротуризма у Србији се врши кроз различите фондове и програме подршке који су доступни пољопривредницима и предузетницима у руралним подручјима. Главни извори финансирања укључују националне и европске фондове, као и локалне иницијативе. Национални фондови укључују програме које спроводе Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Министарство туризма и омладине и Фонд за развој Републике Србије. Ови програми обезбеђују финансијску подршку у виду субвенција, повољних кредита и грантова за пројекте у области агротуризма. Програми подршке обухватају инвестиције у инфраструктуру, набавку опреме, едукацију и маркетинг. Ови извори финансирања су кључни за омогућавање пољопривредницима и предузетницима да започну и развијају агротуристичке активности, чиме се подстиче економски развој руралних подручја.

Европски фондови такође играју значајну улогу у финансирању агротуризма у Србији. Као кандидат за чланство у Европској унији, Србија има приступ различитим програмима подршке ЕУ, као што су ИПАРД (Инструмент за претприступну помоћ у руралном развоју). ИПАРД је програм Европске уније који има за циљ подршку руралном развоју у земљама кандидатима за чланство у ЕУ. Програм обезбеђује финансијску подршку за пројекте који доприносе руралном развоју, укључујући агротуризам. ИПАРД програми укључују различите мере подршке, као што су инвестиције у физичку имовину, подршка младим пољопривредницима, развој руралне инфраструктуре и мере за унапређење квалитета живота у руралним подручјима. Коришћење ИПАРД фондова омогућава унапређење квалитета и конкурентности агротуристичке понуде у Србији. ИПАРД програми такође доприносе повећању запошљавања у руралним подручјима и побољшању квалитета живота локалног становништва. Поред ИПАРД програма, пољопривредници и предузетници у Србији могу конкурисати за финансијску подршку и кроз друге европске фондове и програме који су доступни земљама кандидатима за чланство у ЕУ. Програм "Horizon 2020" нуди грантове за истраживање и иновације у пољопривреди и руралном развоју, укључујући агротуризам. Европски фондови пружају

важне ресурсе за унапређење инфраструктуре, обуке и маркетинг активности, чиме се подстиче развој и одрживост агротуризма. Ови фондови пружају важне ресурсе за унапређење инфраструктуре, обуке, и маркетинг активности, чиме се подстиче развој и одрживост агротуризма.

LEADER је посебна мера у оквиру ИПАРД програма која има за циљ подстицање локалног развоја у руралним подручјима кроз укључивање локалних актера у процес доношења одлука и реализацију пројеката. *LEADER* мера омогућава формирање локалних акционих група које идентификују приоритете и потребе своје заједнице и предлажу пројекте који доприносе руралном развоју. Овај приступ осигурава да се локални ресурси и потенцијали користе на најефикаснији начин и да се развојне иницијативе прилагођавају специфичним условима и потребама сваке заједнице. *LEADER* пројекти су често усмерени на унапређење туристичке понуде, подстицање предузетништва, развој локалне инфраструктуре и јачање капацитета за управљање руралним развојем. Ова мера промовише инклузиван и интегрисан приступ развоју руралних подручја, омогућавајући локалним заједницама да активно учествују у доношењу одлука и спровођењу пројеката.

Мера 7 ИПАРД програма се односи на развој руралне инфраструктуре и унапређење квалитета живота у руралним подручјима. Ова мера укључује подршку за изградњу и обнову путева, водоводних и канализационих система, јавних зграда и других инфраструктурних објеката који су од значаја за локалну заједницу. Мера 7 такође обухвата подршку за пројекте који доприносе унапређењу социјалних услуга, образовања, здравства и културних активности у руралним подручјима. Овим мерама се побољшавају услови живота у руралним подручјима и подстиче одрживи развој. Циљ је да се осигура да рурална подручја буду привлачнија за живот и рад, што може спречити одлив становништва у урбана подручја и подстаћи одрживу економску активност на селу.

Поред националних и европских извора финансирања, локалне самоуправе и регијалне развојне агенције такође имају значајну улогу у подршци руралном развоју. Оне обезбеђују финансијску и техничку подршку кроз локалне фондове и програме развоја, као и кроз партнерства са невладиним организацијама и приватним сектором. Локалне иницијативе укључују подршку за развој туристичке инфраструктуре, едукацију и обуку, као и промоцију и маркетинг. Локалне самоуправе често обезбеђују средства за мале пројекте који доприносе руралном развоју, као што су изградња локалних путева, побољшање водоводних и канализационих система, и реновирање јавних зграда. Регијалне развојне агенције могу пружити техничку помоћ и саветодавне услуге за пољопривреднике и предузетнике који желе да развију агротуристичке пројекте. Ова

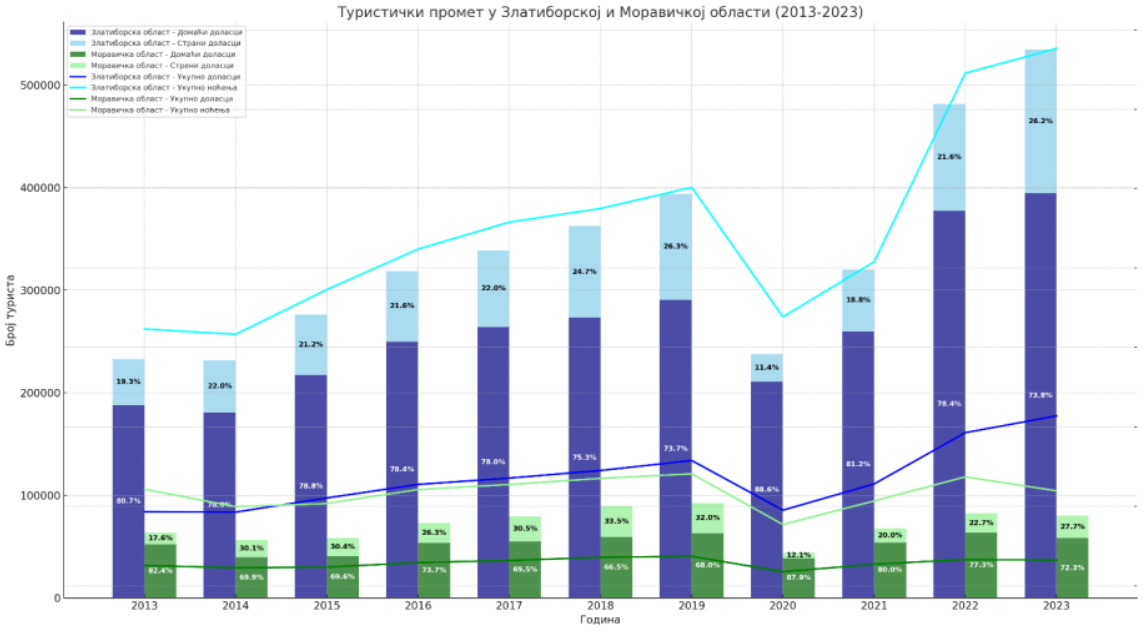
подршка је кључна за успешну имплементацију пројеката и иницијатива у области агротуризма, јер омогућава укључивање различитих заинтересованих страна и обезбеђује потребну финансијску и техничку подршку. Локалне фондове и иницијативе често подржавају и невладине организације које раде на развоју руралних подручја и промоцији одрживог туризма.

5.9 Туристички промет у руралним дестинацијама туристичке регије западна Србија

Праћење туристичког промета је препознато као важан елемент за развој и управљање туристичким дестинацијама. Разумевањем образаца кретања и понашања туриста, заинтересоване стране могу донети праве одлуке како би побољшале туристичко искуство, одрживо управљале ресурсима и одговориле на логистичке изазове (Nącia, 2019). Тачни подаци о доласцима туриста, ноћењима и трајању посета дају увид у економски утицај туризма, помажући да се ресурси ефикасно алоцирају и планирају побољшања инфраструктуре. Штавише, таква анализа помаже у препознавању преференција и понашања различитих туристичких демографских група, омогућавајући развој циљаних маркетиншких стратегија и прилагођених туристичких производа. Континуирано праћење и анализа туристичког промета такође олакшава процену сезонских варијација, ефикасност промотивних кампања и опште здравље туристичког сектора, доприносећи његовој отпорности и дугорочном расту.

Графикон 25 илуструје кретање долазака и ноћења туриста у Златиборском и Моравичком регији у периоду од 2013. до 2023. Подаци указују на конзистентан раст и укупних долазака и ноћења туриста у обе посматране области до 2019. године, праћен значајним падом. 2020. године, што се може приписати пандемији *COVID-19*. Период после 2020. показује снажан опоравак, при чему су посматране области достигле нови рекорд 2023. године.

Графикон 12 – Туристички промет у две посматране области за период 2013-2023.; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024.



У Златиборској области укупан број долазака туриста порастао је са 232.918 у 2013. на 534.579 у 2023. Слично томе, укупан број ноћења порастао је са 808.104 на 1.691.430 у истом периоду. Подаци такође показују да домаћи туристи доследно чине већину укупних долазака. У 2023. години домаћи туристи чинили су 73,8% укупних долазака. Преко две трећине домаћих туриста од укупног броја забележених долазака наглашава снажну привлачност туристичких дестинација у овој регији туристима из других места у Србији, који их вероватно сматрају приступачним и привлачним дестинацијама за реализацију различитих врста туристичких путовања. Позитиван тренд показују и доласци страних туриста у Златиборску област, иако представљају мањи удео у укупном броју. Број страних долазака порастао је за нешто мање од 100 хиљада у периоду од десет година. Овај стални раст указује на растуће међународно интересовање, што се може приписати унапређеној туристичкој понуди, али и побољшаним маркетиншким стратегијама усмереним на међународне путнике.

Моравичка област показује сличне трендове. Укупан број долазака туриста у туристичке дестинације у овој области повећан је са 63.595 у 2013. години на 80.529 у 2023. години, док је укупни број ноћења са 303.432 у 2013. години порастао на 298.684 у 2023. години. Домаћи туристи такође чине преко 70% укупног туристичког промета (72,3%), слично тренду који је забележен у Златиборској области. Доласци страних

туриста у Моравичку област такође показују тренд раста, који расте са 11.192 у 2013. на 22.337 у 2023. Иако су апсолутни броеви мањи у поређењу са другом посматраном облашћу, стопа раста указује на то да туристичке дестинације у Моравичкој области постепено постају све препознатљивије и привлачније међународним туристима.

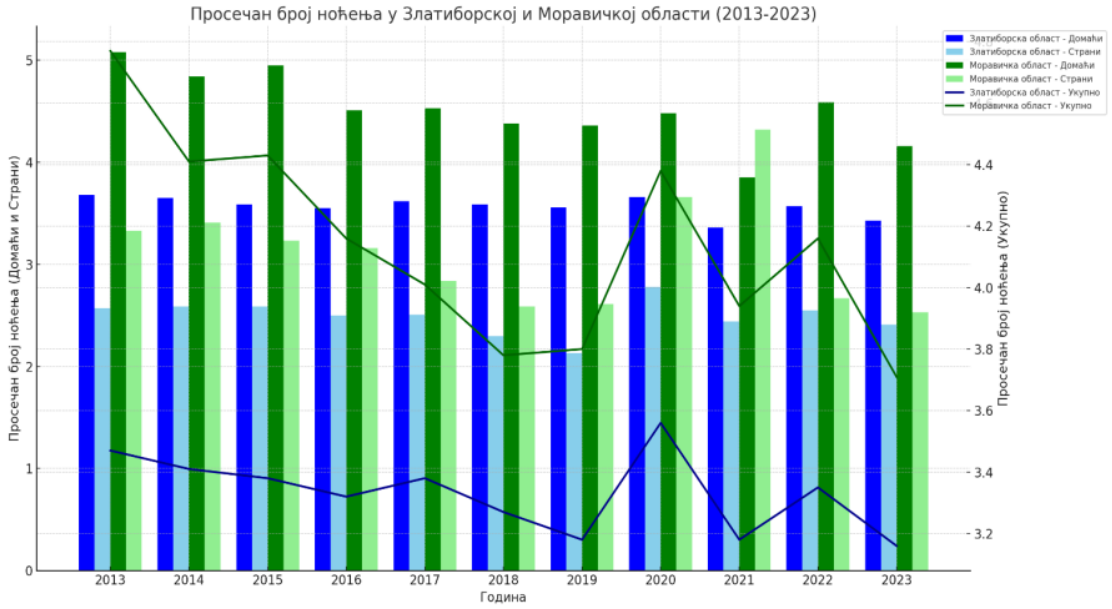
Оштар пад долазака и ноћења туриста 2020. у посматраним областима указују на глобални утицај пандемије *COVID-19* на туристичку привреду. Ограничења међуанродних путовања, *lockdown* у Србији и здравствени изазови становништва значајно су смањили број туриста у тој години. Међутим, накнадни опоравак уочен од 2021. надаље наглашава отпорност туристичког сектора у регији западна Србија. Ефикасне мере, вероватно укључујући побољшане здравствене и безбедносне протоколе, циљане маркетиншке кампање, новостворена потребе и приоритети туриста приликом избора дестинације (боравак на отвореном и у дестинацијама које не карактерише масовни туризам) и подстицаје домаћег туризма, допринеле су овом опоравку.

Са друге стране, графикон 26 даје детаљан приказ просечних ноћења у ове две области од 2013. до 2023. године, правећи разлику између домаћих и страних туриста. Подаци указују на јасне трендове и варијације у обрасцима ноћења туриста у туристичким дестинацијама које се налазе ове две посматране области.

У Златиборској области, просечан боравак домаћих туриста бележи благи пад са 3,68 ноћења у 2013. на 3,43 ноћења у 2023. Упркос извесним флуктуацијама током година, домаћи туристи константно бораве дуже у поређењу са страним туристима. Овај тренд сугерише да на њихове дуже боравке у туристичкој дестинацији може утицати јачи осећај удобности и повезаности са локалном културом, као и погодност путовања унутар сопствене државе. Поред тога, домаћи туристи могу наћи више могућности за продужени одмор, као што су посете рођацима или учешће у локалним догађајима, што доприноси дужем боравку у поређењу са страним посетиоцима. Насупрот томе, просечан боравак страних туриста смањен је са 2,57 ноћи у 2013. на 2,41 ноћ у 2023. години, што указује на преференцију за краће посете међу међународним путницима. Краће трајање боравка страних туриста може се приписати природи њихових планова путовања, који могу укључивати посету више дестинација у оквиру једног путовања. Укупан тренд укупног просечног боравка у Златиборском округу одражава постепено смањење са 3,47 ноћења у 2013. на 3,16 ноћења у 2023. години. Приметно је да је дошло до привременог повећања у 2020. години, вероватно због пандемије *COVID-19*, због које је просечан боравак порастао на 3.56 ноћи. Ова аномалија се може приписати ограничењима међународних

путовања и преференцији за продужени, сигурнији боравак подаље од препуних урбаних центара током пандемије.

Графикон 13 – Просечан број ноћења у две посматране области за период 2013-2023; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024



У Моравичкој области, просечан боравак домаћих туриста је доживео израженији пад, са 5,08 ноћења у 2013. на 4,16 ноћења у 2023. Овај значајан пад указује на промену преференција туристичких путовања домаћих туриста, што можда указује на коришћење више краћих одмора током једне године. Страни туристи у туристичким дестинацијама које припадају овој области такође показују тренд смањења просечног боравка, са 3,33 ноћи у 2013. на 2,53 ноћења у 2023. Међутим, пад страних туриста је мање стрм у односу на домаће, што указује на релативно стабилне, али кратке обрасце боравка. Укупан просечан боравак у дестинацијама Моравичке области је са 4,77 ноћења у 2013. на 3,71 ноћење у 2023. години, што указује на померање ка краћим боравцима међу туристима. Слично дестинацијама у Златиборској области, приметан је пораст у 2020. години, при чему је просечни боравак достигао 4,38 ноћења, што се, као и у претходном случају, приписује утицају пандемије на одлучивање туриста о дужини боравка у туристичкој дестинацији.

6. Агротуризам у државама алпске регије

Алпска регија обухвата планински ланац Алпа који се протеже кроз више европских земаља, укључујући Аустрију, Француску, Немачку, Италију, Лихтенштајн, Монако, Словенију и Швајцарску. Овај простор има дугу историју пољопривреде, која је и данас важан део локалне економије и културе (Gilck & Poschlod, 2019). Традиционалне пољопривредне праксе, као што су узгој стоке, производња сира и узгој житарица, одржавају се генерацијама и имају значајну улогу у очувању руралних заједница. Ове праксе не само да обезбеђују економску стабилност, већ и доприносе очувању пејзажа и биодиверзитета. Пољопривредници у алпској регији су се прилагодили изазовима које доноси планински терен, развијајући одрживе методе узгоја и производње које минимизирају утицај на животну средину (Schneider, 2022). Туризам у Алпима је такође значајан, са милионима посетилаца који сваке године долазе да уживају у природним лепотама и рекреативним активностима као што су скијање, планинарење и бициклизам.

Еколошки аспекти агротуризма у алпској регији су такође веома значајни. Фарме које се баве агротуризмом често примењују еколошке праксе (Glasenapp & Thornton, 2011) укључујући органску пољопривреду (Röös et al., 2021), коришћење обновљивих извора енергије (Buonocore et al., 2019) и одрживо управљање ресурсима (Gubert et al., 2018). Многе фарме су сертификоване као органске (Röös et al., 2021) и користе технике које минимизирају утицај на животну средину. Еколошки аспект агротуризма укључује и коришћење природних материјала за градњу и реновирање објеката (Rossi, 2022), чиме се додатно смањује еколошки отисак. Ове активности привлаче туристе који желе да науче више о одрживом начину живота и примењују те праксе у свом свакодневном животу.

Утицај агротуризма на локалну заједницу у алпској регији је изузетно позитиван. Агротуризам пружа значајне економске користи (Dax et al., 2019), доприносећи стварању прихода (Fischer, 2019) и отварању нових радних места у руралним подручјима (Duglio et al., 2023). Ово је посебно важно у областима које се суочавају са демографским изазовима, као што су старење становништва и миграција младих у урбане центре. Агротуризам се у земљама Алпа јавља као средство које омогућава младима да остану у својим заједницама и развијају своје послове, чиме се подстиче одрживи економски раст (Dax et al., 2019). Ова врста туризма има врло мерљив удео у укупном туристичком промету у алпској регији. Многи туристи који посећују ове области долазе управо због могућности да доживе аутентичан рурални начин живота и учествују у пољопривредним

активностима (Pachoud et al., 2020). Ово је посебно атрактивно за породице, еко-туристе и оне који траже одмор од урбаног живота. Агротуристичке фарме често сарађују са локалним туристичким организацијама, туристичким агенцијама и туроператорима (Forbord et al., 2012) како би промовисале своје услуге и привукле што већи број посетилаца.

Поред тога, агротуризам помаже у диверсификацији туристичке понуде (Hayashi, 2013), чинећи регија атрактивним за различите типове туриста. Туристичке организације активно промовишу агротуризам кроз различите канале (Forbord et al., 2012), укључујући дигитални маркетинг, друштвене мреже и традиционалне медије. Ове активности доприносе повећању видљивости агротуристичких дестинација и привлачењу туриста различитих профила. Форборд (Forbord et al., 2012) додаје да се туристичке услуге у агротуризму и организационе структуре разликују у различитим државама ове регије, али заједнички циљеви укључују маркетинг, изградњу компетенција и осигурање квалитета. Ефикасан маркетинг, према Ђеновезеу и осталима (Genovese et al., 2017) треба да истакне јединствене, локално произведене пољопривредне производе и очуване пределе. На основу начина канала маркетинг комуникације, представници туристичке понуде већ могу да имају перцепцију о врсти услуге коју ће туристи очекивати (Sabiote-Ortiz et al., 2016).

Аутентична архитектура сматра се такође сигнификантном у изградњи атрактивности агротуристичких дестинација у алпској регији (Krausler & Pröbstl-Haider, 2016). Традиционалне алпске куће, грађене од дрвета и камена, представљају симбол одрживости и функционалности (Gabbarini & Tempestini, 2021). Ове куће су дизајниране да буду енергетски ефикасне и да се савршено уклапају у природни пејзаж. Многе од ових кућа су реновиране и прилагођене савременим потребама, задржавајући свој оригинални шарм и карактер. Карактер пејзажа, под утицајем традиционалне градње и употребе локалних материјала, кључан је за избор дестинације у централној Европи, укључујући и аустријске Алпе. Туристи преферирају дестинације у којима приватне зграде подржавају карактер локалног пејзажа, а не ремете га (Krausler & Pröbstl-Haider, 2016). Интеграција традиционалних стилова градње и локалних материјала у пејзаж повећава привлачност региона, чинећи га пожељним избором за туристе. Естетска вредност Алпа, укорењена у историјском уважавању њихових естетских квалитета, значајан је фактор у туристичкој привлачности дестинација у овој регији.

6.1 Алпска конвенција

Алпска конвенција (Alpine Convention) је међународни споразум који има за циљ заштиту и одрживи развој Алпа. Потписана је 1991. године у Салцбургу и обухвата осам земаља: Аустрију, Француску, Немачку, Италију, Лихтенштајн, Монако, Словенију и Швајцарску, као и Европску унију. Основни циљеви Алпске конвенције су заштита природног и културног наслеђа Алпа, промоција одрживог развоја и побољшање квалитета живота локалног становништва. Конвенција представља први међународни споразум посвећен искључиво једном планинском региј и има за циљ да осигура дугорочну одрживост овог јединственог подручја.

Историјат Алпске конвенције датира из периода када су се појавиле прве иницијативе за заштиту алпских подручја, још током 1950-их година. Идеја о међународном споразуму који би регулисао заштиту Алпа почела је да добија на значају крајем 1980-их година. Године 1989. покренута је иницијатива за израду Конвенције, што је резултирало њеним потписивањем у Салцбургу 1991. Године (Price, 1999). Алпска конвенција постала је први међународни споразум који се искључиво бави заштитом једног планинског региј. Основни циљеви Конвенције су очување природног и културног наслеђа Алпа, промоција одрживог развоја и побољшање квалитета живота локалног становништва. Конвенција настоји да осигура дугорочну одрживост овог јединственог подручја кроз сарадњу међу државама чланицама и примену заједничких политика и мера. Потписници Алпске конвенције укључују осам алпских земаља: Аустрију, Француску, Немачку, Италију, Лихтенштајн, Монако, Словенију и Швајцарску, као и Европску унију (Balsiger, 2007). Ове земље сарађују на спровођењу циљева Конвенције и обезбеђују примену протокола и декларација које су усвојене у оквиру Конвенције. Алпска конвенција је користила различите протоколе да дефинише заједничке циљеве за релевантне секторе, као што су пољопривреда, туризам, транспорт, снабдевање енергијом или очување природе и села (Briquel, 2006). Прецизније, од држава чланица се захтева да спроводе циљане мере у 12 тематских области, укључујући становништво и културу, просторно планирање, загађење ваздуха, очување земљишта, управљање водама, очување природе и села, планинску пољопривреду, планинске шуме, туризам, транспорт, енергије и управљања отпадом (Bragagnolo et al., 2014). Протоколи пружају смернице за државе потписнице како би осигурале одрживо управљање својим ресурсима и промовисале одрживи развој у алпској региј.

Конвенција има важну улогу у очувању биодиверзитета и природног наслеђа у алпској регији (Paulsch et al., 2003). Протокол о заштити природе и очувању пејзажа поставља смернице за заштиту природних станишта и врста, као и за одрживо управљање природним ресурсима. Ово укључује мере за спречавање деградације земљишта, заштиту водних ресурса и очување шумских екосистема. Конвенција такође промовише коришћење традиционалних пољопривредних пракси (Bragagnolo et al., 2014) које доприносе очувању биодиверзитета, као што су ротација усева, органска пољопривреда и одрживо управљање пашњацима. Ове праксе не само да побољшавају квалитет земљишта и воде, већ и пружају станишта за разне врсте биљака и животиња. Алпска конвенција подржава развој туристичке инфраструктуре која је у складу са принципима одрживости (Job et al, 2022). Ово укључује изградњу и реновирање објеката коришћењем еколошки прихватљивих материјала и технологија, као и промоцију енергетске ефикасности и обновљивих извора енергије. Конвенција такође подстиче развој алтернативних облика туризма, као што су еко-туризам и одрживи туризам (Dax & Tamme, 2023), који имају мањи утицај на животну средину и доприносе очувању природних ресурса. Ови облици туризма пружају додатне могућности за економски развој и побољшање квалитета живота локалног становништва.

Сарадња између држава потписница Алпске конвенције је од кључног значаја за постизање циљева Конвенције. Ово укључује редовне састанке и консултације, као и размену информација и најбољих пракси. Конвенција пружа платформу за државе чланице да заједнички раде на развоју и имплементацији политика које су у складу са принципима одрживости. Ова сарадња омогућава државама да ефикасније решавају заједничке изазове и да користе ресурсе на одржив начин. Алпска конвенција има дугорочну визију одрживог развоја која укључује не само заштиту животне средине, већ и економски и социјални развој. Ова визија се остварује кроз свеобухватне стратегије и планове који укључују сарадњу између држава чланица, локалних власти, невладиних организација и приватног сектора. Конвенција поставља амбициозне циљеве за будућност, укључујући смањење емисије гасова са ефектом стаклене баште, повећање употребе обновљивих извора енергије и очување биодиверзитета. Ови циљеви су у складу са глобалним напорима за постизање одрживог развоја и доприносе очувању планете за будуће генерације.

6.2 Упоредна анализа физичко-географских карактеристика посматраних регија

Посматране регије - Горењска регија у Словенији, Ломбардија у Италији, Тирол у Аустрији, Савезна покрајина Баварска у Немачкој и Кантон Вале у Швајцарској - изабране су због својих изузетних физичко-географских карактеристика које су сличне онима у западној Србији. Више од половине од око 13,6 милиона људи који живе у алпском региј живи у Италији или Аустрији. Изузимајући Лихтенштајн и Монако, Аустрија се истиче као алпска држава, са 41% њеног становништва које живи у Алпима. У Словенији је тај однос један према три, док је у Швајцарској један према четири. Густина насељености указује да подручје Конвенције обухвата и ретко насељене алпске регије (Француска, Аустрија, Италија, Словенија) и густо насељене области (Немачка, Монако, Лихтенштајн) (Streifeneder, 2010). Ове регије су познате по својим планинским пејзажима, богатим природним ресурсима и традиционалним пољопривредним праксама. Њихова природна лепота и културно наслеђе пружају основу за развој агротуризма. Анализирањем физичко-географских карактеристика ових регија, можемо утврдити да постоје сличности које их чине идеалним примерима добре праксе за западну Србију. Све ове регије се налазе у планинским областима са изразитим сезонским променама, богатим биодиверзитетом и традиционалном архитектуром која одражава локалне културне вредности (Genovese, 2017). Осим тога, ове регије имају дугу историју пољопривреде која је адаптирана на специфичне климатске и географске услове. Добро развијена инфраструктура подржава агротуризам, укључујући смештајне и угоститељске објекте, као и туристичке садржаје (Pegg et al., 2012; Stotten et al., 2019). Значајна је и улога локалних заједница у промоцији и одржавању агротуристичке понуде, што доприноси одрживости ових пројеката.

Физичко-географске карактеристике које повезују ове регије укључују високих врхова, бројних речних система и очуване природе. Ове карактеристике стварају јединствене пејзаже који привлаче туристе, посебно из урбаних средина. Иако на вишим надморским висинама, дестинације у алпској регији су доживеле значајан пораст температуре, са стопама до три пута већим од глобалног просека (Brugnara, 2020), што се може поистоветити и са климатским условима у западној Србији. Висока надморска висина и чист ваздух привлаче туристе који траже здрав начин живота и одмор у природи. Поред климатских сличности, посматране регије карактерише хетерогеност природних ресурса, што доприноси одрживости пољопривреде и развоју агротуризма. Густе шуме, планински предели и национални паркови пружају добре услове за еко-туризам и авантуристичке активности као што су планинарење, скијање и бициклизам.

Поред тога, земљиште у посматраним регијама омогућава гајење специфичних врста биљака и узгој стоке, што је кључно за производњу традиционалних локалних производа као што су сир, мед и лековито биље (Sturaro et al., 2009; Sturaro et al., 2013; Battaglini et al., 2014; Dietre, et al., 2020) .

Разноликост биодиверзитета у овим регијама (Testolin et al., 2021) такође је значајан фактор који доприноси њиховој атрактивности за агротуризам. Богатство флоре и фауне, укључујући бројне ендемске врсте, пружа туристима јединствено искуство и могућност да уживају у природним лепотама. Еколошки свесни туристи цене одрживе праксе које се примењују у пољопривреди и туризму, што доприноси очувању ових природних богатстава. Туристи могу да уживају у природним резерватима и парковима који пружају уточиште за различите врсте биљака и животиња. Многе фарме и у западној Србији и у осталим посматраним регијама су сертификоване као органске и користе методе одрживе пољопривреде, што привлачи туристе заинтересоване за еколошки одрживе праксе (Pavlović & Jović Bogdanović, 2021).

Упоређивање ових физичко-географских карактеристика са западном Србијом показује бројне сличности које оправдавају коришћење ових регија као примера добре праксе. Иако до сада није развијен на начин на који је то случај у државама Алпске регије, развој агротуризма може допринети побољшању квалитета живота локалног становништва кроз отварање нових радних места и побољшање инфраструктуре у западној Србији. У том смислу, западна Србија може научити из искустава алпских регија и применити или прилагодити одређене стратегије које ће подстицајно деловати на развој агротуризма. Штавише, прилагођавање успешних модела агротуризма из споменутих регија могло би да доведе до веће диверзификације локалне привреде у западној Србији, чиме би се смањила зависност од традиционалних пољопривредних пракси. Анализом регулаторних оквира који подржавају агротуризам у алпским регијаима, западна Србија може да утврди које законске мере могу бити стимулативне за развој агротуризма и погодне за примену. Такође, успешни модели еколошки прихватљивих пракси и одрживог туризма у алпским регијаима представљају репер за западну Србију да размотри како би се сличне иницијативе могле прилагодити локалним условима.

6.3 Заједничка пољопривредна политика (*CAP*) 2023-27

Заједничка пољопривредна политика *(Common Agriculture Policy - CAP)* је основни елемент политике Европске уније, дизајниран да подржи пољопривреднике, обезбеди стабилно снабдевање храном, заштити животну средину и унапреди руралне заједнице (European Comission, n.d.). Основана 1962. године, *CAP* је прошла кроз бројне реформе како би се прилагодила новим изазовима и потребама. За период од 2023. до 2027. године, *CAP* је структуирана да одговори на савремене изазове као што су климатске промене, еколошка одрживост и економска стабилност пољопривредног сектора (Cuadros-Casanova et al., 2023; Šumska, 2023). Ова свеобухватна политика настоји да осигура одрживи развој пољопривреде у Европској унији, узимајући у обзир специфичне потребе и изазове са којима се суочавају пољопривредници и руралне заједнице. Поред економских и еколошких аспеката, CAP има и социјалну димензију, која обухвата мере за подршку социјалној инклузији и побољшање квалитета живота у руралним подручјима.

CAP 2023-27 се ослања на два главна фонда: Европски пољопривредни гаранцијски фонд (EAGF) и Европски пољопривредни фонд за рурални развој (EAFRD) (European Comission, n.d.A). EAGF финансира директна плаћања пољопривредницима и мере за тржишну подршку, док EAFRD финансира руралне развојне пројекте и мере које доприносе одрживости и економској отпорности руралних подручја. Ова подела обезбеђује да су краткорочни и дугорочни циљеви политике адекватно финансирани и покривени. У оквиру овог периода, *CAP* се фокусира на десет кључних циљева који су интегрисани у националне стратешке планове сваке земље чланице. Ови планови омогућавају земљама да прилагоде мере својим специфичним потребама, уз истовремено испуњавање заједничких европских циљева. Овај приступ омогућава већу флексибилност и прилагођавање мера специфичним локалним условима и потребама, што је од суштинског значаја за постизање ефективних резултата на терену. Додатно, ова структура омогућава брже и ефикасније реаговање на локалне проблеме и изазове, што је кључно за успостављање одрживих пољопривредних пракси и дугорочни развој.

CAP 2023-27 подстиче коришћење обновљивих извора енергије и унапређење енергетске ефикасности у пољопривредном сектору. Преко 40% буџета је посвећено активностима које доприносе климатским циљевима и заштити животне средине (European Comission, n.d.B). Ово укључује подршку праксама које побољшавају квалитет тла, воде и ваздуха, очување биодиверзитета, и смањење емисија гасова са ефектом

стаклене баште. Прецизније, финансијска перспектива за 2021-2027. предвиђа 365 милијарди евра за развој пољопривреде и села, са 265,2 милијарде евра за директна плаћања и 78,8 милијарди евра за рурални развој (Walenia, 2022). Поред тога, *CAP* промовише интегрисани приступ управљању земљиштем и праксама које смањују деградацију тла и побољшавају његову плодност. Финансирање у оквиру *CAP* 2023-27 спроводи се кроз два главна фонда: EAGF и EAFRD, који обезбеђују директна плаћања пољопривредницима, подржавајући њихов доходак и стабилност, док EAFRD финансира руралне развојне пројекте и мере које доприносе одрживости и економској отпорности руралних подручја. Овај приступ је од суштинског значаја за одрживи развој пољопривредног сектора и унапређење квалитета живота у руралним подручјима. Ефективна примена ових мера захтева координисан приступ и сарадњу између различитих нивоа управе и заинтересованих страна.

У оквиру ових фондова, државе чланице имају значајну аутономију у креирању и спровођењу програма који одговарају њиховим специфичним потребама и приоритетима (Walenia, 2022). Ова флексибилност је кључна за ефективну имплементацију политике, омогућавајући свакој земљи да оптимално искористи ресурсе и мере у складу са својим националним и регијалним приоритетима. Национални стратешки планови укључују мере као што су финансијска подршка пољопривредницима, подстицање одрживих пракси и промоција социјалне инклузије у руралним подручјима. Ово омогућава бољу координацију између различитих нивоа управе и заинтересованих страна, што је кључно за успешно спровођење политике. Такође, за одрживу производњу и потрошњу препоручују се одговарајући механизми контроле у стратешким плановима *CAP* из сваке земље чланице (Cuadros-Casanova et al., 2023). Поред тога, државе чланице имају обавезу да редовно извештавају о напредку и резултатима својих националних планова, што обезбеђује транспарентност и одговорност у коришћењу средстава *CAP*. Овај систем извештавања и евалуације осигурава да се постигну постављени циљеви и да се политика континуирано унапређује. Тиме се осигурава дугорочна одрживост и адаптација политике на нове изазове и промене у пољопривредном сектору.

Тржишне мере у оквиру *CAP* 2023-27 су осмишљене да обезбеде стабилност тржишта пољопривредних производа и заштиту пољопривредника од непредвидивих тржишних шокова (European Comission, n.d.A). Ове мере укључују интервенције као што су куповина производа у јавним складиштима, подршка приватном складиштењу и финансијска помоћ у случају кризе. *CAP* такође промовише транспарентност тржишта и боље функционисање ланца снабдевања кроз подршку организацијама произвођача и

интербрендирање пољопривредних производа. Социјална димензија *CAP* 2023-27 се огледа у мерама које имају за циљ побољшање квалитета живота у руралним подручјима и подршку социјалној инклузији. Ова политика подржава пројекте који побољшавају инфраструктуру, омогућавају приступ основним услугама и стварају нове економске могућности у руралним заједницама. Такође се подстиче развој локалних тржишта и кратких ланаца снабдевања, што може допринети економском развоју и смањењу емисија гасова са ефектом стаклене баште. Ове мере су од суштинског значаја за одржавање економске стабилности и одрживости у пољопривредном сектору и ширим руралним заједницама.

Кључни циљеви *CAP* 2023-27 су (European Commission, 2018):

1. **Осигурање правичног дохотка за пољопривреднике**: *CAP* има за циљ да обезбеди стабилан и правичан приход за пољопривреднике кроз директне субвенције и мере подршке. Ово је кључно за одрживост пољопривредног сектора, јер омогућава пољопривредницима да инвестирају у своје фарме, унапређују производне капацитете и одржавају конкурентност на тржишту. Поред тога, стабилан приход омогућава пољопривредницима да се суоче са финансијским изазовима и несигурностима, што је посебно важно у условима тржишних осцилација и климатских промена. *CAP* ће такође подржавати разнолике изворе прихода за пољопривреднике кроз подстицање диверзификације активности на фармама и развој додатних послова.

2. **Повећање конкурентности**: Овај циљ подразумева подстицање иновација, технолошки развој и дигитализацију у пољопривреди како би се повећала продуктивност и конкурентност на глобалном тржишту. Улагања у истраживање и развој, као и подршка малим и средњим предузећима, омогућиће пољопривредницима да остану конкурентни и да одговоре на изазове савременог тржишта. Побољшање конкурентности укључује и развој нових производа и тржишта, што може допринети економској диверзификацији и отпорности. *CAP* ће такође подржавати трансфер технологија и знања међу пољопривредницима како би се осигурало брзо усвајање иновација.

3. **Побољшање положаја пољопривредника у ланцу вредности**: Мере које ојачавају преговарачку позицију пољопривредника у односу на велике корпорације и трговачке ланце, укључујући повећање транспарентности тржишта и борбу против неправедних трговачких пракси. Ово укључује подршку организацијама произвођача и удружењима који могу заступати интересе пољопривредника и осигурати фер услове пословања. Јачање улоге пољопривредника у ланцу снабдевања допринеће правичнијој

расподели прихода и стабилности тржишта. *CAP* ће подстицати развој локалних и регијалних тржишта како би се смањила зависност од великих трговачких ланаца.

4. **Деловање против климатских промена**: Подршка праксама које смањују емисију гасова са ефектом стаклене баште и подстичу угљеничну секвестрацију у пољопривреди. Ово укључује употребу обновљивих извора енергије и унапређење управљања земљиштем. Мере као што су прелазак на одрживе агротехничке праксе и очување природних станишта могу значајно допринети борби против климатских промена и заштити екосистема. *CAP* ће подржавати пољопривреднике у прилагођавању климатским променама и смањењу њиховог утицаја на животну средину. Такође ће бити подржане иницијативе за развој зелене инфраструктуре и очување биодиверзитета.

5. **Ефикасно управљање природним ресурсима**: Подстицање одрживог коришћења воде, тла и ваздуха, као и смањење хемијске зависности кроз примену еколошки прихватљивих метода производње. Ово укључује подршку пољопривредницима у примени технологија и пракси које минимизирају негативан утицај на природне ресурсе. *CAP* ће промовисати праксе као што су ротација усева, конзервациона обрада тла и интегрисано управљање штеточинама како би се обезбедила дугорочна одрживост пољопривредне производње. Ово ће такође укључивати мере за заштиту водних ресурса и побољшање квалитета воде у руралним подручјима.

6. **Очување пејзажа и биодиверзитета**: Заштита и унапређење руралних пејзажа и биодиверзитета кроз подршку праксама које одржавају и побољшавају природна станишта. Ово укључује подршку програмима који промовишу очување 113 дивљих врста и њихових станишта, као и мере које подстичу одрживо управљање шумама и другим природним ресурсима. *CAP* ће такође подстицати пољопривреднике да учествују у програмима очувања пејзажа који доприносе одрживом развоју руралних подручја. Ово ће укључивати финансијске подстицаје за пољопривреднике који примењују праксе које доприносе биодиверзитету и очувању природних ресурса.

7. **Подршка генерацијској обнови**: Промовисање уласка младих у пољопривреду и обезбеђивање подршке за нове генерације пољопривредника. Ово укључује финансијску подршку, обуку и приступ ресурсима како би се олакшао почетак у пољопривредном сектору. *CAP* ће обезбедити менторске програме и саветодавне услуге које ће помоћи младим пољопривредницима да развију своје вештине и пословне капацитете. Поред тога, мере ће укључивати подршку за приступ земљишту и финансијским средствима, као и подстицање иновација и предузетништва у

пољопривреди. Ово је кључно за одржавање виталности и иновативности у пољопривредном сектору.

8. **Развој руралних подручја**: Подршка развоју руралних подручја кроз унапређење инфраструктуре, услуга и економских активности. Ово укључује мере за побољшање приступа образовању, здравственим услугама и другим основним услугама у руралним заједницама. *CAP* ће такође подстицати развој руралног туризма и других економских активности које могу допринети диверзификацији прихода у руралним подручјима. Ово ће укључивати подршку за развој локалних предузећа и предузетништва у руралним заједницама. *CAP* ће промовисати интегрисане територијалне инвестиције које укључују сарадњу између различитих сектора и заинтересованих страна.

9. **Заштита квалитета хране и здравља**: Обезбеђивање високих стандарда квалитета хране и безбедности кроз подршку праксама које гарантују здраву и безбедну производњу. Ово укључује примену строгих стандарда и регулатива за производњу, прераду и дистрибуцију хране. *CAP* ће подстицати пољопривреднике да примењују најбоље праксе у производњи хране које обезбеђују квалитет и безбедност производа. Ово ће такође укључивати мере за подршку здрављу животиња и биљака, као и контролу и превенцију болести и штеточина. Ове мере су кључне за одржавање поверења потрошача и осигурање високих стандарда квалитета хране у Европској унији.

10. **Подстицање знања и иновација**: Промовисање истраживања, обуке и преноса знања у пољопривредном сектору како би се подстакле иновације и унапређење пракси. Ово укључује подршку истраживачким пројектима који доприносе развоју нових технологија и метода које могу побољшати продуктивност и одрживост пољопривреде. *CAP* ће такође подржавати иницијативе за обуку пољопривредника и њихових запослених, као и размену знања и најбољих пракси кроз мреже и партнерства. Образовни програми и техничка подршка биће кључни за осигурање да пољопривредници имају приступ најновијим знањима и вештинама које су неопходне за модерно пољопривредно пословање. Ово ће укључивати и дигиталне платформе за учење и приступ информацијама, као и подршку за учешће у међународним пројектима и мрежама за истраживање и развој.

Заједничка пољопривредна политика (*CAP*) 2023-27 поставља као приоритет дигитализацију и иновације, са циљем развоја паметне пољопривреде која користи нове технологије за побољшање ефикасности, продуктивности и одрживости. Стратегија дигитализације *CAP* усклађује своје циљеве са одрживим развојем, са циљем да унапреди

одрживост пољопривреде путем правних и инвестиционих регулаторних алата (Kondrat'eva, 2021). Паметна пољопривреда обухвата примену сензора, дронова и софтверских решења за прецизно управљање ресурсима и мониторинг усева и стоке, омогућавајући информисано доношење одлука и оптимизацију производних процеса. Овај приступ ће смањити трошкове и утицај на животну средину, истовремено побољшавајући управљање подацима и транспарентност у ланцу снабдевања, чиме ће се допринети већој безбедности и квалитету хране. Поред тога, *CAP* наглашава синергију истраживање-иновације-савети као кључни приоритет, издвајајући 10 милијарди еура кроз истраживачки пројекат Европске Уније *Horizon Europe* за промовисање одрживог раста пољопривредне продуктивности и руралног развоја (Pokrivčák et al., 2019). *CAP* такође тежи промоцији сарадње и партнерства између пољопривредника, истраживачких института и других актера, подстичући учешће у истраживачким пројектима и програмима обуке ради размене знања и најбољих пракси. Ова сарадња ће бити кључна за брзо усвајање нових технологија и метода које могу значајно побољшати пољопривредну продуктивност и одрживост.

Инклузија различитих социјалних група, укључујући жене и мањине, такође представља приоритет *CAP* 2023-27. Међу приоритетима јасно се наглашавају друштвене вредности као што су родна равноправност, друштвена интеракција, партнерство и развој људског капитала (Zinchuk & Kutsmus, 2023). Ова инклузија је кључна за социјалну правду и економску стабилност у руралним заједницама, осигуравајући равноправан приступ ресурсима и могућностима за све. CAP наглашава искључиву улогу фармера у руралном развоју, управљању локалним ресурсима и безбедности хране, што подразумева фокус на инклузивном учешћу пољопривредника у спровођењу политике (Zinchuk & Kutsmus, 2023). Обуке и саветодавне услуге ће допринети већој разноликости и одрживости пољопривредног сектора, омогућавајући боље коришћење људских ресурса и подстицање иновација кроз различите перспективе и приступе. Ова политика тежи интеграцији еколошких, економских и социјалних аспеката, омогућавајући свеобухватан приступ који може обезбедити дугорочну одрживост и просперитет за пољопривреднике и руралне заједнице у Европској унији. Интеграција ових аспеката је кључна за успостављање одрживих пољопривредних пракси и дугорочни развој пољопривредног сектора, омогућавајући пољопривредницима да се прилагоде променама и остану конкурентни у глобалном контексту.

6.4 Агротуризам у Словенији (Горењска регија)

Горењска регија обухвата планине Јулијских Алпа, Караванке и Камник-Савињске Алпе, што је чини идеалним местом за љубитеље природе и активног одмора. Горењска је дом највишег врха Словеније, Триглава, као и бројних језера као што су Бледско и Бохињско језеро (VisitSlovenia.com, 2023).

Агротуризам у Горењској регији у Словенији представља успешан модел одрживог руралног развоја који комбинује пољопривреду и туризам, пружајући економске и социјалне користи локалним заједницама. Ова регија је позната по својој изузетној природној лепоти, богатом културном наслеђу и разноврсним пољопривредним активностима. Фарме које се баве агротуризмом нуде разне активности као што су обиласци фарми, учешће у пољопривредним радовима, дегустација локалних производа и упознавање са традиционалним занатима (Association of Tourist Farms Slovenia, 2024). Туристи имају прилику да бораве у традиционалним кућама, уживају у домаћим специјалитетима и учествују у радионицама које промовишу локалну културу и традиције (Stanković, 2006). Овај облик туризма омогућава туристима да доживе аутентичну културу и начин живота Горењске регије, док истовремено доприноси очувању традиционалних пољопривредних пракси. Фарме често организују и сезонске догађаје и фестивале који привлаче велики број посетилаца и промовишу локалне производе. Учесници ових манифестација могу да уживају у аутентичним кулинарским специјалитетима и да се упознају са традиционалним методама производње хране и заната.

Правна регулатива у вези са агротуризмом у Словенији је добро развијена и пружа јасне смернице за развој и управљање агротуристичким активностима. У Словенији се агротуризам сматра комплементарном делатношћу и регулишу га два посебна закона. Ови закони наводе услове које фарме морају испунити да би се бавиле туризмом, осигуравајући да се придржавају неопходних оперативних стандарда (Zlobko, 2015; Sedmak et al., 2015, Rupnik, 2019). Закон о пољопривреди[7] дефинише оквире за развој агротуризма и поставља стандарде за квалитет услуга и производње. Овај закон обезбеђује подршку за пољопривреднике који желе да диверсификују своје активности кроз туризам, укључујући финансијске субвенције и саветодавне услуге (Zakon o kmetijstvu, 2008). Такође, Закон о угоститељству[8] регулише пружање туристичких услуга

47
55
[7] Zakon o kmetijstvu. (2008). Uradni list Republike Slovenije, (45/2008), 4965
[8] Zakon o gostinstvu. (1995). Uradni list RS, št. 93/07

на пољопривредним газдинствима, укључујући смештај и исхрану туриста (Zakon o gostinstvu, 1995). Ускоро ће овај закон бити промењен, с обзиром да је у Словенији у крајем прве половине 2024. године покренута јавна расправа о новом Закону о угоститељству (Vlada Republike Slovenije, 2024). Ови закони осигуравају да агротуристичке услуге буду у складу са високим стандардима квалитета и безбедности, као и тежње за одрживим туризмом, што је кључно за привлачење и задржавање туриста. Специфичности у правној регулативи укључују и обавезу регистровања пољопривредних газдинстава која желе да пружају туристичке услуге, што подразумева испуњавање одређених критеријума у погледу инфраструктуре, хигијене и безбедности. Поред тога, постоје строги стандарди за производњу и продају хране на агротуристичким фармама, што осигурава висок квалитет и безбедност производа који се нуде туристима. Регулатива такође предвиђа редовне инспекције и контроле које спроводе надлежни органи како би се осигурало поштовање прописаних стандарда. Ове мере не само да доприносе заштити здравља туриста, већ и јачају поверење у квалитет и поузданост агротуристичке понуде у Горењској регији. Нормативи и стандарди се такође примењују у области маркетинга, што укључује обавезу транспарентног приказивања информација о услугама и производима, као и одржавање еколошких стандарда у промоцији. Закони такође регулишу одговорности пољопривредника у пружању услуга, укључујући обуку особља и обезбеђивање сигурности посетиоца. Локални прописи често укључују специфичне одредбе које се односе на очување културног наслеђа и еколошку одрживост, што доприноси укупном квалитету туристичке понуде.

Поред тога, постоје специјализовани програми и иницијативе које подржавају развој агротуризма у Горењској регији. Национална агенција за пољопривреду и рурални развој (Agencija Republike Slovenije za kmetijske trge in razvoj podeželja) пружа финансијску подршку и едукацију за пољопривреднике који желе да се баве агротуризмом. Ове иницијативе укључују грантове за изградњу и опремање туристичких капацитета, као и обуку у области маркетинга и управљања туризмом. Удружење туристичких газдинстава Словеније, основано 1997. године, у великој мери је утицало на унапређење сеоског туризма (Zalar, 2020). Такође, постоје локалне и регијалне туристичке организације које активно промовишу агротуристичке дестинације и сарађују са пољопривредницима на развоју туристичке понуде (Stanković, 2006). Ове организације организују маркетиншке кампање, учествују на сајмовима и конференцијама и сарађују са медијима како би подигле свест о могућностима које агротуризам пружа. Поред тога, ове организације пружају саветодавне услуге и подршку

у развоју нових туристичких производа и услуга. Локалне туристичке организације често организују радионице и семинаре на тему одрживог туризма, што помаже пољопривредницима да се боље припреме за пружање туристичких услуга. Ове иницијативе такође укључују промоцију локалних производа и културних догађаја, што доприноси јачању туристичке понуде у Горењској регији. Локалне власти такође пружају подршку у виду финансирања инфраструктурних пројеката и развоја туристичке инфраструктуре, што побољшава укупну туристичку понуду регија. Регулативе на регијалном нивоу могу укључивати додатне прописе који се односе на очување пејзажа и традиционалне архитектуре, као и мере заштите животне средине. Ови прописи се често доносе у сарадњи са локалним заједницама и стручњацима за заштиту културног наслеђа и природе. Финансијска подршка за развој агротуризма може укључивати и субвенције за пројекте рестаурације старих објеката који имају културни и историјски значај.

У Горењској регији, агротуризам има важну улогу у очувању традиционалних пољопривредних пракси и производњи локалних производа. Многе фарме су специјализоване за производњу традиционалних производа као што су сир, мед, вина и занатски производи. Газдинства у Горењској привлаче туристе очуваним оруђем, грнчаријом, народним ношњама, обичајима и природним амбијентом (Dragićević, 2007). Ове фарме често нуде дегустације и продају својих производа директно туристима, што доприноси њиховој економској стабилности и промоцији локалних производа. Туристи имају прилику да науче како се ови производи праве и да учествују у процесу производње, што пружа аутентично искуство и подстиче интересовање за локалну културу (Repnik & Divjak, 2015). Газдинства такође организују радионице и демонстрације традиционалних заната, као што су ткање, грнчарство и израда рукотворина, што додатно обогаћује туристичку понуду. Ови догађаји често укључују учешће локалних занатлија и уметника, који представљају своје радове и подучавају туристе вештинама традиционалних заната. Поред тога, фарме организују и тематске догађаје као што су фестивали хране и вина, који привлаче велики број туриста и промовишу локалне производе. Ови догађаји пружају одличну прилику за туристе да се упознају са локалном културом и да уживају у аутентичним искуствима.

Еколошке праксе су такође важан аспект агротуризма у Горењској регији (Slabe, 2000). Газдинства углавном теже примени органске пољопривреду и одрживе методе узгоја које минимизирају утицај на животну средину (Pavlović & Drinovec, 2015). Ово укључује коришћење природних пестицида и ђубрива, ротацију усева и компостирање.

Еколошки оријентисане фарме привлаче туристе који су заинтересовани за одрживи туризам и желе да подрже одговорне праксе. Туристи могу да учествују у активностима као што су берба воћа и поврћа, брига о животињама и припрема органских оброка, што пружа дубље разумевање и поштовање за одрживе пољопривредне праксе. Ове активности такође пружају едукативну вредност и подстичу свест о важности очувања животне средине. Постоје фарме које су сертификоване као органске, што значи да испуњавају строге стандарде у погледу производње и заштите животне средине (Svobodová, 2008). Ово доприноси привлачењу еколошки свесних туриста и јачању репутације регија као одрживе туристичке дестинације. Еколошке праксе такође укључују коришћење обновљивих извора енергије, као што су соларни панели и ветроелектране, што смањује угљенични отисак фарми и доприноси одрживости. Поред тога, многе фарме спроводе програме рециклаже и управљања отпадом, што додатно смањује утицај на животну средину. Туристи често истичу еколошке праксе као један од кључних разлога за посету овим фармама, што доприноси њиховој популарности и одрживости. Уз то, Словенија је развила јединствен систем сертификације представника туристичке понуде, са циљем да их мотивише да поштују зелене принципе пословања и одрживог развоја. Зелена шема словеначког туризма (*Green Scheme of Slovenian Tourism - GSST*) је национални програм сертификације који има за циљ промовисање одрживог туризма широм Словеније. Ова иницијатива процењује дестинације и пружаоце туристичких услуга на основу критеријума еколошке, социјалне и економске одрживости. *GSST* додељује различите нивое сертификата, односно бронзане, сребрне, златне етикете и платинум етикете, које одражавају степен одрживе праксе коју примењују носиоци те етикете (Slovenian Tourist Board, 2024). Постизање ових ознака показује привржености одговорном туризму и придржавање високих стандарда одрживости, чиме се повећава углед и конкурентност словеначког туризма на глобалном нивоу.

Инфраструктура у Горењској регији је добро развијена и подржава агротуризам кроз доступност путева, смештајних капацитета и туристичких информационих центара. Туристи имају приступ разноврсним смештајним опцијама, укључујући традиционалне сеоске куће, планинске колибе и апартмане на фармама. Туристички информациони центри пружају информације о доступним активностима, локалним догађајима и туристичким атракцијама, што олакшава планирање и организацију посета. Поред тога, постоје обележене пешачке и бициклистичке стазе које омогућавају туристима да истраже природне лепоте регије и учествују у рекреативним активностима (Stanković,

2006). Туристички водичи и организовани обиласци фарми пружају додатну вредност и едукативно искуство за посетиоце. Многе фарме нуде и тематске туре које укључују активности као што су јахање, риболов и планинарење, што доприноси разноврсности туристичке понуде. Поред тога, инфраструктура укључује и ресторане и кафе који нуде локалне специјалитете, што доприноси комплетном туристичком искуству. Туристичке организације активно раде на побољшању инфраструктуре и услуга како би привукле више туриста и побољшале њихово искуство. Ово укључује развој нових смештајних капацитета, побољшање саобраћајне инфраструктуре и увођење нових туристичких атракција. Што се тиче регулатива у вези са изградњом, постоје специфични прописи који се односе на дозвољене методе изградње и реновирања објеката у руралним подручјима. Ови прописи укључују коришћење традиционалних материјала и техника, као и мере за заштиту пејзажа и очување културног наслеђа. Закон о заштити културне баштине[9] регулише очување и рестаурацију историјских објеката, што је важно за одржавање аутентичности и историјске вредности фарми и других туристичких објеката. Локалне власти такође могу имати специфичне уредбе које се односе на изградњу и реновирање, што додатно осигурава очување локалног карактера и пејзажа. Постоје и програми који подржавају изградњу нових или рестаурацију старих објеката, укључујући финансијске субвенције и саветодавне услуге. Ове подршке су често доступне преко регијалних и националних фондова за рурални развој. Инфраструктурни пројекти су често регулисани на различитим нивоима законодавства, укључујући националне, регијалне и локалне прописе, што обезбеђује свеобухватан приступ развоју и очувању руралних подручја. Укључивање локалних заједница у планирање и имплементацију инфраструктурних пројеката такође игра важну улогу у обезбеђивању њихове одрживости и ефикасности.

Агротуризам у Горењској регији представља успешан пример како се могу комбиновати пољопривреда и туризам на одржив начин који доноси економске и социјалне користи локалним заједницама. Овај модел може послужити као инспирација и водич за развој сличних пројеката у другим регијама, укључујући западну Србију. Интегрисани приступ који укључује правну регулативу, подршку локалних власти, развијену инфраструктуру и едукацију, кључни су фактори успеха агротуризма у Горењској регији. Овај приступ омогућава одрживи развој који очувава природне ресурсе и културно наслеђе, док истовремено побољшава квалитет живота локалног становништва. Поред тога, развој агротуризма у Горењској регији показује како се

35

[9] Zakon o varstvu kulturne dediščine. (2008). Uradni list RS, št. 16/08, 123/08, 8/11

различити сектори и актери могу успешно интегрисати у заједнички пројекат који доприноси одрживом развоју. Овај модел може послужити као пример добре праксе за друге регије које желе да развију одрживи туризам и побољшају квалитет живота у руралним подручјима.

6.5 Агротуризам у Италији (Ломбардија)

Ломбардија, смештена у северозападном делу Италије, позната је по својим разноликим физичко-географским карактеристикама које укључују плодне равнице, винограде, планинске пределе и живописна језера. Подељена је на 12 провинција од којих је највећа Бреша, а најмања Монца. Ова регија, богата историјом и културом, једна је од италијанских провинција која има највећи број туристичкихз долазака на сеоска газдинства (Sidali, 2009). Према регистру Италијанске туристичке организације, у Ломбардији има преко 1500 регистрованих агротуристичких домаћинстава (Roman & Golnik, 2019). Комбинација природних лепота и богатог културног наслеђа чини Ломбардију привлачном дестинацијом за туристе који траже аутентична искуства. Фарме које се баве агротуризмом у Ломбардији нуде широк спектар активности, укључујући обиласке фарми, учешће у пољопривредним радовима, дегустацију локалних производа и упознавање са традиционалним занатима (Petruljeskov, 2019). Туристи могу да бораве у реновираним сеоским кућама и уживају у аутентичним италијанским специјалитетима припремљеним од свеже произведених састојака. Овај облик туризма омогућава туристима да доживе аутентичан живот на италијанском селу, док истовремено подржавају локалну економију и очување традиционалних пољопривредних пракси.

Италија је једина чланица ЕУ која има специфичне агротуристичке прописе. Национални закон о агротуризму (Закон бр. 96, 20. фебруар 2006.) налаже да агротуристичке активности морају допунити пољопривреду, која мора остати примарна делатност пољопривредника (Contini et al., 2009). То значи да носилац агротуристичке понуде мора првенствено бити пољопривредник. Национални закони дају приоритет пољопривреди над туризмом за до десет гостију, док се регијални закони примењују на агротуристичко пословање већих размера. Овај закон дефинише основне карактеристике и стандарде за агротуризам, док регијалне власти имају задатак да додатно разраде и специфично регулишу ову област кроз своје законе. За покретање агротуристичке делатности у Ломбардији, потребно је пре свега поседовати сертификат о

оспособљености који издаје надлежна провинција. Овај сертификат добијају само они који су успешно завршили курс оспособљености за агротуризам (члан 153 закона регијалног закона 31/2008) (Regione Lombardia, 2021). Курсеви се организују од стране провинција, професионалних организација, агротуристичких конзорцијума, привредних комора и других организација признатих од стране регије Ломбардија. Курс траје 40 сати и обухвата области као што су методе и процедуре за припрему и сервирање хране и пића, регулаторни оквири, порези и рачуноводство, пољопривредне активности и њихова мултифункционалност, теорија туризма и маркетинг територија (Regione Lombardia, 2021). Полазници морају присуствовати најмање 75% предвиђених сати. (Agroturismo.it, 2023) За оне који већ поседују дипломе у вези са пољопривредом, могу бити ослобођени неких модула, али и даље морају да присуствују обуци.

Поред сертификата о оспособљености, агротуризам мора поседовати и сертификат о повезаности агротуристичке делатности са пољопривредном делатношћу (Regione Lombardia, 2023). Овај сертификат издаје надлежна провинција након подношења захтева који садржи детаљан опис понуђених услуга, доказ да је обим пољопривредног рада већи од агротуристичког, списак пољопривредних производа који се користе за припрему оброка, спецификацију зграда намењених агротуристичкој делатности, као и кратак опис планираних активности. Уз сертификат о оспособљености и повезаности, агротуристи морају поднети и Декларацију о почетку делатности (SCIA) надлежној општини (Regione Lombardia, 2023b). Декларација садржи детаљан опис понуђених активности, капацитета смештаја, периода рада и цена. Уз декларацију се прилажу сертификати о оспособљености и повезаности са пољопривредном делатношћу, доказ о регистрацији према регулативи ЕУ о хигијени хране, као и изјава о испуњавању законских услова. Општина има 60 дана за проверу документације, након чега је могуће започети са радом.

Регија Ломбардија разликује две врсте агротуризма: породични и комерцијални. Породични агротуризам омогућава смештај до 10 особа у кући пољопривредника или зградама газдинства, камповање за до 10 особа дневно, и припрему до 40 оброка дневно. Комерцијални агротуризам нуди смештај у независним јединицама за до 60 особа дневно и припрему до 160 оброка дневно (Agroturismo.it, 2024). Ова класификација омогућава флексибилност у пружању услуга, задовољавајући различите потребе и преференције туриста.

Што се тиче инфраструктуре, постоје специфични прописи који се односе на изградњу и реновирање објеката за агротуризам. Регијално законодавство о агротуризму

представља пример друге опције тако што одражава државне законе у балансирању пољопривредних и смештајних активности и успостављању подстицаја. Ови закони могу чак и одступити од прописа о планирању и изградњи, под условом да се сачува структурални и архитектонски интегритет и употреба сеоских објеката (Brocca, 2015). Исти аутор даље наводи да остали прописи одражавају јединствену руралну архитектуру различитих италијанских регија. На пример, Регијални закон регије Ломбардија 17/2007[10] дозвољава фармама да унапреде свој културни и пејзажни значај кроз агротуризам, специјализовани смештај за винске активности, продају пољопривредних производа и образовне активности као што су „дидактичке фарме“ и специјализоване пољопривредне школе (Brocca, 2015). Зграде које имају историјску или уметничку вредност подлежу посебним прописима који осигуравају њихову заштиту и очување. Локалне власти такође могу имати специфичне уредбе које се односе на изградњу и реновирање, што додатно осигурава очување локалног карактера и пејзажа. Постоје и програми који подржавају изградњу нових или рестаурацију старих објеката, укључујући финансијске субвенције и саветодавне услуге.

Еколошке праксе су такође важан аспект агротуризма у Ломбардији. Многе фарме примењују органску пољопривреду и одрживе методе узгоја које минимизирају утицај на животну средину. Ово укључује коришћење природних пестицида и ђубрива, ротацију усева и компостирање. Поред тога, у Италији се велики фокус како са културног, тако и са еколошког аспекта ставља на тзв. „монументално дрвеће“. Еколошки, значајна су због презервације више векова старих стабала и очувању биодиверзитета. Културно, ова стабла су цењена због својих историјских, естетских и антрополошких димензија. Законска регулатива, као што је Уредба 63/2008 и Регијални закон 10/2013, наглашава њихов значај дефинисањем и заштитом монументалног дрвећа као пејзажног добра (Brocca, 2015). Овај правни оквир обезбеђује њихово очување тако што их класификује на основу њихове величине, дуговечности, ботаничке реткости и културног значаја, подвргавајући их на тај начин посебним заштитним мерама. У Ломбардији, појашњава Брока (Brocca, 2015), дефиниција "Монументалног дрвећа" наглашава њихов значај као саставних делова јединствених архитектонских комплекса. То укључује виле, манастире, цркве, ботаничке баште и приватне историјске куће. Ова ознака наглашава културну и историјску вредност дрвећа унутар ових значајних окружења.

Многе фарме су сертификоване као органске према стандардима које прописује Европска унија и национални закони Италије. Органске млечне фарме у Ломбардији, дају

[10] Legge Regionale Lombardia. (2007). Legge Regionale 17/2007.

пример Пирло и Лоли (Pirlo & Lolli, 2019), имају мањи утицај на животну средину по хектару у поређењу са конвенционалним фармама, посебно у смислу потенцијала глобалног загревања, потенцијала ацидификације и потенцијала еутрофикације. Такође, органско воће и поврће у Ломбардији има мање остатака пестицида у поређењу са конвенционално узгајаним културама (Tasiopoulou, 2007). Ово доприноси привлачењу еколошки свесних туриста и јачању репутације регија као одрживе туристичке дестинације. Еколошке праксе такође укључују коришћење обновљивих извора енергије (Aste et al., 2018), као што су соларни панели и ветроелектране, што смањује угљенични отисак фарми и доприноси одрживости. Поред тога, многе фарме спроводе програме рециклаже и управљања отпадом (Biganzoli et al., 2015), што додатно смањује утицај на животну средину. Туристи често истичу еколошке праксе као један од кључних разлога за посету овим фармама, што доприноси њиховој популарности и одрживости.

Ломбардија је позната и по бројним манифестацијама и фестивалима који промовишу агротуризам и привлаче туристе (Zorić, 2012). Неки од популарних фестивала укључују „Sagra del Riso“ (Фестивал пиринча) у Павији, „Festival Franciacorta“ (Фестивал вина) у Франчакорти (Бреша), и „Festa del Tartufo“ (Фестивал тартуфа) у Сиеста Календеу. Ови догађаји не само да привлаче туристе, већ и подстичу економску активност у руралним подручјима, стварајући нове могућности за запошљавање и развој локалних заједница. Ови догађаји укључују учешће локалних произвођача и занатлија, што пружа додатну вредност и аутентичност. Поред тога, фестивали и манифестације пружају одличну прилику за промоцију локалних производа и јачање брендова (Zorić, 2012). Туристи који учествују у овим догађајима често истичу аутентичност и квалитет искустава као кључне факторе који доприносе њиховом задовољству. Локалне заједнице такође имају користи од повећане посећености и економске активности, што доприноси одрживом развоју регија. Фестивали често укључују и едукативне компоненте, као што су предавања и радионице о одрживој пољопривреди и туризму, што доприноси подизању свести и едукацији посетилаца.

Маркетинг активности имају важну улогу у промоцији агротуризма у Ломбардији. Прво национално удружење посвећено промоцији агротуризма, *Terra Nostra* (Наша земља), основано је 1973. године у оквиру националне уније фармера *Coldiretti (CD)*, која се традиционално састојала од великог броја малих, претежно католичких породичних фармера (Santucci, 2021). Од тада, дошло је до развоја нових удружења и организација које су се бавиле промоцијом агротуризма. Иако је било критика на рачун недовољне промоције и развоја регије, млади примећују позитивне

промене у том смеру (Roman & Golnik, 2019). Туристичке организације и пољопривредници сарађују на развоју маркетиншких стратегија које укључују дигитални маркетинг, друштвене мреже, веб сајтове, које су ближе млађим генерацијама туриста, али и традиционалне медије. Ове активности доприносе повећању видљивости агротуристичких дестинација и привлачењу нових туриста из целог света. На пример, *Agroturismo.it* служи као промотивни алат. То је платформа која помаже агротуристичким предузећима у Италији да досегну потенцијалне посетиоце приказујући различите смештајне капацитете и услуге које нуде агротуристичке фарме. Сајт пружа информације о различитим опцијама агротуризма, помажући у промоцији и пласирању ових искустава у руралном туризму широј публици. Ова сарадња доприноси стварању кохезивне и ефикасне туристичке понуде која задовољава потребе и очекивања савремених туриста. Агротуристичка домаћинства користе маркетиншке посреднике да продају своје понуде смештајне капацитете и остале услуге. Најчешћи посредници су туристичке агенције и туроператори. Први обично додају накнаду од 10% на коначну цену, док други, због великог броја гостију које пружају, обично обрачунавају накнаду од 25% (Sidali, 2009).

Комплексност отварања агротуристичког домаћинства у Ломбардији, која укључује строг процес сертификације и поштовање бројних регулатива, осигурава да су услуге високог квалитета и да се поштују еколошки и културни стандарди. Овај приступ омогућава да агротуризам значајно допринесе локалним заједницама кроз економски развој, отварање нових радних места и очување културног наслеђа. Поред тога, еколошке праксе које су део ових активности доприносе одрживости и привлаче туристе који цене одговорно и еколошки свесно путовање. Захваљујући оваквом свеобухватном и одрживом приступу, агротуризам у Ломбардији постаје важан део локалне економије и културе, нудећи пример који се може применити и у другим регијама које настоје да развију сличне моделе.

6.6 Агротуризам у Аустрији (Тирол)

Тирол, савезна држава Аустрије која се граничи са италијанском регијом Трентино-Јужни Тирол, има око 760 хиљада становника. Ова регија нуди идеалне услове за развој агротуризма захваљујући својој природној лепоти и дугој историји пољопривредних активности. У аустријском региј Тирол постоји више од 15.000 агротуристичких домаћинстава. Приближно 4.200 се води као газдинства са пуним

радним временом, док се преосталих 9.200 води као пољопривредна газдинства са скраћеним радним временом или од стране других правних лица као што су удружења или задруге (Grillini et al., 2024). Примарна пољопривредна делатност у Тиролу, која доприноси преко 58% вредности пољопривредне производње, је сточарство, са главним фокусом на млекарству и узгоју стоке (Stotten, 2019). У алпским регијаима као што је Тирол, агротуризам помаже у одржавању пољопривреде у планинским местима и повезан је са нижом стопом напуштања фарми у поређењу са сличним регијама у којима агротуризам није развијен (Streifeneder, 2010; Schermer et al., 2016; Genovese et al., 2017). Приходи од агротуризма омогућавају модернизацију инфраструктуре газдинстава и помажу у одржавању пословања (Giourga & Loumou, 2006).

Агротуризам у Тиролу обухвата широк спектар активности, укључујући учешће у пољопривредним радовима, дегустацију локалних производа, обиласке фарми и упознавање са традиционалним занатима. Туристи могу уживати у аутентичном алпском начину живота кроз смештај у традиционалним сеоским кућама, пешачење, бициклизам и друге рекреативне активности у тиролским планинама. Туристи често учествују у сезонским активностима, као што су берба јабука, производња сира и припрема традиционалних јела, што им омогућава дубље повезивање са локалном културом и начином живота. Локални произвођачи често организују радионице и демонстрације како би туристима приближили своје вештине и знања. Овај приступ не само да обогаћује туристичко искуство, већ и подржава очување традиционалних вештина и заната. Туристи могу такође уживати у локалним фестивалима и манифестацијама које славе пољопривреду и културно наслеђе регија. Осим што уживају у природи и традиционалним активностима, туристи могу истражити и културне споменике и историјске знаменитости Тирола. На тај начин, агротуризам пружа комплетно и аутентично искуство које обједињује природу, културу и традицију.

Правни прописи о агротуризму у Аустрији могу се наћи на савезном нивоу у Трговинском законику 1994102 (GewO 1994) и у законима о просторном планирању појединих савезних држава (Markstein, 2009). Ови закони дефинишу услове за коришћење земљишта и пољопривредне активности, укључујући и агротуризам. У Аустрији, правни оквир за агротуризам је структуиран комбинацијом националних и регијалних прописа, осигуравајући да пољопривредне и туристичке активности хармонично коегзистирају. На националном нивоу, *Gewerbeordnung* (Закон о регулисању трговине) поставља темељни правни оквир за комерцијалне активности, укључујући агротуризам (Staudinger, 2005). Овим законом је прецизирано да пољопривредна

делатност мора остати примарна функција, а агротуризам као споредна делатност. Тиме се обезбеђује очување пољопривредног карактера газдинства. У Тиролу, по речима Маркштајна (Markstein, 2009), *Tiroler Raumordnungsgesetz (TROG)* 2006 и *Tiroler Bauordnung 2001* регулишу коришћење земљишта и изградњу. *TROG* наводи прописе о коришћењу земљишта, наводећи да грађевине везане за агротуризам морају служити за побољшање пољопривредне структуре и не смеју бити у супротности са циљевима локалног просторног планирања. Наглашава да се агротуристички објекти морају интегрисати у пољопривредно окружење без његовог нарушавања. На пример, само објекти до 20 м² за непољопривредне сврхе су дозвољени без посебних дозвола. Веће грађевине захтевају посебну намену коришћења земљишта и морају допринети пољопривредним циљевима. *Tiroler Bauordnung 2001* укључује одредбе за агротуризам, као што је захтев да било које нове конструкције или модификације не смеју да пређу укупан стамбени простор од 300 м². Осигурава да примарна функција имања остане пољопривредна, чак и када се бави агротуристичким активностима. Поред тога, *Privatzimmervermietungsgesetz* (1959) (Закон о изнајмљивању приватних соба), који је допуњен 2024. године (Land Tirol, 2024), наводи да се до десет кревета може понудити за изнајмљивање без додатне комерцијалне регистрације. Овим актом одржава се пољопривредни карактер имовине дозвољавајући мале туристичке активности које не засењују примарну пољопривредну функцију. Све у свему, ови закони и прописи у Аустрији и Тиролу пружају свеобухватан оквир који подржава развој агротуризма уз очување пољопривредног интегритета и карактера руралних подручја.

Еколошке праксе су важан аспект агротуризма у Аустрији. Многе фарме примењују органску пољопривреду и одрживе методе узгоја које минимизирају утицај на животну средину. Концепт еко-регија у Аустрији спаја органску пољопривреду са руралним развојем, побољшавајући животе малих органских фарми и подстичући нове савезе који проширују принципе одрживости на друге регијалне актере (Schermer, 2005). Фарме у Тиролу показују снажну социјално-еколошку отпорност кроз диверсификацију, која укључује интеграцију туризма са пољопривредним активностима. Ова диверсификација омогућава фармама да се прилагоде и одрже еколошку равнотежу (Stotten, 2020). Органске фарме у Тиролу често поседују сертификате као што су *„Bio Austria“* и *„EU Organic Farming“*. *„Bio Austria“* је највећа аустријска организација која сертификује органску производњу и подржава органске пољопривреднике кроз обуку, саветовање и промоцију. Овај сертификат осигурава да фарме примењују највише стандарде у погледу одрживе производње, заштите животне средине и добробити

животиња (Bio Austria, 2012). *„EU Organic Farming“* је европски стандард који гарантује да производи долазе из органске пољопривреде и да испуњавају строге услове у погледу производње и обраде (European Comission, 2024). Ови стандарди укључују забрану коришћења генетски модификованих организама, ограничену употребу синтетичких пестицида и ђубрива, и подстицање биодиверзитета. Органска пољопривреда може да изгради социјално-еколошко отпорност фарми у Тиролу обезбеђивањем економског финансирања и одржавањем еколошки бенигних пракси (Milestad & Hadtasch, 2003). Лиу и остали (Liu et al., 2017) предлаже да мала газдинства у Аустрији усвоје стратегије еко-иновације интеграцијом метода органске пољопривреде и туризма, трансформацијом фарми у образовне институције које показују одрживу праксу и привлаче различите туристе.

Тирол је познат по бројним манифестацијама и фестивалима који промовишу агротуризам и привлаче туристе. Неки од најзначајнијих догађаја укључују *„Almabtrieb“* (поворка стоке), *„Tiroler Bauernmarkt“* (Тиролски пољопривредни сајам) и “*Kaiserwinkl Kasfest”* (фестивал сира). Ови догађаји не само да привлаче туристе, већ и подстичу економску активност у руралним подручјима, стварајући нове могућности за запошљавање и развој локалних заједница. Учесници манифестација могу уживати у дегустацијама локалних специјалитета, учествовати у радионицама и такмичењима, и упознати се са традиционалним пољопривредним и занатским техникама (Đukić, 2010). Туристи који учествују у овим догађајима често истичу аутентичност и квалитет искустава као кључне факторе који доприносе њиховом задовољству. Локалне заједнице такође имају користи од повећане посећености и економске активности, што доприноси одрживом развоју регија. Дестинацијска маркетинг организација *Tirol Werbung* (Growth & Haslwanter, 2016) има важну улогу у промоцији агротуризма у Тиролу. Њихова веб страница нуди све важне информације у вези са дестинацијом као што су догађаји, локални временске прилике, туре за бициклизам, планинарење и скијање, као и функционалност резервације у тиролској регији. Ове активности доприносе повећању видљивости агротуристичких дестинација и привлачењу нових туриста из целог света. Како је утицај дигиталних медија све већи, појавиле су се иницијативе за ангажовање инфлуенсера како би промовисале агротуристичке дестинације и привукле ширу публику (Egger, 2020). Комбиновање традиционалних и модерних маркетиншких метода омогућава достизање шире публике и јачање позиције Тирола као атрактивне агротуристичке дестинације.

6.7 Агротуризам у Немачкој (Савезна држава Баварска)

Баварска, званично позната као Слободна Држава Баварска, је савезна држава у југоисточној Немачкој. То је највећа немачка држава по површини, која обухвата око 70.550 квадратних километара, и дом је за преко 13 милиона становника. Главни градови у Баварској су Минхен, Нирнберг и Аугсбург. Регија је познат по својим разноликим пејзажима, укључујући Баварске Алпе на југу, простране шуме попут Баварске шуме и бројне реке као што су Дунав, Илер, Лех и Изар. Географска разноликост и културно наслеђе Баварске чине је одличном локацијом за агротуризам.

Агротуризам у Баварској спаја традиционалну пољопривреду са туризмом, нудећи посетиоцима аутентично рурално искуство. Правни оквир који регулише агротуризам је дизајниран да подржи одрживе пољопривредне праксе уз промоцију руралног туризма. Баварска има посебне регијалне законе који даље дефинишу и регулишу агротуризам. Немачки Бундестаг[11] усвојио је 2018. године документ „Прописа о агротуризму“[12] у којем описује неколико кључних аспеката регулације агротуризма у Немачкој. Наглашава да не постоји посебан савезни закон о туризму, али поједине државе развијају сопствене концепте туризма. Агротуризам обухвата категорије као што су фарме са сточарством, органске фарме, воћњаци и винарије. Законске обавезе укључују захтев за регистрацију предузећа ако има 10 или више кревета, а прописи о услуживању хране се разликују у зависности од тога да ли се услуге пружају само гостима или и јавности. Такође се говори о пореским обавезама и сертификатима за осигурање квалитета. Развој руралних подручја је подржан кроз Европски пољопривредни фонд за рурални развој (EAFRD) и национално суфинансирање. *Bayerisches Agrarwirtschaftsgesetz - BayAgrarWiG*[13] (Баварски закон о пољопривредној економији) је регијални закон који има за циљ промовисање одрживог развоја у пољопривреди и руралним подручјима у Баварској. Фокусира се на повећање конкурентности пољопривредних пракси, подржавање диверсификације пољопривредних активности, укључујући агротуризам, и побољшање економске снаге руралних заједница. Закон подстиче иновације, образовање и трансфер знања унутар

[11] Deutscher Bundestag – Савезни Парламент Немачке

[12] Regelungen im Agrotourismus (2018) - Deutscher Bundestag, Wissenschaftliche Dienste. (2018). Regelungen im Agrotourismus (WD 5 - 3000 - 028/18)

[13] Bayerisches Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten (2006). Bayerisches Gesetz zur nachhaltigen Entwicklung der Agrarwirtschaft und des ländlichen Raumes (Bayerisches Agrarwirtschaftsgesetz – BayAgrarWiG) [Баварски закон о одрживом развоју пољопривреде и руралних подручја (Баварски закон о пољопривредној економији – BayAgrarWiG)]. Retrieved July 5 from https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayAgrarWiG/true

пољопривредног сектора и пружа државну подршку за иницијативе које доприносе руралном развоју и одрживости.

Агротуризам у Баварској је постао трајна стратегија за живот за неке фармерске породице и додатни приход за друге, доприносећи растућем самопоуздању жена и регијалном развоју (Schmitt, 2010). Кордел (Kordel, 2016) примећује да агротуризам у Баварској испуњава захтеве туриста за руралношћу коју је обликовала пољопривреда пружањем могућности да искусе свакодневни живот фармера. Пољопривредници у Баварској, са друге стране, диверзификују своје активности интеграцијом органске пољопривреде и директног маркетинга, који не само да одржава обрадиво земљиште за производњу, већ га чини привлачним и туристима (Obara, 2005).

Одржива пољопривредна пракса у Баварској, према Мејер-Ориху (Meyer-Aurich, 2005), укључује еколошка разматрања у своје циљеве, стварајући сложене интеракције и компромисе у економским приносима. У Немачкој органске фарме су такође заступљене и њихово пословање је јасно регулисано. Сертификација органских фарми је регулисана Уредбом ЕУ о органској пољопривреди[14], која обезбеђује поштовање строгих стандарда производње и редовне инспекције од стране акредитованих приватних контролних тела. Савезни завод за пољопривреду и храну[15] спроводи прописе о органској пољопривреди[16], налажући годишње инспекције и детаљно вођење евиденције како би се обезбедила следљивост . Финансијска подршка органским фармама је обезбеђена кроз Федералну шему за органску пољопривреду и друге облике одрживе пољопривреде (BÖLN), која укључује финансирање истраживања, маркетинга и подстицаје за прелазак на органску пољопривреду. Немачка влада има за циљ да прошири органску пољопривреду на 30% пољопривредног земљишта до 2030. године, промовишући га као кључну компоненту одрживе пољопривреде. Органски производи се продају под *Bio-Siegel* ознаком која обезбеђује транспарентност и поверење потрошача За баварски агротуризам, одржива пољопривреда захтева укључивање фармера у процесе партиципативног планирања и решавање сукоба између пољопривредне производње и туристичких активности (Wanner et al., 2021). Пољопривредници се активно ангажују у стварању разноврсних агротуристичких искустава која се неприметно уклапају са њиховим пољопривредним

[14] EU Organic Farming Regulation - https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-production-and-products_en

[15] Bundesanstalt für Landwirtschaft und Ernährung – BLE

[16] Закон о примени правних аката Европске уније у области органске пољопривреде и регулисању услова за органско обележавање у комуналним угоститељским објектима (нем. *Gesetz zur Durchführung der Rechtsakte der Europäischen Union auf dem Gebiet des ökologischen Landbaus sowie zur Regelung der Anforderungen an die Bio-Kennzeichnung in gemeinschaftlichen Verpflegungseinrichtungen*)

праксама. Ови напори осигуравају да агротуризам и пољопривреда коегзистирају без угрожавања продуктивности или стања животне средине. Ова синергија не само да подржава локалну економију, већ и одржава деликатну равнотежу између коришћења и очувања руралних ресурса.

Примарни тржишни сегменти за агротуризам у Баварској су породице са децом и старији парови. Ове туристе углавном привлачи јефтин смештај и учествују у излетима до атракција ван регија (Oppermann, 1996). Маркетинг и промоцију агротуризма у Баварској управљају регијалне и специфичне туристичке организације као што је *Bayern Tourismus Marketing GmbH*, која је кровна туритичка организација Баварске (Bayern Tourismus Marketing GmbH, 2024). Они примењују различите стратегије за повећање видљивости агротуризма, укључујући коришћење дигиталних платформи као што су друштвени медији и оптимизација претраживача (CEO). Платформе друштвених медија као што су *Facebook*, *Instagram* и *YouTube* активно се користе за представљање живота на фарми, посебних догађаја и понуда, стварајући директну везу са широком публиком и изграђујући *online* заједницу око агротуризма.

Држава Баварска има добро дефинисан правни оквир за агротуризам, подстичући одрживе праксе уз промоцију агротуризма. Прописи укључују захтеве за регистрацију предузећа, правила за услуге исхране и сертификате за осигурање квалитета. Пољопривредници интегришу агротуризам са органском пољопривредом и директним маркетингом, одржавајући обрадиво земљиште и за производњу и за туристичку привлачност. Баварски закон о пољопривредној привреди подржава одрживи развој, иновације и руралну економску снагу. Маркетиншким напорима управља регијална туристичка организација, користећи дигиталне платформе попут друштвених медија за повезивање са циљним групама као што су породице и старији парови, чиме се повећава видљивост и привлачност баварског агротуризма.

6.8 Агротуризам у Швајцарској (Кантон Вале)

Вале, који се налази у југозападној Швајцарској, је регија значајне географске и културне разноликости. Обухватајући целу долину реке Роне од њеног извора до Женевског језера, Вале се граничи са Пенинским Алпима на југу и Бернским Алпима на северу. Овај кантон је познат по својим упечатљивим пејзажима, укључујући планински врх Матерхорн и глечер *Aletsch*, који је део *UNESCO* светске баштине. Вале има двојезично становништво, са француским у западном делу и немачким у источном делу.

Агротуризам у Валеу је сектор у развоју који интегрише пољопривредно наслеђе регија са туризмом, нудећи посетиоцима јединствен начин да искусе локалну културу, кухињу и пејзаж. Локални производи у Валеу укључују дивље биљке, које се уживају у различитим облицима као што су чај, кувано поврће, џемови и сирове грицкалице (Abbet et al., 2014). Ове биљке се сматрају деликатесима, а не основним компонентама исхране, показујући богато кулинарско наслеђе регија и иновативну употребу природних ресурса. Такође, искуства винског туризма у великој мери су обликована локалним културним традицијама, које утичу на начин на који се вино производи и конзумира. Јединствена културна и историјска позадина сваке винске регије, укључујући локалне митове и традицију власништва над земљом, значајно обликује искуство винског туризма. (Mitchell et al., 2012). Ове активности пружају практично искуство сеоског живота и доприносе одрживости локалних фарми диверзификацијом њихових извора прихода.

Агротуристичке активности у овом кантону су подржане различитим прописима и политикама које имају за циљ промовисање одрживог туризма и очување пољопривредних пракси. Вале је јединствен међу регијама о којима се говори у овом поглављу јер не мора да се придржава прописа ЕУ, с обзиром да Швајцарска није пуноправна чланица Европске уније. Ова независност омогућава Валеу да задржи своју традиционалну праксу и регулаторну аутономију, док и даље има користи од својих блиских економских и културних веза са ЕУ. Кључни законодавни оквири укључују Федерални закон о пољопривреди[17], који подржава одрживе пољопривредне праксе и рурални развој, и политику Швајцарског савезног већа о промовисању руралног туризма.

Пољопривредна домаћинства у Валеу показују изузетну прилагодљивост променама животне средине захваљујући свом дубоко укорењеном традиционалном еколошком знању и прилагодљивим структурама (Glasenapp & Thornton, 2011). Традиционалне методе наводњавања, укључујући и *bisse*[18] систем наводњавања, значајно су обликовале пејзаж и локалну средину (Crook & Jones, 1999). Ова отпорност им омогућава да одрже одрживе праксе и сачувају своје културно наслеђе. Флексибилност њихових пољопривредних метода не само да осигурава сигурност хране већ и промовише биодиверзитет. Сходно томе, ова домаћинства значајно доприносе стабилности пољопривреде у регији и напорима за очување животне средине.

Маркетинг и промоција агротуризма у Валеу вођени су комбинацијом традиционалних и дигиталних канала, које координирају кључне туристичке

45

[17] Bundesgesetz über die Landwirtschaft - https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1998/3033_3033_3033/de

[18] Древна метода система за наводњавање која се користила у Валеу, која укључује мрежу отворених канала који каналишу воду од планинских потока до пољопривредних поља и винограда. (Извор: Crook & Jones, 1999)

организације као што је *Valais/Wallis Promotion*. Ова организација спроводи различите стратегије за побољшање видљивости агротуризма у регији (Valais/Wallis Promotion, 2024*)*. Ови напори истичу јединствена искуства са фармама у регији и висококвалитетне локалне производе. Промотивне активности обухватају партнерство са туристичким агенцијама, учешће на сајмовима туризма и сарадњу са утицајним медијским актерима на стварању занимљивог садржаја. Дигитални маркетинг је значајна компонента, са јаким присуством на платформама друштвених медија, циљаним онлајн оглашавањем и информативном веб локацијом која нуди виртуелне обиласке и опције резервације. Посебни догађаји, као што су фестивали хране и дегустације вина, промовишу се кроз ове канале како би привукли различите тржишне сегменте.

7. Методологија

Истраживање је спроведено у 11 руралних дестинација Златиборске и Моравичке области, који припадају регији западна Србија. Одабране су следеће руралне дестинације: Кремна, Кушићи, Златар, Увац, Камена Гора, Коштуниħи, Косјерић, Сирогојно, Злакуса, Горња Трепча, Вранеша. Укупан број испитаника у студији био је 694. Циљ ове студије био је да се процени релативни значај одређених ставова у оквиру економских, друштвених и утицаја животне средине како би се минимизирали негативни аспекти и нагласили позитивни аспекти развоја руралних дестинација.

За потребе овог истраживања коришћене су варијабле за које се веровало да ће имати највећи утицај на квалитет живота локалног становништва. Зависне варијабле су категорисане на следећи начин:

- **Економски утицаји:** Ово укључује факторе као што су приход, животни стандард, продуктивност, транспорт, забавни садржаји, могућности запошљавања, уметност и занати, пољопривредне активности, туристичка привреда, инвестиције и женско предузетништво.
- **Друштвени утицаји:** Ово обухвата раст становништва, пријатељска настројеност, љубазност, пораст конзумената алкохола и дроге, предрасуде, међуљудске односе, проституцију, просјачење, породичне сукобе, поверење, великодушност, лични изглед, коришћење информација, друштвену одговорност и здравље жена.
- **Утицаји на животну средину:** Ово укључује загађење, нарушавање станишта, квалитет земљишта, квалитет воде, буку и масовни транзит.

Међу независним варијаблама, у нашој анализи смо се фокусирали на **пол.**

Методологија примењена у овом раду преузета је из рада Монтерубија и осталих (Monterrubio et al., 2020), који је истраживао утицаје развоја туризма, посебно изградње аеродрома, на рурална подручја и њихов квалитет живота. У нашем истраживању имали смо за циљ да представимо ставове локалног становништва о утицајима развоја туризма, посебно кроз оснивање етничких села и претварање објеката у етничке туристичке атракције, на квалитет живота у оближњим селима.

Наше истраживање, спроведено од октобра 2023. до маја 2024. године, обухватило је анкетирање локалног становништва у одабраним руралним дестинацијама у регији западна Србија. Укупно 694 испитаника је замољено да оцене различите индикаторе на скали од 1 до 5, при чему 1 указује на најнегативнији утицај (много лошији

или у значајном порасту), а 5 на најпозитивнији утицај, при чему 3 значи да нема промене. За мерење ставова коришћена је Ликертова скала.

Циљ студије је био да се утврди релативни значај одређених ставова у односу на економске, друштвене и еколошке утицаје како би се минимизирали негативни и истакли позитивни аспекти развоја руралних дестинација. Коришћене су варијабле за које се претпостављало да значајно утичу на квалитет живота локалног становништва.

Да би однос између ових варијабли и вероватноће повезаности био утврђен, коришћени су *Chi-Square* тестови. Почело се са претпоставком да неће бити полних разлика у одговорима, сматрајући статистички значајним разликама оне са $p < 0,05$.

Хипотезе тестиране у раду укључивале су:

Х0: Агротуризам у региону Западне Србије позитивно утиче на креирање концепта одрживог развоја у руралним дестинацијама.

Х1: Локално становништво у посматраним руралним дестинацијама уочава позитивне ефекте које агротуризам има на економске аспекте у њиховој заједници.

- Х1а: Локално становништво примећује већи број нових радних места као резултат развоја агротуризма.
- Х1б: Локално становништво перципира бољи животни стандард у односу на период пре развоја агротуризма.
- Х1ц: Локално становништво уочава већи развој женског предузетништва и оснаживање жена као резултат развоја агротуризма.

Х2: Локално становништво у посматраним руралним дестинацијама уочава позитивне ефекте које агротуризам има на социо-културне аспекте у њиховој заједници.

- Х2а: Локално становништво примећује пораст броја становника у односу на период пре развоја агротуризма.
- Х2б: Локално становништво примећује смањење предрасуда као резултат развоја агротуризма.
- Х2ц: Локално становништво примећује пораст укупног здравља жена у односу на период пре развоја агротуризма.

Х3: Локално становништво у посматраним руралним дестинацијама уочава негативне ефекте које агротуризам има на еколошке аспекте у њиховој заједници.

- Х3а: Локално становништво примећује повећање загађења у локалној средини као резултат агротуристичких активности.

- Х3б: Локално становништво примећује повећање нивоа буке у локалној средини као резултат агротуристичке делатности.
- Х3ц: Локално становништво примећује негативне ефекте на воду и земљиште као резултат агротуристичких активности.

8. Резултати истраживања

Истраживање је обухватило 694 учесника, са 256 мушких и 212 женских испитаника. Резултати у наставку приказују најзначајније економске, друштвене и еколошке утицаје агротуризма, категорисане по полу испитаника. Разумевање ових утицаја је кључно за подстицање развоја и одрживости руралних подручја. Као што је већ објашњено, коришћени су *Pearson Chi-Square* тестови да бисмо испитали однос између пола и различитих економских фактора. Друштвени утицаји агротуризма су такође испитани, покривајући низ аспеката заједнице и појединца. Анализирајући родно специфичне податке, добили су се важни увиди у то како мушкарци и жене различито доживљавају ове друштвене факторе. Утицаји на животну средину били су још једна критична област истраживања. Процењивали смо различите факторе животне средине да бисмо истражили утицај пола на перцепцију ових утицаја. Налази пружају вредне информације о томе како сеоски туризам утиче на животну средину, уз јасне разлике уочене између мушких и женских испитаника.

Резултати представљени у наредним табелама нуде свеобухватан поглед на родно специфичне перцепције о економским, друштвеним и еколошким утицајима агротуризма туризма у посматраним дестинацијама.

Табела 3 - Демографске карактеристике испитаника

Карактеристике	Број испитаника	Проценат (%)
Пол		
Мушки	384	55,3
Женски	310	44,7
Старост		
1-15	12	1,7
16-25	46	6,6
26-35	248	35,7
36-45	234	33,7
46-55	120	17,3
56-65	20	2,9
Преко 66 година	14	2,0
Образовање		
Основна школа	18	2,6
Средња школа	549	79,1
Високо образовање	104	15,0
Мастер	14	2,0
Докторат	7	1,0
Није завршио школу	2	,3
Укупно	***694***	***100***

Анализа демографских карактеристика испитаника укључује преглед расподеле испитаника по полу, старости, месту пребивалишта, образовању и занимању. Овај преглед омогућава дубљи увид у социо-економски профил испитаника, те њихове потребе и могућности унутар заједнице. Укупно је анкетирано 694 испитаника у 11 руралних подручја на територији западна Србија.

У истраживању учествује нешто већи број мушкараца (384 или 55,3%) у поређењу са женама (310 или 44,7%), што може бити резултат специфичних занимања или социокултуралних фактора у испитиваним подручјима. Анализа старосне структуре показује да највећи број испитаника припада старосним групама од 26 до 45 година (482 особе или 69,4%). То указује на доминантно радно способно становништво које може имати кључну улогу у локалној економији. Насупрот томе, врло мали проценат младих (1,7%) и старијих од 66 година (2,0%) сугерише изазове као што су старење популације и одлив младих, што може имати дугорочне последице на демографску и економску структуру. Већина испитаника има средње образовање (79,1%), док је мањи део стекао високо образовање (15,0%) или постдипломске квалификације (3,0%). Релативно низак удео високообразованих може бити лимитирајући фактор за развој сложенијих привредних делатности или услуга које захтевају високо квалификовану радну снагу. С друге стране, висок удео особа са средњом школом показује да је радна снага прилично квалификована за већину постојећих делатности.

Табела 4 – Испитаници према месту пребивалишта

Туристичко место	Број испитаника	Проценат (%)
Кремна	40	5,8
Кушићи	59	8,5
Камена Гора	66	9,5
Златар	66	9,5
Косјерић	56	8,1
Коштунићи	52	7,5
Злакуса	63	9,1
Увац	75	10,8
Горња Трепча	42	6,1
Сирогојно	88	12,7
Вранеша	87	12,5
Укупно	**694**	**100,0**

Дистрибуција испитаника је заступљена у 11 руралних дестинација у регији западна Србија. Место пребивалишта испитаника варира, са највећим бројем испитаника из Сирогојна (12,7%) и Вранеше (12,5%). Са друге стране, најмањи број испитаника је

добијен из села Кремна, које се налази у Златиборском округу. Поред укупне насељености, оваква дистрибуција може одражавати регијалне економске активности, као и доступност ресурса и инфраструктуре. На пример, већи број испитаника из места са развијенијом туристичком или угоститељском привредом може указивати на веће запослење у тим секторима.

Табела 5 - Испитаници према занимању

Занимање	Број испитаника	Проценат (%)
Пружање услуга смештаја у руралном туризму	58	8,4
Производња хране	34	4,9
Угоститељство	27	3,9
Пољопривреда	45	6,5
Сувенири	6	,9
Мајстори	21	3,0
Туризам	264	38,0
Грађевина	42	6,1
Трговина	40	5,8
Домаћинство	33	4,8
Шумарство	35	5,0
Образовање	21	3,0
Услужне делатности	17	2,4
Месна индустрија	25	3,6
Администрација	23	3,3
Без посла	3	,4
Укупно	**694**	**100,0**

Анализа занимања испитаника у овом истраживању пружа детаљан увид у структуру запошљавања унутар руралне заједнице. Укупно је учествовало 694 испитаника, а њихова занимања варирају у широком спектру делатности, од туризма и угоститељства до пољопривреде и грађевине. Највећи број испитаника ради у сектору туризма и хотелијерства, чак 38,0% или 264 особе. Овај податак није изненађујући с обзиром на растући тренд руралног туризма у дестинацијама које су обухваћене истраживањем. Овај сектор обухвата широк дијапазон послова, од управљања смештајним објектима, преко организације тура и излета, послова туристичких водича и других туристичких услуга. Из овога се може закључити да овај сектор има значајну улогу у креирању прилика у локалној економији, привлачећи домаће и стране туристе те промовишући локалне производе и аутентичности.

Пружање услуга смештаја у руралном туризму такође заузима важно место са 8,4% испитаника. Ово се директно надовезује на већ споменути сектор туризма, индицирајући да је привлачење туриста у рурална подручја витално за локалну

економију. Пољопривреда, која обухвата 6,5% испитаника, остаје темељ руралног живота и економије, док је сектор грађевине заступљен са 6,1%, што може указивати на развојне пројекте или грађевинске послове са циљем одржавања и побољшавања како туристичке, тако и саобраћајне и комуналне инфраструктуре.

Занимање у трговини (5,8%) и шумарству (5,0%) такође показује диверсификовану економску структуру. Трговина је есенцијална за дистрибуцију локалних производа, док шумарство указује на искоришћавање доступних природних ресурса, што може укључивати све од експлоатације дрвета до управљања шумским подручјима. То је посебно наглашено чињеницом да се у овој регији налази један национални парк, парк природе као и друга заштићена природна подручја у којима доминирају шумске површине. С тим у вези, главну масу људских ресурса чине становници из овог дела државе.

Сектори као што су производња хране и угоститељство, иако мање заступљени са 4,9% и 3,9%, су кључни за подршку туристичкој привреди. Ови сектори доприносе економском циклусу кроз производњу и пружање локално произведене хране, што је посебно атрактивно туристима.

Интересантно је да су нека занимања попут производње сувенира, мајстора, и услужних делатности релативно мало заступљена. То може указивати на мању потражњу или мањак ресурса и обука за ширење ових делатности. Ова ситуација може представљати прилику за развој кроз образовне програме и инвестиције које би повећале капацитете и знања у тим областима. Податак да је само 0,4% испитаника без посла је веома позитиван и указује на високу стопу запослености у регији. То може бити резултат широке понуде послова у доминантним секторима као што су туризам и пољопривреда. Такође, ова статистика може одражавати снажну заједницу која подржава своје чланове кроз различите облике запошљавања.

Анализом занимања у међу испитаницима може се увидети да туризам и хотелијерство имају централну улогу у локалној економији, подупрти осталим секторима који доприносе креирању туристичког производа у регији западна Србија. Пољопривреда остаје важна, док су трговина и грађевинарство такође витални за подршку континурианом развоју. Заступљеност пољопривредне делатности у истраживању са 6,5% испитаника није само рефлексија традиционалног начина живота, већ и важна основа за развој агротуризма. Будући да агротуризам све више привлачи туристе заинтересоване за доживљај аутентичног руралног живота и учење о одрживим пољопривредним праксама, постојање већ развијене пољопривредне инфраструктуре

може знатно олакшати транзицију ка овом туристичком сегменту. Осим тога, директна повезаност пољопривреде с локалном гастрономијом нуди јединствену прилику за креирање аутентичније, квалитетније и садржајније туристичке понуде.

Табела 6 – Промене у приходима испитаника

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Приходи	Без промене	17	32	49
	Боље	31	3	34
	Много боље	336	275	611
Укупно		**384**	**310**	**694**

На основу сакупљених података, значајна већина испитаника (88.1%) навела је да су њихови приходи, као резултат туристичке делатности у дестинацији, "много бољи" него што је то био случај пре него што је туризам почео да има значај удео у локалној економији. Ово указује на значајан позитиван утицај туризма на локалну економију. Специфично, сектори као што су угоститељство, смештај, локални транспорт и рекреативне активности видели су знатан раст, што је довело до повећања запослености и, самим тим, прихода становништва.

Табела 7 - Pearson Chi-Square test

	Value	**df**	**Asymp. Sig. (2-sided)**
Pearson Chi-Square	26,147a	2	**,000**

Међутим, анализа показује и значајне разлике у одговорима између мушкараца и жена (табела 7). Подаци показују да су мушкарци увиђају значајније промене прихода у поређењу са женама, што може указивати на родну неравноправност по питању личних примања међу половима. Ово би могло бити због чињенице да мушкарци често имају више управљачких и власничких позиција у туристичким предузећима. Утицај туризма на приходе локалног становништва у западној Србији је значајан и широко распрострањен, али користи од ових промена нису равномерно распоређене. Док туризам наставља да расте као кључни економски сектор, важно је осигурати да сви сегменти становништва имају користи од ових промена. С обзиром да резултати показују да мушкарци имају тенденцију да зарађују више од жена, кључно је истражити како да се позабаве овим диспаритетима.

Животни стандард је основни показатељ квалитета живота у било којој заједници и одражава опште благостање становништва (Petelca & Garbuz, 2020). У контексту

растућег туризма у западној Србији, значајно је разумети како ова промена утиче на дневни живот и економску стабилност представника локалне заједнице.

Табела 8 – Промене у животном стандарду локалног становништва

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Животни стандард	Без промене	7	26	33
	Боље	81	12	93
	Много боље	296	272	568
Укупно		**384**	**310**	**694**

Према резултатима истраживања (табела 8), чак 661 испитаник (95,2%) осећа одређено побољшање у квалитету живота, односно животном стандарду услед растуће туристичке делатности у њиховој средини. Од тога, највећи број испитаника истиче да се животни стандард значајно побољшао (568 испитаника), док свега седам испитаника не осећа никакве промене. Ови резултати сугеришу да је туризам имао позитиван утицај на животни стандард већине становништва у регији. Побољшање животног стандарда може се тумачити као резултат просперитета који туризам доноси, укључујући стварање нових радних места, повећање локалне потрошње и развоја инфраструктуре.

Табела 9 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	55,892[a]	2	**,000**

Ипак, значајне разлике у одговорима међу половима могу указивати на то да мушкарци и жене не доживљавају ове промене на исти начин. Претпоставка је да мушкарци више учествују у оним туристичким активностима које доносе веће приходе и бољи друштвени статус, док жене могу бити ограничене на мање плаћена и мање стабилна занимања, или да теже оним радним местима која пружају предности као што су временски флексибилни послови који омогућавају балансирање рада и породичних обавеза. Такође, културни фактори могу утицати на доступност могућности за жене у неким руралним подручјима, што може додатно објаснити родне разлике у перцепцији промена у животном стандарду.

Значајно побољшање у животном стандарду у западној Србији указује на позитиван утицај туризма на регију. Ипак, ради постизања потпуног потенцијала туристичког сектора, неопходно је размотрити политике које циљају на смањење родних неједнакости. Намеће се закључак да је потребно уложити енергије за развијање система

који подстиче веће учешће жена на управљачким позицијама у локалном туризму и обезбеђивање ресурса за образовање и тренинге који омогућавају женама да започну сопствене бизнисе у туристичком сектору. Такође, треба радити на културној, односно друштвеној, промени која вреднује допринос жена економији подједнако као и мушкараца, чиме се ојачава укупно благостање регије.

Табела 10 – Промене у продуктивности локалног становништва

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Продуктивност	Без промене	12	10	22
	Боље	25	12	37
	Много боље	347	288	635
Укупно		**384**	**310**	**694**

Продуктивност радне снаге је значајан индикатор економске ефикасности и потенцијала за раст. У контексту туристичке експанзије руралног туризма у западној Србији, испитивање како туризам утиче на продуктивност може понудити увиде у опште благостање и радну динамику регија. С тим у вези, важно је истаћи да је свега 3.2% испитаника (табела 10) рекло да нема промене у њиховој продуктивности у односу на период пре туристичке експанзије у њиховој средини. Са друге стране, преко 90% испитаника примећује много бољу продуктивност, што имплицира да међу њима постоји разумевање користи које доноси развој руралног туризма, да од тога остварују приходе и да су отворенији и пријемчивији за иновације које су им корисне. (Вујко и остали., 2021).

Табела 11 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,368[a]	2	,306

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 2368$, $p = 0.306$) нису показали статистички значајне разлике између полова, што указује на то да су перцепције продуктивности конзистентне међу мушкарцима и женама (табела 11).

Подаци указују на високу стопу побољшања продуктивности међу становништвом, што може бити директно повезано са увећаним туристичким активностима које захтевају већи број радника и вишу ефикасност у раду. Развој туризма често доводи до модернизације инфраструктуре, побољшања у транспорту и комуникацијама, и увођења нових технологија, све то може допринети повећаној продуктивности. Осим тога, туризам може стимулисати локално предузетништво кроз

повећану потражњу за локалним производима и услугама, што стимулише иновације и конкурентност међу малим предузећима. Ова динамика не само да повећава продуктивност већ и унапређује општи економски развој.

Конзистентност у перцепцији између мушкараца и жена може указивати на то да туризам као индустрија пружа сличне могућности за унапређење продуктивности независно од пола. Ово може бити резултат равноправније расподеле радних места у туристичким секторима као што су хотелијерство, ресторани, и културне услуге, где пол традиционално мање утиче на тип и природу посла. Изразито повећање продуктивности у поматраним руралним дестинацијама регија западна Србија указује на значајне позитивне ефекте развоја туризма на локално становништво, које представља нуклеус радне снаге регије. Поред наставка подршке туристичким иницијативама, препоручује се улагање у образовне програме који подржавају развој вештина потребних у туристичком сектору и јачање инфраструктуре која подржава економске активности. Такође, политике треба да буду усмерене ка обезбеђивању да сви сегменти популације, укључујући и мањинске и маргинализоване групе, имају једнаке могућности за учешће и корист од туристичког раста.

Табела 12 – Промене у саобраћајној мрежи и инфраструктури

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Саобраћај	Без промене	17	23	40
	Боље	28	14	42
	Много боље	339	273	612
Укупно		**384**	**310**	**694**

Саобраћајна инфраструктура је кључни елемент у подршци и развоју туристичке привреде, посебно у регијаима који се активно развијају као туристичке дестинације. У регији западна Србија саобраћајна инфраструктура и услуге су витални ресурс за олакшавање приступа туристичким дестинацијама и повећање удобности и сигурности током путовања за туристе. На основу резултата истраживања спроведеног у 11 руралних дестинација у регији западна Србија, велика већина испитаника (88.1%), сматра да је саобраћај много боље развијен. Значајно побољшање у аспекту саобраћаја рефлектује резултате претходних активности улагања у путну инфраструктуру и доступност транспортних услуга, што је директно повезано са порастом туристичких активности. Ова побољшања не само да олакшавају путовања и приступ туристичким дестинацијама, већ такође повећавају безбедност и комфор за локално становништво.

Поред тога, побољшања у транспорту могу имати шире позитивне ефекте на локалну економију, стимулишући пословне активности и привлачећи инвестиције. Олакшан транспорт подстиче и мобилност радне снаге, омогућавајући људима да лакше путују до посла, што може водити до повећања запослености и радне ефикасности.

Табела 13 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,849[a]	2	,089

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 4849$, $p = 0.089$) указују да нема статистички значајних разлика између полова, што значи да мушкарци и жене слично перципирају промене у саобраћају (табела 13). Иако нема значајних разлика између полова, важно је осигурати да побољшања у транспорту буду инклузивна и доступна свим члановима заједнице, укључујући и оне групе које имају потребе за додатном помоћи како би превазишле здравствене потешкоће.

Побољшања у саобраћајној инфраструктури и повезаности која прате развој туризма у регији западна Србија имају значајан позитиван утицај на локално становништво и економију. Даља улагања у транспортну инфраструктуру, са посебним акцентом на одрживост и доступност, чини се логичан наставак активности која су до сада значајно утицала да ова регија буде приступачнија, а да развој туризма буде прогресивнији. Како би се осигурало да ти напори остају у корак са растућим туристичким захтевима и потребама локалне заједнице, неопходно је прецизно пратити промене на тржишт и инсистирати на имплементацији савремених решења које ће те захтеве и потребе задовољити.

Табела 14 - Промене у забавним садржајима и активностима

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Забавни садржај и активности	Без промене	18	17	35
	Боље	29	22	51
	Много боље	337	271	608
Укупно		**384**	**310**	**694**

Забава и рекреација су суштински аспекти туристичке понуде који доприносе атрактивности дестинације и квалитету живота локалног становништва. Развој забавних и рекреативних активности и садржаја може имати значајне импликације на социјалну структуру и економију. Међу испитаницима, свега њих 5% навело је да нема промене у

понуди забавног садржаја и забавних активности у њиховим дестинацијама. Ово сугерише да локално становништво препознаје да је развој забавних и рекреативних активности, подстакнут растом туризма, довео до значајних промена у друштвеном и културном амбијенту регије. Побољшања у инфраструктури, као што су изградња паркова, спортских објеката и културних центара, омогућила су локалном становништву и туристима приступ широком спектру активности.

Забава и рекреација у регији западна Србија значајно су побољшани услед развоја туризма, што има широке позитивне утицаје на локалну заједницу. Позитивни ефекти ових промена укључују повећање заједничких простора за дружење, што може допринети социјалној кохезији и изградњи заједнице. Такође, разноврсније опције за рекреацију доприносе побољшању здравственог статуса становништва кроз активнији начин живота. Осим тога, културне манифестације и фестивали не само да обогаћују културни живот регија, већ привлаче и туристе који доносе додатни приход.

Међутим, упркос овим позитивним аспектима, потенцијални изазови укључују комерцијализацију културних и природних ресурса која може довести до "турситификације", где приоритет имају потребе туриста уместо локалног становништва. Овај феномен може угрозити аутентичност локалне културе и довести до социјалних подела.

Табела 15 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,266[a]	2	,875

Резултати Хи-квадрат ($\chi^2 = 266$, $p = 0.875$) показују да не постоје статистички значајне разлике између полова, што указује на то да мушкарци и жене слично перципирају промене у овој области.

Табела 16 – Промене у могућностима за запошљавање

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Могућност за запошљавање	Без промене	14	17	31
	Боље	33	12	45
	Много боље	337	281	618
Укупно		**384**	**310**	**694**

Могућности запошљавања представљају важан аспект економског развоја у свакој регији, а свакако и у онима где је туризам доминантна привредна делатност. Развој туризма директно утиче на стварање нових радних места и може бити покретач

економске трансформације, нудећи различите могућности за локално становништво, од директног запошљавања у туристичким објектима до индиректних могућности запошљавања у комплементарним секторима.

Резултати спроведеног истраживања јасно указују на допринос туризма отварању већих могућности за запошљавање. Велика већина, чак 618 испитаника (89%), примећује да је дошло до значајног побољшања околности за стварање нових радних места и запошљавање, а свега 4,5% ту промену не осећа.

Значајно побољшање у могућностима запошљавања које су испитаници известили, примарно је резултат динамичног развоја туризма у регији. Овај развој води до стварања нових радних места у различитим секторима, укључујући хотелијерство, ресторатерство, саобраћај, организовање и управљање догађајима, услуге вођења тура и сл. Поред тога, индиректне користи проистичу из потребе за подршком услугама из комплементарних сектора као што су грађевинарство, трговина, маркетинг активности, здравство и сл. Развој туризма такође подстиче предузетништво, јер локални становници започињу сопствене бизнисе који се користе од повећаног протока туриста. Ово укључује сувенирнице, мале радионице, туристичке агенције и организације за авантуристичке активности. Такви бизниси не само да стварају радна места, већ и обогаћују културну понуду регија и подстичу његов дугорочни развој.

Табела 17 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	7,358[a]	2	,025

Хи-квадрат резултати показују $\chi^2 = 7358$, са p-вредношћу = 0.025, што указује на статистички значајне разлике између полова. Ови резултати сугеришу да мушкарци и жене различито перципирају промене у могућностима запошљавања, што може бити резултат различитих утицаја које туризам има на њихове професионалне могућности. Промене у структури запошљавања често захтевају адаптацију вештина и могу бити узрок разлика у перцепцијама између полова. Жене у традиционалним заједницама могу имати мањи приступ образовању или професионалном тренингу, што може ограничити њихове могућности у најбрже растућим и најпрофитабилнијим сегментима туристичке привреде. Истовремено, мушкарци могу бити боље позиционирани да искористе нове могућности, нарочито у управљању и техничким службама. Један од изазова са којим се регија суочава јесте осигурање да раст могућности запошљавања не доведе до

прекомерне комерцијализације која би могла имати негативне дугорочне социоекономске последице.

Табела 18 – Промене у уметности и занатима

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Уметност и занати	Без промене	23	18	41
	Боље	35	5	40
	Много боље	326	287	613
Укупно		**384**	**310**	**694**

Уметност и занатство играју важну улогу у очувању културног идентитета и представљају значајан сегмент локалне економије у многим туристичким регијаима. У регији западна Србија, развој уметности и заната може значајно утицати на привлачење туриста и стимулисање локалног економског раста. Према резултатима истраживања (табела 18), преко 90% испитаника примећује позитивне ефекте туризма на развој и промоцију локалне уметности и традиционалних заната. Улога ових фактора у туризму је вишеструка: они не само да доприносе економском приходу кроз продају производа, већ и обогаћују културну понуду и повећавају привлачност дестинације. Ова динамика стимулише локално предузетништво и креативност, подстичући стварање јединствених производа који привлаче туристе.

Повећање интересовања за традиционалне занате може довести до ревитализације скоро заборављених вештина и метода производње, чиме се осигурава њихов опстанак за будуће генерације. Међутим, постоји ризик од комерцијализације који може угрозити аутентичност и квалитет ручно рађених производа. Комерцијализација може довести до масовне производње која замењује традиционалне методе, чиме се губи оригиналност и вредност занатских предмета.

Развој уметности и заната у западној Србији директно може подржати и обогатити агротуризам, јер се обе активности ослањају на аутентичност и традицију коју туристи желе да искусе. Уметничка дела и занатски производи могу бити интегрисани у понуду агротуристичких дестинација, пружајући туристима јединствени увид у локалну културу и обичаје, чиме се повећава привлачност агротуристичких фарми и смештаја. Представљањем заната као део агротуристичких активности, стварају се додатне вредности за туристе, а такође и нови извори прихода за локално становништво које се бави занатима. Сарадња између уметника, занатлија и агротуристичких домаћинстава може довести до стварања заједничких програма, радионица или фестивала који истичу

оба аспекта културе, доприносећи оживљавању и очувању традиционалних вештина. Кроз такву интеграцију, агротуризам не само да стимулише локалну економију кроз туризам, већ и помаже у очувању и промоцији културног наслеђа регија, чинећи га одрживим и атрактивним за будуће генерације.

Табела 19 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	17,904[a]	2	,000

Значајне разлике у перцепцији међу половима могу указивати на то да мушкарци и жене имају различите улоге и користи од растућег туризма у овој области. Овај резултат се може тумачити тако да мушкарци и жене имају различит приступ и корист од развоја уметности и заната, што може бити резултат традиционалних улога или различитих економских могућности унутар ових области. Мушкарци могу бити више ангажовани у комерцијалним аспектима, док жене често доминирају у производњи занатских дела. Ова динамика може водити до различитих економских и социјалних исхода за сваки пол. Такође, разлике могу указивати на потенцијалне баријере које жене суочавају у приступу образовању и обуци који су неопходни за искоришћавање нових могућности у туризму. Поред тога, значајне разлике могу одражавати културне норме које фаворизују мушкарце у комерцијалним и водећим улогама унутар заједнице, што би могло ограничити утицај жена на планирање и одлучивање у овим активностима.

Табела 20 – Промене у пољопривредним активностима

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Пољопривреда	Без промене	9	11	20
	Боље	26	7	33
	Много боље	349	292	641
Укупно		**384**	**310**	**694**

Пољопривреда представља кључни стуб економије западна Србија, а њено повезивање са туризмом кроз агротуризам може значајно допринети диверсификацији и одрживости локалне економије. Повећање интересовања и посета туриста у регији потенцијално стимулише локалне пољопривреднике да диверсификују и обогате своју понуду, прилагођавајући се захтевима и очекивањима туриста који траже аутентично искуство и органске производе. Агротуризам не само да промовише пољопривредне производе регија, већ и омогућава туристима да искусе традиционални начин живота,

стварајући тиме додатну вредност за пољопривреднике. Резултати истраживања приказани у табели 20, показују како туризам утиче на пољопривреду у регији. Додатно, анализирано је и како различити полови перципирају те промене (табела 21). Колико туризам доприноси развоју и унапређењу пољопривредних активности и пласману пољопривредних производа, говоре резултати истраживања, према којима од укупно 694 испитаника, свега њих 20 није осетило никакве промене.

Побољшања у пољопривреди која су примећена могу бити директно повезана са растом агротуризма. Агротуризам подстиче развој малих пољопривредних газдинстава која производе аутентичне, органске и локалне производе који привлаче туристе. Директна продаја производа на фармама или локалним пијацама, постаје атрактивна како за домаће тако и за међународне туристе. Ово не само да повећава приходе пољопривредника, већ и обезбеђује додатну вредност за туристичку понуду регија, промовишући га као дестинацију која подржава зелену и одрживу економију. Ово доводи до повећања прихода за пољопривреднике, као и до повећања запослености и унапређења пољопривредних пракси. Улагања у инфраструктуру, као што су системи за наводњавање и путеви, такође се побољшавају како би се олакшао приступ туристичким и пољопривредним локацијама. Агротуризам не само да помаже у очувању традиционалних метода узгоја и производње, већ такође нуди нове образовне могућности за посетиоце кроз радионице и демонстрације. Ове активности доприносе дубљем разумевању и цењењу пољопривреде, као и повећаном интересовању и потрошњи пољопривредних производа.

Табела 21 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,413[a]	2	,015

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 8413$, $p = 0.015$) указују на статистички значајне разлике између полова, што показује различите перцепције промена у пољопривреди између мушкараца и жена. Статистички значајне разлике у перцепцијама могу указивати на то да мушкарци и жене доживљавају различите аспекте развоја агротуризма. Ова значајна разлика указује на то да један пол може имати већу корист од тих промена него други, или да различито оцењују степен утицаја ових промена на своје животе. На пример, мушкарци могу бити више укључени у захтевније пољопривредне активности и одлучивање или имају директнији приступ ресурсима док жене могу имати водећу улогу у агротуристичким активностима које укључују директан контакт са туристима, као што

су хостинг и образовни програми. Такође, жене више раде на терену или у обради производа, где промене можда нису толико видљиве или брзо примењиве. Додатно, анализа разлика у перцепцији промена у пољопривреди између полова може указивати на различите социоекономске позиције или културне улоге које мушкарци и жене имају у руралним заједницама. Мушкарци често држе власништво над земљиштем и одлучују о улагањима у пољопривредне иновације, док жене могу бити више укључене у рад који захтева мању технолошку опремљеност, попут бербе или ручне обраде. Ово може довести до перцепције да мушкарци имају већу корист од нових пољопривредних метода и технологија.

Такође, разлике у перцепцији могу одражавати и недостатак информисаности о новим пољопривредним праксама међу женама, посебно у традиционалним заједницама где образовање и информисање нису равномерно распоређени између полова. Овај увид захтева даље истраживање улога које полови имају у пољопривредним активностима регија, како би се разумеле и адресирале потенцијалне неправедне разлике у користима које доноси модернизација пољопривреде.

Табела 22 – Промене у међуљудским односима

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Односи међу људима	Без промене	17	15	32
	Боље	31	5	36
	Много боље	336	290	626
Укупно		**384**	**310**	**694**

Људски односи у регијаима који доживљавају раст туризма могу се значајно променити, посебно када туризам утиче на друштвену структуру и међуљудске интеракције. Анализа резултата у овом сегменту истражује како развој туризма у регији западна Србија утиче на људске односе унутар заједница, али и у контексту интеракције између локалног становништва и туриста.

Резултати истраживања који показују да већина испитаника увиђа значајно побољшање људских односа као резултат туристичког развоја у регији (табела 22) откривају неколико кључних димензија утицаја туризма на локалне заједнице. Прво, овај резултат може указивати на повећање социјалне кохезије кроз заједничке активности и пројекте који укључују и локално становништво и туристе, што може водити ка бољем разумевању и међусобном поштовању. Друго, интензивнији људски односи могу такође бити резултат економских користи које туризам доноси, што често подразумева дељење

ресурса, знања и вештина. Ова размена може подстаћи осећај заједништва и међусобне зависности, чинећи друштвену структуру јачом и отпорнијом на разне изазове. Даље, туризам често уноси нове културне утицаје који могу обогатити локалну културу, стимулишући иновације у традиционалним обичајима и праксама. Ова интеракција може повећати толеранцију и отвореност међу члановима заједнице, чиме се унапређује међукултурна комуникација и разумевање.

Такође, бољи међуљудски односи могу олакшати развој локалног лидерства и започети иницијативе за друштвени и економски развој које одражавају стварне потребе заједнице. Локални лидери могу бити подстакнути да предузимају веће кораке у планирању и реализацији заједничких циљева кроз примену успешних туристичке пројекта, тј. пракса из других туристичких дестинација.

Уз то, треба споменути да агротуризам, као туристички производ у руралном амбијенту, омогућава директне интеракције између фармера и туриста, што може допринети бољем разумевању и уважавању руралног начина живота и традиционалних вредности. Ове активности такође стимулишу заједничке пројекте и сарадњу, што може побољшати социјалну кохезију и међусобно поверење. Осим тога, интеграција туризма и пољопривреде кроз агротуризам може допринети демонстрацији одрживих пракси и едукацији посетилаца о значају очувања животне средине. Ово заузврат може подстаћи локално становништво да се више ангажује у еколошким иницијативама, креирајући основу за трајну еколошку свест и континуирану примену еколошких пракси.

Табела 23 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,558[a]	2	,001

Иако и жене и мушкарци имају сличне ставове у вези са фактором „Људски односи“, Хи-квадрат тест ($\chi^2 = 6214$, $p = 0.043$) показује да је перцепција неуједначена (табела 23). Овај резултат се може тумачити тако да мушкарци перципирају побољшање у људским односима кроз призму економских и професионалних могућности које туризам доноси, док жене то чине најчешће кроз социјалну компоненту и утицај на заједницу и породични живот.

Такође, мушкарци могу бити више фокусирани на изградњу професионалних контаката који произлазе из туристичких активности, док жене могу бити осетљивије на промене у социјалној динамици и подршци коју заједница пружа када се суочава са променама које долазе као резултат утицаја туризма.

Табела 24 – Промене у туристичкој привреди

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Туризам	Без промене	14	18	32
	Боље	25	6	31
	Много боље	345	286	631
Укупно		384	310	694

Туризам представља мултидимензионални сектор који утиче на многе аспекте живота у регијама где се развија и где је присутан. У регији западна Србија, где је рурални туризам значајан покретач економије, његов утицај на сам укупну туристичку понуду може бити видљив кроз различите факторе као што су инфраструктура, локална заједница и околина.

Већи проценат мушкараца је пријавио значајно боље искуство у развоју туризма захваљујући агротуризму (табела 24). Велика већина испитаника оба пола (95,4%) уочила је промене у развоју туризма у посматраним подручјима. С обзиром на то да је агротуризам туризам један од примарних туристичких производа у мање развијеним подручјима, евидентно је да његов развој доста утиче на укупан развој туризма. Свега нешто мање од 5% испитаника, односно 32 испитаника, укупно сматрају да не виде промену у туристичком развоју, што се може сматрати нормалном појавом имајући у виду да нису сви представници локалног становништва укључени у туристичке активности. У том смислу, немају једнак осећај утицаја агротуризма туризма на туристичку привреду регије.

Развој агротуризма утиче на туристичку привреду кроз побољшање инфраструктуре, попут путева, смештајних капацитета и туристичких атракција, што директно повећава туристичку привлачност регије. Побољшања у агротуризму, као специфичном сегменту, укључују развој домаћинстава које примењују еколошке праксе и нуде аутентична искуства, што доприноси задржавању и привлачењу туриста. Осим тога, агротуризам подстиче локално становништво да очува културно наслеђе, што додатно обогаћује туристичку понуду.

Интеграција агротуризма и традиционалних туристичких активности може довести до стварања јединствених туристичких производа који повећавају конкурентност регија на туристичком тржишту. Ово повећава не само економске прилике, већ и социјалну кохезију, као и осећај заједништва и поноса међу локалним становништвом.

Табела 25 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,884[a]	2	,007

Хи-квадрат резултати (χ^2 = 9884, p = 0.007) указују на статистички значајне разлике између полова, што сугерише различите перцепције у утицају туризма на туризам између мушкараца и жена. Статистички значајне разлике између полова у перцепцији утицаја агротуризма на локалну туристичку привреду могу бити резултат више фактора који се тичу културних, економских и социјалних улога у друштву. Мушкарци могу имати приступ већим економским приликама у туристичком сектору, стога могу перципирати позитивније утицаје туризма на развој туризма. С друге стране, жене могу бити више фокусиране на друштвене и заједничке аспекте туризма, који укључују утицај на локалну заједницу и квалитет живота. Друштвене улоге имају значајан утицај на начин на који мушкарци и жене схватају промене које доноси агротуризам. На пример, као што је већ раније споменуто, мушкарци и жене могу имати различите перспективе о томе како туризам утиче на запошљавање, узимајући у обзир претходно речено у вези са праксом већег присуства мушкараца на управљачким позицијама, односно присуства жена у услужним активностима у оквиру туристичке привреде.

Табела 26 – Промене у инвестицијама

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Инвестиције	Без промене	17	19	36
	Боље	226	200	426
	Много боље	141	91	232
Укупно		384	310	694

Инвестиције играју кључну улогу у развоју туристичког сектора, стимулишући економски раст и побољшање инфраструктуре, и тиме доприносећи квалитетнијој туристичкој понуди. Резултати истраживања показују да највећи број мушких особа препознаје много позитивнију ситуацију у погледу инвестиција у посматраним туристичким дестинацијама (Табела 26).

Развој туризма често води повећању инвестиција у локалну инфраструктуру, укључујући путеве, смештајне и друге туристичке објекте, који доприносе већој атрактивности за даље улагање. Агротуризам специфично може стимулисати инвестиције у фарме и руралне области, подстичући развој *eco-friendly* смештаја и

атракција које привлаче туристе. Развој инфраструктуре који проистиче из инвестиција у туризам значајно повећава приступачност и атрактивност регија за додатне инвеститоре и туристе. Побољшање путне и комуникационе инфраструктуре олакшава приступ удаљеним и руралним областима, што директно подстиче раст агротуризма. Локалне власти и приватни инвеститори такође могу бити мотивисани да улажу у образовне и културне пројекте, који доприносе дугорочној одрживости туризма. Такође, овај облик туризма може помоћи у очувању и промоцији традиционалних заната и производа, отварајући нове тржишне могућности. Инвестиције у туризам такође могу довести до директних и индиректних запошљавања, побољшавајући економски статус локалне заједнице и стварајући више могућности за предузетништво.

Инвестиције у туристичке капацитете могу такође водити ка диверсификацији економских активности, омогућавајући развој нових услуга и производа који доприносе економском богатству регија. Подстицањем иновација у агротуризму, као што су органске фарме или екотуристичке атракције, може се створити аутентична туристичка понуда. Улагања која подржавају мали и средњи бизнис у овим областима може значајно унапредити локалну економију и допринети економској резилијентности.

С друге стране, инвестиције могу донети изазове, укључујући притисак на локалне ресурсе и потенцијал за социјалне конфликте. Важно је развити стратегије које ублажавају ове ефекте, усмеравајући инвестиције ка одрживим и еколошки освештеним пројектима. Интеграција локалног становништва у процесе планирања и реализације инвестиционих пројеката може допринети већој социјалној хармонији и смањењу отпора према променама.

Табела 27 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	4,636[a]	2	,098

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 4636$, $p = 0.098$) указују на то да постоје разлике у перцепцијама између полова, иако оне нису статистички значајне на конвенционалном нивоу од 0.05. То може указивати и на то да оба пола слично перципирају утицај инвестиција у туризам или да други фактори осим пола имају већи утицај на перцепцију инвестиција. Перцепције о утицају инвестиција у туризам могу варирати због различитих фактора као што су економски статус, образовање, запосленост у туризму, географска локација, старосна група, културне вредности, лично искуство и приступ информацијама. Ови фактори могу утицати на то како појединци разумеју и вреднују

користи и изазове које инвестиције доносе. Мушкарци и жене могу различито перципирати ове утицаје због разлика у друштвеним улогама или личним приоритетима у контексту каријере и породичних обавеза.

Табела 28 – Промене у женском предузетништву

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Женско предузетништво	Без промене	36	23	59
	Боље	196	166	362
	Много боље	152	121	273
Укупно		**384**	**310**	**694**

Развој агротуризма у регији западна Србија представља значајан економски и социјални феномен који је омогућио нове могућности за женско предузетништво на том простору. Резултати показују да се већина жена испитаника изјаснила да постоје позитивне промене са аспекта женског предузетништва, као резултат развоја агротуризма. Ове промене могу да подразумевају побољшање прихода, већу видљивост на тржишту и повећање приступа ресурсима и образовним програмима који подржавају предузетничке вештине. Позитивни тренд у перцепцији женског предузетништва може бити резултат неколико фактора. Прво, агротуризам нуди нове могућности за жене да започну бизнисе који су директно повезани са њиховим вештинама и интересима у областима као што су органска производња, домаћа радиност и угоститељство. Друго, постојеће подршке у виду обука и субвенција могу помоћи женама да превазиђу традиционалне баријере у предузетништву.

Осим економских бенефита, агротуризам може допринети и побољшању социо-културног статуса жена у руралним подручјима. Промоцијом женског предузетништва у овом сектору, жене стичу већу самосталност и признање у заједници. Такође, жене могу утицати на очување и промоцију културног наслеђа кроз агротуристичке активности, што додатно утврђује њихову улогу као чувара традиције и иноватора у локалној економији. Шире учешће жена у агротуризму такође може допринети њиховој већој видљивости и социјалном признању у заједници, што може подстаћи даљи развој и еманципацију жена у регији. Овакав развој подржава не само економски раст, већ и генерише значајне социјалне промене које могу водити ка већој родној равноправности у дугом року. Такође, присуство успешних женских предузетника у агротуризму може служити као мотивација и узор млађим генерацијама девојака и жена у регији, чиме се креира позитиван узорни ефекат.

Додатни значај агротуризма лежи и у могућности да омогући женама да балансирају професионалне и породичне обавезе кроз флексибилно радно време које ова врста предузетништва често нуди. Такав модел омогућава женама да остану економски активне док истовремено управљају породичним и обавезама у оквиру домаћинства.

Табела 29 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,625[a]	2	,732

Хи-квадрат резултат од ,625 са p-вредношћу од 0,732 указује на то да разлике у одговорима између полова нису статистички значајне. Ово може сугерисати да оба пола слично перципирају утицаје агротуризма на женско предузетништво, што може бити резултат уједначеног утицаја агротуризма на предузетничке могућности нудећи сличне могућности и за мушкарце и за жене.

Овај резултат такође подржава идеју да су структурне баријере за улазак у предузетништво у области агротуризма можда сличне за оба пола, или да постоје други фактори који утичу на перцепцију промена у женском предузетништву који нису специфично везани за пол. Ово такође указује на потребу за даљом анализом како би се идентификовали ти фактори и разумеле стварне препреке и могућности које агротуризам пружа женама предузетницама.

Табела 30 – Промене у расту становништва

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Раст становништва	Без промене	22	19	41
	Повећање	31	18	49
	Значајно повећање	331	273	604
Укупно		**384**	**310**	**694**

Раст становништва може бити директно или индиректно повезан са развојем туризма, који може стимулисати миграције, повећати стопу запошљавања и утицати на демографске трендове у региј. Чак 604 испитаника изнело је став да је дошло до значајног повећања броја становника у посматраним дестинацијама у региј западна Србија.

Овакав став испитаника може бити индикатор привлачности регије за нове становнике, нарочито због могућности за запошљавање у туризму и комплементарним привредним делатностима. Овакав раст може бити подстакнут развојем туристичке инфраструктуре и услуга, које стварају нова радна места и могућности за

предузетништво. Овакви трендови такође могу довести до повећања инвестиција у локалну инфраструктуру, што је неопходно за подршку растућој популацији и развоју туризма. Јачање инфраструктуре, као што су путеви, комунални сервиси и телекомуникационе услуге, може побољшати квалитет живота становника и учинити регија још привлачнијим за досељавање. Поред тога, развој туристичких атракција и услуга може стимулисати локално становништво да остане у регији, смањујући одлив младих и образованих кадрова. Такође, раст становништва због туризма може водити ка културној разноликости, обогаћујући социјалну ткањину заједнице кроз укључивање различитих култура и традиција. Све ово ствара позитиван циклус који доприноси даљем расту и развоју регија, чинећи га привлачним местом за живот, рад и инвестиције.

С друге стране, агротуризам може привући људе који траже алтернативне начине живота, што може допринети демографском расту у руралним подручјима која традиционално пате од одлива становништва. Осим тога, позитиван демографски тренд може водити ка подмлађивању становништва и побољшању друштвене структуре. Додатно, демографски раст подстакнут туризмом може водити ка културном обогаћивању регија, јер нови становници могу донети различите културне перспективе и вештине које могу обогатити локалну заједницу. Овај аспект је посебно важан у контексту агротуризма, где се вредности одрживости и културне аутентичности високо цене. Поред тога, учешће у агротуристичким активностима може стимулисати веће разумевање и поштовање природе и руралног начина живота, што доприноси социјалној кохезији.

Такође, ови резултати подстичу на разматрање утицаја туризма на урбанизацију и развој регија, посебно у смислу планирања ресурса и инфраструктуре, који морају да прате раст становништва. С друге стране, неопходно је пратити и могуће негативне ефекте раста становништва као што су притисак на природне ресурсе, пренасељеност и потенцијално повећање цена некретнина. Интеграција агротуризма са другим формама туризма може помоћи у стварању одрживих заједница које користе локалне ресурсе на одговоран начин.

Табела 31 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,363[a]	2	,506

Хи-квадрат резултати показују да нема статистички значајних разлика у перцепцијама раста становништва између мушкараца и жена. Овај налаз указује на то да оба пола слично доживљавају демографске промене узроковане развојем агротуризма.

Табела 32 – Промене у пријатељској настројености локалног становништва

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Пријатељска настројеност	Без промене	14	7	21
	Повећање	38	16	54
	Значајно повећање	332	287	619
Укупно		**384**	**310**	**694**

Добри односи и пријатељска настројеност у заједници може значајно утицати на социјалну кохезију и квалитет живота становника. У контексту посматраних дестинација у регији западна Србија, где агротуризам има улогу у промоцији руралних подручја и привлачењу туриста, важно је било истражити како овај вид туризма утиче на перцепцију стварања и одржавања пријатељства међу локалним становништвом. Свега 3% испитаника сматра да није дошло до позитивне промене у изражавању пријатељског става локалног становништва са порастом агротуризма, док сви остали увиђају углавном значајно повећање љубазности резидената. Овакав став може бити резултат интензивнијих интеракција и сарадње у руралним подручјима због агротуристичких активности. Агротуризам често подразумева директан контакт између посетилаца и домаћина, што може водити ка јачању међуљудских односа и стварању осећаја заједнице. Међутим, разлике у перцепцијама између мушкараца и жена могу указивати на различите улоге и искуства у агротуристичким активностима, где мушкарци могу имати више видљивих улога, док жене могу више учествовати у организацији и гостопримству.

Улога агротуризма у унапређењу пријатељских односа може се такође разматрати кроз призму економског оснаживања локалних становника. Пошто агротуризам нуди директне економске користи за домаћине кроз продају производа и услуга, постоји већи стимуланс за позитивне интеракције са туристима. То може водити ка стварању трајних односа и чак пословних партнерстава, која даље шире и учвршћују друштвену мрежу унутар заједнице. Поред тога, успех у агротуризму често зависи од колективних напора, што подразумева заједнички рад и међусобну подршку чланова заједнице, доприносећи осећају солидарности и пријатељства.

Културни аспекти агротуризма такође играју значајну улогу у ширењу позитивног става у међуљудским односима. Организацијом културних и традиционалних догађаја који привлаче туристе, агротуризам помаже у очувању локалних обичаја и истовремено подстиче гостољубивост и понос међу становницима. Ови догађаји не само да промовишу културу регија, већ стварају и неформалне прилике за дружење и размену

идеја између локалних становника и посетилаца, што додатно учвршћује пријатељске везе.

Табела 33 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,754[a]	2	,034

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 6.754$, df = 2, p = 0.034) указују на статистички значајне разлике између полова, што сугерише да мушкарци и жене различито перципирају промене у пријатељском односу узроковане развојем агротуризма.

Ова разлика у перцепцији може бити резултат различитих искустава и интеракција које мушкарци и жене имају у оквиру туристичких и агротуристичких активности. Мушкарци могу бити више укључени у оне активности које су видљивије и могу имати директан утицај на перцепцију љубазности, као нпр. активности у природи или развој инфраструктуре, док жене могу имати значајнију улогу у гостопримству и услужним делатностима које такође доприносе осећају заједништва и љубазности, али на другачији начин.

Даље, различите обавезе и очекивања која друштво традиционално ставља пред мушкарце и жене могу утицати на начин на који они доживљавају и вреднују пријатељске односе унутар заједнице. Жене могу више ценити међуљудске односе и социјалну подршку као основу за изградњу пријатељства, док мушкарци могу фокусирати на практичне аспекте сарадње који доводе до видљивих резултата.

Табела 34 – Промене у љубазности локалног становништва

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Љубазност	Без промене	15	11	26
	Повећање	40	12	52
	Значајно повећање	329	287	616
Укупно		**384**	**310**	**694**

Љубазност у заједници, баш као и пријатељски однос, може значајно утицати на атмосферу и квалитет живота, посебно у областима где туризам игра важну улогу. С тим у вези, агротуризам може бити катализатор који промовише позитивне међуљудске односе, што може довести до повећања љубазности међу становницима. Велико

повећање у љубазности локалног становништва примећује највећи број испитаника, 329 мушкараца и 287 жена, односно око 89% укупно испитаних.

Агротуризам, стварајући простор за сусрет различитих култура и обичаја, може довести до јачања љубазности као важне вредности у заједници. Повећање љубазности може такође бити резултат економских користи које туризам доноси, стимулишући становнике да развијају позитивне односе са туристима. Поред тога, агротуризам често захтева од заједнице да ради заједно у пружању услуга, што може ојачати осећај заједништва и међусобне подршке, доприносећи општој перцепцији љубазности.

Повећање љубазности у заједници као резултат агротуризма такође може бити повезано са ојачаним осећајем локалног идентитета и поноса. Када становници учествују у представљању своје културе и наслеђа туристима, они често развијају веће поштовање за своје корене и заједницу. Овај осећај заједничке сврхе и поноса може допринети већој међусобној љубазности и сарадњи. Такође, агротуризам често захтева да се заједница уједини у циљу пружања услуга, што може подстаћи јачање социјалних веза и стварање трајних пријатељстава.

Даље, промоција љубазности кроз агротуризам може довести до позитивних маркетиншких ефеката који додатно повећавају привлачност регија. Туристи који искусе топло гостопримство имају тенденцију да дела о својим позитивним искуствима са другима, што може повећати број туриста и допринети даљем економском расту. Ово ствара позитиван зачарани круг, где љубазност не само да побољшава квалитет живота локалних становника, већ такође директно доприноси економији.

Табела 35 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,788[a]	2	,005

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 10.788$, df = 2, p = 0.005) указују на статистички значајне разлике између полова, што сугерише да мушкарци и жене различито перципирају промене у љубазности узроковане развојем агротуризма. Ови резултати могу указивати на то да мушкарци вероватније примећују и вреднују видљиве промене у љубазности које су резултат директних интеракција у агротуристичким активностима, док жене могу имати субтилнији приступ или више цене дуготрајне односе који се развијају кроз време. Ова динамика може бити резултат културно укорењених улога које мушкарци и жене традиционално заузимају у друштву. Мушкарци се често оцењују на основу њихове способности да постигну конкретне, видљиве резултате, што може

утицати на начин на који они перципирају промене унутар заједнице, укључујући и промене у љубазности. С друге стране, жене често више вреднују емоционалну повезаност и изградњу односа, што може утицати на њихову тенденцију да више цене суптилне и постепене промене у друштвеној динамици.

Такође, жене могу више улагати у изградњу заједнице и социјалне мреже кроз учешће у активностима које нису директно видљиве као мерљиви резултати, али су критичне за стварање осећаја припадности и подршке унутар заједнице. Ово може укључивати организовање друштвених догађаја, вођење волонтерских програма или пружање емоционалне подршке другим члановима заједнице.

Мушкарци, с друге стране, могу бити више фокусирани на аспекте агротуризма који воде до непосредних економских користи или подизања репутације заједнице, што може довести до различитих перцепција о томе шта значи 'љубазност'. Овај различит приступ може бити користан за решавање различитих изазова у заједници, али такође захтева дијалог и разумевање да се осигура да обе перспективе буду уважене и вредноване у процесу доношења одлука.

Табела 36 – Промене у перцепцији обима конзумације алкохола и дроге

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Алкохол и дрога	Велико смањење	17	9	26
	Смањење	186	145	331
	Без промене	104	88	192
	Повећање	65	65	130
	Значајно повећање	11	2	13
Укупно		**383**	**309**	**692**

Употреба алкохола и дрога у заједницама може значајно утицати на социјално здравље и квалитет живота становништва. С тим у вези, анализирани су подаци 692 учесника који су своје перцепције о употреби алкохола и дрога поделили у пет категорија: "велико смањење", "смањење", "без промене", "повећање", и "велико повећање". За разлику од претходних индикатора, овај је додатно важно истражижити јер је очекивано да са порастом туристичког промета дође до појаве друштвених нуспојава, као што је већа конзумација алкохола и друге у туристичкој дестинацији. Међутим, једнако је могуће да концепт агротуризма подразумева анимацију оног дела туристичке тражње које својим активностима и поступцима у туристичкој дестинацији обесхрабрује такве нуспојаве. Такође, као и у претходним сегментима истраживања, испитивање је

обухватало анализу Хи-квадрат тестом за утврђивање статистичких разлика између мушкараца и жена.

Резултати показују значајан број становника који сведоче о смањењу употребе алкохола и дрога, што може бити повезано са социоекономским променама које доноси агротуризам. Агротуризам често подразумева развој друштвено одговорних и здравијих облика провода, као што су еко-тури, органска производња и културни догађаји, који могу смањити зависност од алкохола и дрога као форми забаве. Такође, већа заузетост у агротуристичким активностима може ограничити слободно време доступно за злоупотребу ових супстанци.

Повећање свести о здравственим ризицима повезаним са употребом алкохола и дрога, као и подизање образовног нивоа у заједници, такође могу допринети овом тренду. Осим тога, агротуризам може подстицати економски развој који директно утиче на смањење нивоа стреса међу становницима, што такође може утицати на смањење потребе за употребом супстанци као механизма за суочавање са стресом.

Ипак, треба нагласити да је број оних испитаника који су се изјаснили да је конзумација алкохола и друге на истом нивоу или да је повећана у укупном збиру је приближна броју оних који су се изјаснили да је дошло до пада. Те резултате не треба занемарити, већ пажљивије промотрити и истражити ризике од појаве таквих аномалија и учинити напор да до њих не долази, ако не уопште јер је то у савременом свету јако тешко постићи, онда, у оном обиму у којем то не представља ризик по већински проценат локалног становништва и туриста који такве пороке немају.

Табела 37 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	7,274[a]	4	,122

Што се тиче демографске анализе, иако разлике између полова нису статистички значајне, подаци показују различите трендове у употреби између мушкараца и жена које можда одражавају различите социјалне навике или доступност супстанци. Жене могу имати већу вероватноћу да учествују у друштвено оријентисаним активностима које промовишу здравије начине живота, док мушкарци могу бити склонији ризичним понашањима.

Табела 38 – Промене у предрасудама локалног становништва

	Пол		Укупно
	Мушки	Женски	

Предрасуде	Велико смањење	43	50	93
	Смањење	168	136	304
	Без промене	100	64	164
	Повећање	64	59	123
	Значајно повећање	9	1	10
Укупно		**384**	**310**	**694**

Присутно смањење предрасуда у заједници може бити повезано са повећаном интеракцијом и културном разменом коју агротуризам стимулише. Сусрети са туристима и другим културама могу помоћи становницима да развију веће разумевање и толеранцију, рушећи стереотипе и олакшавајући дубље увиде у различите начине живота и перспективе. Ова изложеност може довести до промене у ставовима и смањење социјалних баријера, што у крајњем случају доприноси смањењу предрасуда на индивидуалном и заједничком нивоу.

Промене у нивоу предрасуда у заједници могу значајно утицати на социјалну кохезију и међуљудске односе. Агротуризам, који унапређује интеракције између различитих културних и социоекономских група, може играти значајну улогу у смањењу предрасуда. Агротуризам такође може утицати на економске аспекте заједнице, што индиректно утиче на социјалне ставове и предрасуде. Економски напредак и нове могућности за запошљавање могу помоћи у смањењу социјалних тензија и промовисати већу социјалну мобилност, што додатно доприноси смањењу предрасуда. Укључивање различитих чланова заједнице у агротуристичке пројекте може створити осећај заједништва и међусобног поштовања, смањујући стигму и предрасуде које могу бити присутне у друштву.

Табела 39 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,631[a]	4	,031

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 10.631$, df = 4, p = 0.031) указују на статистички значајне разлике између полова, што сугерише да мушкарци и жене различито перципирају промене у предрасудама узроковане развојем агротуризма. Мушкарци могу бити више изложени активностима која подразумевају више послован однос са туристима, док жене могу имати другачији приступ том односу и комуникацији, попут израженије гостољубљивости или реализацији активности у домаћинству које такође укључују интеракцију са туристима и врло често њихову едукацију. Ово може објаснити

зашто мушкарци и жене различито доживљавају промене у предрасудама које стимулише агротуризам.

Табела 40 – Промене у перцепцији обима нивоа проституције

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Проституција	Велико смањење	8	4	12
	Смањење	3	3	6
	Без промене	106	85	191
	Повећање	239	204	443
	Значајно повећање	28	14	42
Укупно		384	310	694

Проституција у руралним и туристичким подручјима може бити значајан индикатор социоекономских и културних изазова. Разумевање како агротуризам утиче на ову активност у заједници западна Србија може пружити важне увиде у социјалне и економске димензије које агротуризам утиче или модификује. Резултати истраживања показују да локално становништво у највећем броју увиђа повећање проституције као резултат развоја агротуризма. Преко 60% од укупног броја испитаника, увиђа пораст ове друштвене аномалије. Оно што је додатно забрињавајуће је да је свега 18 од 694 испитаника става да је са развојем агротуризма дошло до смањења проституције у њиховој дестинацији. Овај резултат потврђује да негативни ефекати које туризам доноси са својим развојем није ограничен на конкретне просторне системе или специфичне урбане средине, већ су овакви проблеми присутни и распростањени свуда где постоји социјални или економски поремећај који доводи до тражње и понуде за таквим услугама.

Иако резултати показују да већина становништва перципира повећање проституције, овај тренд треба размотрити у контексту ширих социоекономских промена које агротуризам може донети. Повећање проституције у руралним подручјима може бити делом узроковано повећаним протоком туриста, који може довести до пораста потражње за сексуалним услугама. Такође, један од кључних фактора који може утицати на повећање проституције је и промена у демографској структури коју агротуризам може донети. Долазак нових становника може увести нове социјалне норме и очекивања, који могу утицати на локалне ставове према проституцији. Ово може водити ка креирању нових социјалних мрежа које подржавају другачије форме економске активности и социјалне интеракције које укључују проституцију. Такође, агротуризам може индиректно утицати на овај аспект кроз промене у локалној економији, попут повећања

неједнакости или недостатка адекватних радних места која могу принудити неке становнике да се окрену проституцији као начину обезбеђивања егзистенције.

Промене у законодавству, социјалној политици и локалним нормама такође могу играти улогу у променама перцепције и стварности проституције. На пример, ако агротуризам води ка бољој социоекономској стабилности, то би могло довести до смањења проституције. С друге стране, ако агротуризам ствара социјалне напетости или експлоатацију, то може повећати проституцију као симптом социјалних проблема.

Промене у проституцији у контексту агротуризма могу бити индикатор ширих друштвених промена које агротуризам можда стимулише или одражава. Укључивање заједнице у агротуристичке пројекте може довести до већег разумевања и сарадње међу становницима, што може утицати на смањење активности или друштвених појава као што је проституција. Повећање социоекономских прилика кроз агротуризам такође може омогућити становницима да приступе алтернативним изворима прихода, смањујући потребу за учешћем у проституцији као средством преживљавања.

Табела 41 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	3,220[a]	4	,522

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 3.220$, df = 4, p = 0.522) не указују на статистички значајне разлике између полова, што значи да мушкарци и жене слично перципирају промене у проституцији. Чињеница да мушкарци и жене слично перципирају промене у проституцији може указивати на то да су оба пола изложена сличним социоекономским и културним притисцима који утичу на ову активност. Ова униформност у перцепцији може бити резултат широко распрострањеног утицаја агротуризма на заједницу који не прави значајне разлике између полова у погледу друштвених аномалија. Ово такође може указивати на постојање јаке заједничке свести о проблемима у заједници која превазилази полне разлике.

Подједнако перципирање проблема проституције од стране мушкараца и жена такође може бити показатељ успешне комуникације и образовних напора у заједници. Када информације и образовање достигну широк спектар становника, вероватније је да ће се развити кохезиван став према проблемима као што је проституција. Ово може водити ка ефикаснијим и одрживијим решењима која узимају у обзир ставове и потребе оба пола, обезбеђујући да приступи превенцији и интервенцији буду свеобухватни и укључиви.

Табела 42 – Промене у обиму просјачења

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Просјачење	Велико смањење	80	52	132
	Смањење	217	162	379
	Без промене	87	95	182
	Повећање	0	0	0
	Значајно повећање	0	1	1
Укупно		**384**	**310**	**694**

Просјачење је значајан индикатор социјално-економског статуса у заједници, и његово смањење или повећање може указивати на промене у социјалној структури, економији и доступности ресурса. Већина испитаника, чак њих 511, изнела је став да је дошло до смањења просјачења у њиховој локалној заједници (табела 42), што може указивати на позитивне економске промене у заједници које агротуризам можда стимулише. Агротуризам често доводи до диверсификације прихода за домаћинства, отварајући нове могућности за запошљавање ван традиционалног пољопривредног сектора. Ово може смањити економску потребу за просјачењем као средством преживљавања.

Резултати који приказују значајну тенденцију смањења просјачења упућују на то да агротуризам може бити покретач социјалних и економских промена које воде ка већој стабилности и одрживости у заједници. Осим тога, агротуризам може утицати на социјалну перцепцију просјачења, промовишући вредности рада и предузетништва који су више цењени у друштву. Кроз директан контакт са туристима и другим учесницима агротуристичких активности, локално становништво може развити нове вештине и повећати осећај сигурности и самопоуздања у своје знање и способности, што додатно смањује вероватноћу да ће се окренути просјачењу као облику прихода. На крају, интеграција заједнице у агротуристичке активности може промовисати солидарност и међусобно помагање, чиме се смањује социјална изолација и економска угроженост која често води до просјачења. Када заједница ради заједно на заједничким циљевима и пројектима, вероватније је да ће њени чланови наћи подршку и ресурсе унутар заједнице пре него што се окрену просјачењу.

Табела 43 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	7,467[a]	3	,058

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 7.467$, df = 3, p = 0.058) не указују на статистички значајне разлике између полова, што значи да мушкарци и жене слично перципирају промене у броју просјака. С обзиром да су и мушкарци и жене изразили сличне перцепције о променама у броју просјака, може се закључити да агротуризам равноправно утиче на оба пола у погледу економских могућности и социјалне стабилности. Ово једнако осећање промене може допринети осећају заједништва и подршке унутар заједнице, што је кључни фактор у смањењу потребе за просјачењем.

Табела 44 – Промене у броју породичних конфликата

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Породични конфликти	Велико смањење	74	49	123
	Смањење	231	169	400
	Без промене	79	91	170
	Повећање	0	0	0
	Значајно повећање	0	1	1
Укупно		**384**	**310**	**694**

Анализирање утицаја агротуризма на породичне конфликте у посматраним дестинацијама може пружити увиде у то како овај облик туризма утиче на личне и породичне односе. Испитане су перцепције 694 учесника, који су своје мишљење о променама у породичним конфликтима изнели тако да је велика већина испитаника (око 75%) приметила смањење у поређењу са периодом пре него што је агротуризам био развијен на начин као што је данас. Такође, подаци јасно указују да до пораста поридичних сукоба није дошло, према ставовима испитаника, односно да је значајно повећање приметила само једна женска особа, што може бити резултат личног искуства са таквим ситуацијама.

Смањење породичних конфликата може указивати на позитивне промене у заједници које агротуризам стимулише. Овај тренд смањења конфликата може бити повезан са неколико фактора које агротуризам потенцијално подстиче. Прво, агротуризам може довести до економског оснаживања заједнице, што директно утиче на смањење стреса и напетости унутар породица. Економска стабилност је често повезана са нижим нивоима конфликта јер породице мање брину о финансијским потребама и могу више времена и енергије усмерити на изградњу хармоничних односа. Ова стабилност може омогућити породицама да инвестирају у своје односе, било кроз заједничке активности које агротуризам нуди или кроз улагања у образовање и здравство, што доприноси бољем квалитету живота. Такође, агротуризам може створити окружење где породице добијају

прилику да раде заједно, било у организацији туристичких догађаја или у производњи и продаји локалних производа, што јача осећај заједништва и међусобне подршке.

Даље, учешће у агротуристичким активностима може породицама пружити осећај постигнућа и заједничког успеха, што може смањити унутрашње напетости и пружити позитиван излаз за евентуалне фрустрације. Стварање додатних прихода кроз агротуризам не само да ублажава економски притисак већ и промовише осећај независности и самопоуздања међу члановима породице. На крају, заједнички рад на одржавању туристичких објеката или догађаја може такође поспешити развој међусобног поштовања и разумевања, што је кључно за превенцију и решавање конфликата унутар породице.

Друго, агротуризам промовише заједничке активности које могу укључивати породице у заједничке пројекте и иницијативе, као што су заједничко вођење туристичких домаћинстава, организација догађаја или развој породичних предузећа. Овакве активности не само да јачају породичне везе већ и омогућавају члановима породице да заједно раде на остваривању заједничких циљева, што може смањити могућност за конфликте. Треће, агротуризам због високог интензитета интеракције са другим културама и вредностима, које се јављају са присуством туриста, могу обогатити знање и вештине породица, обезбеђујући нове перспективе и решења за решавање потенцијалних породичних конфликата.

Табела 45 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	8,747[a]	3	,033

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 8.747$, $df = 3$, $p = 0.033$) указују на статистички значајне разлике између полова, што значи да мушкарци и жене различито перципирају промене у породичним конфликтима. Ове разлике у перцепцији могу бити резултат различитих улога и очекивања која друштво традиционално поставља за мушкарце и жене. Мушкарци могу бити више фокусирани на економске аспекте и њихов утицај на смањење конфликата, док жене могу бити више фокусиране на емоционалне и међуљудске аспекте који такође утичу на динамику породичних конфликата.

Ова подела може имати директне последице на начин на који мушкарци и жене перципирају успех агротуризма у смањењу породичних конфликата. Ако мушкарци виде знатно побољшање у економском статусу као резултат агротуристичких активности, они могу веровати да је то довело до смањења конфликата, с обзиром на то да је смањен

финансијски притисак. С друге стране, жене могу више ценити промене у квалитету и дубини међуљудских односа које агротуризам може подстицати, као што су побољшана комуникација и веће разумевање међу члановима породице.

Осим тога, жене могу бити осетљивије на промене у породичној динамици које не укључују директне економске користи али утичу на емоционалну климу у дому. Оне могу бити склоније да примећују и цене побољшања у васпитним праксама, подршци и сарадњи у кућним обавезама, који су често незапажени али значајни фактори у смањењу породичних конфликата. Такве суптилне али значајне промене могу пружити женама увид у то како агротуризам утиче на смањење породичних напетости, док мушкарци можда остају фокусирани на видљивије показатеље успеха.

Табела 46 – Промене у нивоу поверења

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Поверење	Без промене	85	79	164
	Повећање	209	164	373
	Значајно повећање	90	67	157
Укупно		**384**	**310**	**694**

Поверење међу људима је кључни социјални капитал који значајно утиче на социјалну кохезију и сарадњу унутар заједнице. Свака активност која подразумева сарадњу неколико људи мора бити заснована на узајамном поверењу. У агротуризму, као туристичком производу који се управо заснива на умрежавању различитих традиционалних услуга, питање поверења међу представницима туристичке понуде је основ и предуслов за креирање одрживог туристичког искуства. Према разултатима истраживања, локално становништво у 11 руралних дестинација у регији западна Србија препознало је повећање поверења међу људима. Чак 299 од 384 мушка испитаника приметили су повећање међусобног поверења у локалној заједници, од чега њих 90 је истакло да је то повећање врло изражено у односу на претходни период. Сличан однос у одговорима имају и женски испитаници, са нешто већим процентом оних које нису приметиле промене, у односу на мушкарце. Чак је нешто већи број оних које су става да до промена није дошло у односу на оне које су става да је поверење значајно повећано међу људима. Ипак, укупно посматрано, можемо рећи да и мушкарци и жене примећују позитивне промене у поверењу локалног становништва.

Ово повећање поверења може бити повезано са искуствима које људи стичу током заједничког рада на различитим активностима и пословима, било да су она оријентисана

према туристима или не. Заједнички рад и успеси у овим активностима могу значајно допринети осећају солидарности и међусобног поверења. Поред тога, агротуризам подразумева интензивну интеракцију са туристима, што може додатно утицати на социјалне перцепције становника. Позитивна искуства са туристима могу подстаћи повећање поверења не само према туристима већ и унутар локалне заједнице, јер људи постају отворенији и спремнији за сарадњу. Такође, развој нових агротуристичких иницијатива може захтевати заједничко планирање и поделу ресурса, што додатно потенцира потребу за поверењем међу учесницима. Успешна реализација заједничких пројеката може довести до осећаја достигнућа и поузданости у намере и способности других, чиме се култивише и јача међуљудско поверење.

Табела 47 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	1,140[a]	2	,565

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 1.140$, df = 2, p = 0.565) не указују на статистички значајне разлике између полова, што значи да мушкарци и жене слично перципирају промене у поверењу међу људима. Имајући у виду да није било значајних разлика између полова у перцепцијама промена у поверењу, може се закључити да агротуризам униформно утиче на оба пола када је у питању овај индикатор социјалног аспекта. Ово указује на то да агротуризам промовише универзалне вредности које су прихваћене и цењене од стране свих чланова заједнице, независно од пола, што утиче на повећање поверења међу људима.

Табела 48 – Промене у нивоу великодушности локалног становништва

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Великодушност	Без промене	73	79	152
	Повећање	187	151	338
	Значајно повећање	124	80	204
Укупно		**384**	**310**	**694**

Већина испитаника, према резултатима истраживања, сведочи о повећању великодушности међу представницима локалне заједнице, што може указивати на позитиван утицај агротуризма на међуљудске односе. Ово повећање њихове великодушности може бити резултат повећаног интеракције и сарадње међу члановима заједнице који су укључени у агротуристичке активности. Заједнички рад на

агротуристичким пројектима може стимулисати осећај тимског духа и међусобног поштовања, који су кључни за развој и изражавање великодушности.

Пораст алтруистичког понашања који се примећује у посматраним заједницама често се може приписати економским предностима које подстиче агротуризам. Када агротуризам напредује, он доноси ниво економске стабилности који може значајно да ублажи стрес и анксиозност које обично доживљавају они чланови заједнице који се суочавају са економским тешкоћама. Ово смањење свакодневних притисака је од кључног значаја јер омогућава појединцима да комуницирају позитивније и подржавајући једни друге, подстичући кооперативнији и отворенији дух у оквиру заједнице. Штавише, као што је већ споменуто, агротуризам инхерентно укључује различите културне и образовне елементе који обогаћују заједницу. Ови аспекти не само да побољшавају опште знање и културно уважавање појединаца, већ и наглашавају вредност одржавања јаких међуљудских односа.

Такође, интеракција са туристима такође може бити иницијатор повећања и изражавања великодушности међу локалним становништвом. Учење о различитим културама и сусрети са људима из различитих делова света могу проширити перспективе и повећати толеранцију и љубазност у локалној заједници. Ови позитивни ефекти могу помоћи у формирању инклузивнијег и отворенијег друштва. Окупљајући људе и промовишући разумевање различитих начина живота, агротуризам помаже у креирању окружења у коме постоји већа вероватноћа да ће се становници исказати на делу своју великудошност и емпатију према другима. Разлог треба тражити у томе што су свеснији околности једни других и обостране предности од подршке једни другима, што може довести до међусобно повезане и подржавајуће функционалности заједнице.

Табела 49 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,736[a]	2	,057

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 5.736$, df = 2, p = 0.057) указују на умерено значајне разлике у перцепцији љубазности локалног становништва, између полова. Чињеница да мушкарци и жене могу донекле различито перципирати промене у великодушности локалног становништва може бити повезана са различитим друштвеним улогама и очекивањима која су карактеристична за руралне дестинације. Мушкарци могу бити првенствено фокусирани на видљиве и квантификоване аспекте агротуризма, док жене

могу више вредновати међуљудске односе и социјалну динамику која се развија кроз агротуристичке активности.

Жене, које традиционално улажу више у односе и социјалну кохезију, могу бити осетљивије на суптилне промене у атмосфери заједнице које подстиче агротуризам. Оне могу раније препознати и вредновати улогу агротуризма у побољшању међуљудских односа и промоцији алтруизма и великодушности међу становницима. С друге стране, мушкарци могу оцењивати успех агротуризма кроз конкретније индикаторе као што су повећање прихода или број посетилаца, што може мање утицати на њихову перцепцију промена у великодушности.

Табела 50 – Промене у личном изгледу

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Лични изглед	Без промене	76	60	136
	Повећање	190	162	352
	Значајно повећање	118	88	206
Укупно		**384**	**310**	**694**

Лични изглед може одражавати различите социоекономске и културне аспекте у животима појединаца и заједница. Подаци добијени из истраживања указују на то да већина испитаника перципира позитивне промене у свом личном изгледу, што може бити повезано са побољшањем животног стандарда и социјалних услова које агротуризам доноси. Повећање личног благостања кроз агротуризам може довести до веће бриге о личној хигијени, здрављу и општем изгледу. Такође, укључивање у агротуристичке активности може подићи самопоуздање становника, што се директно одражава у начину на који воде рачуна о свом изгледу.

Осим тога, непосредни контакт са туристима и учешће у међународним или регијалним туристичким сајмовима или форумима могу омогућити становницима да буду изложени различитим културним утицајима, што такође може утицати на њихову перцепцију и бригу о личном изгледу. Сусрети са особама из различитих култура често донесу нове модне и стилске утицаје, који могу бити инкорпорирани у лични изглед.

Табела 51 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	,595[a]	2	,743

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 0.595$, df = 2, p = 0.743) не указују на статистички значајне разлике између полова, што значи да мушкарци и жене слично перципирају промене у свом личном изгледу. С обзиром на то да не постоје значајне разлике између полова у перцепцијама промена у личном изгледу, можемо закључити да позитивни ефекти агротуризма утичу једнако на оба пола када је реч о овом фактору. Другим речима, ово може указивати на то да су социоекономски ефекти агротуризма достигли све сегменте заједнице на избалансиран начин. Ова једнакост у перцепцији међу половима може бити резултат једнаких прилика које агротуризам нуди и мушкарцима и женама, у смислу.

Ово може указивати на ширу друштвену промену која превазилази традиционалне родне норме везане за бригу о личном изгледу, подстичући све чланове заједнице да равноправно учествују у побољшању своје личне презентације. Оба пола имају прилику да развију нове вештине, учествују у раду са туристима и управљају агротуристичким пројектима, што може подићи њихово самопоштовање и променити начин на који виде себе и свој лични изглед. Такође, агротуризам може нагласити важност личне презентације и изгледа у контексту гостопримства, што може подстаћи све чланове заједнице да воде више рачуна о свом изгледу. У заједницама где агротуризам постаје значајан економски чинилац, често се повећава свест о томе како појединци представљају не само себе већ и своју заједницу ширим групама као што су туристи. Тако постаје кључно показати најбоље од локалне културе и гостопримства, што укључује негу личног изгледа и позитивну социјалну интеракцију.

Сходно томе, појачани фокус на личном изгледу може такође бити одговор на појачану социјалну интеракцију која је саставни део агротуризма. Како се чланови заједнице све више ангажују у пружању услуга, организацији догађаја и раду са странцима, постаје неопходно да одржавају пристојан и угледан изглед. Ова промена може допринети генералном подизању стандарда у вези са личним изгледом у заједници, стварајући културу која вреднује и промовише добар изглед као део личног и професионалног идентитета.

Табела 52 – Промене у начину употребе информација

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Употреба информација	Без промене	13	5	18
	Боље	36	11	47
	Значајно боље	335	294	629
Укупно		**384**	**310**	**694**

Употреба информација је кључни аспект који може утицати на развој и напредак било које заједнице, посебно у контексту агротуризма који често захтева усвајање нових технологија, метода и приступа. Анализирајући како агротуризам утиче на начине употребе информација међу становницима регије западна Србија, може се добити увид у социјалне и технолошке промене у овој заједници. Чак 629 учесника у испитивању сведочи о значајно бољој употреби информација, а још 74 испитаника увиђа напредак у том сегменту међу локалним становништвом у посматраним подручјима.

Чињеница да велики број учесника примећује значајна побољшања у употреби информација, може указивати на шире прихватање и интеграцију нових технологија и доступности информација као резултат агротуризма. Овај тренд је нарочито изражен међу мушкарцима, што може бити последица тога да мушкарци можда више учествују у активностима које захтевају техничко знање и коришћење информација, као што су иновирање понуде и управљање агротуристичким домаћинством или модернизација пољопривредних пракси.

Ове промене у употреби информација могу такође рефлектовати општу тенденцију унапређења образовних ресурса у заједници. То може омогућити и мушкарцима и женама да располажу у већем обиму са ресурсима кроз различите курсеве или обуке, и тиме стекну нова знања и вештине, што утиче на њихову способност да приступају и користе информације ефикасније.

Још један фактор који може утицати на перцепцију употребе информација је интеграција дигиталних технологија у свакодневни живот становника. Развој онлајн платформи за продају агротуристичких производа и услуга може омогућити лакши приступ тржиштима и информацијама, што доприноси општем утиску о побољшању информационих ресурса. Такође, друштвене мреже и интернет могу играти кључну улогу у ширењу информација везаних за агротуризам и доступне активности, што становницима омогућава да буду боље информисани и повезани.

Табела 53 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	11,769[a]	2	,003

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 11.769$, $df = 2$, $p = 0.003$) указују на статистички значајне разлике између полова, што значи да мушкарци и жене различито перципирају промене у употреби информација. Статистички значајне разлике између полова у перцепцији

промена у употреби информација могу истовремено указивати на разлике у приступу и коришћењу образовних и информационих ресурса. У многим руралним срединама мушкарци често имају веће учешће у техничким и менаџерским секторима агротуризма, што им омогућава бољи приступ виталним информацијама и процесима доношења одлука. Насупрот томе, жене се често налазе у улогама које захтевају мање техничког знања, као што су угоститељство и задаци оријентисани на услуге, који можда не пружају исте могућности за професионални развој или приступ кључним информацијама у индустрији. Ова неравнотежа у улогама може довести до поделе у доступности информација међу половима, потенцијално ометајући способност жена да у потпуности искористе нове изгледе које агротуризам представља. Сходно томе, ово може продужити постојеће неједнакости и ограничити укупан раст и диверсификацију сектора.

Такође, економска моћ такође игра улогу у приступу информацијама. Појединци са вишим економским статусом често имају бољи приступ ресурсима који омогућавају лакши приступ информацијама, као што су претплате на стручне часописе, учешће у конференцијама, и слично. Уз то, врсте послова које традиционално обављају мушкарци и жене могу диктирати врсте информација које су им потребне и које користе. Приступ различитим друштвеним круговима, као и онлајн мрежама, такође значајно утичу на приступ информацијама. То подразумева да се мушкарци због својих пословних, али и приватних разлога, крећу у другачијим друштвеним круговима, и обрнуто. Уз то, постоји разлика у врсти онлајн друштвених мрежа које преферирају жене и мушкарци и с тим у вези се и приступ и квалитет информација разликује.

Табела 54 – Промене у друштвеној одговорности

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Друштвена одговороност	Без промене	16	12	28
	Боље	62	30	92
	Значајно боље	306	268	574
Укупно		**384**	**310**	**694**

Испитане су перцепције представника локалних заједница о променама у друштвеној одговорности. Од укупно 694 испитаника, нешто више од 82% примећује значајно побољшање овог фактора у друштву. Уз то, позитивне помаке види још њих око 13%, што кумулативно даје око 95% испитаника са позитивним ставом по овом питању. Друштвена одговорност у контексту руралних заједница може бити значајан индикатор културне и економске трансформације.

Најпре, агротуризам стимулише економски раст кроз диверсификацију прихода, што становницима омогућава да инвестирају у своје заједнице и подигну стандарде у областима као што су образовање и здравство. Поред тога, ова делатност подстиче заједничке пројекте који укључују унапређење инфраструктуре и заштиту животне средине, подижући свест о важности одрживог развоја, чији су фундаментални елементи социјална одговорност и благостање. Свакако, учешће у агротуристичким активностима може повећати осећај заједништва и колективне одговорности међу становницима, јачајући социјалне везе и међусобну подршку.

Уз то, ова делатност може привући нове ресурсе и партнерства, укључујући невладине организације и међународне донаторе, који подржавају пројекте фокусиране на социјални развој и иновације. На крају, агротуризам често уводи нове стандарде и праксе које постају део локалне културе, подстичући становнике да активно доприносе општем добру и развијају снажан осећај личне и колективне одговорности.

Табела 55 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	6,400[a]	2	,041

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 6.400$, df = 2, p = 0.041) указују на значајне разлике у перцепцијама међу половима, што указује на различита искуства у утицају агротуризма.

Агротуризам може посебно ојачати друштвену одговорност кроз промоцију женског предузетништва и учешћа у одлучивању, што директно утиче на повећање њихове видљивости и утицаја у заједници. Жене које стекну повећано признање и улогу у агротуристичким пројектима могу постати значајни фактор промене, што доприноси ширењу вредности социјалне одговорности. Стога, агротуризам не само да промовише економски развој, већ такође ствара моћне платформе за социјални и културни развој који може трајно трансформисати руралне заједнице. Улагање у агротуризам као средство за подстицање социјалне одговорности мора бити свеобухватно, са стратегијама које адресирају како структурне тако и културне аспекте унапређења живота у руралним подручјима.

У контексту агротуризма, разлике у перцепцији међу половима могу такође бити утицане иновацијама које агротуризам уноси у заједнице. На пример, увођење нових технологија за одрживу агрикултуру и екотуризам може бити брже прихваћено од стране мушкараца, што може утицати на њихову перцепцију повећане социјалне одговорности. С друге стране, жене могу играти кључну улогу у промовисању заједничких иницијатива

које укључују директну бригу за заједницу и околину, што такође утиче на њихову перцепцију социјалне одговорности. Динамика маркетинга и промоције у агротуризму такође може утицати на различите перцепције, с обзиром да маркетиншке стратегије могу бити усмерене специфично на мушкарце или жене, што утиче на начин на који они доживљавају утицај агротуризма на своје заједнице. Поред тога, учешће у заштити биодиверзитета и еколошких пројеката кроз агротуристичке активности може подстаћи различите перцепције о социјалној одговорности, посебно ако мушкарци и жене на различите начине учествују у овим активностима.

Табела 56 – Промене у здрављу жена

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Здравље жена	Без промене	14	7	21
	Боље	38	17	55
	Значајно боље	332	286	618
Укупно		**384**	**310**	**694**

Здравље жена је кључни аспект јавног здравља који захтева посебну пажњу, посебно у руралним подручјима где приступ здравственим услугама може бити ограничен. Агротуризам може играти значајну улогу у побољшању здравственог стања жена кроз промоцију здравих животних стилова и побољшање социоекономских услова. Због тога је било важно испитати како агротуризам утиче на промену код здравља жена у 11 руралних дестинација у региji западна Србија.

Преко 90% жена у посматраним дестинацијама, сматра да је дошло до значајно бољег здравља међу женама као резултат агротуристичких активности. Уз то, још њих око 5,5% увиђа позитивне помаке по истом питању. Ови резултати су изразито значајни када се узме у обзир да је питање женског здравља у руралним срединама често занемаривано, како у пракси, тако и у научним истраживањима. Мушки испитаници такође деле мишљење о значајном побољшању здравља њихових сугрђанки, не остављајући простор за недоумице око генералног става по питању здравственог утицаја агротуризма.

Унапређење економских услова кроз агротуризам може омогућити бољи приступ здравственим услугама и ресурсима. Друго, образовање и свест о здравственим питањима често се побољшавају кроз програме који су део агротуристичких пројеката, што женама помаже да боље управљају својим здрављем и превенцијом болести. Поред тога, агротуризам може допринети побољшању физичке активности и исхране кроз

промоцију локално произведене хране и активности у природи, што такође позитивно утиче на здравље жена. Учешће жена у агротуристичким активностима такође може повећати њихову аутономију и самопоуздање, што има дугорочне позитивне ефекте на ментално здравље.

Унапређење здравствене инфраструктуре и доступности квалитетне здравствене заштите, које агротуризам може иницирати, такође игра значајну улогу у побољшању здравствених услова за жене. Повећање доступности локално произведених, здравих намирница може помоћи у усвајању здравијих исхранских навика, што је директно повезано са бољим физичким здрављем. На крају, кроз интеракцију са већим бројем људи, жене добијају више информација о превентивним мерама и управљању хроничним стањима, што омогућава бољу контролу њиховог здравственог стања.

Табела 57 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	5,953[a]	2	,051

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 5.953$, $df = 2$, $p = 0.051$) сугеришу на гранично значајне разлике у перцепцијама између полова, указујући на потенцијално различита искуства у утицају агротуризма на здравље жена.

Мушкарци могу бити мање свесни специфичних здравствених користи који агротуризам доноси женама, као што су утицај на опште здравствено стање, али и партикуларна побољшања попут репродуктивног здравља и приступа специјализованим здравственим услугама. Жене, с друге стране, могу директно осетити побољшања у здравственој заштити и на основу личног искуства и доживљаја изнети ставове по том питању.

Уз то, разлике у перцепцији могу такође бити последица различитих приступа информацијама о здрављу. Мушкарци могу бити мање изложени информацијама о превентивним здравственим програмима, док жене имају више интеракције са здравственим радницима кроз прегледе и консултације са њима. Могуће је, такође, да културни и социјални стереотипи утичу на начин на који мушкарци и жене вреднују и комуницирају о здравственом стању у својим заједницама, при чему мушкарци можда минимизирају здравствена побољшања која се не тичу директно њих.

Табела 58 – Промене у нивоу загађења

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Загађење	Много горе	62	47	109
	Горе	218	149	367
	Без промене	104	114	218
Укупно		**384**	**310**	**694**

Загађење је значајан еколошки проблем који може имати дубоке утицаје на здравље и квалитет живота у руралним заједницама. У контексту агротуризма, активности везане за овај вид туризма могу имати и позитивне и негативне последице на локалну животну средину. Око једне трећине становника одабраних руралних дестинација у регији западна Србија који су учествовали у истраживању мишљења су да је појава агротуризма у њиховој средини допринело повећању загађења, од чега њих око 15% сматра да је то повећање значајно лошије него што је то био случај пре развоја агротуристичких активности.

Резултати истраживања указују на значајно већу перцепцију загађења у руралним заједницама након развоја агротуризма, што може имати вишеструке узроке и последице. Већи број учесника који сматра да је загађење "горе" или "много горе" може бити резултат интензивиране активности у оквиру агротуризма, укључујући повећану употребу моторних возила, изградњу инфраструктуре и већи притисак на природне ресурсе. Увођење агротуристичких активности често подразумева и већу употребу агрохемикалија у пољопривреди која може довести до деградације земљишта и водених извора. Развој смештајних капацитета и других објеката такође повећава потрошњу енергије и производњу отпада, што може утицати на загађење и оптерећење локалних екосистема. Ове активности често доводе до повећања емисије стакленичких гасова, шума и отпада, што директно утиче на квалитет ваздуха и воде у руралним подручјима.

Поред тога, агротуризам може довести до промена у земљишном коришћењу, укључујући већу конверзију природних подручја у туристичке површине, што такође доприноси загађењу. Растућа потражња за локалним производима може водити ка интензивнијој употреби пестицида и ђубрива, што је још један значајан извор загађења. Такође, погоршање загађења може бити повезано са повећањем броја посетилаца, који често за собом остављају отпад и друге облике загађивача.

Повећање свести о еколошким питањима међу локалним становништвом може такође утицати на већу осетљивост на промене у животној средини, што се одражава у резултатима истраживања. Постојећа искуства у агротуризму могу довести до тога да

резиденти детаљније прате и указују на загађење, што раније можда није било случај. Овај тренд подстиче потребу за развојем одрживих пракси у агротуризму које минимизирају еколошки отисак и штите природне ресурсе. Такође, перцепција повећаног загађења може утицати на прихватање агротуризма од стране локалних заједница, што може довести до социјалних напетости ако становници сматрају да се жртвује квалитет њихове животне средине у име економског развоја. Зато је кључно радити на балансу између развоја и очувања, како би агротуризам био одржив и прихваћен од стране свих становника. С друге стране, агротуризам такође може промовисати праксе које смањују загађење, као што су органска пољопривреда и рециклажа, али ове праксе могу бити недовољно заступљене или видљиве у истраживаним руралним заједницама.

Табела 59 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	7,693[a]	2	,021

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 7.693$, df = 2, p = 0.021) указују на статистички значајне разлике између полова, што може указивати на различите перцепције о утицају агротуризма на загађење. Значајне разлике у перцепцијама између полова у контексту утицаја агротуризма на загађење могу бити резултат различитих фактора који утичу на свакодневне активности и одговорности мушкараца и жена у руралним заједницама. Мушкарци могу бити директније укључени у активности које утичу на животну средину, као што су управљање земљиштем и коришћење машина, што може повећати њихову свест о загађењу које ове активности производе. С друге стране, жене могу бити више ангажоване у активностима које су мање видљиво повезане са загађењем, као што су гостопримство и пружање услуга у агротуризму, али и даље осећају последице загађења на здравље и квалитет живота.

Разлике у образовању и приступу информацијама између мушкараца и жена такође могу утицати на то како оцењују утицаје агротуризма на животну средину. Жене могу имати тенденцију да више вреднују информације које добијају из заједнице и локалних медија, док мушкарци могу користити више формалне канале информисања. Такође, у ситуацијама где мушкарци доносе одлуке о употреби ресурса или технологија које могу утицати на загађење, они могу бити свеснији директних последица својих акција, док жене могу имати јаснију слику о дугорочним еколошким последицама тих истих одлука.

Табела 60 – Промене у нарушавању простора у дестинацији

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Нарушавање простора у дестинацији	Много горе	51	36	87
	Горе	244	169	413
	Без промене	89	105	194
Укупно		**384**	**310**	**694**

Нарушавање простора је значајан еколошки проблем који може угрозити биодиверзитет и стабилност екосистема у руралним подручјима. Развој агротуризма може довести до повећања овог нарушавања кроз градњу нових објеката, повећани приступ природним подручјима и измену традиционалних облика земљишне употребе. Као и у случају загађења, око једне трећине испитаника сматара да је дошло до већег нарушавања станишта као резултата агротуристичких активности у дестинацијама. Нешто већи број жена у поређењу са супротним полом сматра да нема промене по том питању, међутим укупно посматрано, по мишљењу анкетираних резидената ситуације је гора него што је била, док око 12% испитаника оцењује ситуацију у дестинацији као „много гору“.

Повећање овог аспекта такође може бити повезано са интензивирањем туристичких активности које захтевају изградњу путева, стаза и других инфраструктуралних објеката који могу нарушити локалне екосистеме. Ово може довести до смањења природних станишта и угрожавања врста, што је посебно забрињавајуће у подручјима са високим биодиверзитетом. Дугорочно, такве промене могу угрозити одрживост руралних заједница које зависе од здравих екосистема за свој опстанак и економски развој.

Резултати истраживања о перцепцијама нарушавања простора у посматраним дестинацијама указују на значајну забринутост међу становницима руралних заједница да су активности везане за агротуризам допринеле повећању еколошких проблема. Велики проценат учесника истраживања који су рекли да је у дестинацијама дошло до погоршања стања упућује на то да развој туристичких инфраструктура и повећање посета могу довести до значајног притиска на локалне екосистеме. Ово је нарочито изражено у подручјима где се туристичке активности одвијају у близини или унутар осетљивих природних станишта. Интензивирање људске активности, као што су пешачење, вожња бицикла и возила по неуређеним стазама, може довести до ерозије земљишта, губитка станишта за дивље врсте и узнемиравања фауне. Повећање отпада и загађивача који се неадекватно управљају такође доприноси деградацији станишта. Ови фактори могу

узроковати неповратне штете на биодиверзитет и функционалност екосистема, што затим утиче на агрикултурне могућности и одрживост заједнице.

Становници који су директно укључени у агротуризам могу иницијално приметити економске користи, али дугорочне еколошке последице могу подривати иницијалне бенефите. Нарочито је забрињавајуће ако агротуристичке активности нису планиране са стратегијама за минимизацију еколошког утицаја, као што су контролисани приступи и еколошки осетљиве праксе управљања земљиштем.

Табела 61 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	9,746[a]	2	,008

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 9.746$, df = 2, p = 0.008) указују на статистички значајне разлике између полова, што може указивати на различите перцепције о узнемирењу станишта узрокованом агротуризмом. Значајне разлике у перцепцијама између полова о узнемирењу станишта услед агротуризма могу проистећи из низа фактора који одражавају различита искуства и улоге мушкараца и жена у руралним заједницама. Мушкарци често директно учествују у активностима које могу довести до узнемирења станишта, као што су грађевински радови, управљање великим машинама или промена употребе земљишта, што може утицати на њихову перцепцију директних последица ових активности.

С друге стране, жене могу бити више укључене у социјалне аспекте заједнице, који су такође погођени променама у дестинацији, али на мање агресиван начин. Оне могу бити осетљивије на дугорочне еколошке промене које утичу на доступност природних ресурса, као што су вода и лековито биље, што директно утиче на њихову способност да се брину о здрављу и исхрани породице.

Табела 62 – Промене у ефектима на земљиште

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Ефекти на земљиште	Много горе	36	31	67
	Горе	257	175	432
	Без промене	91	102	193
	Боље	0	2	2
Укупно		**384**	**310**	**694**

Земљиште је основни ресурс за бављење пољопривредом, а тиме и агротуризмом, а његово стање директно утиче на одрживост обе делатности. Утицај агротуризма на земљиште може варирати, од деградације до унапређења његових карактеристика, у зависности од активности које се реализују и начина на које је то земљиште употребљено. Приметно је да су свега две жене мишљења да је агротуризам имао бољи утицај на земљиште, док је највећи број испитаника увидео лошије ефекте, тј. њих око 70%. Отприлике се, као и за претходне еколошке индикаторе број оних који увиђају деградацију по том основу креће на око две трећине испитаника. Свега 193 испитаника, од чега значајно мањи број мушкараца, мишљења је да није дошло ни до какве промене.

Често, развој агротуризма доводи до промене у употреби земљишта, са традиционалне агрикултуре на активности које могу бити мање одрживе са еколошког аспекта. Туристички објекти и инфраструктура могу заузети површине које су претходно биле искоришћене за узгој хране или као природна станишта, што доводи до умањења плодности и биодиверзитета земљишта. Ова пракса такође може увећати ризик од загађења земљишта пестицидима и хемикалијама које се користе у циљу унапређења естетике за туристе, као што су травњаци и декоративно биље. Такође, повећана фреквентност и обим туристичких активности може довести до деградације земљишта, што отежава приступ води и хранљивим материјама потребним за здрав раст биљака.

Осим тога, могуће је да испитаници перципирају повећање негативних ефеката на земљиште због сопственог искуства са променама које виде у својој непосредној околини, као што су смањење доступности земљишта за традиционалну употребу или промене у окружењу које утичу на њихову свакодневну активност. Уз то, они могу осетити директне последице деградације земљишта на своју способност за самоодрживу производњу хране, што може угрозити њихову храну и економску сигурност. Ови фактори, заједно са повећањем количине отпада и нечистоће који се често не управљају адекватно, могу додатно нарушити квалитет и одрживост земљишта.

Табела 63 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,797[a]	3	,013

Хи-квадрат резултати (χ^2 = 10.797, df = 3, p = 0.013) указују на статистички значајне разлике између полова, што може указивати на различите перцепције о утицају агротуризма на земљиште. Мушкарци могу бити више укључени у активности које директно утичу на земљиште, као што су орање, сејање, и управљање машинама, што их

чини директним учесницима у променама које агротуризам доноси. Они могу бити више свесни краткорочних утицаја тих активности на структуру и квалитет земљишта.

С друге стране, жене које традиционално имају више домаћинских обавеза, укључујући бригу о врту и одржавање породичне прехрамбене безбедности, могу бити осетљивије на дугорочне еколошке промене које утичу на земљиште. Жене могу такође бити више укључене у сакупљање воде и других природних ресурса за домаћинство, што их чини осетљивијим на било какве негативне промене у квалитету и доступности тих ресурса који произлазе из агротуристичких активности. Такође, промене у заједничким просторима утичу на жене различито, пошто оне могу приметити промене у доступности ресурса који су критични за свакодневне задатке. Са друге стране, мушкарци могу више бити фокусирани на промене које утичу на производне капацитете земљишта или на нове могућности за зараду кроз агротуризам.

Табела 64 – Промене у ефектима агротуризма на воду

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Ефекти на воду	Много горе	49	41	90
	Горе	271	203	474
	Без промене	64	66	130
Укупно		**384**	**310**	**694**

Вода је кључни природни ресурс који директно утиче на здравље, агрикултуру и укупни квалитет живота у руралним заједницама. Агротуризам може имати значајан утицај на водне ресурсе кроз промене у земљишној употреби, повећање потрошње воде и могуће контаминације. Највећи број испитаника мишљења је да је агротуризам имао негативне ефекте по воду у посматраним дестинацијама. Преко 80% становника има овакав став, с тим што 90 испитаника (13%) сматра да су ефекти много гори него што је то био случај пре коришћења воде у агротуристичке сврхе.

Резултати истраживања указују на општу перцепцију међу испитаницима да је агротуризам допринео погоршању квалитета и доступности воде у њиховим заједницама. Овај утицај може бити резултат вишеструких фактора који произилазе из развоја агротуристичких активности. Агротуризам може довести до повећане потрошње воде за потребе смештаја, ресторана и других туристичких активности, што може ставити притисак на локалне водне резерве, посебно у сушним периодима или у подручјима са ограниченим водним ресурсима. Најпре, повећање броја посетилаца и изградња смештајних капацитета често захтевају значајно већу потрошњу воде, што може

преоптеретити локалне водне изворе, посебно у регијама где су водни ресурси ограничени.

Такође, туристичке активности као што су базени, спа центри и други водени спортови додатно повећавају потрошњу воде. Осим тога, непрописно управљање отпадним водама из ових објеката може довести до контаминације речица и језера, што угрожава како квалитет питке воде тако и водних екосистема који зависе од чисте воде за опстанак. Уз то, као што је већ речено, агротуризам може увести или повећати употребу пољопривредних хемикалија, које могу бити испране у локалне водотокове током кишних периода, што додатно загађује воду.

Изградња нове инфраструктуре за потребе агротуризма може довести до ерозије земљишта, где седименти завршавају у водним телима, умањујући њихову прозирност и квалитет. Ова ерозија може угрозити станишта водених организама и смањити биолошку разноврсност у воденим екосистемима. Поре тога, ширење агротуризма може довести до промена у природним токовима вода, што може утицати на природну регулацију влажности и протока воде у целом региј. Сви ови фактори заједно могу довести до погоршања услова водних ресурса, што се манифестује кроз општу перцепцију да је агротуризам негативно утицао на воду.

Табела 65 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	2,637[a]	2	,268

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 2.637$, df = 2, p = 0.268) не указују на статистички значајне разлике између полова, што може указивати на то да оба пола слично перципирају промене у стању водних ресурса. Равномерна перцепција између полова о утицају агротуризма на воду може одражавати универзалну зависност и забринутост за овај ресурс у руралним заједницама.

Истоветност у перцепцијама између полова о утицају агротуризма на воду може се објаснити низом фактора који указују на једнака искуства мушкараца и жена у овом контексту. Прво, вода је основни ресурс који је од суштинског значаја за свакодневни живот и опстанак свих чланова заједнице, без обзира на пол, што може објаснити зашто и мушкарци и жене подједнако осећају утицај њених промена. Друго, проблеми са водом, као што су смањење квалитета и доступности, директно утичу на домаћинства и пољопривредне активности којима се баве и мушкарци и жене, стога их оба пола могу једнако перципирати.

Треће, јавне кампање и иницијативе за очување воде у руралним заједницама често су усмерене на ширу публику, што значи да и мушкарци и жене имају прилике да буду информисани о важности и управљању водним ресурсима. Четврто, активности везане за агротуризам које утичу на воду, као што су коришћење воде у припреми производа или третман отпадних вода, могу једнако утицати на рад и обавезе оба пола унутар заједнице.

Табела 66 – Промене у нивоу буке

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Бука	Много горе	41	32	73
	Горе	247	166	413
	Без промене	96	112	208
Укупно		**384**	**310**	**694**

Бука је значајан амбијентални полутант који може утицати на квалитет живота и здравље становника. У контексту агротуризма, пораст активности повезаних са туризмом може значајно утицати на нивое буке у обично мирним руралним подручјима. Општи став испитаника је да је агротуризам допринео горем стању по питању нивоа буке у јавном простору у посматраним руралним дестинацијама. У том ставу предњаче мушкарци који су у највећем броју оценили стање као горе, док је већи број жена у односу на мушкарце који сматрају да нема промене у односу на претходни период. У сваком случају, посматрано укупно све резултате, поново око две трећине испитаника сматра да је дошло до погоршања ситуације у дестинацијама и по овом еколошком аспекту.

Агротуризам често укључује развој инфраструктуре као што су угоститељски објекти и објекти за рекреативне активности које природно повећавају ниво буке у традиционално тихим руралним подручјима. Друго, привлачење туриста обично укључује различите активности попут фестивала, концерата и других забавних догађаја који значајно доприносе повећању буке. нове путне везе и транспортна средства потребна за приступ туристичким атракцијама такође уводе додатне изворе буке, укључујући саобраћај. Такође, агротуристичке активности могу укључивати управљање великим групама људи, чија интеракција и активности производе значајну буку. Уз то, чешћа употреба машина за одржавање имања, као што су косилице за траву и трактори, такође може допринети повећаном нивоу буке у агротуристичким домаћинствима.

Усмереност на повећање прихода путем агротуризма може довести до то да се мање пажње посвећује утицају који бука има на квалитет живота локалних становника.

Поред тога, растућа популарност агротуризма може довести до дугорочних промена у образцима земљишне употребе, што доводи до сталног извора буке који није био присутан пре.

Иако агротуризам нуди економске прилике, стална бука може негативно утицати на здравље и општи благостање заједнице, што становници могу осетити и изразити кроз оваква истраживања. Могућа је и акумулација фрустрација међу становницима због промена које су уведене агротуризмом, посебно ако те промене значајно утичу на њихову свакодневну рутину и квалитет живота. У том смислу, културни сукоби између традиционалног начина живота и нових, туристички оријентисаних активности могу такође повећати перцепцију негативних утицаја агротуризма на окружење, укључујући буку.

Табела 67 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,455[a]	2	,005

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 10.455$, df = 2, p = 0.005) указују на статистички значајне разлике између полова, што може указивати на различите перцепције о утицају агротуризма на ниво буке. Мушкарци су често ангажовани у активностима које укључују већу буку, као што су градња, управљање машинама или организовање и спровођење туристичких активности које могу укључивати спортске догађаје и друге бучне манифестације. С друге стране, жене могу бити више ангажоване у домаћинским обавезама или пословима који захтевају мир и тишину, попут чувања деце или рада у врту, где је присуство повећане буке изразито узнемирујуће.

Жене такође могу бити осетљивије на промене у амбијенталном окружењу које директно утичу на њихову свакодневну рутину и благостање породице. Ако агротуризам доводи до честих и интензивних бучних активности, то може више утицати на жене које проводе више времена у домаћинству. Мушкарци с друге стране могу имати тенденцију да више учествују у активностима које генеришу буку, па стога могу бити мање осетљиви на њене утицаје. На крају, разлике у перцепцији могу такође одражавати различите нивое изложености буци у свакодневном животу, где мушкарци можда редовно раде у бучнијим условима, док жене могу тежити мирнијим, тишим окружењима. Ова разлика у свакодневним искуствима може допринети различитим перцепцијама утицаја агротуризма на животну средину уопште.

Табела 68 – Промене у масовности тразитног саобраћаја кроз дестинације

		Пол		Укупно
		Мушки	Женски	
Масовни транзит	Много горе	42	37	79
	Горе	291	189	480
	Без промене	50	84	134
	Боље	1	0	1
Укупно		**384**	**310**	**694**

Масовни транзит, као еколошки индикатор, односи се на волумен превоза и промене у интензитету саобраћаја које доводи до промене у животној средини и квалитету живота становника руралних дестинација. Развој агротуризма често повећава потребу за транспортним услугама како за туристе, тако и за мештане, што може довести до повећаног саобраћаја. Одговори већине испитаника да је ситуација "гора" или "много гора" указују на значајно повећање саобраћаја у руралним подручјима.

Пре свега, раст агротуризма повећава број посетилаца који долазе у рурална подручја, што захтева већу употребу превозних средстава како би се туристи транспортовали до локација. Већи проток људи кроз рурална подручја доводи до већег броја возила на путевима који су раније били мање оптерећени. Такође, са новим туристичким атракцијама, повећава се потреба за транспортом, како за туристе, тако и за довоз потрепштина и опреме потребних за подршку туристичким активностима.

Поред тога, са повећањем агротуристичких активности, и локално становништво може повећати употребу приватних и јавних превозних средстава због већих потреба и могућности. Уз то, туристички развој често подразумева изградњу нове инфраструктуре или унапређење постојеће, што може водити ка већој фреквенцији тешких возила и машинерије потребне за градњу и одржавање. Изградња таквих капацитета подразумева додатне услуге и превоз за запослене и госте.

Повећана потражња за транспортним услугама може преоптеретити постојећи транспортни систем, узрокујући застоје и повећавајући време путовања за све учеснике у саобраћају. То може довести до погоршања стања путева, што додатно утиче на безбедност и ефикасност транспорта. Не треба занемарити ни да увећани број туриста и возила на путевима може негативно утицати на животну средину, повећавајући загађење и буку, што додатно смањује квалитет живота локалног становништва. Уз то, фреквентност и доступност јавног превоза може бити недовољна да задовољи повећане потребе, што може изазвати фрустрације међу становницима који зависе од ових услуга. Промене у распореду и маршрутама масовног транзита могу бити усмерене ка

сервисирању туристичких локација уместо да обезбеде покривеност за све делове заједнице. С тим у вези, могућа је појава конфликта између туриста и локалног становништва због различитих потреба и приоритета у транспорту, што може водити до социјалних тензија.

Табела 69 – Pearson Chi-Square test

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	24,001[a]	3	,000

Хи-квадрат резултати ($\chi^2 = 24.001$, $df = 3$, $p < 0.001$) указују на статистички значајне разлике између полова, што сугерише различите перцепције мушкараца и жена о утицају агротуризма на масовни транзит. Мушкарци могу чешће бити ангажовани у активностима које захтевају више путовања што их чини директно погођеним променама у транзиту. Насупрот томе, жене могу бити осетљивије на проблеме у масовном транзиту који утичу на њихову способност да обављају обавезе у кући или да и других активности, што може утицати на њихову перцепцију промена узрокованих агротуризмом.

Такође, постоји већа вероватноћа да мушкарци у рурални срединама учествују у одлучивању о транспортној инфраструктури или у планирању агротуристичких активности, што им може омогућити другачије разумевање и прихватање промена у транспортним системима. У односу на то, жене могу бити више погођене негативним утицајима повећаног саобраћаја, као што су загађење и бука, који директно утичу на квалитет живота.

9. Дискусија

Резултати истраживања показују да развој агротуризма у западној Србији има значајан утицај на економски и социјални контекст руралних заједница. Развој агротуризма довео је до повећања прихода домаћинстава, што се може повезати са повећаним бројем туристичких посета и потражњом за локалним производима и услугама. Већина испитаника је навела да су њихови приходи знатно бољи него пре него што је агротуризам постао значајан део локалне економије. Повећање прихода је директно повезано са растом сектора туризма, угоститељства, саобраћаја и рекреативних активности. Ови сектори су доживели значајан раст, што је довело до повећања запошљавања и побољшања економског стандарда локалног становништва. Ова нова радна места не само да обезбеђују приходе, већ и подстичу развој нових вештина и знања код локалног становништва. Повећана локална потрошња је још један важан аспект. Са већим бројем туриста, локална предузећа имају више купаца, што доводи до раста прихода и могућности за проширење пословања. Они своје производе могу да пласирају како директном продајом туристима, тако и кроз продају сировина агротуристичким домаћинствима која их укључују у своју понуду. Овај економски замах може стимулисати додатне инвестиције у инфраструктуру и побољшање услуга, што додатно побољшава квалитет живота локалног становништва. Међутим, значајне разлике у перцепцији побољшања животног стандарда између мушкараца и жена указују на дубље друштвене и економске неједнакости. Мушкарци често имају приступ боље плаћеним и стабилнијим пословима у туристичком сектору, што може објаснити њихову позитивнију перцепцију промена. Насупрот томе, жене могу бити ограничене на мање плаћене и нестабилне послове, што ограничава њихову способност да у потпуности искористе економске користи од туристичких активности.

Анализа података даље показује да је продуктивност радне снаге значајно повећана као резултат развоја агротуризма. Повећана продуктивност може бити повезана са модернизацијом инфраструктуре и увођењем нових технологија, које су омогућиле ефикаснији рад и боље услове за развој туристичких активности. Конкурентност и иновације међу малим предузећима такође играју важну улогу у овом повећању. У вези са перцепцијом побољшања животног стандарда, резултати показују да је велика већина испитаника приметила одређено побољшање квалитета живота услед растуће туристичке делатности у њиховој средини. Ово побољшање може се тумачити као резултат економске користи које агротуризам доноси, укључујући стварање нових радних места,

повећање локалне потрошње и развој инфраструктуре. Међутим, родне разлике у перцепцији ових промена сугеришу да мушкарци и жене не доживљавају ове промене на исти начин. Мушкарци више учествују у туристичким активностима које доносе веће приходе, док жене могу бити ограничене на мање плаћена и мање стабилна занимања.

Још један од важних економских индикатора је и развој саобраћајне инфраструкутре. Саобраћајна инфраструктура проналази своју улогу у подршци и развоју туристичке привреде, нарочито у регионима који се активно развијају као туристичке дестинације. У западној Србији, саобраћајна инфраструктура и услуге су витални за олакшавање приступа туристичким дестинацијама и повећање удобности и сигурности током путовања. Према резултатима истраживања, велика већина испитаника сматра да је саобраћај значајно побољшан, што одражава претходне инвестиције у путну инфраструктуру и транспортне услуге. Побољшања у транспорту могу имати и шире позитивне ефекте на локалну економију, стимулишући пословне активности и привлачећи инвестиције. Олакшан транспорт подстиче мобилност радне снаге, омогућавајући људима да лакше путују до посла, што може довести до повећања запослености и радне ефикасности. Поред овога, резултати показују да нема значајних разлика у перцепцији промена у саобраћају између мушкараца и жена, што указује да оба пола слично виде ова побољшања. Иако нема значајних разлика између полова, важно је осигурати да побољшања у транспорту буду инклузивна и доступна свим члановима заједнице. Наставак улагања у транспортну инфраструктуру допринео би већој приступачности регије и прогресивном развоју туризма.

Када се говори о понуди забавних садржаја у руралним дестинацијама, само мали проценат испитаника сматра да није дошло до промена, што указује на то да већина препознаје позитивне промене подстакнуте развојем агротуризма. Овај развој довео је до побољшања инфраструктуре, укључујући изградњу паркова, спортских терена, полигона за вежбање, као и оспособљавање приобаља у дестинацијама где је то могуће, за потребе спортско-рекреативних активности. То је омогућило приступ разноврсним активностима са једне стране туристима, а са друге локалном становништву, што није остало не примећено и то код оба пола испитаника.

Могућности запошљавања представљају важан аспект економског развоја у свакој регији, а посебно у онима где је туризам доминантна привредна делатност. Развој туризма директно утиче на стварање нових радних места и може бити покретач економске трансформације, нудећи различите могућности за локално становништво, од директног запошљавања у туристичким објектима до индиректних могућности запошљавања у

комплементарним секторима. Према резултатима истраживања, велика већина испитаника примећује значајно побољшање у могућностима запошљавања, што јасно указује на допринос агротуризма отварању нових радних места. Осим директних користи, развој агротуризма има и индиректне позитивне ефекте на запошљавање. Повећана тражња за услугама у комплементарним секторима као што су грађевинарство, трговина, маркетинг активности и здравство такође доприноси отварању нових радних места. Туризам подстиче предузетништво, јер локални становници започињу сопствене послове који се ослањају на повећан проток туриста. Ово најчешће укључује сувенирнице, продавнице локалних прехрамбених производа, туристичке агенције и предузећа за организацију различитих туристичких активности. Такви послови не само да стварају радна места, већ и обогаћују културну понуду регије и подстичу њен дугорочни развој. Ипак, постоје значајне разлике у перцепцији промена у могућностима запошљавања између мушкараца и жена. Анализа указује на статистички значајне разлике, што сугерише да мушкарци и жене различито доживљавају промене које туризам доноси у погледу запошљавања. Ове разлике могу бити резултат неравномерног односа полова у заједници, о чему је већ раније у раду било речи. Жене у традиционалним заједницама често имају мањи приступ образовању или професионалном усавршавању, што може ограничити њихове могућности у најбрже растућим и најпрофитабилнијим сегментима туристичке привреде. Са друге стране, мушкарци су често боље позиционирани да искористе нове могућности, нарочито када се ради о управљачким функцијама.

У регији западна Србија, развој уметности и заната значајно утиче на привлачење туриста и стимулисање локалног економског раста. Према резултатима истраживања, преко 90% испитаника примећује позитивне ефекте туризма на развој и промоцију локалне уметности и традиционалних заната. Ови фактори са једне тачке гледишта доприносе економском приходу кроз продају производа, а са друге обогаћују културну понуду и повећавају привлачност дестинације. На овај начин стимулише се локално предузетништво и креативност, подстичући стварање јединствених производа који привлаче туристе. Повећано интересовање за традиционалне занате може довести до ревитализације скоро заборављених вештина и метода производње, чиме се осигурава њихов опстанак за будуће генерације. Село Злакуса може послужити као одличан пример успешне валоризације грнчарског заната у туристичке сврхе. Таквих примера је, не само у регији западна Србија, пуно, те се на овакав начин могу поново „активирати“. Међутим, постоји ризик од комерцијализације који може угрозити аутентичност и квалитет ручно

рађених производа. Стога је важно одржати баланс између комерцијалног успеха и очувања аутентичности како би се спречило угрожавање културног наслеђа. Развој уметности и заната у западној Србији може директно подржати и обогатити агротуризам, јер се обе активности ослањају на аутентичност и традицију коју туристи желе да искусе. Уметничка дела и занатски производи могу бити интегрисани у понуду агротуристичких дестинација на различите начине, пружајући туристима јединствени увид у локалну културу и обичаје. Ово повећава привлачност понуде агротуристичких домаћинстава, док истовремено ствара додатне вредности за туристе и нове изворе прихода за локално становништво које се бави занатима. Разлике у перцепцији могу указивати и на потенцијалне баријере са којима се жене суочавају, те је важно размотрити на који начин може доћи до промена на боље и у том сегменту.

Пољопривреда је кључни стуб економије западне Србије, а њено повезивање са туризмом кроз агротуризам може значајно допринети диверсификацији и одрживости локалне економије. Повећање интересовања и посета туриста стимулише локалне пољопривреднике да обогате своју понуду, прилагођавајући се захтевима туриста који траже аутентично искуство и органске производе. Агротуризам и промовише пољопривредне производе региона, и омогућава туристима да искусе традиционални начин живота, стварајући додатну вредност за пољопривреднике. Истраживање показује да је веома мали број испитаника навео да није осетио никакве промене услед развоја туризма, што сугерише да је већина приметила позитивне ефекте. Побољшања у пољопривреди могу бити директно повезана са растом агротуризма, који подстиче развој малих пољопривредних газдинстава која своје производе пласирају лакше захваљујући туристичкој присутности у дестинацији. У том пољу, додатно се истичу она пољопривредна газдинства која се баве органском производњом. Директна продаја производа у домаћинствима или локалним пијацама постаје атрактивна за туристе, што повећава приходе пољопривредника и обезбеђује додатну вредност за туристичку понуду регије. Већ смо нагласили да, овакав развој последично доводи до повећања запослености и унапређења пољопривредних пракси.

Велика већина испитаника оба пола приметила је промене у развоју туризма у својим заједницама, што указује на значајан утицај агротуризма на целокупни развој туризма у региону. С обзиром на то да је агротуризам један од примарних туристичких производа у мање развијеним подручјима, његов развој има широк спектар позитивних ефеката, иако су ти ефекти, према разултатима истраживања, приметнији код мушкараца него код жена. Само мали део испитаника није уочио промене, што је очекивано јер нису

сви укључени у туристичке активности. Развој агротуризма утиче на туристичку привреду кроз побољшање инфраструктуре, попут путева, смештајних капацитета и туристичких атракција, што директно повећава туристичку привлачност регије. Са повећаном привлачношћу дестинације долази и већа тражња за туристичким услугама и производима. Из тога разлога, периодично или чешће долази до потребе за инвестирањем у додатне садржаје и капацитете. Инвестиције у туристички сектор значајно утичу на економски раст и побољшање инфраструктуре и супраструктуре, чиме доприносе укупном квалитету туристичке понуде. Један од кључних разлога за повећање инвестиција је утицај агротуризма на привлачење туриста који траже аутентична и традиционална искуства, али и због истовремене потребе за смештајем и исхраном. Овај тренд подстиче локалне и стране инвеститоре да улажу у развој инфраструктуре, угоститељских и туристичких садржаја који ће задовољити ове захтеве. Додатни фактор који доприноси повећању инвестиција је подршка локалних власти и политика које промовишу развој туризма у руралним срединама. Локалне власти често пружају подстицаје и олакшице за инвеститоре који су спремни да улажу у пројекте који унапређују туристичку понуду.

Један од кључних аспеката агротуризма је његово позитивно деловање на женско предузетништво у руралним областима. Жене су у великом броју преузеле улоге у пружању услуга смештаја, припреми хране и организацији туристичких активности. Ово им је омогућило да остваре додатне приходе и да се економски осамостале. Такође, жене стичу нове вештине и знања, што доприноси њиховом професионалном развоју и повећава њихово учешће у локалној економији. Промоција женског предузетништва кроз агротуризам повећава њихову видљивост на тржишту и пружа им веће прилике за приступ ресурсима и образовним програмима који подржавају предузетничке вештине. Овај аспект је посебно значајан јер показује да агротуризам може бити моћан алат за промовисање родне равноправности у руралним подручјима.

Резултати истраживања показују да развој туризма у западној Србији значајно утиче на демографске трендове у овом региону. Чињеница да већина испитаника сматра да је дошло до повећања броја становника указује на привлачност овог подручја за нове досељенике. Овај тренд може бити последица нових могућности за запошљавање које нуди туризам, као и развоја инфраструктуре и услуга које чине живот у овим дестинацијама привлачнијим. Развој агротуризма ствара нова радна места и подстиче економску активност у регији. Ове нове могућности за запослење привлаче радну снагу и њихове породице, што доприноси демографском расту. Поред тога, развој комуналне и

телекомуникационе инфраструктуре побољшава квалитет живота и чини ове дестинације атрактивнијим за досељавање. Осим економских аспеката, развој туризма утиче и на друштвене и културне промене у регији. Привлачење нових становника доноси културну разноликост и обогаћује социјалну структуру заједнице. Нови становници доносе различите културне перспективе и вештине, што може допринети бољем разумевању и поштовању различитих традиција и обичаја. Са друге стране, агротуризам привлачи и људе који траже другачије окружење и начин живота, чиме доприноси демографском расту у руралним подручјима. Ово указује да постоји потенцијал да се млађе становништво заинтересује за живот у руралној средини, само да је потребно створити услове у којима они могу да увиде да је нормалан и достојанствен живот, са приликама за просперирање, могућ.

Значајно повећање љубазности и пријатељског става локалног становништва са порастом агротуризма указује на позитиван утицај овог сектора на социјалну динамику у заједници. Један од кључних разлога за ову појаву може бити директан контакт између посетилаца и домаћина који је карактеристичан за агротуризам. Ове интеракције често подразумевају ближе односе и већу сарадњу, што може резултирати трајнијим пријатељским везама и осећајем солидарности. Поред тога, успешан агротуризам често захтева колективне напоре, што подразумева заједнички рад и међусобну подршку, додатно учвршћујући социјалне мреже унутар заједнице. Економско оснаживање локалног становништва кроз агротуризам такође игра важну улогу у промоцији позитивних међуљудских односа. Представници туристичке понуде који остварују приходе од туриста имају већи подстицај да буду љубазни и гостопримљиви. Ова економска повезаност подстиче стабилност и кооперацију у заједници, што је кључно за одрживи развој. Такође, агротуризам може подстаћи генерацијску интеграцију. Млади који одлазе у градове ради образовања често се враћају са новим идејама и ентузијазмом за развој породичних послова у агротуризму. Ово може допринети бољој интеграцији младих и старијих генерација, јер заједнички рад на развоју агротуристичких активности подстиче размену искустава и јачање породичних и међугенерацијских веза.

Један од негативних друштвених аспеката развоја туризма је и повећана конзумација алкохола и опијата. Ипак, у примеру развоја агротуризма у регији западне Србије резултати указују на то да многи становници примећују смањење употребе ових супстанци, што може бити последица позитивних социоекономских промена које доноси агротуризам. Постоји неколико разлога који могу објаснити овакве резултате. Прво, социјална ангажованост и активнији начин живота који промовише агротуризам могу

значајно утицати на смањење употребе алкохола и дрога. Када су људи укључени у различите пословне активности и имају јасно дефинисано радно време, мања је вероватноћа да ће се окренути употреби супстанци као начину провода или суочавања са проблемима. Други разлог може бити повезан са побољшањем економских прилика у заједници. Када људи имају стабилније и боље плаћене послове, мања је вероватноћа да ће се упустити у деструктивна понашања. Следећи могући фактор је већа заједничка свест и колективна одговорност у руралним заједницама где агротуризам игра значајну улогу. Заједнице које активно учествују у агротуризму могу развити јачи осећај заједништва и подршке, што може допринети смањењу деструктивних понашања. Људи у таквим заједницама могу бити мотивисани да одржавају позитивну слику и репутацију свог места, што може укључивати и смањење употребе супстанци. Још један разлог може бити у вези са променом друштвених норми и вредности у заједницама које прихватају агротуризам. Како се заједнице отварају према новим идејама и праксама кроз интеракцију са туристима и другим спољним утицајима, може доћи до промене у ставовима према употреби алкохола и дрога. Ипак, иако је приметан тренд смањења употребе алкохола и дрога, значајан број испитаника сматра да је конзумација ових супстанци остала на истом нивоу или се повећала. Ово указује на потребу за даљим истраживањем и анализом ових појава, како би се боље разумели фактори који доприносе оваквим резултатима.

Смањење предрасуда у заједници може бити директно повезано са повећаном интеракцијом и културном разменом коју стимулише агротуризам. Туристи из различитих делова света доносе са собом различите културне вредности и обичаје, што омогућава локалном становништву да развије шире перспективе и веће разумевање различитих начина живота. Ова изложеност новим идејама и моделима понашања може допринети рушењу стереотипа и социјалних баријера, подстичући толеранцију и међусобно уважавање. Такође, економски фактор може утицати на смањење овог индикатора. Како заједнице постају економски стабилније, друштвене тензије које често воде до предрасуда могу се смањити. Економско благостање може створити осећај сигурности и задовољства, што подстиче позитивније друштвене интеракције. Уз то, када локално становништво види да туристи цене и поштују њихову културу, то може подстаћи понос и самопоуздање у своје културне вредности. Ово позитивно ојачавање може смањити предрасуде које су можда биле присутне због осећаја инфериорности или несигурности у своју културну припадност. Различити начини на који мушкарци и жене учествују у агротуристичким активностима могу објаснити зашто они различито

перципирају промене у предрасудама. Мушкарци могу имати формалније и пословно оријентисане интеракције, што може довести до мање утицајних промена у њиховим ставовима о предрасудама. Насупрот томе, жене које често услед природе посла у туристичком сектору имају непосреднији однос са туристима могу остварити снажније везе са туристима, што може имати значајнији утицај на њихове ставове.

Развој агротуризма у руралним подручјима западне Србије доноси са собом бројне социоекономске промене и изазове које могу утицати и на појаву и перцепцију проституције у дестинацијама. Један од могућих разлога за пораст проституције у овим подручјима је повећан проток људи, укључујући туристе, који доносе са собом различите друштвене вредности и схватања. Повећана потражња за сексуалним услугама може бити директно повезана са већим бројем туриста и радника у туристичкој привреди. Другачији социјални услови и норме које уносе нови становници могу такође утицати на прихватање и раст проституције. Са порастом агротуризма, долази до демографских промена које могу укључивати људе са различитим ставовима и очекивањима, што може утицати на локалну заједницу. Промена у друштвеном и економском контексту може створити услове за појаву проституције као алтернативног извора прихода. Економска неједнакост и недостатак стабилних радних места могу додатно погоршати ситуацију. У условима где нема довољно добро плаћених и стабилних послова, неки становници могу бити принуђени да се окрену проституцији како би обезбедили егзистенцију. Овај феномен може бити посебно изражен у руралним подручјима где су економске могућности ограничене и где агротуризам може створити само сезонске или ниско плаћене послове. Ови фактори заједно показују да пораст проституције у руралним подручјима западне Србије, повезан са развојем агротуризма, није једноставан феномен. Он укључује сложену интеракцију социјалних, економских и културних фактора који захтевају мултидисциплинарни приступ за адекватно разумевање и решавање овог проблема.

Смањење просјачења у руралним заједницама може се приписати економским побољшањима које доноси агротуризам. Кроз агротуризам, локална домаћинства могу остварити додатне приходе кроз пружање услуга и пласирање производа. Ове нове могућности за зараду могу смањити потребу за просјачењем, јер становници сада имају алтернативне изворе прихода који су стабилнији и достојанственији. Уз повећан прилив туриста и интеракције са различитим културама, локално становништво може развити нове вештине и повећати самопоуздање. Овај процес омогућава људима да се више укључе у економске активности које не подразумевају просјачење. Економски раст који

доноси агротуризам може створити боље услове за живот у руралним подручјима. Са више економских прилика, становници могу имати бољи приступ образовању и здравственим услугама, што додатно смањује ризик од сиромаштва и потребу за просјачењем. Ширећи економску базу заједнице, агротуризам може помоћи у стварању дугорочне економске стабилности.

Анализа утицаја агротуризма на породичне конфликте у руралним заједницама западне Србије открива значајне увиде у то како овај вид туризма може позитивно утицати на личне и породичне односе. Према резултатима истраживања, већина испитаника приметила је смањење породичних конфликата, што указује на могуће позитивне промене које агротуризам уноси у заједницу. Ове промене могу бити повезане са економским оснаживањем које доноси агротуризам, омогућавајући породицама да остваре стабилне приходе и смање финансијски стрес. Економска стабилност доприноси хармоничнијим породичним односима јер смањује напетости повезане са материјалним недостатком. Агротуризам такође може подстицати породице да заједнички раде на туристичким активностима, што јача међусобне односе и осећај заједништва. Заједнички рад на пројектима и иницијативама у оквиру агротуризма може побољшати комуникацију и координацију међу члановима породице, што доприноси смањењу конфликата. Породице које заједно учествују у економским активностима могу развијати боље стратегије за решавање проблема и доношење одлука, што позитивно утиче на породичну динамику. Резултати истраживања указују на статистички значајне разлике у перцепцији између мушкараца и жена. Ове разлике могу бити резултат различитих улога и очекивања која друштво поставља пред мушкарце и жене. Мушкарци могу више ценити економске аспекте и њихов утицај на смањење конфликата, док жене могу више фокусирати на емоционалне и међуљудске аспекте који такође утичу на породичну динамику.

Пораст поверења међу људима у руралним заједницама западне Србије може се приписати бројним факторима повезаним са развојем агротуризма. Један од кључних аспеката је заједничко учешће у туристичким активностима које захтевају координацију и сарадњу. Заједнички рад у оквиру домаћинства или сарадња између представника туристичке понуде, као и оних који нуде комплементарне услуге и производе доводи до изградње поверења услед изградње односа на бази заједничког успеха. Развој агротуристичких иницијатива често подразумева заједничко планирање и поделу ресурса. Када људи сарађују на тај начин, развијају међусобно поверење и поуздање у

способности и интегритет других. Успех у оваквим подухватима јача веру у заједничке циљеве и способност заједнице да заједничким снагама постигне значајне резултате.

Повећање великодушности у заједници, како показују резултати истраживања, може бити директно повезано са агротуризмом који потпомаже изградњу ближих и хармоничнијих односа међу становницима. Овај вид туризма захтева блиску сарадњу и заједнички рад, што може створити осећај заједништва и тимског духа. Учесници агротуристичких пројеката често морају да раде синергично, што подстиче међусобно поштовање и уважавање, а самим тим и изражавање великодушности. Поред тога, агротуризам може подстицати осећај поноса и задовољства међу становницима који учествују у пружању услуга и производњи локалних производа. Када људи виде да њихов рад има позитиван утицај на туристе и да доприноси добробити заједнице, то може додатно мотивисати стање великодушности. Овај осећај постигнућа и доприноса може јачати међусобну подршку и солидарност међу становницима. Интеракција са туристима представља још један значајан фактор који доприноси повећању великодушности. Туристи доносе нове перспективе и културе у заједницу, што може обогатити локално становништво и подстаћи толеранцију и отвореност. Када људи из различитих средина деле своје приче и искуства, становници могу научити да више цене различитости и развијају већу емпатију и разумевање.

Позитивне промене у личном изгледу које становници примећују могу бити директно повезане са економским и социјалним побољшањима које доноси агротуризам. Побољшана финансијска ситуација омогућава становницима да више улажу у своју личну хигијену и здравље, што се одражава на њихов општи изглед. Са растућим приходима, људи могу приуштити квалитетније производе за негу, одећу и друге потребе које доприносе бољем изгледу. Такође, агротуризам често подразумева активно укључивање локалног становништва у различите туристичке активности, што може подићи ниво самопоуздања и самопоштовања. Ово је посебно важно у руралним заједницама где су људи можда раније били мање изложени различитим културним и друштвеним утицајима. Интеракција са туристима и учешће у туристичким догађајима може мотивисати становнике да више воде рачуна о свом изгледу како би оставили позитиван утисак.

Перцепција значајног побољшања у употреби информација међу становницима руралних дестинација западне Србије указује на ширу интеграцију и прихватање нових технологија и приступа информацијама, што је директно повезано са развојем агротуризма. Увођење агротуристичких активности захтева усвајање савремених метода

и техника које обухватају коришћење информационих технологија за управљање пословањем и маркетинг активности. Овај процес омогућава становницима да боље приступе и користе информације, што утиче на побољшање и са пословног и са личног аспекта. Повећана употреба информација и технологија међу становницима такође може указивати на побољшање образовних ресурса у заједници. Различити курсеви и обуке, усмерени на унапређење знања о агротуризму и савременим пољопривредним праксама, доприносе већој свести и способности становника да ефикасно користе информације. Ово је посебно важно у контексту агротуризма, где је приступ информацијама о тржиштима, производима и услугама кључан за успешност пословања. Дигитализација и интеграција интернет технологија имају значајну улогу у овој промени. Платформе за *online* продају агротуристичких производа и услуга омогућавају становницима да лакше приступе тржиштима и информацијама, што доприноси општем утиску о побољшању информационих ресурса. Такође, коришћење друштвених мрежа за промоцију агротуризма и повезивање са потенцијалним клијентима доприноси бољој информисаности и умрежености становника. Већа информисаност и приступ савременим технологијама могу допринети општем напретку заједнице, јачању економске стабилности и побољшању квалитета живота. Ово показује да агротуризам има потенцијал да трансформише не само економску слику регије, већ и њену социјалну и културну динамику.

Према истраживању, већина испитаника у локалним заједницама примећује значајно побољшање у области друштвене одговорности, што указује на позитиван утицај агротуризма на ову димензију социјалног живота. Повећана економска активност кроз агротуризам може обезбедити становницима више ресурса и могућности за инвестиције у заједнице, посебно у области образовања и здравства. Осим тога, агротуризам често захтева колективне напоре у активностима које побољшавају инфраструктуру и заштиту животне средине, што повећава свест о важности одрживог развоја и колективне одговорности. Разлике у перцепцији друштвене одговорности између полова које су утврђене, могу се објаснити различитим улогама и учешћем мушкараца и жена у агротуристичким активностима. Мушкарци могу бити више укључени у техничке аспекте и иновације, што може утицати на њихову перцепцију повећане одговорности кроз увођење нових технологија и одрживих пракси. С друге стране, жене могу имати значајну улогу у промоцији и спровођењу пројеката који директно утичу на добробит заједнице, као што су иницијативе за здравље и образовање, што обликује њихову перцепцију друштвене одговорности на различит начин.

Утицај агротуризма на здравље жена у руралним подручјима западне Србије показује значајне позитивне промене, што указује на широк спектар користи које овај облик туризма може донети за јавну здравствену слику. Побољшани економски услови кроз агротуризам омогућавају бољи приступ здравственим услугама и ресурсима. Осим економских добити, агротуризам подстиче образовање и свест о здравственим питањима, што доприноси бољем управљању здрављем и превенцији болести. Промоција здравих животних стилова кроз активности везане за агротуризам, као што су физичка активност и конзумирање локално произведене хране, позитивно утиче на физичко здравље жена. Ове активности побољшавају физичко здравље и повећавају самопоуздање и аутономију жена, што има дугорочне позитивне ефекте на ментално здравље. Успостављање боље здравствене инфраструктуре и приступ квалитетној здравственој заштити, које агротуризам може иницирати, такође је важан аспект у побољшању здравствених услова за жене. Доступност здравих намирница произведених локално помаже женама да усвоје здравије исхранске навике, што је директно повезано са бољим физичким здрављем. Интеракција са већим бројем људи, укључујући туристе и друге чланове заједнице, омогућава женама да добију више информација о превентивним мерама и управљању хроничним стањима, што побољшава контролу њиховог здравственог стања. Ови аспекти агротуризма истичу његову улогу у унапређењу јавног здравља и пружању бољих услова живота за жене у руралним заједницама.

Перцепција становника западне Србије о повећању загађења након развоја агротуризма указује на потребу за детаљном анализом узрока и последица ових промена. Интензивирање активности као што су повећана употреба моторних возила, изградња нових инфраструктурних објеката и већи притисак на природне ресурсе могу бити значајни фактори који доприносе овом проблему. Повећана употреба агрохемикалија у пољопривреди која, у домаћинствима који не баштине еколошке принципе производње, често прати развој агротуризма, може довести до деградације земљишта и загађења водених извора. Ово се посебно односи на пестициде и ђубрива која могу утицати на квалитет воде и здравље екосистема. Развој смештајних капацитета и других туристичких објеката такође може повећати потрошњу енергије и производњу отпада, што додатно оптерећује локалне еколошке системе и погоршава квалитет ваздуха и воде. Промене у коришћењу земљишта, као што је конверзија природних подручја у туристичке зоне, такође могу допринети загађењу. Интензивна употреба земљишта за пољопривреду и туризам може довести до губитка биодиверзитета и ерозије земљишта, што додатно утиче на еколошку равнотежу. Растућа потражња за локалним производима може

стимулисати употребу пестицида и ђубрива, што је још један значајан извор загађења који утиче на здравље људи и околине. Повећање броја посетилаца може допринети проблемима са отпадом и другим облицима загађења. Туристи често остављају за собом отпад и загађиваче који могу утицати на квалитет животне средине у руралним заједницама. Ово може довести до социјалних напетости ако локално становништво осећа да се жртвује њихов квалитет живота зарад економског развоја. На крају, можда и хронични проблем када се говори о поднебљу Србије, је слабо развијена свест и залагање људи да брину о околини. Док нас примери из праксе, посебно из посматраних регија о којима је било речи у претходним поглављима, уче да је једна од основа за развој руралних туристичких дестинација еколошко уређење, у пракси не постоје јасни напори да се направе резултати који би довели до тога. Питање екологије се често ставља у други план у односу на економске добити које становништво може да има од различитих активности.

Нарушавање простора и промене у ефектима на земљиште представљају важан еколошки проблем у руралним подручјима, посебно када се узму у обзир активности агротуризма које могу променити структуру и функцију локалних екосистема. Према истраживању спроведеном у западној Србији, значајан део становника сматра да су агротуристичке активности довеле до повећања нарушавања природних станишта и променама на горе у ефектима на земљиште. Ова перцепција може бити последица различитих активности које подразумевају изградњу нових инфраструктурних објеката и повећање људске активности у осетљивим подручјима. Развој туристичких пројеката често подразумева изградњу путева, стаза и других објеката који могу директно утицати на природна станишта и екосистеме. Повећан приступ и активности у овим подручјима могу довести до ерозије земљишта, губитка станишта и поремећаја у животним циклусима локалних врста. Поред тога, интензивирање пољопривредних активности које подржавају агротуризам може захтевати већу употребу агрохемикалија, што може имати негативан утицај на квалитет земљишта и водених ресурса. Локално становништво може осетити директне последице погоршања земљишта кроз смањење приноса пољопривредних култура и повећане трошкове за обнову плодности земљишта. Ово може довести до смањења прихода и повећане економске несигурности за становнике који зависе од пољопривреде.

Резултати истраживања указују на значајну забринутост међу испитаницима у вези са негативним утицајем агротуризма на водне ресурсе који су свакако један од виталних ресурса сваког становништва. Повећана потрошња воде за потребе

туристичких објеката и активности ставља значајан притисак на локалне водне изворе. Овај притисак се додатно повећава у сушним периодима или у подручјима са ограниченим водним ресурсима, где повећана потрошња може довести до смањења доступности воде за локално становништво и пољопривреду. Непрописно управљање отпадним водама из туристичких објеката представља још један извор забринутости. Отпадне воде, ако се не третирају адекватно, могу довести до контаминације локалних водотокова и извора питке воде. Ова контаминација може имати озбиљне последице по здравље локалног становништва, као и по биодиверзитет водених екосистема. Такође, агротуризам може повећати употребу пољопривредних хемикалија које се, током кишних периода, испирају у локалне водотокове, што додатно доприноси загађењу воде. Изградња нове инфраструктуре за потребе агротуризма може изазвати ерозију земљишта, што доводи до депозиције седимената у воденим телима. Ови седименти могу смањити прозирност воде и угрозити станишта фауне, чиме се смањује биолошка разноврсност.

Резултати истраживања указују да је агротуризам допринео повећању буке у руралним заједницама, што негативно утиче на квалитет живота локалних становника. Повећање нивоа буке може бити резултат изградње нових инфраструктурних објеката као што су угоститељски и рекреативни објекти који природно привлаче већи број људи и активности које генеришу буку. Ово укључује догађаје као што су фестивали и концерти који су често део туристичке понуде, али и обичне свакодневне активности које доносе буку у обично тиха рурална подручја. Повећан саобраћај, због нових путних веза и транспорта потребног за приступ туристичким атракцијама, такође значајно доприноси нивоу буке. Чешћа употреба машина као што су трактори и косилице за траву за одржавање агротуристичких домаћинстава може додатно повећати буку у овим областима. Ове промене у амбијенту могу бити веома оптерећујуће за локално становништво које је навикнуто на тишину и мир руралног живота.

Коначно, испитаници сведоче и о значајном повећању саобраћаја у руралним подручјима, што је негативно утицало на квалитет живота локалног становништва. Повећање броја туриста у ове дестинације неизбежно је резултирало већом употребом превозних средстава, што је довело до гужви и повећаног оптерећења путева. Ово повећање саобраћаја не само да узрокује физичке промене у инфраструктури, већ и мења динамику живота у заједницама које су раније биле релативно мирне. Интензивирање саобраћаја услед пораста броја туриста подразумева већи број возила на путевима, што доводи до бржег хабања путне инфраструктуре и чешћих потреба за одржавањем. Ово оптерећење може довести до лошијег стања путева, чиме се смањује безбедност учесника

у саобраћају. Повећана фреквенција тешких возила, која су неопходна за изградњу и одржавање туристичке инфраструктуре, додатно доприноси овом проблему. Локално становништво такође осећа потребу за чешћим коришћењем приватних превозних средстава, што доводи до веће потрошње горива и повећаних трошкова транспорта. Осим директног утицаја на инфраструктуру, повећан саобраћај има и значајан утицај на животну средину. Повећање броја возила доприноси већем загађењу ваздуха, што може имати негативне последице на здравље становништва и деградацију природних ресурса. Бука која прати повећан саобраћај такође утиче на квалитет живота, нарушавајући мир и тишину која је карактеристична за рурална подручја. Ове промене могу довести до акумулације стреса и незадовољства међу локалним становништвом. На крају, повећање саобраћаја у руралним подручјима због агротуризма поставља изазове који захтевају пажљиво планирање и управљање. Неопходно је пронаћи баланс између економских користи од туризма и очувања квалитета живота и животне средине у руралним заједницама.

Закључак

Анализа агротуризма у западној Србији показује да овај облик туризма има значајан потенцијал за допринос одрживом развоју руралних подручја. Истраживање које је обухватило Златиборску и Моравичку област указује на мултидимензионалне утицаје агротуризма на локалне заједнице, укључујући економске, социокултурне и еколошке аспекте. Резултати сугеришу да агротуризам може значајно допринети побољшању квалитета живота, подстицању економског раста и очувању културног наслеђа. Посебно је важно што овај облик туризма подстиче младо становништво да остане у руралним подручјима и укључи се у пољопривредне активности, што доприноси демографској стабилности. Поред тога, учешће туриста у традиционалним пољопривредним активностима омогућава очување и преношење старих заната и техника производње хране, што је од великог културног значаја. Уз економске и социјалне предности, агротуризам такође подстиче развој локалне инфраструктуре, укључујући побољшање путева, изградњу нових смештајних капацитета и пружање бољих услуга за становнике и туристе.

Једна од најзначајнијих хипотеза истраживања (Х0) је да агротуризам у регији западна Србија позитивно утиче на стварање концепта одрживог развоја у руралним дестинацијама. Резултати показују да је ова хипотеза потврђена кроз бројне примере позитивних економских и социокултурних ефеката. Локално становништво у посматраним руралним дестинацијама примећује већи број нових радних места (Х1а), бољи животни стандард (Х1б) и развој женског предузетништва (Х1ц) као резултат развоја агротуризма. Ове промене доприносе смањењу депопулације и оснаживању економске стабилности руралних подручја, што је у складу са Циљем одрживог развоја 8 (достојанствен рад и економски раст) и Циљем 5 (родна равноправност). Додатно, позитивни ефекти се осећају и у повећању прихода локалног становништва, што омогућава улагања у побољшање инфраструктуре и квалитета живота у овим подручјима. Ово је од суштинске важности за одрживи развој јер се тиме побољшавају услови за живот и рад, што даље подстиче останак младих у руралним срединама. Примена добрих пракси из других успешних руралних регија могла би да допринесе додатном унапређењу ових аспеката у западној Србији.

Уз то, локално становништво примећује позитивне социокултурне ефекте као што су раст броја становника (Х2а), смањење предрасуда (Х2б) и побољшање здравља жена (Х2ц). Ови резултати указују на то да агротуризам може допринети друштвеној кохезији

и побољшању социјалних услова у руралним подручјима. Овај налаз је у складу са Циљем одрживог развоја 10 (смањење неједнакости) и Циљем 3 (добро здравље и благостање). Поред тога, повећање броја становника у руралним подручјима директно утиче на оживљавање локалних заједница, побољшање демографске структуре и очување културног идентитета. Смањење предрасуда и побољшање здравља жена такође доприносе социјалној правди и равноправности, што је кључно за дугорочни одрживи развој. Успех агротуризма у овом аспекту може бити одличан пример за друге руралне регије у Србији.

Међутим, истраживање је такође указало на неке негативне еколошке аспекте агротуризма. Локално становништво примећује повећање загађења (Х3а), буке (Х3б) и негативне ефекте на воду и земљиште (Х3ц) као резултат агротуристичких активности. Ови резултати показују да је потребно пажљиво управљати туристичким активностима како би се минимизирали њихови негативни утицаји на животну средину. Овај налаз је у складу са Циљем одрживог развоја 13 (акција за климу) и Циљем 15 (живот на копну). Управо овде лежи изазов: како ускладити економски и социокултурни развој са еколошком одрживошћу. Неопходно је развијати еколошке стандарде и праксе које ће осигурати да туризам не угрожава природне ресурсе и да се одржава еколошка равнотежа. У том смислу, потребна је сарадња свих актера укључених у туристичке активности, укључујући локалне власти, туристичке организације и саме туристе. Такође, треба уложити у едукацију и подизање свести о значају очувања животне средине међу локалним становништвом и туристима. Примери из алпских регија, као што су Баварска и Вале, показују како стриктне еколошке регулације и промоција одрживих пракси могу успешно смањити негативне утицаје туризма на животну средину. На пример, у Баварској, Немачка, иницијатива "Energiewende" је успела да значајно смањи употребу фосилних горива кроз коришћење обновљивих извора енергије. Ова иницијатива је директно утицала на смањење загађења и побољшање квалитета ваздуха, што је од великог значаја за туристичке регионе. У Валеу, Швајцарска, употреба традиционалних метода наводњавања и лакше прилагодљивости савременим изазовима по питању очувања животне средине представља добар пример за западну Србију. Сличне иницијативе могу се применити у западној Србији, где би увођење обновљивих извора енергије у туристичке објекте помогло у смањењу негативних еколошких утицаја. Овакав приступ би не само смањио загађење већ и повећао енергетску независност и ефикасност региона.

Упоређујући резултате истраживања са праксама у одабраним алпским регијама, можемо идентификовати неколико кључних фактора успеха креирања концепта одрживог развоја који могу бити примењени у западној Србији. У Горењској области, Словенија је развила свеобухватан регулаторни оквир који подржава локалне фармере и обезбеђује високе стандарде квалитета и безбедности у агротуризму. Један од значајних примера је Slovenia Green Scheme, програм сертификације који подстиче руралне туристичке дестинације и појединачна агротуристичка домаћинства да унапреде своје пословање у правцу одрживости. Овај програм промовише еколошки и одрживи развој, а могао би бити узор за сличне иницијативе у западној Србији. Увођење програма сертификације могло би подстаћи домаћинства да се ангажују у одрживим праксама и тиме побољшају свој туристички производ. Овакав приступ може довести до унапређења квалитета услуга, повећања броја туриста и, што је најважније, очувања природних и културних ресурса. Тирол у Аустрији је, такође, познат по својој иновацији у области обновљивих извора енергије и енергетске ефикасности. Коришћење хидроенергије, соларне енергије и биомасе у туристичким објектима смањује еколошки отисак туристичких активности. Органске фарме у Тиролу су такође веома цењене, а њихова промоција и гаранција квалитета органске производње представљају добар пример за унапређење агротуризма у западној Србији. Примена оваквих стандарда и промоција органске пољопривреде могла би значајно побољшати квалитет туристичке понуде и привући еколошки свесне туристе. Додатно, Тирол има развијене механизме за подршку локалним фармерима у процесу сертификације и промоције органских производа, што би могло бити примењено и у Србији. Поред већ споменутих инцијатива које промовишу коришћење обновљивих извора енергије и смањење зависности од фосилних горива, Баварска има јака настојања ка органској пољопривреди, што је важно за одрживост агротуризма. Примена сличних иницијатива у западној Србији могла би допринети смањењу негативних еколошких утицаја туризма и промовисати одрживи развој. Развијање политика и програма који подстичу коришћење обновљивих извора енергије и подршку органским фармерима могло би значајно побољшати еколошку одрживост региона.

Ломбардија у Италији је развила иновативне стратегије за промоцију одрживог туризма, као што су оживљавање историјских пејзажа и подстицање бициклистичког туризма. Регистрација агротуристичких домаћинстава у Ломбардији захтева да пољопривреда остане примарна делатност домаћинства, што осигурава да туризам не угрози традиционалне пољопривредне активности. Овај приступ осигурава одрживост и

аутентичност агротуристичке понуде и могао би бити модел за регулацију агротуризма у западној Србији. Очување пољопривреде као примарне делатности домаћинстава обезбеђује да се не изгуби основни карактер руралних подручја. Поред тога, Ломбардија има успешне примере укључивања локалне заједнице у туристичке активности, што доприноси социјалној кохезији и економској стабилности. Вале у Швајцарској је познат по својим напорима у очувању животне средине и одрживом управљању природним ресурсима. Употреба традиционалних метода наводњавања и лакше прилагодљивости савременим изазовима по питању очувања животне средине представља добар пример за западну Србију. Швајцарска није чланица ЕУ, што значи да њене праксе могу бити лакше прилагођене земљама попут Србије које такође нису део ЕУ. Примена сличних мера за заштиту и одрживо управљање природним ресурсима могла би значајно допринети еколошкој одрживости агротуризма у западној Србији. Овај пример показује како независне земље могу успешно имплементирати еколошке политике и подстаћи одрживи развој упркос изазовима глобалне политике.

Успех алпских регија у области маркетинга агротуризма је такође веома значајан. Ове регије користе различите стратегије за промоцију својих туристичких понуда, укључујући снажно присуство на друштвеним мрежама, учешће на међународним туристичким сајмовима и коришћење дигиталних платформи за привлачење туриста. На пример, Горењска у Словенији користи програме попут Slovenia Green Scheme за промоцију еколошки одговорног туризма, што повећава видљивост и привлачност регије. Овакви алати могло би имати вишедимензионалне ефекте. На пример, са једне стране побољшавање квалитета туристичких производа и услуга, а са друге повећавање еколошке свести међу туристима и локалним становништвом. Овакве сертификације могу имати далекосежне позитивне ефекте не само на једну регију, већ и на туристчку привреду у целој држави. Поред Горењске, и Тирол и Баварска се ослањају на свој еколошки имиџ и обновљиве изворе енергије као маркетиншке алате за привлачење еколошки свесних туриста. Ломбардија користи историјске и културне ресурсе за привлачење туриста кроз различите тематске туре. Западна Србија може применити сличне стратегије маркетинга за унапређење своје агротуристичке понуде. Примарно је јасно дефинисати профиле тржишних сегмената којима је искуство агротуризма мотив за путовање. На основу тих карактеристика могу се јасније направити маркетинг стратегије, односно канали комуникације и кампање које ће бити ефектне. С обзиром да агротуристички производ није намењен масовном тржишту, потребне су

софистицираније методе промоције и комуникације са тржиштем, базиране на темељној анализи тржишних сегмената и њиховим преференција.

Еколошки изазови агротуризма у западној Србији укључују повећање загађења, буке, загађење воде, масовност транспорта и нарушавање простора у дестинацији. Ови проблеми су резултат повећаног броја туриста и недовољно развијених механизама за заштиту животне средине. Повећање загађења и буке долази од повећане употребе моторних возила, како за транспорт туриста тако и за логистичке потребе агротуристичких објеката. Загађење воде је последица неодговарајућег управљања отпадним водама и употребе хемијских средстава у пољопривреди која се шире на околне водотокове. Масовност транспорта и константни прилив туриста доводе до деградације природних пејзажа и уништавања биодиверзитета. Нарушавање простора у дестинацији, кроз неконтролисану изградњу туристичке инфраструктуре, нарушава естетски и природни баланс подручја.

Да би се превазишли изазови и искористиле могућности у агротуризму, у западној Србији потребно је предузети неколико стратешких корака. Прво, неопходно је успоставити строге еколошке регулације које ограничавају употребу моторних возила у туристичким зонама и промовишу коришћење алтернативних и еколошки прихватљивих средстава транспорта, попут бицикала и електричних возила. У кантону Вале такве праксе су примењене већ дуго времена. На пример, у планинско место Цермат, одакле највећи број алпиниста креће у освајање врха Матехорн, није могуће ући превозним средством које није еколошки прихватљиво. Туристи своја возила на моторни погон остављају у 5км удаљеном месту Теш (нем. *Täsch*), а одатле користе шатл превоз који је на електрични погон или користе железнички превоз, а на располагању је и изнајмљивање електричних аутомобила (105orless, n.d.). Пример Баварске показује како коришћење обновљивих извора енергије и подршка електричним возилима може значајно смањити загађење. Даље, за унапређење управљања отпадним водама, потребно је увести системе за пречишћавање отпадних вода и промовисати органску пољопривреду која минимално користи хемијска средства, по узору на органске фарме у Тиролу. За смањење масовности транспорта, могуће је развијати мање и специјализоване туристичке групе и промовисати дужи боравак у једној дестинацији, чиме се смањује притисак на локалну инфраструктуру. Такође, примена традиционалних метода наводњавања и управљања ресурсима, као што се практикује у Валеу, може допринети еколошкој одрживости и очувању природних ресурса. На крају, потребно је успоставити контролу и планирање изградње нових туристичких капацитета како би се избегло

нарушавање природног пејзажа и осигурало да се нови објекти уклапају у природно окружење, чиме се одржава естетски и еколошки интегритет дестинације.

Поред решавања еколошких изазова, неопходно је наставити улагање у целокупну инфраструктуру како би се подржао одрживи развој агротуризма. Ово обухвата не само путну мрежу и транспортне системе, већ и развој водоводне и канализационе мреже, електроенергетских система, комуникационих мрежа и јавних услуга. Побољшање водоводне и канализационе инфраструктуре је кључно за спречавање загађења воде и обезбеђивање здравствено исправне воде за туристе и локално становништво. Развој електроенергетских система, посебно кроз интеграцију обновљивих извора енергије, допринеће смањењу еколошког отиска и обезбедити поуздано снабдевање енергијом. Побољшање комуникационих мрежа и дигиталне инфраструктуре омогућиће бољу повезаност и промоцију агротуристичких дестинација, док ће развој јавних услуга, као што су здравство и образовање, подићи квалитет живота у руралним подручјима. Улагање у друштвену инфраструктуру обезбедиће дугорочну одрживост и конкурентност агротуристичке понуде западне Србије, чиме ће се подстаћи економски развој и атрактивност регије за задржавање постојећег и привлачење новог становништва.

Истраживање агротуризма у западној Србији суочило се са неколико значајних ограничења која су могла утицати на свеобухватност и тачност резултата. Приступ поузданим и ажурним подацима био је један од главних изазова. Многе руралне дестинације немају адекватно документоване статистике и информације које би помогле у прецизној анализи трендова и утицаја агротуризма. Недостатак централизованих база података и транспарентности у објављивању података додатно је отежао процес прикупљања и анализе релевантних информација. Социокултурне баријере су такође играле улогу у ограничавању истраживања. У неким заједницама, постојала је одређена резервисаност и неповерење према истраживачима, што је могло утицати на искреност и тачност одговора добијених кроз анкете и интервјуе. Овај фактор је посебно изражен у традиционалнијим и конзервативнијим заједницама где су спољни утицаји мање добродошли. Методолошка ограничења као што су коришћење анкетних упитника и интервјуа као примарних алата за прикупљање података могу утицати на објективност и прецизност резултата. Субјективност одговора и потенцијална пристрасност анкетираних лица представљају изазов у интерпретацији података и формулисању закључака. На крају, Истраживање је обухватило само две од четири области у регији западна Србија – Златиборску и Моравичку област. Иако је претпоставка да не би било значајних одступања у резултатима ако би биле обухваћене и друге области, важно је

нагласити да становништво других регија није анкетирано. Ово ограничење значи да добијени резултати можда не представљају у потпуности целокупан регион западне Србије, што би могло утицати на применљивост и свеобухватност закључака истраживања. Шире истраживање које би укључило све четири области могло би пружити прецизнији и свеобухватнији увид у стање и потенцијале агротуризма у западној Србији.

На основу закључака и ограничења овог истраживања, предлажем неколико смерница за будућа истраживања агротуризма у западној Србији. Један од кључних корака је проширење обухвата истраживања на свих пет области у регији западна Србија. Ово би омогућило свеобухватнији и репрезентативнији узорак који би боље представљао целокупну ситуацију у регији, откривајући потенцијалне разлике и сличности изазова који утичу на развој агротуризма. Такође, континуирана и сезонска истраживања су неопходна за разумевање разлика током сезонских варијација у броју туриста, приходима и пољопривредним активностима. Ово би пружило свеобухватнији увид у динамику агротуризма током целе године и омогућило боље планирање и управљање ресурсима.

Уз то, укључивање више квалитативних метода истраживања, као што су дубински интервјуи и фокус групе са локалним становништвом, туристима и кључним актерима у сектору агротуризма, би помогло у разумевању дубљих социокултурних динамика и перцепција које квантитативни подаци не могу увек да пруже. Препоручује се и коришћење напредних технологија за прикупљање података, као што су географски информациони системи (GIS) и примена напредне вештачке интелигенције. Ове технологије могу пружити тачне и детаљне податке о географским и еколошким карактеристикама региона, а са друге стране могу помоћи у детаљнијој анализи процеса који се дешавају у дестинацијама, што је од суштинске важности за планирање и управљање одрживим развојем агротуризма.

Литература

Радови у референтним научним часописима

1. Abbet, C., Mayor, R., Roguet, D., Spichiger, R., Hamburger, M., & Potterat, O. (2014). Ethnobotanical survey on wild alpine food plants in Lower and Central Valais (Switzerland). *Journal of ethnopharmacology*, 151(1), 624-634. https://doi.org/10.1016/j.jep.2013.11.022.
2. Adamov, T., Ciolac, R., Iancu, T., Brad, I., Peț, E., Popescu, G., & Șmuleac, L. (2020). Sustainability of agritourism activity. Initiatives and challenges in Romanian mountain rural regions. *Sustainability*, 12(6), 2502. https://doi.org/10.3390/su12062502.
3. Addinsall, C., Scherrer, P., Weiler, B., & Glencross, K. (2017). An ecologically and socially inclusive model of agritourism to support smallholder livelihoods in the South Pacific. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 22(3), 301 - 315. https://doi.org/10.1080/10941665.2016.1250793.
4. Ahima, R. S. (2020). Global warming threatens human thermoregulation and survival. *The Journal of clinical investigation*, 130(2), 559-561. https://doi.org/10.1172/JCI135006.
5. Akash, J. H. (2018). Role of Media in the Development of Ecotourism in Kanyakumari District. *Research Journal of Humanities and Social Sciences*, *9*(1), 263-268.
6. Akpinar, N., Talay, I., Ceylan, C., & Gündüz, S. (2005). Rural women and agrotourism in the context of sustainable rural development: A case study from Turkey. *Environment, Development and Sustainability*, 6, 473-486. https://doi.org/10.1007/S10668-005-5633-Y.
7. Allen, C., Metternicht, G., & Wiedmann, T. (2018). Initial progress in implementing the Sustainable Development Goals (SDGs): a review of evidence from countries. *Sustainability Science*, 13, 1453-1467. https://doi.org/10.1007/s11625-018-0572-3.
8. Ammirato, S., Felicetti, A. M., Raso, C., Pansera, B. A., & Violi, A. (2020). Agritourism and sustainability: What we can learn from a systematic literature review. *Sustainability*, 12(22), 9575. https://doi.org/10.3390/su12229575.
9. Antal, M., & Karhunmaa, K. (2018). The German energy transition in the British, Finnish and Hungarian news media. *Nature Energy*, 3, 994-1001. https://doi.org/10.1038/S41560-018-0248-3.
10. Apaza-Panca, C., Arévalo, J., & Apaza-Apaza, S. (2020). Agritourism: Alternative for sustainable rural development. *Dominio de las Ciencias*, 6, 207-227. https://doi.org/10.23857/DC.V6I5.1596.
11. Arbulú, I., Razumova, M., Rey-Maquieira, J., & Sastre, F. (2021). Measuring risks and vulnerability of tourism to the COVID-19 crisis in the context of extreme uncertainty: The case of the Balearic Islands. *Tourism Management Perspectives*, *39*, 100857.
12. Arru, B., Furesi, R., Madau, F., & Pulina, P. (2021). Economic performance of agritourism: an analysis of farms located in a less favoured area in Italy. *Agricultural and Food Economics*, 9, 1-21. https://doi.org/10.1186/s40100-021-00199-z.
13. Asadikia, A., Rajabifard, A., & Kalantari, M. (2020). Systematic prioritisation of SDGs: Machine learning approach. *World Development*, 140, 105269. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2020.105269.

14. Aste, N., Buzzetti, M., Caputo, P., & Pero, C. (2018). Regional policies toward energy efficiency and renewable energy sources integration: Results of a wide monitoring campaign. *Sustainable Cities and Society*, 36, 215-224. https://doi.org/10.1016/J.SCS.2017.10.005.
15. Azapagic, A., Stamford, L., Youds, L., & Barteczko-Hibbert, C. (2016). Towards sustainable production and consumption: A novel DEcision-Support Framework IntegRating Economic, Environmental and Social Sustainability (DESIRES). *Comput. Chem. Eng.*, 91, 93-103. https://doi.org/10.1016/j.compchemeng.2016.03.017.
16. Azmi, E., Che Rose, R. A., Awang, A., & Abas, A. (2023). Innovative and competitive: A systematic literature review on new tourism destinations and products for tourism supply. *Sustainability*, 15(2), 1187. https://doi.org/10.3390/su15021187.
17. Babatunde, R., & Qaim, M. (2009). Patterns of income diversification in rural Nigeria: determinants and impacts.. *Quarterly Journal of International Agriculture*, 48, 305-320.
18. Back, R., Tasci, A., & Milman, A. (2020). Experiential consumption of a South African wine farm destination as an agritourism attraction. *Journal of Vacation Marketing*, 26, 57 - 72. https://doi.org/10.1177/1356766719858642.
19. Baloch, Q. B., Shah, S. N., Maher, S., Irshad, M., Khan, A. U., Kiran, S., & Shah, S. S. (2022). Determinants of evolving responsible tourism behavior: Evidences from supply chain. *Cogent Social Sciences*, *8*(1), 2099565.
20. Barbieri, C. (2013). Assessing the sustainability of agritourism in the US: a comparison between agritourism and other farm entrepreneurial ventures. *Journal of Sustainable Tourism*, 21, 252 - 270. https://doi.org/10.1080/09669582.2012.685174.
21. Barbieri, C., & Mshenga, P. M. (2008). The role of the firm and owner characteristics on the performance of agritourism farms. *Sociologia ruralis*, *48*(2), 166-183.
22. Barbieri, C., & Streifeneder, T. (2019). Agritourism Advances around the Globe: A Commentary from the Editors. *Open Agriculture*, 4, 712 - 714. https://doi.org/10.1515/opag-2019-0068.
23. Barbieri, C., Sotomayor, S., & Aguilar, F. (2019). Perceived Benefits of Agricultural Lands Offering Agritourism. *Tourism Planning & Development*, 16, 43 - 60. https://doi.org/10.1080/21568316.2017.1398780.
24. Barry, J., & Weinstein, A. (2009). Business psychographics revisited: from segmentation theory to successful marketing practice. *Journal of Marketing Management*, 25, 315 - 340. https://doi.org/10.1362/026725709X429773.
25. Basarin, B., Lukić, T., Bjelajac, D., Mićić, T., Stojićević, G., Stamenković, I., Đorđević, J., Đorđević, T., & Matzarakis, A. (2018). Bioclimatic and climatic tourism conditions at Zlatibor Mountain (Western Serbia). *IDŐJÁRÁS/QUARTERLY JOURNAL OF THE HUNGARIAN METEOROLOGICAL SERVICE*, 122(3), 321-343. https://doi.org/10.28974/IDOJARAS.2018.3.6.
26. Basiago, A. (1995). Methods of defining 'sustainability'. *Sustainable Development*, 3, 109-119. https://doi.org/10.1002/SD.3460030302.
27. Battaglini, L., Bovolenta, S., Gusmeroli, F., Salvador, S., & Sturaro, E. (2014). Environmental Sustainability of Alpine Livestock Farms. *Italian Journal of Animal Science*, 13(2), 3155. https://doi.org/10.4081/ijas.2014.3155.

28. Beane, T., & Ennis, D. (1987). Market Segmentation: A Review. *European Journal of Marketing*, 21, 20-42. https://doi.org/10.1108/EUM0000000004695.
29. Benur, A., & Bramwell, B. (2015). Tourism product development and product diversification in destinations. *Tourism Management*, 50, 213-224. https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2015.02.005.
30. Bessière, J., & Tibere, L. (2013). Traditional food and tourism: French tourist experience and food heritage in rural spaces. *Journal of the Science of Food and Agriculture*, 93(14), 3420-3425. https://doi.org/10.1002/jsfa.6284.
31. Bigano, A., Hamilton, J., & Tol, R. (2005). The Impact of Climate on Holiday Destination Choice. *Climatic Change*, 76, 389-406. https://doi.org/10.2139/ssrn.649561.
32. Bjegović-Mikanović, V., Vasić, M., Vukovic, D., Janković, J., Jovic-Vranes, A., Šantrić-Milićević, M., Terzić-Šupić, Z., & Hernández-Quevedo, C. (2019). Serbia: Health System Review. *Health systems in transition*, 21(3), 1-211 .
33. Bjeljac, Ž. (2006). Tourists events in under-developed areas of Serbia. *Glasnik Srpskog geografskog drustva*, 86(1), 245-256. https://doi.org/10.2298/GSGD0601245B.
34. Bjeljac, Ž., & Ćurčić, N. (2007). Tourist events in the area of West Morava. *Bulletin of the Serbian geographical society*, 87(2), 225-240. https://doi.org/10.2298/GSGD0702225B.
35. Bjeljac, Ž., & Ćurčić, N. (2010). An Evaluation of Folklore Events in Serbia in Terms of Tourism. *Etnoantropološki problem/Issues in ethnology and anthropology*, 5(3), 227-242. https://doi.org/10.21301/EAP.V5I3.11.
36. Bjeljac, Ž., Brankov, J., & Ćurčić, N. (2021). Traditional Sports and Games as an Element of Intangible Cultural Heritage. *Etnoantropološki problemi/Issues in Ethnology and Anthropology*, *16*(4), 1257-1283.
37. Bjeljac, Ž., Terzić, A., & Lukić, T. (2014). Tourist events in Serbian part of Banat. *Forum Geografic*, 13, 110-117. https://doi.org/10.5775/FG.2067-4635.2014.246.I.
38. Blagojević, B., Langović, M., Novković, I., Dragićević, S., & Živković, N. (2019). Water Resources of Serbia and Its Utilization. *Springer Water*, 213-247. https://doi.org/10.1007/978-3-030-22468-4_9.
39. Blešić, I., Pivac, T., Đorđević, J., Stamenković, I., & Janićević, S. (2014). Cultural events as part of cultural tourism development. Case study: Sombor and Apatin (Serbia). *Acta geographica Slovenica*, 54(2), 381-390. https://doi.org/10.3986/AGS54406.
40. Boháč, A., & Drápela, E. (2022). Overtourism hotspots: both a threat and opportunity for rural tourism. *European Countryside*, *14*(1), 157-179.
41. Boyd, B. (2015). Strategy and Planning. *Wiley Encyclopedia of Management*, 1-4. https://doi.org/10.1002/9781118785317.WEOM120138.
42. Bozhkova, R. (2022). Re-orientation for the rural tourism destinations in Bulgaria and Greece as a result of the COVID–19. *Предприемачество*, *10*(2), 62-69.
43. Božič, S., & Tomić, N. (2015). Canyons and gorges as potential geotourism destinations in Serbia: comparative analysis from two perspectives – generalgeotourists' and pure geotourists'. *Open Geosciences*, 7(1), 20150040. https://doi.org/10.1515/GEO-2015-0040.

44. Brankov, J., Micić, J., Ćalić, J., Kovačević-Majkić, J., Milanović, R., & Telbisz, T. (2022). Stakeholders' attitudes toward protected areas: the case of Tara National Park (Serbia). *Land*, 11(4), 468. https://doi.org/10.3390/land11040468.
45. Briquel, V. (2006). Analysis of Experts' Assessments of Alpine Development (WP6). *Grenoble*, *25*(6), 777.
46. Brocca, M. (2015). Crossing the Boundaries Between Agricultural Law and Landscape Law: The Rural Landscape. *Law and Agroecology: A Transdisciplinary Dialogue*, 295-320.
47. Brown, B., Hanson, M., Liverman, D., & Merideth, R. (1987). Global sustainability: Toward definition. *Environmental Management*, 11, 713-719. https://doi.org/10.1007/BF01867238.
48. Bučić, A., Cimbaljević, M., & Janković, M. (2015). Mogućnosti za razvoj kongresnog turizma na Zlatiboru. *Zbornik radova Departmana za geografiju, turizam i hotelijerstvo*, *44*(1), 86-95.
49. Bui, H., & Trupp, A. (2014). The Development and Diversity of Asian Tourism in Europe: The case of Vienna. *International Journal of Tourism Sciences*, 14, 1 - 17. https://doi.org/10.1080/15980634.2014.11434689.
50. Bulmer, E., & Yáñez-Araque, B. (2023). Tackling Climate Change through Multi-Stakeholder Partnerships: Promoting SDG 17 to Combat Climate Change. *Energies*, *16*(9), 3777.
51. Buonocore, E., Paletto, A., Russo, G. F., & Franzese, P. P. (2019). Indicators of environmental performance to assess wood-based bioenergy production: A case study in Northern Italy. *Journal of Cleaner Production*, 221, 242-248. https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2019.02.272.
52. Ćamilović, D. (2020). How Serbian local tourist organizations use Facebook. *Turisticko poslovanje*, (25-26), 27-37. https://doi.org/10.5937/turpos0-28679
53. Cánoves, G., Villarino, M., Priestley, G., & Blanco, A. (2004). Rural tourism in Spain: an analysis of recent evolution. *Geoforum*, 35, 755-769. https://doi.org/10.1016/J.GEOFORUM.2004.03.005.
54. Carmichael, B. (2005). Understanding the Wine Tourism Experience for Winery Visitors in the Niagara Region, Ontario, Canada. *Tourism Geographies*, 7, 185 - 204. https://doi.org/10.1080/14616680500072414.
55. Chaminuka, P., Groeneveld, R., Selomane, A., & Ierland, E. (2012). Tourist preferences for ecotourism in rural communities adjacent to Kruger National Park: A choice experiment approach. *Tourism Management*, 33, 168-176. https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2011.02.016.
56. Chang, J. (2006). Segmenting tourists to aboriginal cultural festivals: An example in the Rukai tribal area, Taiwan. *Tourism Management*, 27, 1224-1234. https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2005.05.019.
57. Chang, S., & Lai, F. (2011). Intra-Continental and Intercontinental Service Trade in the Travel and Tourism Industry. *Tourism Economics*, 17, 963 - 982. https://doi.org/10.5367/te.2011.0078.

58. Chang, X., Li, J., Rodríguez, D., & Su, Q. (2016). Agent-based simulation of pricing strategy for agri-products considering customer preference. *International Journal of Production Research*, 54, 3777 - 3795. https://doi.org/10.1080/00207543.2015.1120901.
59. Chase, L. (2019). Agritourism and quality-of-life for farmers. *Best Practices in Hospitality and Tourism Marketing and Management: A Quality of Life Perspective*, 337-352.
60. Chelshi, T. (2023). Challenges and Consequences of Rural-Urban Migration on Agricultural Productivity and Urbanization Worldwide. *International Journal of Science and Research (IJSR)*. 12(10), 25-27. https://doi.org/10.21275/mr23929220557.
61. Chen, C., Tsai, L. T., Lin, C. F., Huang, C. C., Chang, Y. T., Chen, R. Y., & Lyu, S. Y. (2017). Factors influencing interest in recreational sports participation and its rural-urban disparity. *PLoS one*, 12(5), e0178052. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0178052.
62. Chen, S. (2019). The Product Life Cycle and Product Design. *The Design Imperative: The Art and Science of Design Management*, 123-142. https://doi.org/10.1007/978-3-319-78568-4_9.
63. Cheung, A. (2021). How Should Education in Rural Areas be Reformed?. *Labor: Human CAPital eJournal*, *9*(1), 1113-1117. https://doi.org/10.15354/sief.21.co015.
64. Chiodo, E., Fantini, A., Dickes, L., Arogundade, T., Lamie, R. D., Assing, L., ... & Salvatore, R. (2019). Agritourism in mountainous regions—Insights from an international perspective. *Sustainability*, *11*(13), 3715.
65. Chiodo, E., Fantini, A., Dickes, L., Arogundade, T., Lamie, R. D., Assing, L., ... & Salvatore, R. (2019). Agritourism in mountainous regions—Insights from an international perspective. *Sustainability*, 11(13), 3715. https://doi.org/10.3390/SU11133715.
66. Choi, G., Kim, J., Sawitri, M. Y., & Lee, S. K. (2020). Ecotourism market segmentation in Bali, Indonesia: Opportunities for implementing REDD+. *Land*, *9*(6), 186.
67. Choo, H., & Park, D. (2020). The Role of Agritourism Farms' Characteristics on the Performance: A Case Study of Agritourism Farm in South Korea. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 23, 464 - 477. https://doi.org/10.1080/15256480.2020.1769520.
68. Cigale, D., & Lampič, B. (2023). Aspects of tourism sustainability on organic farms in Slovenia. *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijic, SASA*. https://doi.org/10.2298/ijgi2302251c.
69. Ciolac, R., Adamov, T., Iancu, T., Popescu, G., Lile, R., Rujescu, C., & Marin, D. (2019). Agritourism-A Sustainable Development Factor for Improving the 'Health' of Rural Settlements. Case Study Apuseni Mountains Area. *Sustainability*. https://doi.org/10.3390/SU11051467.
70. Ćirić, M., Tešanović, D., Kalenjuk Pivarski, B., Ćirić, I., Banjac, M., Radivojević, G., Grubor, B., Tošić, P., Simović, O. & Šmugović, S. (2021). Analyses of the Attitudes of Agricultural Holdings on the Development of Agritourism and the Impacts on the Economy, Society and Environment of Serbia. *Sustainability*, *13*(24), 13729.
71. Ćirić, M., Tešanović, D., Pivarski, B., Ćirić, I., Banjac, M., Radivojević, G., Grubor, B., Tosic, P., Simović, O., & Šmugović, S. (2021). Analyses of the Attitudes of Agricultural Holdings on the Development of Agritourism and the Impacts on the Economy, Society

and Environment of Serbia. *Sustainability*, 13(24), 13729. https://doi.org/10.3390/su132413729.

72. Clemens, M., & Clemens, T. (2022). Scenarios to Decarbonize Austria's Energy Consumption and the Role of Underground Hydrogen Storage. *Energies*, 15(10), 3742. https://doi.org/10.3390/en15103742.
73. Cohen, S., Prayag, G., & Moital, M. (2014). Consumer behaviour in tourism: Concepts, influences and opportunities. *Current Issues in Tourism*, 17, 872 - 909. https://doi.org/10.1080/13683500.2013.850064.
74. Cole, S. (2006). Information and Empowerment: The Keys to Achieving Sustainable Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 14, 629 - 644. https://doi.org/10.2167/jost607.0.
75. Čolić, M., Gavrilović, A., & Selenić, U. (2022). Sports tourism at tara national park. *Sports, media and business*, 8(1), 45-66. https://doi.org/10.58984/smb2201045c.
76. Contini, C., Scarpellini, P., & Polidori, R. (2009). Agri-tourism and rural development: the Low-Valdelsa case, Italy. *Tourism Review*, *64*(4), 27-36.
77. Crook, D., & Jones, A. (1999). Traditional irrigation and its importance to the tourist landscape of Valais, Switzerland. *Landscape Research*, 24, 49-65. https://doi.org/10.1080/01426399908706550.
78. Csurgó, B., & Smith, M. (2022). Cultural Heritage, Sense of Place and Tourism: An Analysis of Cultural Ecosystem Services in Rural Hungary. *Sustainability*, 14(12), 7305. https://doi.org/10.3390/su14127305.
79. Cuadros-Casanova, I., Cristiano, A., Biancolini, D., Cimatti, M., Sessa, A., Angarita, V., Dragonetti, C., Pacifici, M., Rondinini, C., & Marco, M. (2023). Opportunities and challenges for Common Agricultural Policy reform to support the European Green Deal. *Conservation Biology*, 37(3), e14052. https://doi.org/10.1111/cobi.14052.
80. Custódio Santos, M., Ferreira, A., Costa, C., & Santos, J. A. C. (2020). A model for the development of innovative tourism products: From service to transformation. *Sustainability*, 12(11), 4362. https://doi.org/10.3390/su12114362.
81. D'Adamo, I., & Gastaldi, M. (2022). Sustainable Development Goals: A Regional Overview Based on Multi-Criteria Decision Analysis. *Sustainability*, 14(15), 9779. https://doi.org/10.3390/su14159779.
82. Dainese, M., Martin, E. A., Aizen, M. A., Albrecht, M., Bartomeus, I., Bommarco, R., ... & Steffan-Dewenter, I. (2019). A global synthesis reveals biodiversity-mediated benefits for crop production. *Science advances*, *5*(10), eaax0121.
83. Dax, T., & Tamme, O. (2023). Attractive landscape features as drivers for sustainable mountain tourism experiences. *Tourism and Hospitality*, *4*(3), 374-389.
84. Dax, T., Zhang, D., & Chen, Y. (2019). Agritourism Initiatives in the Context of Continuous Out-Migration: Comparative Perspectives for the Alps and Chinese Mountain Regions. *Sustainability*, *11*(16), 4418. https://doi.org/10.3390/SU11164418.
85. Di Domenico, M. L., & Miller, G. (2012). Farming and tourism enterprise: Experiential authenticity in the diversification of independent small-scale family farming. *Tourism Management, 33*(2), 285-294. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2011.03.007

86. Dietre, B., Reitmaier, T., Walser, C., Warnk, T., Unkel, I., Hajdas, I., Lambers, K., Reidl, D., & Haas, J. (2020). Steady transformation of primeval forest into subalpine pasture during the Late Neolithic to Early Bronze Age (2300–1700 BC) in the Silvretta Alps, Switzerland. *The Holocene*, 30, 355 - 368. https://doi.org/10.1177/0959683619887419.
87. Dimitrijević, M., Ristić, L., & Bošković, N. (2022). Rural tourism as a driver of the economic and rural development in the Republic of Serbia. *Menadzment u hotelijerstvu i turizmu*, *10*(1), 79-90. https://doi.org/10.5937/menhottur2201079d.
88. Ding, Y., Zhang, S., Zhao, L., Li, Z., & Kang, S. (2019). Global warming weakening the inherent stability of glaciers and permafrost.. *Science bulletin*, *64*(4), 245-253. https://doi.org/10.1016/J.SCIB.2018.12.028.
89. Diouf, G. (2019). Millenium Development Goals (Mdgs) and Sustainable Development Goals (Sdgs) in Social Welfare. *International Journal of Science and Society*, *1*(4), 17-24. https://doi.org/10.54783/ijsoc.v1i4.144.
90. Dirie, K., Alam, M., & Maamor, S. (2023). Islamic social finance for achieving sustainable development goals: a systematic literature review and future research agenda. *International Journal of Ethics and Systems*. https://doi.org/10.1108/ijoes-12-2022-0317.
91. Dogaru, L. (2021). About Sustainability between Responsible Production and Consumption. *Proceedings*. 63(1), 63-69. https://doi.org/10.3390/PROCEEDINGS2020063069.
92. Doumbia, D., & Lauridsen, M. (2019). Closing the SDG Financing Gap: Trends and Data. *Power*, 1-8. https://doi.org/10.1596/32654.
93. Doyon, M., Bourdeau, L., Charron, I., & others. (2006). The Relationship between Farmers' Values and the Decision to Practise Agrotourism: An Exploratory Study. *CAFRI: Current Agriculture, Food and Resource Issues, Canadian Agricultural Economics Society*, (7), 1-10
94. Dragićević, V. (2007). Tourism as revitalizing factor of farms- example of Cvetni salaš (Flowery farm) and Majkin salaš (Grandma′s farm) in Palić. *Journal of the Geographical Institute Jovan Cvijić, SASA*, 2007, 223-231. https://doi.org/10.2298/IJGI0757223D.
95. Dragičić, J., Bezdan, A., Pejič, B., Mesaroš, M., & Blagojević, B. (2017). Analiza pojave suše na području Severnog Banata. *Annals of Agronomy*, *41*(2), 77-84.
96. Dragović, R., Filipović, I., & Nikolić, J. (2009). Possibility of exploitation of natural and geographic conditions of Zlatibor and Zlatar for the development of ecotourism and health tourism. *Bulletin of the Serbian geographical society*, *89*(1), 115-128. https://doi.org/10.2298/GSGD0901115D.
97. Duarte, P. (2010). Evolution of rural tourism in Portugal: a 25 years analysis. *e-Review of Tourism Research (Ertr)*, *8*(3), 41-56.
98. Duglio, S., Salotti, G., & Mascadri, G. (2023). Conditions for Operating in Marginal Mountain Areas: The Local Farmer's Perspective. *Societies*, 13(5), 107. https://doi.org/10.3390/soc13050107.
99. Duran y Lalaguna, P., & Dorodnykh, E. (2018). The role of private–public partnerships in the implementation of sustainable development goals: Experience from the SDG Fund. *Handbook of sustainability science and research*, 969-982. https://doi.org/10.1007/978-3-319-63007-6_60.

100. Dychkovskyy, S., & Ivanov, S. (2020). Festival Tourism as Part of International Tourism and a Factor in the Development of Cultural Tourism. *Informacijos mokslai,* 73-82. https://doi.org/10.15388/im.2020.89.41.

101. Ei, T., & Karamanis, K. (2017). The evolution of alternative forms of Tourism: a theoretical background. *Business & Entrepreneurship Journal*, *6*(1), 1-4.

102. Eisenmenger, N., Pichler, M., Krenmayr, N., Noll, D., Plank, B., Schalmann, E., Wandl, M., & Gingrich, S. (2020). The Sustainable Development Goals prioritize economic growth over sustainable resource use: a critical reflection on the SDGs from a socio-ecological perspective. *Sustainability Science*, 15, 1101-1110. https://doi.org/10.1007/s11625-020-00813-x.

103. Ekonomou, G., Kallioras, D., Menegaki, A. N., & Alvarez, S. (2023). Tourist Preferences for Revitalizing Wellness Products and Reversing Depopulation in Rural Destinations. *Sustainability*, *15*(24), 16736.

104. Fambasayi, R., & Addaney, M. (2021). Cascading impacts of climate change and the rights of children in Africa: A reflection on the principle of intergenerational equity. *African Human Rights Law Journal*, 21(1), 29-51. https://doi.org/10.17159/1996-2096/2021/v21n1a3.

105. Fanelli, R. M. (2022). Agritourism farms: a great way to promote local products. Tourism Analysis, 27(3), 331-342. https://doi.org/10.3727/108354222x16449628077748.

106. Fernandes, G., Castro, E., & Gomes, H. (2020). Water Resources and Tourism Development in Estrela Geopark Territory: Meaning and Contributions of Fluvial Beaches to Valorise the Destination. *European Countryside*, 12, 551 - 567. https://doi.org/10.2478/euco-2020-0029.

107. Fernandes, S. (2021). Which way to cope with COVID-19 challenges? Contributions of the IoT for smart city projects. *Big Data and Cognitive Computing*, *5*(2), 26.

108. Ferreira, D. I. R., & Sánchez-Martín, J. M. (2022). Agricultural lands*CAP*es as a basis for promoting Agritourism in cross-border Iberian regions. *Agriculture*, *12*(5), 716.

109. Ferreira, D. I. R., & Sánchez-Martín, J. M. (2022). Agricultural landscapes as a basis for promoting Agritourism in cross-border Iberian regions. Agriculture, 12(5), 716. https://doi.org/10.3390/agriculture12050716.

110. Ferreira, D., & Sánchez-Martín, J. (2022). Shedding Light on Agritourism in Iberian Cross-Border Regions from a Lodgings Perspective. *Land*, *11*(10), 1857. https://doi.org/10.3390/land11101857.

111. Filho, W., Tripathi, S., Guerra, J., Giné-Garriga, R., Lovren, V., & Willats, J. (2018). Using the sustainable development goals towards a better understanding of sustainability challenges. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 26, 179 - 190. https://doi.org/10.1080/13504509.2018.1505674.

112. Fischer, C. (2019). Agriculture and tourism sector linkages: Global relevance and local evidence for the case of South Tyrol. *Open Agriculture*, 4, 544 - 553. https://doi.org/10.1515/opag-2019-0053.

113. Flanigan, S., Blackstock, K., & Hunter, C. (2015). Generating public and private benefits through understanding what drives different types of agritourism. *Journal of Rural Studies*, 41, 129-141. https://doi.org/10.1016/J.JRURSTUD.2015.08.002.

114. Fonseca, L. M., Domingues, J. P., & Dima, A. M. (2020). Mapping the sustainable development goals relationships. *Sustainability*, 12(8), 3359. https://doi.org/10.3390/su12083359.

115. Forbord, M., Schermer, M., & Grießmair, K. (2012). Stability and variety - products, organization and institutionalization in farm tourism.. *Tourism Management*, 33, 895-909. https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2011.08.015.

116. Frenț, C. (2016). An overview on the negative impacts of tourism. *Revista de Turism: Studii si Cercetari in Turism*, 22, 1-4.

117. Friedman, J., York, H., Graetz, N., Woyczynski, L., Whisnant, J., Hay, S., & Gakidou, E. (2020). Measuring and forecasting progress towards the education-related SDG targets. *Nature*, 580, 636 - 639. https://doi.org/10.1038/s41586-020-2198-8.

118. Gabbarini, E., & Tempestini, M. (2021). Architetture per la cultura. Ridefinire la montagna contemporanea. *Lavorare dentro le cose: nuove architetture sulle Alpi occidentali,* 6, 26-49. https://doi.org/10.30682/aa2106d.

119. Garabinović, D. (2019). Online marketing promotion of local tourism organizations: The analysis of the situation in Moravica administrative district. *Menadzment u hotelijerstvu i turizmu,* 7(1), 71-81. https://doi.org/10.5937/MENHOTTUR1901071G.

120. Gartner, W. (2004). Rural tourism development in the USA. *International Journal of Tourism Research*, 6, 151-164. https://doi.org/10.1002/JTR.481.

121. Gavrić, M. (2021). RAZVOJ POŠTANSKIH USLUGA U RURALNIM PODRUČJIMA. *Zbornik radova Fakulteta tehničkih nauka u Novom Sadu*, *36*(12), 2090-2092.

122. Gavrilović, M., Milutinović, M., Stevanović, Z., & Janaćković, P. (2022). Traditional use of cultivated plants in Mt. Tara (Western Serbia) - an ethnobotanical survey. *Macedonian Pharmaceutical Bulletin*, 68(2), 173-174. https://doi.org/10.33320/maced.pharm.bull.2022.68.04.079.

123. Gazzola, P., Pavione, E., Grechi, D., & Ossola, P. (2018). Cycle tourism as a driver for the sustainable development of little-known or remote territories: The experience of the Apennine regions of Northern Italy. *Sustainability*, 10(6), 1863. https://doi.org/10.3390/SU10061863.

124. Genovese, D., Culasso, F., Giacosa, E., & Battaglini, L. M. (2017). Can livestock farming and tourism coexist in mountain regions? A new business model for sustainability. *Sustainability*, *9*(11), 2021.

125. Germanovich, A. G., Vasilieva, O. N., Ordynskaya, M. E., Allanina, L. M., & Gorokhova, A. E. (2020). Impact of tourism on sustainable development of rural areas: International experience. *Journal of Environmental Management and Tourism*, *11*(4), 965-972.

126. Ghaharian, K., Abarbanel, B., Soligo, M., & Bernhard, B. (2021). Crisis management practices in the hospitality and gambling industry during COVID-19. *International Hospitality Review*, *35*(2), 171-194.

127. Giampiccoli, A., Mtapuri, O., & Dłużewska, A. (2020). Investigating the intersection between sustainable tourism and community-based tourism. *Tourism: An International Interdisciplinary Journal*, *68*(4), 415-433.

128. Gielen, D., Boshell, F., Saygin, D., Bazilian, M., Wagner, N., & Gorini, R. (2019). The role of renewable energy in the global energy transformation. *Energy Strategy Reviews*, *24*, 38-50. https://doi.org/10.1016/J.ESR.2019.01.006.

129. Gilck, F., & Poschlod, P. (2019). The origin of alpine farming: A review of archaeological, linguistic and archaeobotanical studies in the Alps. *The Holocene*, *29*(9), 1503-1511.

130. Giller, K., Delaune, T., Silva, J., Descheemaeker, K., Ven, G., Schut, A., Wijk, M., Hammond, J., Hochman, Z., Taulya, G., Chikowo, R., Narayanan, S., Kishore, A., Bresciani, F., Teixeira, H., Andersson, J., & Ittersum, M. (2021). The future of farming: Who will produce our food?. *Food Security*, 13, 1073 - 1099. https://doi.org/10.1007/s12571-021-01184-6.

131. Giourga, C., & Loumou, A. (2006). Assessing the impact of pluriactivity on sustainable agriculture. A case study in rural areas of Beotia in Greece. *Environmental management*, *37*(6), 753-763.

132. Glasenapp, M., & Thornton, T. (2011). Traditional Ecological Knowledge of Swiss Alpine Farmers and their Resilience to Socioecological Change. *Human Ecology*, 39, 769-781. https://doi.org/10.1007/S10745-011-9427-6.

133. Glavic, D. (2023). The impact of highway construction on the volume and distribution of traffic flows: Case study for highway A2 in Serbia. *Journal of Road and Traffic Engineering*, *69*(4), 11-17.

134. Gligorijević, A., & Novović, M. (2018). The resourse valorisation of authentic tourist offer of Western Serbia. *Economic themes*, *56*(1), 105-125.

135. Gotovac, A., & Kerbler, B. (2019). From Post-Socialist to Sustainable: The City of Ljubljana. *Sustainability*, 11, 7126. https://doi.org/10.3390/su11247126.

136. Gramatnikovski, S., Milojica, V., & Drpić, D. (2014). PERSPECTIVE OF HEALTH TOURISM DEVELOPMENT OF RURAL CROATIA. *Economy of eastern Croatia – yesterday, today, tommorow*, 3, 280-290.

137. Greiml, M., Fritz, F., Steinegger, J., Schlömicher, T., Williams, N., Zaghi, N., & Kienberger, T. (2022). Modelling and Simulation/Optimisation of Austria's National Multi-Energy System with a High Degree of Spatial and Temporal Resolution. *Energies*, *15*(10), 3581. https://doi.org/10.3390/en15103581.

138. Grillini, G., Streifeneder, T., Sacchi, G., & Fischer, C. (2024). Comparative analysis of alpine agritourism in Trentino, Tyrol, and South Tyrol: Regional variations and prospects. *Open Agriculture*, *9*(1), 20220281.

139. Groth, A., & Haslwanter, D. (2016). Efficiency, effectiveness, and satisfaction of responsive mobile tourism websites: a mobile usability study. *Information Technology & Tourism*, *16*(2), 201-228.

140. Guarini, E., Mori, E., & Zuffada, E. (2021). Localizing the Sustainable Development Goals: a managerial perspective. *Journal of Public Budgeting, Accounting & Financial Management*, *34*(5), 583-601. https://doi.org/10.1108/jpbafm-02-2021-0031.

141. Gubert, F., Silvestri, S., Pecile, A., & Grandi, L. (2018). A GIS-Based Approach for the Sustainable Management of Livestock Effluents on Alpine Meadows. *Frontiers in Sustainable Food Systems,* 2, 55. https://doi.org/10.3389/fsufs.2018.00055.

142. Guevara-Rosero, G. (2023). Regional Infrastructure Effects on the Life Satisfaction of Rural and Urban Residents. A Case Study for Ecuador. *Review of Regional Studies*, 1-26. https://doi.org/10.52324/001c.74886.

143. Gugushvilia, T., Salukvadzea, G., Leonhäuserb, I. U., Durglishvilia, N., Pavliashvilia, N., Khelashvilic, J., ... & Khartishvilid, L. (2020). Participatory policy review:"Supportive Tourism" concept for hand-in-hand rural and mountain development. *Journal homepage: http://journals. org. ge/index. php*, *17*, 3.

144. Guijarro, F., & Poyatos, J. (2018). Designing a Sustainable Development Goal Index through a Goal Programming Model: The Case of EU-28 Countries. *Sustainability, 10*(9), 3167. https://doi.org/10.3390/SU10093167.

145. Gunawan, J., Permatasari, P., & Tilt, C. (2020). Sustainable development goal disclosures: Do they support responsible consumption and production?. *Journal of Cleaner Production,* 246, 118989. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118989.

146. Hącia, E. (2019). The role of tourism in the development of the city. *Transportation Research Procedia*, *39*, 104-111. https://doi.org/10.1016/J.TRPRO.2019.06.012.

147. Halim, M. A., Mawa, J., Deb, S. K., & Nafi, S. M. (2022). Local community perception about tourism impact and community support for future tourism development: A study on Sylhet, Bangladesh. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, *44*(4), 1260-1270.

148. Han, H. (2021). Consumer behavior and environmental sustainability in tourism and hospitality: a review of theories, concepts, and latest research. *Journal of Sustainable Tourism*, 29, 1021 - 1042. https://doi.org/10.1080/09669582.2021.1903019.

149. Hardy, A., Beeton, R., & Pearson, L. (2002). Sustainable Tourism: An Overview of the Concept and its Position in Relation to Conceptualisations of Tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 10, 475 - 496. https://doi.org/10.1080/09669580208667183.

150. Hasanah, A., Riana, F., & Meitasari, D. (2023). DEVELOPING STRATEGIES OF AGROTOURISM X. *Agricultural Socio-Economics Journal, 23*(1), 95-100. https://doi.org/10.21776/ub.agrise.2023.023.1.12.

151. Hassan Abdou, A. (2019). The Role of Traditional Crafts Centers in Maintaining Heritage and its Impact on Promoting Tourism (Case Study: Foustat Traditional Crafts Center–Cairo, Egypt). *International Journal of Multidisciplinary Studies in Architecture and Cultural Heritage*, 2(2), 60-92. https://doi.org/10.21608/ijmsac.2019.182397.

152. Hassan, H., Mahbub, T., & Chowdhury, M. (2023). Agritourism, Community Attachment and Contribution Towards Tourism and Community. *Tourism, 71*(4), 708-722. https://doi.org/10.37741/t.71.4.4.

153. Hayashi, T. (2013). Farmers' Adaptation Strategies to Changes in Agri-tourism in the Nishino Area, Minami-Alps City, Yamanashi Prefecture. *Journal of Geography*, 122, 418-437. https://doi.org/10.5026/JGEOGRAPHY.122.418.

154. Higgins-Desbiolles, F. (2020). The “war over tourism”: Challenges to sustainable tourism in the tourism academy after COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, *29*(4), 551-569.

155. Hollas, C., Chase, L., Conner, D., Dickes, L., Lamie, R., Schmidt, C., Singh-Knights, D., & Quella, L. (2021). Factors Related to Profitability of Agritourism in the United States: Results from a National Survey of Operators. *Sustainability, 13*(23), 13334. https://doi.org/10.3390/su132313334.

156. Holovnia, O., & Potapov, V. (2023). Integration Processes in the Sphere of Rural Green Tourism as a Factor in Activating the Development of Rural Areas. *THE PROBLEMS OF ECONOMY*, (2), 31-40. https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-2-31-40.

157. Houghton, J. (2005). Global warming. *Reports on Progress in Physics*, 68, 1343 - 1403. https://doi.org/10.1088/0034-4885/68/6/R02.

158. Hribšek, I., Plecas, M., Skorić, S., & Marinković, S. (2021). First description of movement and ranging behavior of the Griffon vulture (Gyps fulvus) from Serbia using GPS satellite tracking. *Archives of Biological Sciences*, *73*(2), 185-195. https://doi.org/10.2298/ABS201210013H.

159. Hrymak, O., Vovk, M., & Kindrat, O. (2019). Agrotourism as one of the ways to develop entrepreneurship in rural areas. *Scientific Messenger of LNU of Veterinary Medicine and Biotechnologies*, 21, 31-34. https://doi.org/10.32718/nvlvet-e9307.

160. Huang, L., Huang, Y., Huang, R., Xie, G., & Cai, W. (2022). Factors influencing returning migrants’ entrepreneurship intentions for rural E-commerce: an empirical investigation in China. *Sustainability*, *14*(6), 3682.

161. Iakovidou, O. (1997). Agro-tourism in Greece: The case of women agro-tourism co-operatives of Ambelakia. *Medit*, *8*(1), 44-47.

162. Iizuka, M., & Hane, G. (2021). Towards attaining the SDGs: cases of disruptive and inclusive innovations. *Innovation and Development*, 11, 343 - 364. https://doi.org/10.1080/2157930X.2021.1954751.

163. Ilić, T. (2007). ДА ЛИ ЈЕ СЕОСКИ ТУРИЗАМ БУДУЋНОСТ ОПШТИНЕ КОСЈЕРИЋ?. *Зборник радова Географског института" Јован Цвијић" САНУ*, *57*(1), 233-242.

164. Istenič, S. (2016). Reviving Public Spaces through Cycling and Gardening. Ljubljana – European Green Capital 2016. *Etnološka tribina*, 39(46), 157-175. https://doi.org/10.15378/1848-9540.2016.39.06.

165. Ivanović, M., & Besermenji, S. (2013). Event tourism in south west Serbia. *Zbornik Matice srpske za drustvene nauke*, (142), 139-150.

166. Ivanović, O., Đeri, L., Stamenković, P., & Ilić, A. (2020). The Necessity of Using Social Networks in Contemporary Tourism Industry and the Tourist Organization of Serbia. *Economic Analysis*, *53*(1), 94-104. https://doi.org/10.28934/ea.20.53.1.pp94-104.

167. Ivanović-Barišić, M. M. National costumes of the Ivanjica region-Kušici, Deretin, Maskova and Ravna Gora. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, (50-51), 155-169. https://doi.org/10.2298/GEI0351155I.

168. Jafari, K., Özduran, A., & Saydam, M. B. (2023). Hospitality and tourism industry amid COVID-19 pandemic: voices from small Mediterranean town. *International Hospitality Review*, *37*(2), 243-264.

169. Jakovljević, K., Tomović, G., Djordjević, V., Niketić, M., & Stevanović, V. (2020). Steppe flora in Serbia – distribution, ecology, centres of diversity and conservation status. *Folia Geobotanica*, 55, 1-14. https://doi.org/10.1007/s12224-019-09361-4.

170. Jangarasheva, N., Zhildikbayeva, A., & Yelemessov, S. (2023). Рациональное использование земель сельских населенных пунктов [Rational use of land in rural areas]. *Problems of AgriMarket, (2),* 206-214. https://doi.org/10.46666/2023-2.2708-9991-20.

171. Janković, M., & Jović Bogdanović, A. (2021). DOPRINOS ORGANSKE POLJOPRIVREDE RAZVOJU POLJOPRIVREDE U REPUBLICI SRBIJI. *PRAVO, EKONOMIJA I MENADŽMENT U SAVREMENIM USLOVIMA LEMiMA 2021*, 207.

172. Jiang, W., & Yan, C. (2023). Health Tourism: A Catalyst for Rural Revitalization and "Healthy China" Strategy in Yancheng. *Academic Journal of Business & Management, 5*(18), 93-98. https://doi.org/10.25236/ajbm.2023.051815.

173. Jiang, Y. (2016). Research on E-commerce consumer factors of agricultural products in agritourism based on data mining technology. *International Journal of Multimedia & Ubiquitous Engineering*, 11(11), 297-308.. https://doi.org/10.14257/IJMUE.2016.11.11.26.

174. Jin, X., Wu, H., Zhang, J., & He, G. (2021). Agritourism Development in the USA: The Strategy of the State of Michigan. *Sustainability, 13*(20), 11360. https://doi.org/10.3390/su132011360.

175. Joo, H., Khanal, A., & Mishra, A. (2013). Farmers' Participation in Agritourism: Does It Affect the Bottom Line?. *Agricultural and Resource Economics Review*, 42, 471 - 490. https://doi.org/10.1017/S1068280500004949.

176. Jovanović, D., Marković, R., Teodorović, V., Šefer, D., Krstić, M., Radulović, S., Ćirić, J., Janjic, J., & Baltic, M. (2017). Determination of heavy metals in muscle tissue of six fish species with different feeding habits from the Danube River, Belgrade—public health and environmental risk assessment. *Environmental Science and Pollution Research*, 24, 11383-11391. https://doi.org/10.1007/s11356-017-8783-1.

177. Jovanović-Tončev, M. & Podovac, M. (2014). Kulturna dobra kao deo turističkog proizvoda banja Srbije. *Ekonomija: teorija i praksa*, *7*(3), 54-67.

178. Jovičić, D. (2014). Key issues in the implementation of sustainable tourism. *Current Issues in Tourism*, 17, 297 - 302. https://doi.org/10.1080/13683500.2013.797386.

179. Kalinichenko, S., Omelchenko, H., Krupitsa, I., Gribinyk, A., & Hryschenko, N. (2021). TOURIST INNOVATIONS AND THEIR ROLE IN INCREASING THE COMPETITIVE ADVANTAGES OF A TOURIST PRODUCT. *Ukrainian Journal of Applied Economics*. https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-3-36.

180. Karamanlidis, A. A., Paunović, M., Ćirović, D., Karapandža, B., Skrbinšek, T., & Zedrosser, A. (2014). Population genetic parameters of brown bears in western Serbia: implications for research and conservation. *Ursus*, 25, 34-43. https://doi.org/10.2192/URSUS-D-1--00033.1.

181. Karampela, S., Andreopoulos, A., & Koutsouris, A. (2021). "Agro", "Agri", or "Rural": The Different Viewpoints of Tourism Research Combined with Sustainability and Sustainable Development. *Sustainability*, *13*(17), 9550. https://doi.org/10.3390/su13179550.

182. Kastenholz, E., Eusébio, C., & Carneiro, M. (2016). Purchase of local products within the rural tourist experience context. *Tourism Economics*, 22, 729 - 748. https://doi.org/10.1177/1354816616654245.

183. Kataya, A. (2021). The impact of rural tourism on the development of regional communities. *Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics*, *652463.*

184. Khartishvili, L. (2021). The case for rebuilding tourism in Georgia: Alternative forms and new initiations. *Caucasus Analytical Digest*, (122), 15-20.

185. Khartishvili, L., Muhar, A., Dax, T., & Khelashvili, I. (2019). Rural tourism in Georgia in transition: Challenges for regional sustainability. *Sustainability*, *11*(2), 410.

186. Khatri, R. N. (2023). Agri tourism: The paradigm shift towards rural development in India. *International Journal of Future Generation Communication and Networking.* 5(2). 1-4

187. Kieny, M., Bekedam, H., Dovlo, D., Fitzgerald, J., Habicht, J., Harrison, G., Kluge, H., Lin, V., Menabde, N., Mirza, Z., Siddiqi, S., & Travis, P. (2017). Strengthening health systems for universal health coverage and sustainable development. *Bulletin of the World Health Organization*, 95, 537 - 539. https://doi.org/10.2471/BLT.16.187476.

188. Kipkorir, N., Twili, N., & Gogo, A. (2022). Effects of agritourism development on the local community in Kericho County, Kenya. *JOURNAL OF TOURISM, CULINARY AND ENTREPRENEURSHIP (JTCE), 2*(1), 34-53. https://doi.org/10.37715/jtce.v2i1.2254.

189. Kizos, T., & Iosifides, T. (2007). The contradictions of agrotourism development in Greece: evidence from three case studies. *South European Society & Politics*, *12*(1), 59-77.

190. Knowles, T., & Curtis, S. (1999). The market viability of European mass tourist destinations. A post-stagnation life-cycle analysis. *International journal of tourism research*, 1(2), 87-96.

191. Kohli, C., & Suri, R. (2011). The price is right? Guidelines for pricing to enhance profitability. *Business Horizons*, 54, 563-573. https://doi.org/10.1016/J.BUSHOR.2011.08.001.

192. Kondrat'eva, N. (2021). EU Agricultural Digitalization Decalogue. *History*. https://doi.org/10.18254/S207987840015224-5.

193. Kordel, S. (2016). Selling ruralities: how tourist entrepreneurs commodify traditional and alternative ways of conceiving the countryside. *Rural Society*, 25, 204 - 221. https://doi.org/10.1080/10371656.2016.1255475.

194. Kostoska, O., & Kocarev, L. (2019). A Novel ICT Framework for Sustainable Development Goals. *Sustainability, 11*(7), 1961. https://doi.org/10.3390/SU11071961.

195. Kovač, S. (2011). „Sirogojno Style“: The Production and Distribution of Hand-crafted Objects/Products Made of Wool. *Issues in ethnology and anthropology*, 6, 859-869. https://doi.org/10.21301/EAP.V6I4.2.

196. Kovač, S. (2011). 'Sirogojno style'-proizvodnja i distribucija zanatskih predmeta/proizvoda od vune. *Etnoantropološki problemi*, *6*(4), 859-869.

197. Kozak, M., & Martin, D. (2012). Tourism life cycle and sustainability analysis: profit-focused strategies for mature destinations. *Tourism Management*, 33, 188-194. https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2011.03.001.

198. Krausler, C., & Pröbstl-Haider, U. (2016). Relevance Of Local Architecture For Destination Choice In Austria. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, 11, 426-435. https://doi.org/10.2495/SDP-V11-N3.

199. Krishna, D., Kumbhare, N., Sharma, J., Rao, D., Sharma, D., Kumar, P., & Bhowmik, A. (2020). Impact of Agritourism as Perceived by Multiple Stakeholders. *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*, 9, 2499-2508. https://doi.org/10.20546/ijcmas.2020.907.293.

200. Krzysztofik, M. (2017). Legal Issue of the Definition of the Rural Area. *Studia Iuridica Lublinensia*, 26(1), 299-314.

201. Kudinova, I. (2020). ІННОВАЦІЙНИЙ ТУРИСТИЧНИЙ ПРОДУКТ ЯК ЧИННИК РОЗБУДОВИ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ [Innovative tourism product as a factor in the development of the tourism industry]. *Bioeconomics & Agrarian Business/Bìoekonomìka ta Agrarnij Bìznes*, 11(2), 33-40. https://doi.org/10.31548/BIOECONOMY2020.02.033.

202. Kumar, A. (2019). Subjective Income Expectations And Risks In Rural India. *The Journal of Developing Areas*, 53(3), 11-25. https://doi.org/10.1353/JDA.2019.0035.

203. Kuščer, K., Mihalič, T., & Pechlaner, H. (2017). Innovation, sustainable tourism and environments in mountain destination development: a comparative analysis of Austria, Slovenia and Switzerland. *Journal of Sustainable Tourism*, 25, 489 - 504. https://doi.org/10.1080/09669582.2016.1223086.

204. Labrianidis, L. (2006). Fostering entrepreneurship as a means to overcome barriers to development of rural peripheral areas in Europe. *European Planning Studies*, 14, 3 - 8. https://doi.org/10.1080/09654310500339067.

205. Lakićević, M., Durkalić, D., & Bošković, M. Ţ. (2019). INTERCONNECTION OF TRANSPORT AND TOURISM INDUSTRY. KNOWLEDGE, *International Journal*, 30(1), 257-262. https://doi.org/10.35120/kij30012571.

206. Lamichane, S., Egilmez, G., Gedik, R., Bhutta, M., & Erenay, B. (2020). Benchmarking OECD countries' sustainable development performance: A goal-specific principal component analysis approach. *Journal of Cleaner Production*, 287, 125040. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.125040.

207. LaPan, C., & Barbieri, C. (2014). The role of agritourism in heritage preservation. *Current Issues in Tourism*, 17, 666 - 673. https://doi.org/10.1080/13683500.2013.849667.

208. Laurin, F., Pronovost, S., & Carrier, M. (2020). The end of the urban-rural dichotomy? Towards a new regional typology for SME performance. *Journal of Rural Studies*, 80, 53-75. https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2020.07.009.

209. Leco, F., Hernández, J., & Campón, A. (2013). Rural Tourists and Their Attitudes and Motivations Towards the Practice of Environmental Activities such as Agrotourism. *International Journal of Environmental Research*, 7, 255-264. https://doi.org/10.22059/IJER.2012.604.

210. Lee, Y. H., Cho, Y. E., Kang, E. J., & Kim, Y. G. (2016). A study on users' recognition of selection attributes for connection between recreational forest and rural tourism village. *Journal of the Korean Institute of Landscape Architecture*, 44(1), 16-28. https://doi.org/10.9715/KILA.2016.44.1.016.

211. Lešević, L., Đorđević, D. Ž., & Šušić, V. (2021). Potentials of Mountain Tourism Development of Southwestern Serbia. *Economic Themes*, *59*(3), 341-356.

212. Liang, A. (2017). Considering the role of agritourism co-creation from a service-dominant logic perspective. *Tourism Management*, 61, 354-367. https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2017.02.002.

213. Liang, A. R. D., Hsiao, T. Y., Chen, D. J., & Lin, J. H. (2021). Agritourism: Experience design, activities, and revisit intention. *Tourism Review*, 76(5), 1181-1196. https://doi.org/10.1108/tr-10-2019-0438.

214. Liodakis, G. (2023). Tourism, Value Appropriation, and Ecological Degradation. *Tourism and Hospitality*, *4*(3), 406-418.

215. Lo, M., Chin, C., & Law, F. (2019). Tourists' perspectives on hard and soft services toward rural tourism destination competitiveness: Community support as a moderator. *Tourism and Hospitality Research*, 19, 139 - 157. https://doi.org/10.1177/1467358417715677.

216. Lockie, S. (2016). Sustainability and the future of environmental sociology. *Environmental Sociology*, 2, 1 - 4. https://doi.org/10.1080/23251042.2016.1142692.

217. Long, J., Delamater, P., & Holmes, G. (2021). Which Definition of Rurality Should I Use?. *Medical Care*, 59, S413 - S419. https://doi.org/10.1097/MLR.0000000000001612.

218. López-Sanz, J. M., Penelas-Leguía, A., Gutiérrez-Rodríguez, P., & Cuesta-Valiño, P. (2021). Sustainable development and rural tourism in depopulated areas. *Land*. 2021; 10: 985.

219. Lupi, C., Giaccio, V., Mastronardi, L., Giannelli, A., & Scardera, A. (2017). Exploring the features of agritourism and its contribution to rural development in Italy. *Land Use Policy*, 64, 383-390. https://doi.org/10.1016/J.LANDUSEPOL.2017.03.002.

220. Ma, W., Jiang, G., Li, W., & Zhou, T. (2018). How do population decline, urban sprawl and industrial transformation impact land use change in rural residential areas? A comparative regional analysis at the peri-urban interface. *Journal of Cleaner Production, 205,* 76-85. https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2018.08.323.

221. Ma, X., Wang, R., Dai, M., & Ou, Y. (2020). The influence of culture on the sustainable livelihoods of households in rural tourism destinations. *Journal of Sustainable Tourism*, 29, 1235 - 1252. https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1826497.

222. Macfarland, A., Macfarland, H., & Thompson, R. (2019). Correlation between Creative Tourism and Agrotourism Services Experiences: An Empirical Research in the Mexican Rural Tourism Environment. *Journal of Applied Business and Economics, 21*(2), 111-116. https://doi.org/10.33423/JABE.V21I1.1458.

223. MacSween, S., & Canziani, B. (2021). Travel booking intentions and information searching during COVID-19. *International Hospitality Review*, *35*(2), 208-224.

224. Mai, N. T. (2020). Income diversification for risk adaptation: the case of rural households in Vietnam. *Science & Technology Development Journal: Economics-Law & Management*, 4(2), 723-736. https://doi.org/10.32508/stdjelm.v4i2.630.

225. Mainali, B., Luukkanen, J., Silveira, S., & Kaivo-oja, J. (2018). Evaluating Synergies and Trade-Offs among Sustainable Development Goals (SDGs): Explorative Analyses of Development Paths in South Asia and Sub-Saharan Africa. *Sustainability*, 10, 815. https://doi.org/10.3390/SU10030815.

226. Malgosia, F. (2018). Part III Human Health and Human Rights, 17 Intergenerational Equity, Ocean Governance, and the United Nations. *The IMLI Treatise On Global Ocean Governance*. https://doi.org/10.1093/LAW/9780198823964.003.0017.

227. Mammadov, H. (2018). CLASSIFICATION OF INFRASTRUCTURES. *Theoretical & Applied Science*, 58, 35-39. https://doi.org/10.15863/TAS.2018.02.58.10.

228. Mamulaidze, T., & Bagaturia, O. (2022). Digital Agritourism as a Hub of Multifaceted Economic Development. *Economics*. https://doi.org/10.36962/ecs105/3/2022-233.

229. Managi, S., Lindner, R., & Stevens, C. (2021). Technology policy for the sustainable development goals: From the global to the local level. *Technological Forecasting and Social Change*, 162, 120410. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120410.

230. Marin, D. (2015). Study on the economic impact of tourism and of agrotourism on local communities. *Research Journal of Agricultural Science*, 47, 160-163.

231. Marin, D., Petroman, I., Petroman, C., Balasa, M., & Csaholczi, A. (2015). Study on specific activities of agrotourism. *Research Journal of Agricultural Science*, 47, 164-168.

232. Marinoski, N., Stamenković, P., & Conić, M. (2014). Gastronomic contents of rural tourism in Serbia. *Bizinfo (Blace)*, 5(1), 19-36. https://doi.org/10.5937/Bizinfo1401019M.

233. Marques, H. (2006). Searching for complementarities between agriculture and tourism—the demarcated wine-producing regions of northern Portugal. *Tourism economics*, *12*(1), 147-155.

234. Martinet, V., Campo, S., & Cairns, R. (2022). Intragenerational Inequality Aversion and Intergenerational Equity. *CESifo: Public Choice (Topic)*. https://doi.org/10.2139/ssrn.3807004.

235. Martini, U., Buffa, F., & Notaro, S. (2017). Community Participation, Natural Resource Management and the Creation of Innovative Tourism Products: Evidence from Italian Networks of Reserves in the Alps. *Sustainability*, 9, 2314. https://doi.org/10.3390/SU9122314.

236. Mcgehee, N. (2007). An Agritourism Systems Model: A Weberian Perspective. *Journal of Sustainable Tourism*, 15, 111 - 124. https://doi.org/10.2167/jost634.0.

237. Medar-Tanjga, I., Živak, N., Ivkov-Džigurski, A., Rajcevic, V., Mišlicki Tomic, T., & Colic, V. (2022). Drina Transboundary Biosphere Reserve—Opportunities and Challenges of Sustainable Conservation. Sustainability 2023, 14, 16733.

238. Mendoza, E., Ferrero, G., Slokar, Y., Amores, X., Azzellino, A., & Buttiglieri, G. (2022). Water management practices in Euro-Mediterranean hotels and resorts. *International Journal of Water Resources Development*, 39, 485 - 506. https://doi.org/10.1080/07900627.2021.2015683.

239. Mensah, J. (2019). Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. *Cogent Social Sciences*, 5(1), 1653531. https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531.

240. Mestanza-Ramón, C., & Jiménez Caballero, J. L. (2022). Importance and characteristics of a waterfall for sustainable tourism with a focus on the binational Colombian-Ecuadorian border. *Green World Journal, 5 (2), 1-11.*

241. Meyer-Aurich, A. (2005). Economic and environmental analysis of sustainable farming practices – a Bavarian case study. *Agricultural Systems*, 86, 190-206. https://doi.org/10.1016/J.AGSY.2004.09.007.

242. Mihajlovic, J., & Lazovic, Z. (2017). DRVENGRAD AND ANDRICGRAD IN DEVELOPING THE IDEA AND THE CONCEPT OF HETEROTOPIC SPACES– THEME PARKS AND "THEME TOWNS". *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, *15*(2), 265-275.

243. Mikhailova, R., Semenov, V., Tikhonov, A., Makushev, A., Fadeeva, K., Fedorova, O., Pronin, M., Ivleva, M., & Kornilova, A. (2023). Agrotourism as a form of culturally civilized and civilizational human attitude to nature. *Agrarian science, 1*(11), 200-206. https://doi.org/10.32634/0869-8155-2022-364-11-200-206.

244. Milenić, D., Rabrenović, D., Milanković, D., & Vranješ, A. (2009). Geology and hydrogeology of the Čemernica mountain massif, Western Serbia. *Geoloski Anali Balkanskog Poluostrva*, 71-82. https://doi.org/10.2298/gabp0970071m.

245. Milestad, R., & Hadatsch, S. (2003). Organic Farming and Social-Ecological Resilience: the Alpine Valleys of Sölktäler, Austria. *Conservation Ecology*, 8(1). https://doi.org/10.5751/ES-00584-080103.

246. Milićević, S., Bošković, N., & Lakićević, M. (2021). Sustainable tourism development in mountain areas in Šumadija and Western Serbia. *Journal of Mountain Science*, 18, 735 - 748. https://doi.org/10.1007/s11629-020-6239-4.

247. Miličić, M., Janković, M., Tot, T., Nedeljković, Z., Popov, S., Ivošević, B., ... & Vujić, A. (2018). New findings of hoverfly fauna (Diptera: Syrphidae) of the Western part of Serbia (Zlatibor and Raška Districts). *Acta entomologica serbica*, *23*(2), 43-66.

248. Miller, G. (2003). Consumerism in Sustainable Tourism: A Survey of UK Consumers. *Journal of Sustainable Tourism*, 11, 17 - 39. https://doi.org/10.1080/09669580308667191.

249. Mišič, K., & Podnar, K. (2019). Perception of city management, fellow residents, and Perceived External Prestige (PEP) as antecedents of city affective commitment - The

city marketing perspective. *Cities, 84*, 66-74. https://doi.org/10.1016/J.CITIES.2018.04.016.

250. Mitchell, R., Charters, S., & Albrecht, J. (2012). Cultural systems and the wine tourism product. *Annals of Tourism Research*, 39, 311-335. https://doi.org/10.1016/J.ANNALS.2011.05.002.

251. Mitrović, S. (2023). Spoljna politika Turske na Zapadnom Balkanu: gde je neoosmanizam danas?. *Politički život*, (25), 85-102.

252. Mohan, P. (2022). Sustainable tourism and the sustainable development goals in sub-national island jurisdictions: The case of tobago. *Island Studies Journal*, *17*(2), 168-191.

253. Mor, S. (2014). Segmenting Indian Consumers: A Psychographic Approach. *Global Journal of Management and Business Research*, 14.

254. Moric, I., Peković, S., Janinović, J., Perović, Đ., & Griesbeck, M. (2021). Cultural tourism and community engagement: Insight from Montenegro. *Business Systems Research: International journal of the Society for Advancing Innovation and Research in Economy*, *12*(1), 164-178.

255. Morton, S., Pencheon, D., & Squires, N. (2017). Sustainable Development Goals (SDGs), and their implementation: A national global framework for health, development and equity needs a systems approach at every level.. *British medical bulletin*, 124 1, 81-90. https://doi.org/10.1093/bmb/ldx031.

256. Moss, T., Becker, S., & Naumann, M. (2015). Whose energy transition is it, anyway? Organisation and ownership of the Energiewende in villages, cities and regions. *Local Environment*, 20, 1547 - 1563. https://doi.org/10.1080/13549839.2014.915799.

257. Mottiar, Z. (2016). The importance of local area as a motivation for cooperation among rural tourism entrepreneurs. *Tourism Planning & Development*, 13(2), 203-218. https://doi.org/10.21427/D73R0Q.

258. Mrvić, V., Kostić-Kravljanac, L., Sikirić, B., Delić, D., & Jaramaz, D. (2014). Methods for the assessment of background limits of Cd and Cr in the soil of Moravički district. *Glasnik Sumarskog Fakulteta*, (109), 137-148.

259. Mushawemhuka, W., Fitchett, J., & Hoogendoorn, G. (2020). Towards quantifying climate suitability for Zimbabwean nature-based tourism. *South African Geographical Journal*, 103, 443 - 463. https://doi.org/10.1080/03736245.2020.1835703.

260. Nadeau, K., Agache, I., Jutel, M., Maesano, I., Akdiş, M., Sampath, V., D'Amato, G., Cecchi, L., Traidl-Hoffmann, C., & Akdis, C. (2021). Climate change: A call to action for the United Nations. *Allergy*, 77, 1087 - 1090. https://doi.org/10.1111/all.15079.

261. Nahler, G., & Nahler, G. (2009). life-cycle management. *Dictionary of Pharmaceutical Medicine*, 105-106. https://doi.org/10.1007/978-3-211-89836-9_783.

262. Nasimovna, B. Z. (2023). Methods of Effective Use of Tourist-Recreational Resources In the Development of Tourism Services Market. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 4(12), 47-50.

263. Nerini, F., Tomei, J., To, L., Bisaga, I., Parikh, P., Black, M., Borrion, A., Spataru, C., Broto, V., Anandarajah, G., Milligan, B., & Mulugetta, Y. (2017). Mapping synergies

and trade-offs between energy and the Sustainable Development Goals. *Nature Energy*, 3, 10 - 15. https://doi.org/10.1038/s41560-017-0036-5.

264. Nicolae, J. (2023). Migration of the Romanian population from rural areas during the pandemic. *Journal of Research & Innovation for Sustainable Society (JRISS)*, *5*(2).

265. Niessen, L., Mohan, D., Akuoku, J., Mirelman, A., Ahmed, S., Koehlmoos, T., Trujillo, A., Khan, J., & Peters, D. (2018). Tackling socioeconomic inequalities and non-communicable diseases in low-income and middle-income countries under the Sustainable Development agenda. *The Lancet*, 391, 2036-2046. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(18)30482-3.

266. Nikolić, I., Supić, D., & Siljanoska, S. (2016). Menadžment u turizmu-valorizacija kvaliteta turističke ponude u ruralnim sredinama. *Poslovna ekonomija*, 10(1), 173-189. https://doi.org/10.5937/PosEko1601173N.

267. Nikolić, S. (2013). Ekološko-turističke odlike Golije. *Globus*, 37/38, 61-71

268. Nilsson, P. Å. (2002). Staying on farms: An ideological background. *Annals of tourism research*, *29*(1), 7-24.

269. Novytska, I., Chychkalo-Kondratska, I. R. Y. N. A., Chyzhevska, M., Sydorenko-Melnyk, H., & Tytarenko, L. (2021). Digital marketing in the system of promotion of organic products. *WSEAS Trans. Bus. Econ*, 18, 524-530. https://doi.org/10.37394/23207.2021.18.53.

270. Obara, N. (2005). Rural Restructuring and its Sustainability in Bavaria Germany. *Journal of Geography*, 114, 579-598. https://doi.org/10.5026/JGEOGRAPHY.114.4_579.

271. Obradović, M., Panić, A., Kostić, M., Brdar, I., & Radović, N. (2023). Traditional food products and region recognition: Importance of geographical indication of origin in case of branding the tourist region of Western Serbia. *BizInfo (Blace) Journal of Economics, Management and Informatics*, *14*(1), 33-44.

272. Obradović, S., & Stojanović, V. (2021). Measuring residents' attitude toward sustainable tourism development: a case study of the Gradac River gorge, Valjevo (Serbia). *Tourism Recreation Research*, 47, 499 - 511. https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1870073.

273. Obradović, S., & Tešin, A. (2023). Local Communities' Perceptions of Tourism Planning in Natural Areas. *Tourism and Hospitality*, 4(2), 336-354. https://doi.org/10.3390/tourhosp4020021.

274. Obradović, S., Stojanović, V., Kovačić, S., Jovanović, T., Pantelic, M., & Vujičić, M. (2021). Assessment of residents' attitudes toward sustainable tourism development - A case study of Bačko Podunavlje Biosphere Reserve, Serbia. *Journal of outdoor recreation and tourism*, 35, 100384. https://doi.org/10.1016/J.JORT.2021.100384.

275. Obratov-Petković, D., Popović, I., & Dajić-Stevanović, Z. (2007). Diversity of the vascular flora of Mt. Zlatar (Southwest Serbia). *Eurasian Journal of Biosciences*, 1, 35-47.

276. Obrenić, J., Bjeljac, Ž., & Terzić, A. (2015). ASSESSMENT MODEL OF NATURE-BASED TOURISTIC MOTIVES IN THE OVCAR-KABLAR GORGE

(SERBIA). *Journal of the Geographical Institute 'Jovan Cvijić' SASA*, 65(3), 407-422. https://doi.org/10.2298/IJGI1503407O.

277. Ocaña-Riola, R., & Sánchez-Cantalejo, C. (2005). Rurality Index for Small Areas in Spain. *Social Indicators Research*, 73, 247-266. https://doi.org/10.1007/S11205-004-0987-3.

278. Oktay, E. M. İ. R., & ZENCİR, B. (2018). An Analysis of Participant Attitudes toward International Tourism Fairs. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 6(4), 285-298. https://doi.org/10.21325/JOTAGS.2018.310.

279. Ollenburg, C. (2005). Worldwide Structure of the Equestrian Tourism Sector. *Journal of Ecotourism*, 4, 47 - 55. https://doi.org/10.1080/14724040508668437.

280. Oppermann, M. (1996). Rural tourism in Southern Germany. *Annals of Tourism Research*, 23, 86-102. https://doi.org/10.1016/0160-7383(95)00021-6.

281. Orlović-Lovren, V., Crnčević, T., & Milijić, S. (2013). Tourism development in Serbia: On the way to sustainability and European integration. *Spatium*, 47-53. https://doi.org/10.2298/SPAT1330047O.

282. Pachoud, C., Re, R., Ramanzin, M., Bovolenta, S., Gianelle, D., & Sturaro, E. (2020). Tourists and Local Stakeholders' Perception of Ecosystem Services Provided by Summer Farms in the Eastern Italian Alps. *Sustainability*, 12, 1095. https://doi.org/10.3390/su12031095.

283. Pan, S., Gao, M., Kim, H., Shah, K., Pei, S., & Chiang, P. (2018). Advances and challenges in sustainable tourism toward a green economy. *The Science of the total environment*, 635, 452-469. https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.04.134.

284. Pantić, N., & Milojević, I. (2019). Investments and employment in tourism in the Republic of Serbia. *Менаџмент у хотелијерству и туризму*, 7(1), 95-104. https://doi.org/10.5937/MENHOTTUR1901095P.

285. Papalexiou, S. M., & Montanari, A. (2019). Global and regional increase of precipitation extremes under global warming. *Water Resources Research*, 55(6), 4901-4914. https://doi.org/10.1029/2018WR024067.

286. Paulino, I., Prats, L., & Domènech, A. (2021). Breaking Brands: New Boundaries in Rural Destinations. *Sustainability*. 13(17), 9921, https://doi.org/10.3390/su13179921.

287. Paunović, I. (2013). Proposal for Serbian tourism destinations marketing campaign. *European Journal of Applied Economics*, 10, 40-52. https://doi.org/10.5937/EJAE10-4327.

288. Pavić, L., Pažek, K., & Pavlovič, M. (2018). AGRITOURISM. BETWEEN AGRICULTURE AND TOURISM. A REVIEW. *MODERN MANAGEMENT TOOLS AND ECONOMY OF TOURISM SECTOR IN PRESENT ERA*, 243-257. https://doi.org/10.31410/TMT.2018.243.

289. Pavlovič, M., & Drinovec, T. (2015). Market supply of organic foodstaffs in the Gorenjska region. *Hmeljski bilten,* 22, 99-105

290. Pavlović, M., & Golić, R. (2011). Tourism potentials of the Raška region and development of rural tourism. *Bulletin of the Serbian geographical society*, *91*(3), 39-64.

291. Pavlović, S. (2008). Turizam u funkciji razvoja banje Gornja Trepča. *Glasnik Srpskog geografskog društva*, *88*, 99-108.

292. Pedreira, B., & Fidalgo, E. (2017). Comparative study on the potential of agritourism in two Brazilian municipalities.. *Investigaciones Geográficas*, 68, 133-149. https://doi.org/10.14198/INGEO2017.68.08.

293. Pegg, S., Patterson, I., & Gariddo, P. (2012). The impact of seasonality on tourism and hospitality operations in the alpine region of New South Wales, Australia. *International Journal of Hospitality Management*, 31, 659-666. https://doi.org/10.1016/J.IJHM.2011.09.001.

294. Pérez, D., Martín, J., Martínez, J., & Sáez-Fernández, F. (2020). An Analysis of the Cost of Water Supply Linked to the Tourism Industry. An Application to the Case of the Island of Ibiza in Spain. *Water*. https://doi.org/10.3390/w12072006.

295. Petelca, O., & Garbuz, V. (2020). Social and economic effects of rural tourism on the development of rural areas. *CES Working Papers*, 12(2), 123-143.

296. Petroman, C., Mirea, A., Lozici, A., Constantin, E., Marin, D., & Merce, I. (2016). The Rural Educational Tourism at the Farm. *Procedia. Economics and finance*, 39, 88-93. https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30245-3.

297. Petrović, M. D., Radović, G., & Terzić, A. (2015). An overview of agritourism development in Serbia and European Union Countries. *International Journal of Sustainable Economies Management (IJSEM)*, *4*(2), 1-14.

298. Petrović, M., Bjeljac, Ž., & Vujko, A. (2016). Analysis of the life cycle of an agritourism destination-a theoretical approach. *Аграрный вестник Северного Кавказа*, (S4), 76-79.

299. Phillip, S., Hunter, C., & Blackstock, K. (2010). A typology for defining agritourism. *Tourism Management*, 31, 754-758. https://doi.org/10.1016/J.TOURMAN.2009.08.001.

300. Pillay, R. M. (2023). The Impact of Road Infrastructure on Rural Development in South Africa. *International Journal of Social Science Research and Review*, *6*(7), 566-574.

301. Pineiro-Villaverde, G., & García-Álvarez, M. T. (2020). Sustainable consumption and production: Exploring the links with resources productivity in the EU-28. *Sustainability*, 12(21), 8760. https://doi.org/10.3390/su12218760.

302. Piramanayagam, S., Sud, S., & Seal, P. (2020). Relationship between tourists' local food experiencescape, satisfaction and behavioural intention. *Anatolia*, 31, 316 - 330. https://doi.org/10.1080/13032917.2020.1747232.

303. Pirlo, G., & Lolli, S. (2019). Environmental impact of milk production from samples of organic and conventional farms in Lombardy (Italy). *Journal of cleaner production*, 211, 962-971. https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2018.11.070.

304. Pizzi, S., *CAP*uto, A., Corvino, A., & Venturelli, A. (2020). Management research and the UN sustainable development goals (SDGs): A bibliometric investigation and systematic review. *Journal of Cleaner Production*, 276, 124033. https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2020.124033.

305. Plavša, J., Romelić, J., Vuksanović, D.LJ. (2009). Active holiday in mt. Zlatibor county. *Turizam*, 13(1), 28-44

306. Pokrivčák, J., Ciaian, P., & Drabik, D. (2019). Perspectives of Central and Eastern European Countries on Research and Innovation in the New. *EuroChoices*, 18(1), 26-32.

307. Pop, C., & Coros, M. (2016). Romanian rural tourism and the UNESCO heritage sites. *Romanian Rural Tourism in the Context of Sustainable Development. Present and Prospects*, 40, 67-81.

308. Popescu, C. A., Iancu, T., Popescu, G., Adamov, T., & Ciolac, R. (2023). The Impact of Agritourism Activity on the Rural Environment: Findings from an Authentic Agritourist Area—Bukovina, Romania. *Sustainability*, 15(13), 10294.

309. Popović, B. M., Milosavljević, D. A., & Stojanović, M. D. M. (2022). Манастир Милешева: анализа и уклапање фрагмената фресака и израда копија спојених уломака. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, *52*(4), 330-351.

310. Pratt, S. (2022). Sustainable tourism development: critically challenging some assumptions. *Tourism Planning & Development*, *19*(1), 26-36.

311. Price, M. F. (1999). Towards co-operation across mountain frontiers: The Alpine Convention. *European Environment*, *9*(3), 83-89.

312. Proag, V. (2020). Introduction to Infrastructure. *Infrastructure Planning and Management: An Integrated Approach*, 1 - 32. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48559-7_1.

313. Purvis, B., Mao, Y., & Robinson, D. (2018). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14, 681-695. https://doi.org/10.1007/s11625-018-0627-5.

314. Qeidari, H., Shayan, H., Solimani, Z., & Ghorooneh, D. (2021). A phenomenological study of the learning experience of children in rural tourism destinations. *Tourist Studies*, 21, 235 - 259. https://doi.org/10.1177/1468797620985781.

315. Quitzow, L., Canzler, W., Grundmann, P., Leibenath, M., Moss, T., & Rave, T. (2016). The German Energiewende – What's happening? Introducing the special issue. *Utilities Policy*, 41, 163-171. https://doi.org/10.1016/J.JUP.2016.03.002.

316. Radović, D. I., Stevanović, V. B., Marković, D., Jovanović, S. D., Džukić, G., & Radović, I. (2005). Implementation of GIS technologies in assessment and protection of natural values of Tara national park. *Archives of Biological Sciences*, *57*(3), 193-204.

317. Raghunath, B. (2020). A STUDY ON STRATEGIC MANAGEMENT SYSTEM. *Journal of emerging technologies and innovative research*.

318. Rajko, M. (2013). Institucionalni model razvoja ruralnog turizma na primjeru Središnje Istre. *Oeconomica Jadertina*, *3*(2), 50-62.

319. Rana, J. (2012). Craft Fairs: A Unique Way to Promote Cultural Tourism. *TIJ's Research Journal of Social Science & Management - RJSSM*, 2.

320. Randelli, F., Romei, P., & Tortora, M. (2014). An evolutionary approach to the study of rural tourism: The case of Tuscany. *Land Use Policy*, 38, 276-281. https://doi.org/10.1016/J.LANDUSEPOL.2013.11.009.

321. Repnik, S., & Divjak, A. (2015). Slow food and gastronomic tourism in Slovenia. *Quaestus*, (6), 178.

322. Rink, D., & Dodge, H. (1980). Industrial sales emphasis across the life cycle. *Industrial Marketing Management*, 9, 305-310. https://doi.org/10.1016/0019-8501(80)90045-0.

323. Rodrigues, S., Correia, R., Gonçalves, R., Branco, F., & Martins, J. (2023). Digital marketing's impact on rural destinations' image, intention to visit, and destination sustainability. *Sustainability*, 15(3), 2683. https://doi.org/10.3390/su15032683.

324. Rogerson, C. M., & Rogerson, J. M. (2021). The evolution of rural tourism in South Africa: An historical lens. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 10(6), 1728-1740. https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720.189

325. Roman, M., & Golnik, B. (2019). Current status and conditions for agritourism development in the Lombardy region. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, *25*(1), 18-25

326. Roman, M., Prus, P., & Ramczykowska, A. (2017). Agritourism as a form of income diversification on farms in Kościerski District. *Roczniki (Annals)*, 2017(1). https://doi.org/10.5604/01.3001.0009.8357.

327. Röös, E., Bajzelj, B., Weil, C., Andersson, E., Bossio, D., & Gordon, L. (2021). Moving beyond organic – A food system approach to assessing sustainable and resilient farming. *Global Food Security*, 28, 100487. https://doi.org/10.1016/J.GFS.2020.100487.

328. Rosalina, P. D., Dupre, K., & Wang, Y. (2021). Rural tourism: A systematic literature review on definitions and challenges. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, *47*, 134-149.

329. Rossi, A. (2022). Architectures for the producing mountain. *Archalp*, 8, 12-17. https://doi.org/10.30682/aa2208b.

330. Rüegg, J., Moos, C., Gentile, A., Luisier, G., Elsig, A., Prasicek, G., & Otero, I. (2022). An approach to evaluate mountain forest protection and management as a means for flood mitigation. *Frontiers in Forests and Global Change*, 5, 785740. https://doi.org/10.3389/ffgc.2022.785740.

331. Sabaliauskė, I., & Raišutienė, J. (2022). ANALYSIS OF RUSNE VILLA RURAL TOURISM SERVICES AND EVENTS. *SET OF ARTICLES*, 46.

332. Sabiote-Ortiz, C., Frías-Jamilena, D., & Castañeda-García, J. (2016). Overall Perceived Value of a Tourism Service Delivered via Different Media. *Journal of Travel Research*, 55, 34 - 51. https://doi.org/10.1177/0047287514535844.

333. Sachs, J., Schmidt-Traub, G., Mazzucato, M., Messner, D., Nakicenovic, N., & Rockström, J. (2019). Six Transformations to achieve the Sustainable Development Goals. *Nature Sustainability*, 1-10. https://doi.org/10.1038/s41893-019-0352-9.

334. Sadowski, A., & Wojcieszak, M. (2019). Geographic differentiation of agritourism activities in Poland vs. cultural and natural attractiveness of destinations at district level. *PLoS ONE*, 14. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0222576.

335. Sánchez, I., Pavlova, N., González, J., & Muñoz, D. (2017). Legislation on tourist apartments and houses of tourist use in Spain, comparison of autonomous communities. *International journal of scientific management and tourism*, 3, 397-417.

336. Sánchez-Martín, J., Blas-Morato, R., & Rengifo-Gallego, J. (2019). The Dehesas of Extremadura, Spain: A Potential for Socio-economic Development Based on Agritourism Activities. *Forests, 10*(8), 620. https://doi.org/10.3390/F10080620.

337. Sandler, T. (2016). Strategic Aspects of Difficult Global Challenges. *Global Policy*, 7, 33-44. https://doi.org/10.1111/1758-5899.12266.

338. Sandt, A., & McFadden, D. (2016). Diversification through Agritourism in a Changing U.S. Farms*CAP*e. In *Western Economics Forum*, 15(1), 52-58. https://doi.org/10.22004/AG.ECON.253469.

339. Sandy, C., Gosling, S., & Durant, J. (2013). Predicting Consumer Behavior and Media Preferences: The Comparative Validity of Personality Traits and Demographic Variables. *Psychology & Marketing*, 30, 937-949. https://doi.org/10.1002/MAR.20657.

340. Santucci, F. M. (2021). The Diversification of Agriculture in Italy: Agritourism and Organic Management. *International Business & Economics Studies*. 3(1). 29-42

341. Šavikin, K., Zdunić, G., Menković, N., Živković, J., Ćujić, N., Tereščenko, M., & Bigović, D. (2013). Ethnobotanical study on traditional use of medicinal plants in South-Western Serbia, Zlatibor district. *Journal of ethnopharmacology*, 146(3), 803-810. https://doi.org/10.1016/j.jep.2013.02.006.

342. Sawe, B., Kieti, D., & Wishitemi, B. (2018). A conceptual model of heritage dimensions and agrotourism: Perspective of Nandi County in Kenya. *Research in Hospitality Management*, 8, 101 - 105. https://doi.org/10.1080/22243534.2018.1553373.

343. Schermer, M. (2005). The Impact of Eco-regions in Austria on Sustainable Rural Livelihoods. *International Journal of Agricultural Sustainability*, 3, 101 - 92. https://doi.org/10.1080/14735903.2005.9684747.

344. Schermer, M., Darnhofer, I., Daugstad, K., Gabillet, M., Lavorel, S., & Steinbacher, M. (2016). Institutional impacts on the resilience of mountain grasslands: an analysis based on three European case studies. *Land Use Policy*, *52*, 382-391.

345. Scheyvens, R., Banks, G., & Hughes, E. (2016). The Private Sector and the SDGs: The Need to Move Beyond 'Business as Usual'. *Sustainable Development*, 24, 371-382. https://doi.org/10.1002/SD.1623.

346. Schmitt, M. (2010). Agritourism - From Additional Income to Livelihood Strategy and Rural Development. *The Open Social Science Journal*, 3, 41-50. https://doi.org/10.2174/1874945301003010041.

347. Schneider, A. (2022). Land's Constraints and Possibilities–High-Altitude Farmers in the Eastern Alps. *Culture, Agriculture, Food and Environment*, *44*(1), 18-26.

348. Seidler, R., Dietrich, K., Schweizer, S., Bawa, K. S., Chopde, S., Zaman, F., ... & Khaling, S. (2018). Progress on integrating climate change adaptation and disaster risk reduction for sustainable development pathways in South Asia: Evidence from six research projects. *International journal of disaster risk reduction*, 31, 92-101. https://doi.org/10.1016/J.IJDRR.2018.04.023.

349. Sekulović, D., Drobnjak, S., & Vasiljević, S. (2013). Моделовање пописа становништва златиборског округа применом ГИС-а. *AGG+ Journal for Architecture, Civil Engineering, Geodesy and Related Scientific Fields*, *1*(1), 294-307.

350. Ševarlić, M., & Petrović, Z. (2011). Development Of Rural Tourism In The Municipality Of Gornji Milanovac-An Example For Villages In Serbia. *Economics of Agriculture*, *58*(3), 457-473.

351. Seyfi, S., Hall, C., & Rasoolimanesh, S. (2020). Exploring memorable cultural tourism experiences. *Journal of Heritage Tourism*, 15, 341 - 357. https://doi.org/10.1080/1743873X.2019.1639717.

352. Shafiei, M., & Leardini, P. (2018). The spatial functionality of rural spaces to urban needs. *The International Journal of Interdisciplinary Global Studies*, 13(2), 45. https://doi.org/10.18848/2324-755x/cgp/v13i02/45-60.

353. Sharpley, R. (2000). Tourism and Sustainable Development: Exploring the Theoretical Divide. *Journal of Sustainable Tourism*, 8, 1 - 19. https://doi.org/10.1080/09669580008667346.

354. Sharpley, R., & Roberts, L. (2004). Rural tourism — 10 years on. *International Journal of Tourism Research*, 6, 119-124. https://doi.org/10.1002/JTR.478.

355. Sidali, K. L., Spitaler, A., & Schamel, G. (2019). Agritourism: A hedonic approach of quality tourism indicators in South Tyrol. *Sustainability*, 11(13), 3747. https://doi.org/10.3390/SU11133747.

356. Silvia, M. (2008). SOME CONSIDERATIONS ON THE AGRITOURISM PRODUCT'S QUALITY. *The Young Economists Journal*, 1, 64-69.

357. Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: local food and the sustainable tourism experience. *Journal of Sustainable Tourism*, 17, 321 - 336. https://doi.org/10.1080/09669580802359293.

358. Sinha, A., Sengupta, T., & Alvarado, R. (2020). Interplay between technological innovation and environmental quality: Formulating the SDG policies for next 11 economies. Journal of Cleaner Production, 242, 118549. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118549.

359. Slack, T., & Jensen, L. (2020). The Changing Demography of Rural and Small-Town America. *Population Research and Policy Review*, 39, 775 - 783. https://doi.org/10.1007/s11113-020-09608-5.

360. Smith, K. (2017). Innovating for the global commons: multilateral collaboration in a polycentric world. *Oxford Review of Economic Policy*, 33, 49-65. https://doi.org/10.1093/OXREP/GRW039.

361. Smith, M., Pinke-Sziva, I., Berezvai, Z., & Buczkowska-Gołąbek, K. (2021). The changing nature of the cultural tourist: motivations, profiles and experiences of cultural tourists in Budapest. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 20, 1 - 19. https://doi.org/10.1080/14766825.2021.1898626.

362. Smith, V. (2005). Asian Outbound Tourism: Cross Cultural Models. *Tourism Recreation Research*, 30, 103 - 107. https://doi.org/10.1080/02508281.2005.11081238.

363. Smith, W. R. (1995). Product differentiation and market segmentation as alternative marketing strategies. *Marketing management*, *4*(3), 63.

364. Spalević, A. (2009). Могућности за развој руралног подручја у Републици Србији. *Зборник радова Географског института" Јован Цвијић" САНУ*, *59*(2), 133-147.

365. Stafford-Smith, M., Griggs, D., Gaffney, O., Ullah, F., Reyers, B., Kanie, N., Stigson, B., Shrivastava, P., Leach, M., & O'Connell, D. (2016). Integration: the key to implementing the Sustainable Development Goals. *Sustainability Science*, 12, 911 - 919. https://doi.org/10.1007/s11625-016-0383-3.

366. Stanimirovic, M., Vasov, M., Mancic, M., Rancev, B., & Medenica, M. (2023). Sustainable vernacular architecture: The renovation of a traditional house on Stara Planina Mountain in Serbia. *Buildings*, 13(4), 1093. https://doi.org/10.3390/buildings13041093.

367. Šťastná, M., Vaishar, A., Brychta, J., Tuzová, K., Zloch, J., & Stodolová, V. (2020). Cultural tourism as a driver of rural development. Case study: Southern Moravia. *Sustainability*, 12(21), 9064. https://doi.org/10.3390/su12219064.

368. Stotten, R. (2021). The role of farm diversification and peasant habitus for farm resilience in mountain areas: the case of the Ötztal valley, Austria. *International Journal of Social Economics*, 48(7), 947-964. https://doi.org/10.1108/IJSE-12-2019-0756.

369. Stotten, R., Maurer, M., Herrmann, H., & Schermer, M. (2019). Different forms of accommodation in agritourism: the role of decoupled farmer-based accommodation in the Ötztal Valley (Austria). *Sustainability*, 11(10), 2841. https://doi.org/10.3390/SU11102841

370. Streifeneder, T. (2016). Agriculture first: Assessing European policies and scientific typologies to define authentic agritourism and differentiate it from countryside tourism. *Tourism Management Perspectives*, 20, 251-264. https://doi.org/10.1016/J.TMP.2016.10.003.

371. Štreimikienė, D., Švagždienė, B., Jasinskas, E., & Simanavicius, A. (2020). Sustainable tourism development and competitiveness: The systematic literature review. *Sustainable Development*, 29(1), 259 - 271. https://doi.org/10.1002/sd.2133.

372. Stritih, A., Senf, C., Seidl, R., Grêt-Regamey, A., & Bebi, P. (2021). The impact of land-use legacies and recent management on natural disturbance susceptibility in mountain forests. *Forest Ecology and Management*, 484, 118950.. https://doi.org/10.1016/J.FORECO.2021.118950.

373. Sturaro, E., Cocca, G., Gallo, L., Mrad, M., & Ramanzin, M. (2009). Livestock systems and farming styles in Eastern Italian Alps: an on-farm survey. *Italian Journal of Animal Science*, 8, 541 - 554. https://doi.org/10.4081/ijas.2009.541.

374. Sturaro, E., Marchiori, E., Cocca, G., Penasa, M., Ramanzin, M., & Bittante, G. (2013). Dairy systems in mountainous areas: Farm animal biodiversity, milk production and destination, and land use. *Livestock Science*, 158, 157-168. https://doi.org/10.1016/J.LIVSCI.2013.09.011.

375. Suryani, D. A., Purwanto, P., Purnaweni, H., & Yuniningsih, T. (2023). Sustainability of Rural Ecotourism. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 448, p. 03048). EDP Sciences. https://doi.org/10.1051/e3sconf/202344803048.

376. Svobodová, H. (2008). Primerjava izbranih ukrepov skupne kmetijske politike med Češko republiko in Slovenijo. *Dela*, (30), 123-139.

377. Szabó, L., Balogh, A., Huszár, P., Tóth, A., & Bánhegyi, A. (2020). The possible development of the rural-agrotourism in Hungary. *Економіка і управління бізнесом*, 11(4), 103-113. https://doi.org/10.31548/bioeconomy2020.04.012.

378. Tadić, S., & Veljović, M. (2020). LOGISTICS OF RURAL TOURISM. *International Journal for Traffic & Transport Engineering*, 10(3), 323-350. https://doi.org/10.7708/ijtte.2020.10(3).06.

379. Tangeland, T., Aas, Ø., & Odden, A. (2013). The Socio-Demographic Influence on Participation in Outdoor Recreation Activities – Implications for the Norwegian Domestic Market for Nature-Based Tourism. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 13(3), 190 - 207. https://doi.org/10.1080/15022250.2013.819171.

380. Tanwar, S., & Bhardwaj, M. S. (2022). Challenges and Opportunities For Rural Entrepreneurship. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol*, *28*(03), 612-620.

381. Tasci, A. D., Fyall, A., & Woosnam, K. M. (2022). Sustainable tourism consumer: socio-demographic, psychographic and behavioral characteristics. *Tourism Review*, 77(2), 341-375. https://doi.org/10.1108/TR-09-2020-0435.

382. Tasić, J. (2018). Budući trendovi i pravci razvoja ruralnog turizma u Srbiji iu svetu. *Oditor*, *4*(3), 7-19.

383. Tasiopoulou, S., Chiodini, A., Vellere, F., & Visentin, S. (2007). Results of the monitoring program of pesticide residues in organic food of plant origin in Lombardy (Italy). *Journal of Environmental Science and Health, Part B*, 42(7), 835 - 841. https://doi.org/10.1080/03601230701555054.

384. Telbisz, T., Brankov, J., & Ćalić, J. (2020). Topographic and lithologic controls behind mountain depopulation in Zlatibor District (Western Serbia). *Journal of Mountain Science*, 17(2), 271-288. https://doi.org/10.1007/s11629-019-5861-5.

385. Telbisz, T., Ćalić, J., Kovačević-Majkić, J., Milanović, R., Brankov, J., & Micić, J. (2021). Karst geoheritage of Tara National Park (Serbia) and its geotouristic potential. *Geoheritage*, 13(4), 88. https://doi.org/10.1007/s12371-021-00612-5.

386. Teng, Y., Cox, A., & Chatziantoniou, I. (2021). Environmental degradation, economic growth and tourism development in Chinese regions. *Environmental Science and Pollution Research*, 28., 33781-33793.

387. Tepliuk, M., Sahaidak, M., Petrishyna, T., Fokina-Mezentsev, K., Fomenko, B., & Vasyliev, I. (2023). Managing of responsible consumption and sustainable production enterprises in the glocalization conditions. *Acta Innovations*, 48, 75-91. https://doi.org/10.32933/actainnovations.48.6.

388. Testolin, R., Attorre, F., Borchardt, P., Brand, R., Bruelheide, H., Chytrý, M., Sanctis, M., Doležal, J., Finckh, M., Haider, S., Hemp, A., Jandt, U., Kessler, M., Korolyuk, A., Lenoir, J., Makunina, N., Malanson, G., Montesinos-Tubée, D., Noroozi, J., Nowak, A., Peet, R., Peyre, G., Sabatini, F., Šibík, J., Sklenář, P., Sylvester, S., Vassilev, K., Virtanen, R., Willner, W., Wiser, S., Zibzeev, E., & Jiménez-Alfaro, B. (2021). Global patterns and drivers of alpine plant species richness. *Global Ecology and Biogeography, 30(6), 1218-1231*. https://doi.org/10.1111/GEB.13297.

389. Tetiana, K. (2023). Factors of pricing of agricultural products. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*. *147*(1), 88-105. https://doi.org/10.31617/1.2023(147)07.

390. Theobald, W. F. (2005). The meaning, scope, and measurement o-f travel and tourism. *Global tourism*, *3*, 23-48.

391. Theodoropoulou, H., Mitoula, R., Astara, O., & Kaldis, P. (2008). Applied Issues of Agritourism Cooperation and Sustainable Endogenous Development. *American Journal of Applied Sciences*, 5, 1588-1594. https://doi.org/10.3844/AJASSP.2008.1588.1594.

392. Thurlow, J., Dorosh, P., & Davis, B. (2019). Demographic change, agriculture, and rural poverty. *Sustainable food and agriculture*, 31-53. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-812134-4.00003-0.

393. Tighe, A. (1985). Cultural tourism in the USA. *Tourism Management*, 6, 234-251. https://doi.org/10.1016/0261-5177(85)90001-9.

394. Tkachenko, A. (2023). Сельская местность: понятие и подходы к типологии [Rural Areas: A Concept and Approaches to Typology]. *Lomonosov Geography Journal*. https://doi.org/10.55959/msu0579-9414.5.78.2.1.

395. Tornjanski, A. (2023). Transport management in tourism: The importance of transport infrastructure for the development of tourist destinations in Serbia on the example of the city of Kraljevo and Zlatibor district. *Turisticko poslovanje*, 19. https://doi.org/10.5937/turpos0-44048.

396. Torquati, B., Tempesta, T., Vecchiato, D., Venanzi, S., & Paffarini, C. (2017). The Value of Traditional Rural LandsCAPe and Nature Protected Areas in Tourism Demand: A Study on Agritourists' Preferences. LandsCAPe Online, 53, 1-18. https://doi.org/10.3097/LO.201753.

397. Torres-Bagur, M., Ribas, A., & Vila-Subirós, J. (2020). Understanding the key factors that influence efficient water-saving practices among tourists: A Mediterranean case study. *Water*, 12(8), 2083. https://doi.org/10.3390/w12082083.

398. Tosun, C. (2001). Challenges of sustainable tourism development in the developing world: the case of Turkey. *Tourism Management*, 22, 289-303. https://doi.org/10.1016/S0261-5177(00)00060-1.

399. Tovmasyan, G., Avetisyan, S., Tatosyan, K., Mirijanyan, L., Galustyan, I., & Rushanyan, A. (2020). Analyzing the Demand of Agritourism for International Tourist in Armenia. *Molecular Microbiology*, 90-101. https://doi.org/10.21272/MMI.2020.4-07.

400. Trajkova, F., Arsov, S., & Gudeva, L. K. (2021). The role and importance of agrobiodiversity for agriculture. *Journal of Agriculture and Plant Sciences*, 19(2), 47-64. https://doi.org/10.46763/japs21192047t.

401. Tregear, A., & Cooper, S. (2016). Embeddedness, social *CAP*ital and learning in rural areas: The case of producer cooperatives. *Journal of Rural Studies*, 44, 101-110. https://doi.org/10.1016/J.JRURSTUD.2016.01.011.

402. Tsetskhladze, M., & Sulaberidze, S. (2023). The role of locally produced bio products in the development of agritourism. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 408, p. 01008). EDP Sciences. https://doi.org/10.1051/e3sconf/202340801008.

403. Utami, A. A., & Shomedran, S. (2023). THE IMPACT OF TANJUNG SAKTI AGRITOURISM ON ENVIRONMENTAL PRESERVATION IN SINDANG PANJANG VILLAGE, LAHAT REGENCY. *Empowerment: Jurnal Ilmiah Program*

Studi Pendidikan Luar Sekolah, 12(1), 46-54. https://doi.org/10.22460/empowerment.v12i1.3442.

404. Vaculovschi, D. (2023). Labor migration and the phenomenon of transnational families from the Republic of Moldova. *Eastern European Journal for Regional Studies (EEJRS)*, *9*(1), 153-162.

405. Vaishar, A., Vavrouchová, H., Lešková, A., & Peřinková, V. (2021). Depopulation and extinction of villages in Moravia and the Czech Part of Silesia since World War II. *Land*, *10*(4), 333.

406. Vargas, V. R., Lawthom, R., Prowse, A., Randles, S., & Tzoulas, K. (2019). Implications of vertical policy integration for sustainable development implementation in higher education institutions. *Journal of Cleaner Production*, 235, 733-740. https://doi.org/10.1016/J.JCLEPRO.2019.07.022.

407. Vázquez-Burguete, J. L., Lanero-Carrizo, A., Sahelices-Pinto, C., Vázquez-García, J. L., & Vázquez-García, J. M. (2023). Responsible production and consumption as a requirement for sustainable development. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 176, p. 02001). EDP Sciences. https://doi.org/10.1051/shsconf/202317602001.

408. Vujko, A., Gajić, T., Dragosavac, M., Maksimović, B., & Mrkša, M. (2017). LEVEL OF INTEGRATION AMONG AGRITOURISM ACCOMMODATION SECTOR AND TRAVEL AGENCIES. *Ekonomika Poljoprivrede (1979)*, 64, 659-670. https://doi.org/10.5937/EKOPOLJ1702659V.

409. Vujko, A., Zečević, S.O., Zečević, L., Nedeljković, D., Zečević, M. (2021). Rural residents' perceptions on economic impacts of cultural and promotional aspects of tourism. *Economic of Agriculture*, 68(1), 155-173.

410. Vukčević, J. (2021). Grnčarski zanat na teritoriji opštine Trstenik. *Etno-kulturološki zbornik XXIV.* 155-172

411. Vuković, D. (2020). Residential tourism as a nucleus of massive tourism: Zlatibor. *Zbornik radova-Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu*, (68), 117-130. https://doi.org/10.5937/ZRGFUB2068117V.

412. Vuković, S., & Antić, A. (2019). Speleological approach for geotourism development in Zlatibor county (West Serbia). *Turizam*, 23(1), 53-68. https://doi.org/10.5937/TURIZAM23-21325.

413. Wahyuningsih, W. (2018). Millenium develompent goals (Mdgs) Dan sustainable development goals (Sdgs) dalam kesejahteraan sosial. *BISMA: Jurnal Bisnis dan Manajemen*, *11*(3), 390-399.

414. Walas, B., & Nemethy, S. (2017). Attempt to assess tourist products in rural areas based on the Kano method as basis of customer experience. *Ecocycles*, 3(2), 24-31. https://doi.org/10.19040/ECOCYCLES.V3I2.88.

415. Walenia, A. (2022). Sources of Financing Sustainable Agriculture and Rural Areas in the EU in the Financial Perspective of 2021-2027. *VUZF Review*, (1), 80. https://doi.org/10.38188/2534-9228.22.1.08.

416. Wang, G., Huang, L., Xu, C., He, K., Shen, K., & Liang, P. (2022). Analysis of the mediating role of place attachment in the link between tourists' authentic experiences

of, involvement in, and loyalty to rural tourism. *Sustainability*, 14(19), 12795. https://doi.org/10.3390/su141912795.

417. Wanner, A., Pröbstl-Haider, U., & Feilhammer, M. (2021). The future of Alpine pastures – Agricultural or tourism development? Experiences from the German Alps. *Journal of outdoor recreation and tourism*, 35, 100405. https://doi.org/10.1016/J.JORT.2021.100405.

418. Warde, P. (2011). THE INVENTION OF SUSTAINABILITY. *Modern Intellectual History*, 8(1), 153 - 170. https://doi.org/10.1017/S1479244311000096.

419. Wartecka-Ważyńska, A. (2018). Educational aspects of agritourism business in Poland. *Culture - Society - Education*, 14(2), 245 - 258. https://doi.org/10.14746/kse.2018.14.17.

420. Wearing, S., McDonald, M., Taylor, G., & Ronen, T. (2019). Neoliberalism and global tourism. In *Handbook of globalisation and tourism* (pp. 27-43). Edward Elgar Publishing.

421. Williams, P., & Ponsford, I. (2009). Confronting tourism's environmental paradox: Transitioning for sustainable tourism. *Futures*, 41(6), 396-404. https://doi.org/10.1016/J.FUTURES.2008.11.019.

422. Wily, L. (2014). The Law and Land Grabbing: Friend or Foe?. *Law and Development Review*, 7(2), 207 - 242. https://doi.org/10.1515/ldr-2014-0005.

423. Wojciechowska-Solis, J. (2023). ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS: EDUCATIONAL HOMESTEADS AND AGRITOURISM FARMS. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 25(3), 317-330. https://doi.org/10.5604/01.3001.0053.8071.

424. Wu, C. K., Wang, C. N., Le, T. K. T., & Nhieu, N. L. (2022). Sustainable agritourism location investigation in Vietnam by a spherical fuzzy extension of integrated decision-making approach. *Sustainability*, 14(17), 10555. https://doi.org/10.3390/su141710555.

425. Xu, H., Li, Y., Tan, Y., & Deng, N. (2021). A scientometric review of urban disaster resilience research. *International journal of environmental research and public health*, 18(7), 3677. https://doi.org/10.3390/ijerph18073677.

426. Yozukmaz, N., Bertan, S., & Alkaya, S. (2020). Festivals' social impacts and emotional solidarity. *International Journal of Event and Festival Management*, 11(2), 239-253. https://doi.org/10.1108/ijefm-11-2019-0054.

427. Yuan, G. (2015). Rural electrification goes local: recent innovations in renewable generation, energy efficiency, and grid modernization. *IEEE Electrification Magazine*, 3(1), 16-24. https://doi.org/10.1109/MELE.2014.2380193.

428. Yusuf, E. S., & Wulandari, S. (2023). Agritourism Development: Designing an Effective Model for Sustainable Growth. In *BIO Web of Conferences* (Vol. 69, p. 04023). EDP Sciences.

429. Zahir, M., Miles, A., Hand, L., & Ward, E. (2022). Designing equitable speech-language pathology services in the Maldives to achieve Sustainable Development Goals 10 and 4. *International Journal of Speech-Language Pathology*, 25(1), 52 - 57. https://doi.org/10.1080/17549507.2022.2150308.

430. Zalar, J. (2020). THE IMPACT OF THE EDUCATION OF ELDERLY ADULTS ON THE DEVELOPMENT OF TOURIST FARMS IN GORENJSKA REGION. *Hotellink*. (1). 46-57

431. Zawadka, J. (2019). AGRITOURISM AS A WAY OF SPENDING FREE TIME OF URBAN FAMILIES WITH CHILDREN. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 2019(3). https://doi.org/10.5604/01.3001.0013.3453.

432. Zhan, J., & Santos-Paulino, A. (2021). Investing in the Sustainable Development Goals: Mobilization, channeling, and impact. *Journal of International Business Policy*, 4(1), 166 - 183. https://doi.org/10.1057/s42214-020-00093-3.

433. Zheng, S., Chen, X., Wang, L., Tang, M., Tang, X., & Yen, T. (2022). Better Ways for the Integration of Educational Tourism and Rural Revitalization at Guilin Village, China. *Asian Journal of Education and Social Studies*. https://doi.org/10.9734/ajess/2022/v27i330657.

434. Zinchuk, T., & Kutsmus, N. (2023). EU COMMON AGRICULTURAL POLICY FOR 2023–2027: AMBITIONS AND RELEVANCE TO THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS. *Economy of Ukraine*. *66*(11 (744)), 76-96. https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.11.076.

435. Ziolo, M., Bak, I., & Cheba, K. (2021). The role of sustainable finance in achieving sustainable development goals: Does it work?. *Technological and Economic Development of Economy*, 27(1), 45-70. https://doi.org/10.3846/tede.2020.13863.

436. Živković, M. (2015). Serbian Landscapes of Dreamtime and Healing: Clear Streams, Stones of Prophesy, St Sava's Ribs, and the Wooden City of Oz. In *Locating Health* (pp. 169-186). Routledge.

437. Zolfani, S. H., Sedaghat, M., Maknoon, R., & Zavadskas, E. K. (2015). Sustainable tourism: a comprehensive literature review on frameworks and applications. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, *28*(1), 1-30.

438. Zolotarev, S., Kusakina, O., Ryazantsev, I., Yushchenko, I., & Ivashova, V. (2023). Transport accessibility assessment of rural tourism facilities. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 376, p. 04005). EDP Sciences. https://doi.org/10.1051/e3sconf/202337604005.

439. Zou, G. (2023). An Initial Discussion on River Tourism Teaching. *Journal of Advances in Education and Philosophy*. https://doi.org/10.36348/jaep.2023.v07i05.004.

440. Zulgani, Z., Junaidi, J., Hastuti, D., Rustiadi, E., Pravitasari, A., & Asfahani, F. (2023). Understanding the Emergence of Rural Agrotourism: A Study of Influential Factors in Jambi Province, Indonesia. *Economies*. 11(7), 180. https://doi.org/10.3390/economies11070180.

441. Блешић, И., Павловић, Т. Љ., & Калењук, Б. (2009). Римена модификованог SERVQUAL модела у оцени квалитета хотелских услуга на примеру бање Горња Трепча. *Зборник радова Департмана за географију, туризам и хотелијерство*, 38, 265-282.

442. Весић, М., Боловић, Ј., Тодоровић, Н., & Павловић, С. (2021). Uticaj pandemije COVID-19 na održivi razvoj ruralnog turizma u turističkoj regiji Zapadna Srbija. *Ecologica*, *28*(103), 451-458.

443. Вукин, М., Амиџић, Л., Миловановић, Ј., & Исаиловић, Г. (2017). ПРИРОДНИ ПОТЕНЦИЈАЛИ ВЕГЕТАЦИЈЕ ПАРКА ПРИРОДЕ 'ШАРГАН-МОКРА ГОРА'У СКЛОПУ САНИТАРНО-ХИГИЈЕНСКИХ И ЗДРАВСТВЕНИХ ФУНКЦИЈА ШУМА. *Шумарство/Forestry/Sylviculture/Forstwesen*, *69*(1), 137-158.

444. Дуга, В. О. (2021). Історія зародження та розвитку сільського туризму. *Економічний простір*, (165), 64-69.

445. Ђорђевић, Д. Ж., Шушић, В., & Јањић, И. (2019). Perspectives of development of rural tourism of the Republic of Serbia. *Economic Themes*, *57*(2), 219-232.

446. Tleuberdinova, A., Kulik, X., & Kiss, F. (2023). Eco-tourism and socio-economic development of rural areas. *Problems of AgriMarket, (3), 52-59*. https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.05.

447. Шкорић, Д., Митровић, М. М., Булат, П., & Вуксановић, М. (2020). Етно-села и сеоске амбијенталне целине у Републици Србији и Републици Српској; Водоснабдевање становника брдско планинских предела:[представљање књига на Трибини Библиотеке САНУ, Београд, 19. фебруар 2019. године]. *Трибина Библиотеке САНУ*, *8*(8), 29-44.

Књиге и уџбеници

1. Afrasibi, Abdolrasoul. "Factors affecting tourism industry in Boushehr province." *Journal of Tourism Hospitality Research* 5.4 (2018): 5-21.
2. Anesa, N. (2021). Heritagisation and commodification of sacred places: preliminary findings from Assisi, Italy. *Collection of papers PhD students in science*, *4*, 86-94.
3. Arlt, W. G. (2024). Beyond sustainability: The meaningful tourism paradigm. In *Routledge Handbook of Trends and Issues in Tourism Sustainability, Planning and Development, Management, and Technology* (pp. 5-18). Routledge.
4. Arru, B., Furesi, R., Madau, F. A., & Pulina, P. (2021). Agritourism, farm income differentiation, and rural development: The case of the region of montiferru (Italy). In *New Metropolitan Perspectives: Knowledge Dynamics and Innovation-driven Policies Towards Urban and Regional Transition*, 2 80-90. Springer International Publishing.
5. Balsiger, J. (2007). Regionalism reconsidered: The Alpine Convention as a model of earth system governance. In *Amsterdam Conference on the Human Dimensions of Global Environmental Change* (pp. 24-26).
6. Bragagnolo, C., Rizzi, C., & Staniscia, S. (2014). A Multi-scale Approach to Support Integrated Landscape Management in Rural Mountainside Areas (RMAs) of Alps. *Landscape Planning and Rural Development: Key Issues and Options Towards Integration*, 61-88.
7. Bunyakova, Y., & Arestov, S. (2022). DIRECTIONS OF IMPLEMENTATION OF ACHIEVING SUSTAINABLE TOURIST ACTIVITIES. *Market Infrastructure*. https://doi.org/10.32782/infrastruct69-27. CABI Publishing
8. Čerović, S., Brdar, I., & Knežević, M. (2022). *Turizam - teorija i principi*. Univerzitet Singidunum, Beograd. ISBN 978-86-7912-778-5.

9. Dolnicar, S., Grün, B., & Leisch, F. (2020). Market Segmentation Analysis. *Management for Professionals*. Springer https://doi.org/10.1007/978-981-10-8818-6_2.
10. Donaldson, J., & Momsen, J. (2011). Farm-stay tourism in California: the influence of type of farming. In *Tourism and Agriculture,* 163-172. Routledge.
11. Dulčić, A., (2001), *Upravljanje razvojem turizma*, Mate, Zagreb.
12. Dwarapureddi, B., Dash, S., Garika, N., Raj, A., & Vara, S. (2021). Sustainable Society With Responsible Consumption and Production. *Handbook of Research on Novel Practices and Current Successes in Achieving the Sustainable Development Goals*. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-8426-2.ch017.
13. Fridrok, R. (1987). *Zlatiborska brvnara i muzej narodnog graditeljstva "Staro selo" u Sirogojnu*. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd. Str. 67
14. Job, H., Mayer, M., & Haßlacher, P. (2022). *Analysing, assessing and safeguarding Alpine open spaces through spatial planning* (Vol. 18). BoD–Books on Demand.
15. Jorge, F., Teixeira, M. S., & Gonçalves, R. (2020, April). The influence of digital marketing tools perceived usefulness in a rural region destination image. In *World Conference on Information Systems and Technologies* (pp. 557-569). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-45697-9_54.
16. Jovanović, V. (2020). *Turizam i prostor*. Univerzitet Singidunum, Beograd.
17. Kotler, P., Bowen, J. T., Makens, J. C., & Baloglu, S. (2017). *Marketing for hospitality and tourism*. Pearson.
18. Krutikov, V. K. (2011). Razvitie sel'skikh territorij: innovatsii, diversifikatsiya [*Development of rural areas: innovation, diversification*]. *Kaluga, CJSC" Printing house Leader*.
19. Lane, B. (1992). A review for the Organization for Economic Cooperation Development. *Rural Tourism Unit, Department for Continuing Education, University of Bristol, Bristol*.
20. Lane, B. (2018). *Rural Tourism*. Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315111865.
21. Levin, M., & Kalal, T. (2005). The Product Life Cycle. In: *Improving Product Reliability*, 33-46. https://doi.org/10.1002/0470014024.CH5.
22. Misailović, I. (2015). *Kremna*. Narodna biblioteka Užice, str. 1070
23. Mowforth, M., & Munt, I. (2015). *Tourism and sustainability: Development, globalisation and new tourism in the third world*. Routledge.
24. Nonić, D. (2010). ORGANIZACIJA I POSLOVANJE U ŠUMARSTVU. Šumarski fakultet, Univerzitet u Beogradu
25. Paulsch, A., Dziedzioch, C., & Plän, T. (2003). Applying the Ecosystem Approach in high-mountain ecosystems in Germany: experiences with the Alpine Convention.
26. Perpiña Castillo, C., Kavalov, B., Barranco, R. R., Diogo, V., Jacobs-Crisioni, C., e Silva, F. B., Baranzelli, C. & Lavalle, C. (2018). *Territorial Fact and Trends in the EU Rural Areas within 2015-2030* (No. JRC114016). Joint Research Centre (Seville site). Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018, ISBN 978-92-79-98121-0, doi:10.2760/525571.
27. Radosavljević, N. (2017) Seča Reka-primer održivog razvoja sela (pravilo ili izuzetak), Selo Balkana, kontinuiteti i promene kroz istoriju, Istorijski institut Beograd, *Muzej na otvorenom "Staro selo" Sirogojno*, str. 387-409.

28. Sedmak, G., Smolčić Jurdana, D., Kociper, T., Planinc, T., Milohnić, I., Gomezelj Omerzel, D., & Peštek, A. (2015). *Spodbujanje ruralnega turizma*. Založba Univerze na Primorskem, Fakultet za menedžment u turizmu i ugostiteljstvu, Sveučilište.
29. Sharpley, R., & Sharpley, J. (1997). *Rural tourism: An introduction*. London: International Thomson Business Press.
30. Spasić, V., & Pavlović, D. (2018). *Poslovanje turističkih agencija i organizatora putovanja*. Univerzitet Singidunum, Beograd. ISBN 978-86-7912-687-0.
31. Staudinger, F. (2005). Landwirtschaft und Gewerbe. Landwirtschaftskammer Oberösterreich. Skriptum.
32. Streifeneder, T. (2010). *Die Agrarstrukturen in den Alpen und ihre Entwicklung unter Berücksichtigung ihrer Bestimmungsgründe: Eine alpenweite Untersuchung anhand von Gemeindedaten* (Vol. 22). Herbert Utz Verlag.
33. Streifeneder, T., & Dax, T. (2020). Agritourism in Europe: Enabling factors and current developments of sustainable on-farm tourism in rural areas. In *Global opportunities and challenges for rural and mountain tourism* (pp. 40-58). IGI Global. https://doi.org/10.4018/978-1-7998-1302-6.ch003.
34. Sznajder, M., Przezborska, L. & Scrimgeour, F. (2009). *Agritourism*, Wallingford:
35. Обрадовић-Бурсаћ, Л., Станковић-Васовић, В. (2004): *Бања Горња Трепча, Природно лечилиште „Горња Трепча“,* Горња Трепча
36. Попеску, Ј. (2016). *Менаџмент туристичке дестинације*. Београд: Универзитет Сингидунум.
37. Ратковић, К. (2012). Јавно-приватно партнерство у туризму Златиборског региона. *Универзитет у Новом Саду*.

Зборници радова са научних конференција, дипломски, мастер и докторски радови

1. Bobera, D., Bakić, P., Gavrilović-Bukvić, I., Milutinović, G., Tadić, I., Spasojević, D., & Leković, M. (2024). Specifičnosti projektovanja mostova na Moravskom koridoru: Specific aspects of design of bridges at Morava corridor. In *Proceedings of the Savremena građevinska praksa*. 128-145
2. Boy, G. (2005). Knowledge management for product maturity. *Proceedings of the 3rd international conference on Knowledge capture*, 43-50. https://doi.org/10.1145/1088622.1088631.
3. Ćertić, I. (2007). Mogućnosti za razvoj seoskog turizma u Zlakusi. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 58
4. Čihorić, D. (2011). Vina u turističkoj ponudi Švajcarske. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 111
5. Đević, I. (2018). Najnovije promene u turizmu u banji Gornja Trepča. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 61

6. Deže, J., Sudarić, T., & Zmaić, K. (2022). Agritourism products differentiation-entrepreneurial opportunities based on comparative advantages. In *5. međunarodni kongres o ruralnom turizmu: Ruralni turizam: kvaliteta, održivost, uključivost* (pp. 458-466).
7. Đukić, J. (2010). Turizam Tirola. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 68
8. Evgrafova, L. V., Ismailova, A. Z., & Kalinichev, V. L. (2020). Agrotourism as a factor of sustainable rural development. In *IOP conference series: earth and environmental science* (Vol. 421, No. 2, p. 022058). IOP Publishing.
9. Fornasari, C., & Rapisarda, A. (2021). Historical Cartography and Sustainable Tourism Development. Reconnecting Trento and the Fersina Stream through the Retrieval of Environmental and Cultural Heritage. *Proceedings of the ICA*. https://doi.org/10.5194/ica-proc-4-32-2021.
10. Jovanovic, F., & Braunović, S. (2022). THE FUTURE OF ECOTOURISM: THE CASE OF THE TARA NATIONAL PARK (WESTERN SERBIA). *The Seventh International Scientific Conference - THE FUTURE OF TOURISM*. https://doi.org/10.52370/tisc22251fj.
11. Mandić, M. (2008). *Turistička valorizacija Kremne*. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 83
12. Markstein, K. (2009). *Sind die raumplanerischen Rahmenbedingungen für den Agrotourismus in der Schweiz zu restriktiv?: Ein Vergleich zum benachbarten Alpenraum* (Doctoral dissertation, Verlag nicht ermittelbar).
13. Matović, M. (2020). Geografske karakteristike sela opštine Prijepolje na planinama Zlatar i Jadovnik. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 83
14. Matović, M. (2020). Geografske karakteristike sela opštine Prijepolje na planinama Zlatar i Jadovnik. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 83
15. Michalík, B., & Čukan, J. (2015). Destinations in Slovakia with emphasis on actual trends in tourism. *In 2nd International Conference: Higher Education in Function of Development of Tourism in Serbia and Western Balkans*. 63-72
16. Milićević, R. (2017). Resursne atrakcije kao multiplikativni faktor razvoja zdravstvenog turizma Srbije. Doktorska disertacija. *Универзитет у Крагујевцу*.
17. Milošević, S. (2006). Seoski turizam u selu Koštunići. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 55
18. Nešković, S. (2014). Current aspects of the tourism situation in the Western Balkan countries. *In 1st International Conference: Higher Education in Function of Development of Tourism in Serbia and Western Balkans*, 25-32
19. Ostojić, M. (2010). Village tourism–brend of Ivanjica. In *3rd Internatioanl Conference „Science and Higher Education in Function of Sustainable Development "SED* (pp. 7-8).
20. Panić, A., & Koščak, M. (2022). The significance and potential of incorporating local food into the process of developing a sustainable rural tourism destination. *Proceedings of 2*.

medunarodna znanstveno-strucna konferencija za razvoj ruralnog turizma "Održivi i odgovorni razvoj ruralnog podrucja", Sisak, Hrvatska, 30, 133-144

21. Panić, A., & Popesku, J. (2021). Perspectives on Rural Wellbeing Tourism in the Region of Western Serbia: Tourists' Motivations and Expectations. *Proceedings of SITCON 2021*, 95-105. https://doi.org/10.15308/Sitcon-2021-95-105
22. Panić, A., & Popesku, J. (2021). Uticaj unutrašnjih migracija na razvoj ruralnog turizma u regiji Zapadne Srbije [The impact of internal migration on the development of rural tourism in the region of the Western Serbia]. In *XXVI Naučni skup Regionalni razvoj i demografski tokovi zemalja Jugoistočne Evrope [XXVI Scientific conference on Regional development and demographic trends of countries of South-East Europe]* (pp. 191-200).
23. Papić, S., Nikitović, Z., & Čeganjac, Z. (2014). Natural and anthropogenic contents with development strategy of tourism offer of Zlatar Mountain. In *1st International Conference Higher Education in Function of Development of Tourism in Serbia and Western Balkans*, 47-56
24. PeakVisor. (n.d.). *Tara National Park*. Retrieved July 27, 2024, from https://peakvisor.com/park/tara-national-park.html
25. Pešić, M. (2020). Perspektive razvoja zdravstvenog turizma u Ivanjici. In *Jahorina Business Forum 2020*, 413-420
26. Plavšić, J. (2022). Mogućnost za razvoj sportsko-rekreativnog turizma na planini Zlatar. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 86
27. Rupnik, B. (2019). *Ekoturizem na Japonskem in v Južni Koreji* (Doctoral dissertation, B. Rupnik).
28. Šećerov, V., Filipović, D., & Protić, B. (2018). SPATIAL PLANNING AS AN INSTRUMENT FOR TOURISM DEVELOPMENT IN PROTECTED NATURAL AREAS-EXAMPLE OF SPECIAL NATURE RESERVE UVAC, SERBIA. *Conference Proceedings of the Recent Advances in Information Technology, Tourism, Economics, Management and Agriculture*, 154-160. https://doi.org/10.31410/itema.2018.154.
29. Sidali, K. L. (2009). *Farm tourism: a cross-country empirical study in Germany and Italy*. Ph.D. Thesis. Georg-August University
30. Šiljković, Ž., Mamut, M., & Putica, J. (2017). The food culture in development of rural tourism in herzegovina. *Conference Proceedings of the ITHMC*, 65.
31. Stanković, N. (2006). Turizam Bleda i Bohinja. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 90
32. Stefanović, N., Petrić, J., & Danilović Hristić, N. (2020). Sistemski pristup izradi planske i projektne dokumentacije za koridore auto-puteva kao instrument realizacije Nacionalnog investicionog plana. *Zbornik radova/Osmi naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja*, 23-31.
33. Šumska, V. (2023). LATVIA'S POSSIBILITIES IN THE IMPLEMENTATION OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY AFTER 2023. *INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE. Proceedings of the International Student and Teacher Scientific and Practical Conference*. https://doi.org/10.17770/iss2022.7034.

34. Svojić, D. (2015). Analiza poslovanja etno eko sela Vraneša. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad, diplomski rad, str. 100
35. Tanina, A., Konyshev, E., & Tsahaeva, K. (2020). Agritourism Development Model In Digital Economy. *Proceedings of the 2nd International Scientific Conference on Innovations in Digital Economy*. https://doi.org/10.1145/3444465.3444518.
36. Yi, Q. (2015, October). Research on Development of Traditional Arts and Crafts Based on Tourism Perspective. In *2015 International Conference on Economics, Social Science, Arts, Education and Management Engineering* (pp. 131-134). Atlantis Press. https://doi.org/10.2991/essaeme-15.2015.29.
37. Петровић, М. Д. (2014). *Квалитет агротуризма Војводине и његов утицај на ставове локалног становништва* (докторска дисертација). Универзитет у Новом Саду, Нови Сад.
38. Стојимировић, С. (2006). Полимље, регионално-географска проучавања. Београд: Географски факултет, докторска дисертација

Електронски извори

1. 105orless. (n.d.). *Zermatt: The only town on Earth where fumes do not exist*. Retrieved from http://105orless.com/en/zermatt-the-only-town-on-earth-where-fumes-do-not-exist/?ckattempt=1
2. Abdin, M. (2017). Place Private Sector in Driving Seat to Achieve SDGs. *Social Science Research Network*. Retrieved July 1, 2024 from https://www.researchgate.net/profile/Md-Joynal-Abdin/publication/320707848_Place_Private_Sector_in_Driving_Seat_to_Achieve_SDGs/links/59f6a269458515547c231568/Place-Private-Sector-in-Driving-Seat-to-Achieve-SDGs.pdf
3. Agriturismo.it. (2023). *Aprire un agriturismo in Lombardia*. Retrieved July 2, 2024 from https://www.agriturismo.it/it/extra/aprire-un-agriturismo-in-lombardia-505.
4. Allied Market Research. (2023). Agritourism Market by Activity, Sales Channel, and Region: Global Opportunity Analysis and Industry Forecast, 2023–2032. Retrieved from https://www.alliedmarketresearch.com/agritourism-market-A12556
5. Association of Tourist Farms of Slovenia. (2024). *Farms*. Retrieved July 28, 2024, from https://www.farmtourism.si/farms?filter[attribute][20]=(275)
6. Bayerisches Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten. (2006). *Bayerisches Gesetz zur nachhaltigen Entwicklung der Agrarwirtschaft und des ländlichen Raumes (Bayerisches Agrarwirtschaftsgesetz – BayAgrarWiG)* Баварски закон о одрживом развоју пољопривреде и руралних подручја (Баварски закон о пољопривредној економији – BayAgrarWiG)]. Retrieved July 5 from https://www.gesetze-bayern.de/Content/Document/BayAgrarWiG/true
7. Bayern Tourismus Marketing GmbH. (2024). *Tourismus in Bayern*. Retrieved June 23, 2024, from https://tourismus.bayern/

8. Bio Austria. (2012). *Guidelines for Organic Farming* (English version). Retrieved June 5 from https://www.bio-austria.at/app/uploads/RiLiEnglish20121.pdf
9. Deutscher Bundestag, Wissenschaftliche Dienste. (2018). *Regelungen im Agrotourismus (WD 5 - 3000 - 028/18) [Propisi o agroturizmu]*. Retrieved July 5, 2024 from https://www.bundestag.de/resource/blob/550280/5b32895e19b2a7fdb7af55606f13719d/WD-5-028-18-pdf.pdf
10. Egger, K. (2020). Instagram‘s Impact on Destination Choice in Tourism: A critical perspective. Bachelor Thesis, Alpen-Adria-Universität Klagenfurt
11. Eko selo Koštunići. (n.d.). *Eko selo Koštunići*. Retrieved July 28, 2024, from https://ekoselo-kostunici.rs/
12. European Commission. (2018). *Key policy objectives of the CAP 2023-27*. Retrieved June 2, 2024, from https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/cap-overview/cap-2023-27/key-policy-objectives-cap-2023-27_en
13. European Commission. (2024). *Organic farming*. Retrieved July 28, 2024, from https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming_en
14. European Commission. (n.d.A). *Common Agricultural Policy*. Retrieved June 2, 2024, from https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en
15. European Commission. (n.d.B). CAP funds. Retrieved June 2, 2024, from https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy/financing-cap/cap-funds_en
16. Explore Serbia. (n.d.). *8 best destinations in Western Serbia for an active holiday*. Retrieved July 27, 2024, from https://explore-serbia.rs/en/8-best-western-serbia-active-holiday/
17. Federal Ministry of Food and Agriculture (BMEL). (2022). *Organic Farming in Germany*. Retrieved July 21, 2024 from https://www.bmel.de/SharedDocs/Downloads/EN/Publications/Organic-Farming-in-Germany.pdf?__blob=publicationFile&v=4
18. IMARC Group. (2023). Global Agritourism Market: Industry Trends, Share, Size, Growth, Opportunity and Forecast 2023-2032. Retrieved on June 12, 2024 from https://www.imarcgroup.com/agritourism-market
19. International Spa Association (1991). *Definition of a spa*. Retreived on July 26, 2024 from http://www.experienceispa.com/about-ispa/global-best-practices
20. Jeločnik, M., Subić, J., & Kovačević, V. (2020). Agriculture practice as support for agro-tourism development at the family farms. In Innovative aspects of the development service and tourism (pp. 49-59). Stavropol: Stavropol State Agrarian University. Retrieved July 1, 2024 from http://repository.iep.bg.ac.rs/405/1/35.%20Jelo%C4%8Dnik%2C%20Subi%C4%87%2C%20Kova%C4%8Devi%C4%87.pdf
21. Land Tirol. (2024). *Privatzimmervermietungsgesetz* [Private Room Rental Act]. Retrieved June 23 from https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=10000017
22. Ministarstvo turizma i omladine Republike Srbije. (2024). Bespovratna sredstva za 82 projekta u cilju razvoja ruralnog turizma. Retrieved July 28, 2024, from

https://mto.gov.rs/vest/5472/bespovratna-sredstva-za-82-projekta-u-cilju-razvoja-ruralnog-turizma.php

23. Organisation for Economic Co-operation and Development. (n.d.). *OECD geographical definitions*. Retrieved June 17, 2023 from https://www.oecd.org/en/data/datasets/oecd-geographical-definitions.html
24. *Privatzimmervermietungsgesetz* [Private Room Rental Act]. (1959). Retrieved June 23, 2024, from http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=LrT&Gesetzesnummer=10000017.
25. Regione Lombardia. (2021). *Guida Agriturismi - introduzione*. Retrieved July 28, 2024, from https://www.regione.lombardia.it/wps/wcm/connect/3c7add22-3392-4f23-adba-12274bdd1bac/Guida+Agriturismi+-+introduzione.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-3c7add22-3392-4f23-adba-12274bdd1bac-otbZ1Lu
26. Regione Lombardia. (2023b). Titolo X: *Multifunzionalità dell'azienda agricola e diversificazione in agricoltura*. Retrieved July 2, 2024, from https://www.regione.lombardia.it/wps/wcm/connect/0e4a51ca-2fa5-411a-997d-acaef6a829c5/Legge+Regionale+31_2008+Titolo+X-+aggiornata+al+14.11.2023.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-0e4a51ca-2fa5-411a-997d-acaef6a829c5-oZxEeBA.
27. Regione Lombardia. (2024). *FAQ domande alla direzione in tema di agriturismo*. Retrieved July 2, 2024 from https://www.regione.lombardia.it/wps/wcm/connect/4e88cb8a-2b08-4a20-b0e3-4ee6bf814e78/FAQ+domande+alla+direzione+in+tema+di+agriturismo.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-4e88cb8a-2b08-4a20-b0e3-4ee6bf814e78-oaN2F-m.
28. Republički zavod za statistiku. (2024). Turistički promet - Decembar 2023. Retrieved July 27, 2024, from https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Pdf/G20241005.pdf.
29. Slabe, A. (2000). Organic farming in Slovenia. *Institute for Sustainable Development*, 2, 2000, Retrieved November 14, 2023, from https://www.organic-africa.net/fileadmin/documents/country_information/ARCHIVE/slovenia-2000-organic-europe.pdf
30. Slovenian Tourist Board. (2024). Green Scheme of Slovenian Tourism. Retrieved August 1, 2024, from https://www.slovenia.info/en/business/green-scheme-of-slovenian-tourism
31. Straits Research. (2023). Agritourism Market Analysis, Trends, Forecast to 2030. Retrieved April 15, 20204 from https://straitsresearch.com/report/agritourism-market
32. *Tiroler Bauordnung 2001*. (2001). Retrieved June 23, 2024 from http://www.tirol.gv.at/fileadmin/www.tirol.gv.at/raumordnung/downloads/flaewi.pdf.
33. UNWTO, Tourism & Leisure Advisory Services. (2011). *Мастер план одрживог развоја руралног туризма у Србији*. Future Hospitality Leaders. Преузето 18. мај, 2023 са https://futurehospitalityleaders.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/11/master-plan-odrzivog-razvoja-ruralnog-turizma-u-srbiji.pdf

34. VisitSlovenia.com. (2023). *Gorenjska: The Enchanting Beauty of Slovenia's Hidden Gem*. Retrieved from https://www.visitslovenia.com/gorenjska-enchanting-beauty
35. Vlada Republike Slovenije. (2024). *Začetek javne obravnave novega Zakona o gostinstvu* [Commencement of public discussion on the new Law on Hospitality]. Retrieved July 28, 2024, from https://www.gov.si/novice/2024-05-13-zacetek-javne-obravnave-novega-zakona-o-gostinstvu/
36. World Tourism Organization. (2024a). International tourism to reach pre-pandemic levels in 2024. UNWTO. Retrieved June 21, 2024 from https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-reach-pre-pandemic-levels-in-2024
37. World Tourism Organization. (2024b). International tourism reached 97% of pre-pandemic levels in the first quarter of 2024. UNWTO. Retrieved June 21, 2024 from https://www.unwto.org/news/international-tourism-reached-97-percent-of-pre-pandemic-levels-in-the-first-quarter-of-2024
38. World Tourism Organization. (n.d.). Sustainable tourism. In *UN Sustainable Development Goals*. Retrieved July 18, 2024 from https://www.unwto.org/sustainable-development
39. Zakon o gostinstvu. (1995). Uradni list RS, št. 93/07. Retrieved July 28, 2024, from https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO393
40. Zakon o kmetijstvu. (2008). Uradni list Republike Slovenije, (45/2008), 4965. Retrieved July 28, 2024, from https://pisrs.si/pregledPredpisa?id=ZAKO4716
41. Zavod za zaštitu prirode Srbije. (n.d.). Zaštićena područja. Retrieved July 27, 2024, from https://zzps.rs/zastita-prirode/zasticena-podrucja/
42. Град Пријепоље. (2024). *Римска некропола Коловрат*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://www.gradprijepolje.com/grad-prijepolje/rimska-nekropola-kolovrat/
43. Гуча Фест. (н.д.). *О сабору*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://gucafest.rs/
44. Епархија жичка. (2022). *Манастир Јовање*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://eparhija-zicka.rs/manastiri3/manastir-jovanje/
45. Завод за заштиту природе Србије. (2024). Заштићена подручја. Завод за заштиту природе Србије. Преузето 30. марта 2024, са https://zzps.rs/zastita-prirode/zasticena-podrucja/
46. Манастир Милешева. (2018). *Манастир Милешева*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://www.mileseva.com/
47. Министарство трговине, туризма и телекомуникација Републике Србије. (2016). *Стратегија развоја туризма Републике Србије за период 2016-2025*. Преузето Мај 2023, са https://mto.gov.rs/extfile/sr/207/strategija.pdf
48. Музеј на отвореном „Старо село“ - Сирогојно. (2024a). *Сирогојно*. Преузето 17. јула 2024, са https://www.sirogojno.rs
49. Музеј на отвореном „Старо село“ - Сирогојно. (2024b). *Црква Светих апостола Петра и Павла*. Преузето 17. јула 2024, са https://www.sirogojno.rs/crkva-svetih-apostola-petra-i-pavla
50. Народни музеј Ужице. (2023a). *О музеју*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://nmuzice.org.rs/en/about-the-museum/

51. Народни музеј Ужице. (2023б). *Музеји у саставу*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://nmuzice.org.rs/%d0%bc%d1%83%d0%b7%d0%b5%d1%98%d0%b8-%d1%83-%d1%81%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%b0%d0%b2%d1%83/
52. Народни музеј Ужице. (2023в). *Меморијални комплекс Кадињача*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://nmuzice.org.rs/%d0%bc%d0%b5%d0%bc%d0%be%d1%80%d0%b8%d1%98%d0%b0%d0%bb%d0%bd%d0%b8-%d0%ba%d0%be%d0%bc%d0%bb%d0%b5%d0%ba%d1%81-%d0%ba%d0%b0%d0%b4%d0%b8%d1%9a%d0%b0%d1%87%d0%b0/
53. Републички завод за заштиту споменика културе. (2024). Претрага споменика. Преузето 28. јула 2024, са https://nasledje.gov.rs/index.cfm/spomenici/pretraga_spomenika_new
54. Републички завод за статистику. (2022). *Општине и регијаи у Републици Србији, 2022*. Преузето 16.07.2024. са https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/HtmlL/G20221350.html
55. Републички завод за статистику. (2024). Становништво према националној припадности и полу. Преузето 28. јула 2024. са https://data.stat.gov.rs/Home/Result/3104020101?languageCode=sr-Cyrl
56. Републички хидрометеоролошки завод Србије. (н.д.). Климатолошки годишњаци. Републички хидрометеоролошки завод Србије. Преузето 30. марта 2024, са https://www.hidmet.gov.rs/ciril/meteorologija/klimatologija_godisnjaci.php
57. Споменици културе Србије. (н.д.). *Меморијални комплекс на брду Љубић*. Преузето 1. августа 2024. године, са http://spomenicikulture.mi.sanu.ac.rs/spomenik.php?id=617
58. Туристичка организација "Тара-Дрина". (2024). *Мраморје*. Преузето 1. августа 2024. године, са https://taradrina.com/turisticka-ponuda/mramorje/?sr_pismo=lat

Списак табела, графикона и илустрација

Списак табела

Табела 1 – Врсте агротуристичких производа и услуга 61
Табела 2 – Смештајни капацитети у руралним дестинацијама регије Западна Србија; Извор: Прилагођено према selo.rs, 2024; booking.com, 2024 141
Табела 3 - Демографске карактеристике испитаника 206
Табела 4 – Испитаници према месту пребивалишта 207
Табела 5 - Испитаници према занимању 208
Табела 6 – Промене у приходима испитаника 210
Табела 7 - Pearson Chi-Square test 210
Табела 8 – Промене у животном стандарду локалног становништва 211
Табела 9 – Pearson Chi-Square test 211
Табела 10 – Промене у продуктивности локалног становништва 212
Табела 11 – Pearson Chi-Square test 212
Табела 12 – Промене у саобраћајној мрежи и инфраструктури 213
Табела 13 – Pearson Chi-Square test 214
Табела 14 - Промене у забавним садржајима и активностима 214
Табела 15 – Pearson Chi-Square test 215

Табела 16 – Промене у могућностима за запошљавање *215*
Табела 17 – Pearson Chi-Square test *216*
Табела 18 – Промене у уметности и занатима *217*
Табела 19 – Pearson Chi-Square test *218*
Табела 20 – Промене у пољопривредним активностима *218*
Табела 21 – Pearson Chi-Square test *219*
Табела 22 – Промене у међуљудским односима *220*
Табела 23 – Pearson Chi-Square test *221*
Табела 24 – Промене у туристичкој привреди *222*
Табела 25 – Pearson Chi-Square test *223*
Табела 26 – Промене у инвестицијама *223*
Табела 27 – Pearson Chi-Square test *224*
Табела 28 – Промене у женском предузетништву *225*
Табела 29 – Pearson Chi-Square test *226*
Табела 30 – Промене у расту становништва *226*
Табела 31 – Pearson Chi-Square test *227*
Табела 32 – Промене у пријатељској настројености локалног становништва *228*
Табела 33 – Pearson Chi-Square test *229*
Табела 34 – Промене у љубазности локалног становништва *229*
Табела 35 – Pearson Chi-Square test *230*
Табела 36 – Промене у перцепцији обима конзумације алкохола и дроге *231*
Табела 37 – Pearson Chi-Square test *232*
Табела 38 – Промене у предрасудама локалног становништва *232*
Табела 39 – Pearson Chi-Square test *233*
Табела 40 – Промене у перцепцији обима нивоа проституције *234*
Табела 41 – Pearson Chi-Square test *235*
Табела 42 – Промене у обиму просјачења *236*
Табела 43 – Pearson Chi-Square test *236*
Табела 44 – Промене у броју породичних конфликата *237*
Табела 45 – Pearson Chi-Square test *238*
Табела 46 – Промене у нивоу поверења *239*
Табела 47 – Pearson Chi-Square test *240*
Табела 48 – Промене у нивоу великодушности локалног становништва *240*
Табела 49 – Pearson Chi-Square test *241*
Табела 50 – Промене у личном изгледу *242*
Табела 51 – Pearson Chi-Square test *242*
Табела 52 – Промене у начину употребе информација *243*
Табела 53 – Pearson Chi-Square test *244*
Табела 54 – Промене у друштвеној одговорности *245*
Табела 55 – Pearson Chi-Square test *246*
Табела 56 – Промене у здрављу жена *247*
Табела 57 – Pearson Chi-Square test *248*
Табела 58 – Промене у нивоу загађења *249*
Табела 59 – Pearson Chi-Square test *250*
Табела 60 – Промене у нарушавању простора у дестинацији *251*
Табела 61 – Pearson Chi-Square test *252*
Табела 62 – Промене у ефектима на земљиште *252*
Табела 63 – Pearson Chi-Square test *253*
Табела 64 – Промене у ефектима агротуризма на воду *254*
Табела 65 – Pearson Chi-Square test *255*
Табела 66 – Промене у нивоу буке *256*
Табела 67 – Pearson Chi-Square test *257*
Табела 68 – Промене у масовности тразитног саобраћаја кроз дестинације *258*
Табела 69 – Pearson Chi-Square test *259*

Списак графикона

Графикон 1 – Број кишних дана у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.) *99*
Графикон 2 - Број дана са снежним покривачем у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.) *100*
Графикон 3 – Просечне и екстремне температуре у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.) *102*
Графикон 4 – Инсолација у одабраним дестинацијама у западној Србији; Извор: Прилагио аутор према Републичком хидрометеоролошком заводу Србије (н.д.) *105*
Графикон 5 - Број заштићених природних подручја у региji западна Србија; Извор: Прилагодио аутор према Заводу за заштиту природе Србије, 2024 ..... *110*
Графикон 6 – Етничка структура становништва у два посматрана округа у региji западна Србија према последњем попису; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024 . *113*
Графикон 7 – Миграције становништва у два посматрана округа у региji западна Србија у 2023. години; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024 ..... *115*
Графикон 8 – Школска спрема становништва у два посматрана округа у региji западна Србија у 2023. години; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024 ..... *116*
Графикон 9 – Запосленост становништва у два посматрана округа у региji западна Србија у 2023. години према секторима привреде; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024 ..... *120*
Графикон 10 - Запосленост становништва у два посматрана округа у региji западна Србија у 2023. години у сектору Услуга смештаја и исхране за период 2015-2023; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024 ..... *120*
Графикон 11 - Запосленост становништва у два посматрана округа у региji западна Србија у 2023. години у сектору пољопривреде, шумарства и рибарства за период 2015-2023; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024 ..... *121*
Графикон 12 – Туристички промет у две посматране области за период 2013-2023.; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024. ..... *170*
Графикон 13 – Просечан број ноћења у две посматране области за период 2013-2023; Извор: Прилагодио аутор према Републичком заводу за статистику, 2024 ..... *172*

Списак илустрација

Илустрација 1 - Селективни облици руралног туризма; Извор: Аутор _____ *27*
Илустрација 2 - Однос између руралног туризма, сеоског туризма и агротуризма; Извор: Аутор, 2024. _____ *51*
Илустрација 3 - Сегментација тржишних потенцијала на основу генерацијских карактеристика; Извор: аутор, прилагођено према Деже и остали (Deže et al., 2022) _____ *63*
Илустрација 4 – Угоститељски објекти за смештај у руралним дестинацијама; Извор: Петровић, 2014 _____ *65*
Илустрација 5 – Холистички приступ агротуризму. Извор: Прилагођено према Popescu et al., 2023 __ *73*
Илустрација 6 – Негативни ефекти туризма на туристичку дестинацију. Извор: Аутор _____ *75*
Илустрација 7 – IRIDEX модел; Извор: Прилагођено према Попеску, 2016 _____ *77*
Илустрација 8 – Утицај агротуризма на руралне дестинације; Извор: Прилагођено према Popescu et al., 2023 _____ *78*
Илустрација 9 – Животни циклус туристичке дестинације; Извор: Попеску, 2016 _____ *82*
Илустрација 10 - Дијаграм тока илуструје факторе који утичу на могућност туристичке индустрије да искористи реке за развој туризма; Извор: Јовановић, (2020) _____ *106*
Илустрација 11 – Класификација минералних вода; Извор: Прилагодио аутор према Јовановић, 2020. *107*

Прилози

Упитник

1. Пол?
Мушки
Женски
2. Старост?
1-15
16-25
26-35
36-45
46-55
56-65
Преко 66
3. Место становања?
4. Образовање?
Основна школа
Средња школа
Високо образовање
Мастер
Докторат
Нема школу

5. Економски индикатори? Оцените сваку ставку на скали од 1 до 5, где је 1 'Много горе', а 5 'Много боље'.	1	2	3	4	5
Примања					
Животни стандард					
Продуктивност					
Транспорт					
Забава					
Запослење					
Уметност и ручни рад					
Агрокултура					
Туризам					
Инвестиције					
Женско предузетништво					
Оснаживање жена					

6. Социолошки индикатори? Оцените сваку ставку на скали од 1 до 5, где је 1 'Много горе', а 5 'Много боље'.	1	2	3	4	5
Популација					
Пријатељски односи					
Доброта					
Алкохол и дрога					
Предрасуде					
Проституција					
Просјачење					
Конфликти у породици					
Поверење					
Великодушност					
Лични изглед					
Употреба информација					
Друштвена одговорност					
Здравље жена					
7. Еколошки индикатори? Оцените сваку ставку на скали од 1 до 5, где је 1 'Много горе', а 5 'Много боље'.	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**
Загађење					
Узнемиравање станишта					
Ефекти на земљиште					
Ефекти на воду					
Бука					
Масовни транзит					

Утицај агротуризма на креирање концепта одрживог развоја руралних дестинација

ORIGINALITY REPORT

3%
SIMILARITY INDEX

PRIMARY SOURCES

1	www.cris.uns.ac.rs Internet	556 words — 1%
2	nardus.mpn.gov.rs Internet	254 words — < 1%
3	mtt.gov.rs Internet	125 words — < 1%
4	fedorabg.bg.ac.rs Internet	116 words — < 1%
5	shodhganga.inflibnet.ac.in Internet	81 words — < 1%
6	fedorakg.kg.ac.rs Internet	52 words — < 1%
7	hdl.handle.net Internet	51 words — < 1%
8	www.jcerni.rs Internet	44 words — < 1%
9	eteze.bg.ac.rs Internet	42 words — < 1%

10	redun.educons.edu.rs Internet	37 words — < 1%
11	vbs.rs Internet	36 words — < 1%
12	eteze.ni.ac.rs Internet	35 words — < 1%
13	www.eknfak.ni.ac.rs Internet	28 words — < 1%
14	www.ljubovija.rs Internet	28 words — < 1%
15	gtg.webhost.uoradea.ro Internet	27 words — < 1%
16	nubip.edu.ua Internet	26 words — < 1%
17	uap.gov.rs Internet	26 words — < 1%
18	www.studia.ubbcluj.ro Internet	26 words — < 1%
19	fondirpvojvodine.rs Internet	24 words — < 1%
20	www.skgo.org Internet	24 words — < 1%
21	ebooks.ien.bg.ac.rs Internet	22 words — < 1%
	investinbijeljina.org	

22	Internet	22 words — < 1%
23	www.hit-vb.kg.ac.rs Internet	22 words — < 1%
24	jahorinabusinessforum.com Internet	20 words — < 1%
25	gery.gef.bg.ac.rs Internet	19 words — < 1%
26	www.srpskosumarskoudruzenje.org.rs Internet	19 words — < 1%
27	sr.wikipedia.org Internet	18 words — < 1%
28	dais.sanu.ac.rs Internet	17 words — < 1%
29	www.isi.mod.gov.rs Internet	17 words — < 1%
30	edoc.ub.uni-muenchen.de Internet	16 words — < 1%
31	rsjp.gov.rs Internet	16 words — < 1%
32	www.cacak.org.rs Internet	16 words — < 1%
33	www.ljudskaprava.gov.rs Internet	16 words — < 1%
34	www.yourbrainonporn.com	

	Internet	16 words — < 1%
35	pisrs.si Internet	15 words — < 1%
36	1library.org Internet	14 words — < 1%
37	Stefan Zerbe. "Restoration of Multifunctional Cultural Landscapes", Springer Science and Business Media LLC, 2022 Crossref	14 words — < 1%
38	fedorani.ni.ac.rs Internet	14 words — < 1%
39	qdoc.tips Internet	14 words — < 1%
40	rs.usembassy.gov Internet	14 words — < 1%
41	srp.hommedy.com Internet	14 words — < 1%
42	www.bayerischer-landtag.de Internet	14 words — < 1%
43	www.topola.com Internet	14 words — < 1%
44	www.managementjournal.usamv.ro Internet	13 words — < 1%
45	www.sbv-usp.ch Internet	13 words — < 1%

46	R.M. Venegas, J. Acevedo, E.A. Treml. "Three decades of ocean warming impacts on marine ecosystems: A review and perspective", Deep Sea Research Part II: Topical Studies in Oceanography, 2023 Crossref	12 words — < 1%
47	Dejan Cigale, Barbara Lampič, Irma Potočnik-Slavič. "Interrelations Between Tourism Offer and Tourism Demand in the Case of Farm Tourism in Slovenia", European Countryside, 2013 Crossref	11 words — < 1%
48	Ismail Erol, Ahmet Oztel, Tarik Dogru, Iskender Peker, Irem Onder Neuhofer, Tolga Benli. "Supply chain resilience in the tourism and hospitality industry: A comprehensive examination of driving and restraining forces", International Journal of Hospitality Management, 2024 Crossref	11 words — < 1%
49	www.gs.gov.rs Internet	11 words — < 1%
50	www.zelenidijalog.rs Internet	11 words — < 1%
51	"Contemporary Economic Issues in Asian Countries: Proceeding of CEIAC 2022, Volume 2", Springer Science and Business Media LLC, 2023 Crossref	10 words — < 1%
52	Andrija Babovic, Andrijana Babovic, Aleksandra Babovic. "Development of rural tourism in Montenegro", Bizinfo Blace, 2015 Crossref	10 words — < 1%
53	Lidija Moskovljevic, Ana Orlic. "Relations between students' abilities and attitudes and success in	10 words — < 1%

rhythmic gymnastics: Gender specificities", Fizicka kultura, 2012
Crossref

54	loznickenovosti.com Internet	10 words — < 1%
55	repozitorij.uni-lj.si Internet	10 words — < 1%
56	sr.tommyknockerssaloon.com Internet	10 words — < 1%
57	www.ekfak.kg.ac.rs Internet	10 words — < 1%
58	www.rtv-vranje.rs Internet	10 words — < 1%
59	"Mountain Lexicon", Springer Science and Business Media LLC, 2024 Crossref	9 words — < 1%
60	Aleksandra Djukic, Aleksandra Stupar. "Facing the climate changes: From European strategies to local reality", Arhitektura i urbanizam, 2011 Crossref	9 words — < 1%
61	Davor Milošević. "Percepcija savremenih oružanih sukoba kao indikatora hibridnog koncepta rata, modeli prevencije i suprotstavljanja hibridnim pretnjama", Vojno delo, 2018 Crossref	9 words — < 1%
62	Sandra Samardzic. "Population policy, family planning: Current trends and possible solutions", Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 2011 Crossref	9 words — < 1%

63	Sanja Domazet, Darko Nadić. "Sustainability and ecology in the architecture of Friedensreich Hundertwasser", Socioloski pregled, 2022 Crossref	9 words — < 1%
64	documents.mx Internet	9 words — < 1%
65	een-srbija.rs Internet	9 words — < 1%
66	egreta.uab.cat Internet	9 words — < 1%
67	ekfak.kg.ac.rs Internet	9 words — < 1%
68	eteze.kg.ac.rs Internet	9 words — < 1%
69	hit-vb.kg.ac.rs Internet	9 words — < 1%
70	pedja.supurovic.net Internet	9 words — < 1%
71	trecasrbija.rs Internet	9 words — < 1%
72	turizamsp.org Internet	9 words — < 1%
73	www.ef.uns.ac.rs Internet	9 words — < 1%
74	www.eupropisi.com Internet	9 words — < 1%

75	www.gov.si Internet	9 words — < 1%
76	www.mdpp.gov.rs Internet	9 words — < 1%
77	www.mskragujevac.rs Internet	9 words — < 1%
78	www.research-collection.ethz.ch Internet	9 words — < 1%
79	www.srbija.gov.rs Internet	9 words — < 1%
80	Dragana Coric. "About ecofeminism: As a part of environmental ethics", Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 2013 Crossref	8 words — < 1%
81	Kaveh Jafari, Ali Özduran, Mehmet Bahri Saydam. "Hospitality and tourism industry amid COVID-19 pandemic: voices from small Mediterranean town", International Hospitality Review, 2021 Crossref	8 words — < 1%
82	Ricardo Correia, Manuela Cunha, Aida Carvalho, Bruno Sousa. "The (wasted) potential of digital communication in low-density destinations: the case of three Portuguese municipalities", Journal of Hospitality and Tourism Insights, 2023 Crossref	8 words — < 1%
83	Slobodan Rakić, Bela Muhi, Dragica Tomka. "Impact of global economic crisis on global tourist	8 words — < 1%

traffic with special emphasis on tourism in the Republic of Serbia", Poslovna ekonomija, 2014
Crossref

84 Vesna Vuković, Stefan Marković, Nenad Koropanovski, Miroslav Milovanović, Milivoj Dopsaj. "Differences between simple and choice reaction time among young karate athletes in relation to gender and level of training", Fizicka kultura, 2019 — 8 words — < 1%
Crossref

85 Werner Härdtle. "Biodiversität, Ökosystemfunktionen und Naturschutz", Springer Science and Business Media LLC, 2024 — 8 words — < 1%
Crossref

86 amnsld.in.rs — 8 words — < 1%
Internet

87 apr.gov.rs — 8 words — < 1%
Internet

88 arhiva.mtt.gov.rs — 8 words — < 1%
Internet

89 jakov.kpu.edu.rs — 8 words — < 1%
Internet

90 listens.online — 8 words — < 1%
Internet

91 marhi.ru — 8 words — < 1%
Internet

92 phaidrabg.bg.ac.rs — 8 words — < 1%
Internet

93	raska.gov.rs Internet	8 words — < 1%
94	ravnopravnost.gov.rs Internet	8 words — < 1%
95	singipedia.singidunum.ac.rs Internet	8 words — < 1%
96	ub01.uni-tuebingen.de Internet	8 words — < 1%
97	urbanizam.co.rs Internet	8 words — < 1%
98	uvidok.rcub.bg.ac.rs Internet	8 words — < 1%
99	www.een.rs Internet	8 words — < 1%
100	www.evropa.gov.rs Internet	8 words — < 1%
101	www.golubac.org.rs Internet	8 words — < 1%
102	www.loznica.rs Internet	8 words — < 1%
103	www.nst.org.rs Internet	8 words — < 1%
104	www.realigro.rs Internet	8 words — < 1%

www.researchgate.net

105	Internet	8 words — < 1%
106	www.smeits.rs Internet	8 words — < 1%
107	www.uns.ac.rs Internet	8 words — < 1%
108	www.ei.sanu.ac.rs Internet	7 words — < 1%
109	Milena Podovac. "The role of the public sector and business tourist associations in the urban tourism development of the Republic of Serbia", Ekonomski pogledi, 2020 Crossref	6 words — < 1%
110	idoc.pub Internet	6 words — < 1%
111	raumplan.iaus.ac.rs Internet	6 words — < 1%
112	www.gi.sanu.ac.rs Internet	6 words — < 1%
113	www.mfin.gov.rs Internet	6 words — < 1%
114	www.ustavni.sud.rs Internet	6 words — < 1%

EXCLUDE QUOTES	ON	EXCLUDE SOURCES	OFF
EXCLUDE BIBLIOGRAPHY	ON	EXCLUDE MATCHES	OFF